

ABDÜLHAMİD'İN KURTLARLA DANSI

Mustafa Armağan

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (1961). İlk ve Orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1985 yılında mezun oldu. Fritjof Capra'dan yaptığı Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası adlı çevirisi ile Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Odülü'nü (1989) ve Şehir ey Şehir adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği Deneme Odülü'nü (1997) aldı. Bir dönem (1995-1996) İzlenim ve Diyalog Avrasya (DA) dergilerini yönetti. 1995'ten beri Zaman gazetesinde yazıyor.

Yayınlanan eserleri: Gelenek (1992); Gelenek ve Modernlik Ansında (1995); Şehir Asla Unutmaz (1996); Şehir Ey Şehir (1997); Bursa Şehirciliği (1998; 2. Baskı Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehircilik adıyla 2006); Alev ve Beton (2000), İstanbul Mavi Kırpar Gözlerini (2003), İnsan Yüzlü Şehirler (2003), Kuğunun Son Şarkısı: St. Petersburg'da Zamanlar iv Mekânlar (2003); Osmanlı İnsanlığın Son Adası (2003); Osmanlı'nın Kayıp Atlası (2004); Kır Zincirlerini Osmanlı (2004); Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler (2005); Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Melîmed (2006).

Çevirileri: Seyyid Hüseyin Nasr'dan Molla Sadra ve İlâhi Hikmet (1991); Fritjof Capra'dan Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (1989) ve Yeni Bir Düşünce (1992); Muhammed Esed'den Saltih-i Bulları: İslâm'ın İlk Yılları (2001). Derlemeleri: İslam Bilimi Tartışmaları (1990); İstanbul Armağanı 1: Fetih ve Fatih (1995); İstanbul Armağanı II: Boğaziçi Medeniyeti (1996); İstanbul Armağanı 111: Gündelik Hayatın Renkleri (1997); İstanbul Armağanı IV: Lâle Devri (2000); İslam'da Bilgi ve Felsefe (1997); İstanbul'da Semtler ve Halatlar: Bir Semtini Sevmek (2001); Değişen Millî/etçilik: Tartışılan Sınırlar (2001); Cemil Meriç: Düşüncenin Gökkuşuğu (2001); Osmanlı Geriledi mi? (2006).

Osmanlı: İnsanlığın Son Adası, Türkiye Yazarlar Birliği'nin 2003 yılı Fikir Odülü'nü almıştır.

İçindekiler

Sunuş.....9

I ABDÜLHAMİD'İ ANLAMAK

Son altın

ok.....15

"Sen sükût ettin, sükût etti siper".....20

Abdülhamid'i anlamak29

II ŞAHSİYETİ

Abdülhamid kimdir?.....39

Abdülhamid'in bir entelektüel olarak portresi.....44

Bir halk adamı

.....61

II. Abdülhamid'in insan yüzü.....68

İnsan Abdülhamid'in saklı yüzü.....74

Abdülhamid nasıl çalışırdı?.....79

Sherlock Holmes, fotoğraf, kitap ve çömlek!.....83

Sultan Abdülhamid ve musiki zevki.....93

Abdülhamid'in meslek ve hobileri.....98

III KURTLARLA DANS

Kurtlarla birlikte ulumak103

Abdülhamid bir "müstebid" miydi?.....118

"Ulu Hakan mı. Kızıl Sultan mı?".....122

Abdülhamid kendini savunuyor!132

Beşiktaş'ta bomba patladı: 26 ölü, 58 yaralı!137

Jön Türkler ve Mason iktidarı143

Abdülhamid'in Çin çıkarması.....148

Şerif Hüseyin ve Abdülhamid155

Abdülhamid'in Siyonistlerle dansı.....159

Sultan Abdülhamid ve Samuraylar177

Vatikan'da kilise yaptıran padişah kim?183

Abdülhamid, sevgili Peygamberine hakaret ettirmezdi.....188

ABD'nin çözemediği Abdülhamid bilmecesi.....194

Abdülhamid "Amerikancı" mıydı?.....199

Abdülhamid Chicago'da ne yaptı?.....	204
Roosevelt emir verdi: "İzmir'i bombalayın!"	208
IV BİR PROJE ADAMI	
Bir proje adamı.....	219
Bir altyapı devrimi.....	228
Çobanları dahi okutmak: Abdülhamid'in modern eğitim projesi	236
Saat kuleleri de onu anlatıyorsa!.....	246
Abdülhamid donanmayı Haliç'te çürüttü mü?.....	252
Abdülhamid'in Galataport ihalesi.....	255
Denizaltıcılığımızın 'babası' da II. Abdülhamid çıktı.....	261
Gül bahçelerinde ve GATA'da yaşar Abdülhamid'in adı.....	278
V BABALAR VE OĞULLAR	
Pişmanlar kafilesi.....	285
Onu neden yanlış anladılar?.....	290
Mehmed Akif'in Abdülhamid aleyhtarlığı.....	296
Bediüzzaman Said Nursi ve Abdülhamid	300
Abdülhamid ve çocuklarının nankörlüğü.....	311
"Hamidiye kahramanı"nın gözünden Abdülhamid.....	316
Yahya Kemal ve son "Baba": II. Abdülhamid.....	323
Atatürk'e göre Abdülhamid.....	327
Bitmeyecek kitabın son satırları.....	329
Sultan II. Abdülhamid dönemi kronolojisi (1876-1909).....	333

" 9

Sunuş

İTİRAF ETMELİYİM Kİ, elinizdeki kitap bir dergi projesinden doğdu.

Bundan birkaç yıl önce bir proje hafızamın kıyılarına hücum edip duruyordu. Çıkarma yapmak istiyordu besbelli. Herşeyin dergisi var da, neden O'nun dergisi yok? 'O' dediği, Sultan Hamid Han. Neden böyle bir dergi çıkarmaya teşebbüs etmiyordum?

Günler, haftalar boyu bu projeye boğuştum.

Aslında birçok değerli bilim adamı, tarihçi, sanat tarihçisi, aydın... Sultan II. Abdülhamid'le ilgili çalışmalar yapmış ve değerli katkılarda bulunmuşlardı. Ancak bu çalışmalar dağınık ilerliyor ve en önemlisi de, genel okuyucunun bunlarla toplu olarak buluşması mümkün olamıyordu. Sultan'm her Allah'ın günü bir başka önemli cephesi aydınlığa çıkıyor ama bunun geniş okuyucu kitlesine okutulması mümkün olamıyordu. Çıkarılacak bir dergi, bu dağınıklığa da çare olacak ve bir nevi merkez vazifesini görecek.

Bunun için girişimlerde bulundum, sağolsun İşaret Yayme-vi'nin sahibi İsmet Uçma beyefendi sahip çıktı projeye ve şim-

io | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

di İslam Konferansı Örgütü Başkanı olan Ekmeleddin İnsanoğlu beyefendinin de katıldığı bir ön toplantısı dahi akdedildi. Ancak tamamen fakirin organizasyon konusundaki kabiliyet-sizliği yüzünden bu önemli proje akamete uğradı. (Günün birinde bir babayiğit çıkar da hayata geçirirse bilsinler ki, desteğim arkalarındadır.)

Velhasıl o dergi projesi bir başka bahara kaldı ama ukdesini yüreğimde bırakarak... Bir şeyler yapılmalıydı ama ne?

Nereden bilebilirdim bu çabalarım sırasında Sultan'm ağına takıldığımı. O, zamanla zihnimi bir örümcek gibi sardı ve yazılarıma rota değiştirtmeyi başardı. Ve sonunda elinizdeki kitap vücuda geldi.

Akademik mi olsun, popüler mi olsun diye çok düşündüm kitabı yazarken. Birincisini yapmak, belki bilimsel olacaktı ama doğal olarak daha dar bir okur kitlesine seslenecekti, ikincisini yapmak, kaçınılmaz olarak bazı meseleleri karmaşıklığından arındırarak ama bu arada da bazı önemli girinti çıkıntıları düz-leyerek anlatmayı getirecekti. Sonunda bu ikisi arasında bir orta yol bulmaya çalıştım. Hem bilgi, hem yorum olacak, aynı zamanda dipnotlarla bilgilerin kaynakları verilecekti. Kamyonlar dolusu bilgi vardı. Bu yığından ancak birkaç avuç aktarabildiğimi itiraf edeyim.

Eser miktarda da olsa fazla örselenmemiş görsel malzeme kullanmanın kitabın okunmasını rahatlatacağını düşündüm. Resmi bir biyografisini vermek yerine, kitabın sonuna, okurun belli başlı

olayları rahatça takip edebileceği bir kronoloji koymakla yetindim. Bibliyografya eklemek istemedim, çünkü bu, zaten sayfa altlarında olan bilgileri bir de kitabın sonuna yığmaktan başka bir anlama gelmiyordu ve ancak akademik çalışmalarda anlamlıydı.

Ancak şimdiden söyleyeyim, kitapta sadece tarih bulmak is-

Sunuş | II

teyenler yanılacaklardır. Ben Abdülhamid dönemi olaylarını anlatmak yahut geçmiş üzerine bir yorum ve değerlendirme yapmak için yazmadım kitabı; aynı zamanda bugün ve geleceğe yönelik bir proje çıkartmaya çalıştım onun âleminden.

Özellikle bir barış ortamı tesis ederek vakit kazanması ve belki de Fatih'den beri görülen en yoğun eğitim hamlesine girişmesi üzerinde ısrarla duruşum bundandır. O, bu ülkenin makûs talihinin eğitimle düzeleceğine inanıyordu. En büyük açığımız, yetişmiş insan alanında, insan kaynaklarını yeterince kullanamamak en büyük dertlerimizden biriydi. Ülkenin geleceğini kurtaracak bir nesil üzerinde titremiş ve onları, çıkacak bir kanlı savaşta kurban vermemek için kurtlarla nice mücadeleleri göze almıştı. Ve biz onun döneminde itina ile yetişmiş bu zengin insan kaynağıyla Trablus, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarını yapmış, üzerlerinde onun emeği bulunan yüzbinlerce vatan evladını, 1911-1922 arasında toprağa gömmek zorunda kalmıştık.

O günler geride kaldı belki ama almamız gereken dersler yok mu? Tarih bunun için okunmaz mı zaten? Bugün yine bir barış dönemine ihtiyacımız yok mu? Çağ değişti ve biz insan kalitemizi artık bu çağın isteklerine uygun hale getirmek için yeni bir eğitim hamlesine muhtaç değil miyiz? Akif, Birinci Dünya Harbi'nde Asım'ın neslinin "kıt'a kapma oyunu" oynadıklarından söz eder. Bu gençlerin kimi Galiçya'da, kimi Sina çölünde, kimi Kafkaslarda, kimi de Çanakkale'de emperyalizme karşı çağları alt üst bir eden mücadele veriyorlardı. Bugün de eğitim neferlerimiz aynı rolü oynamıyorlar mı? İnsanlığa bu defa Yunus'un gönüllerine ektiği güzellikleri demetleyip sunmuyorlar mı? Bu çağın vebasına inançlarından derledikleri güzellikleri derman olarak sürmüyorlar mı? Ve en önemlisi de, 'Bizden adam çıkmaz' hurafesinin çatısını çatır çatır yıkmıyorlar mı?

12 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Bu bir 'Sonsuzluk Kervanı' dostlar! Dün Tank b. Ziyad'ın kutlu askerleri bu vazifeyi üstlenmişlerdi, bugün ise eğitim gönüllüleri. Dün Abdülhamid Han bu kervanın bir halkası olmuştu, bugün vazife bizim omuzlarımızda.

Velhasıl, Abdülhamid'in dansı devam ediyor... Kurtlarla, yani insanlığın düşmanlarıyla insanlığın dostlarının ezelî mücadelesi...

Mustafa Armağan

Çengelköy, 18 Nisan 2006

Abdülhamid'i Anlamak

Sultan II. Abdülhamid (1842-1918)

| *5

Son altın ok

Bilecik'ten geçiyordum, gözlerim doldu. Gözlerime doldun. Gözlerim seninle doldu. Sen gözlerimden boşaldın.

Bir afiş kekeliyordu ismini.

Vaktiyle yaptırdığın İdadi binası, şimdi Belediyenin yeni mekânı olmuştu.

Giyinmiş, süslenmişti; ıslı ıslı gülüyordu akşamın alacasına.

İlk günkü kadar dinç görünüyordu.

Cephesinde çarşaf büyüklüğünde bir Türk bayrağı nazlı ni-yazh dalgalanıyordu.

Ya sen nerelerdeydin Sultanım?

Neden oralarda yoktun ve hatırlanmamıştın acaba?

25. cülus yıldönümünde bizzat senin irade-i seniyye'nle yaptırılan saat kulesi de uzaktan bir gelin kadar mahcup, ışıklara bürünmüş, göz süzüyordu.

16 • Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Bir ışık sütunu gibi dineliyordu Şeyh Edebalı'nın omuz başında.

Lakin bir tek sen yoktun.

Yok muydun gerçekten de?

Hallerine bakılırsa kimseler de bilmiyordu eserlerin altına limon suyuyla attığın imzayı.

Onu okuyacak durumda dahi değillerdi aslında.

Görünmez mürekkepte mi içirmiştin ismini mermere yoksa?

Özel gözler görsün diye miydi bu delicesine kıskançlığın?

Söyle:

Arkasına dönüp bakam kör eden

Medusa'nın gözleri misin yoksa?

Bilecik'ten geçiyordum.

Gözlerin kör olduğu bir şehir gibiydi burası.

Sen yoktun ama güzel hatırın şehrin sinir uçlarını bir sis gibi sarmıştı.

İnsanların sinesinde bir bahar muştusu gibi inatla dolaşıyordun.

Merkez Camii'nde iki genç, cemaat olmuşlar, senin yenilettiğin bu mabedde Allah'ın en güzel isimlerini ağızlarında birer akide şekeri gibi eziyorlardı.

Loştu caminin içi ve pencereden sağılan küf yeşilinde ikisi de pek genç olan bu iki çift dudak, gönülleri yekvücut, O'nun adını sayıklıyorlardı sayende.

Senin adını okunmaz olmuş harflerin karınlarına emanet eden kitabede ise bu camiye ihya ederek cümle âlemin gönlünü kazandığın yazıyordu.

Sene 1316... Böyle diyor kitabe.

Abdülhamid'i Anlamak | 17

1900 yılına mı denk geliyor ne?

Yani 'imparatorluğun en uzun yüzyılı'na.

Yani asıl Ortaçağ'a girdiğimiz 19. asrın son senesine.

Senin ismin ve resmin yoktu yeni Bilecik Belediyesi binasında gerçi.

Lakin çelebi gönüllü şehir sakinlerinin fakir ama ak pak gönüllerinde bir sarmaşık gülü gibi açtığın ayan beyan görülüyordu.

Geziyordun sereserpe gözlerin pırıltısında, iç geçiren göğüslerde, dudakların kavsinde.

Adın süngüleştirmeye yetiyordu tutuklanmış hafızaları.

İsmin anılınca cemi cümlemizin sevdası cezvedeki telve gibi kabarıyor, köpük köpük dökülüyordu Bilecik'in gözyaşı kanallarına.

Ertuğrul Gazi'yi son uykusuzluğunda memnun eden zatın sen olduğunu biliyorlardı pekala.

Hayme Ana'yi, Bala Hatun'u, Şeyh Edebalı'yi ve sair alperen-leri gündeminin baş sırasına alanın sen olduğunu da.

'Köklere yeniden değmek için çırpınan bu adam ne mübarek bir zatmış', diyorlardı kesik dilleriyle.

Abdestsiz adım attığın görülmemiş.

İnan, bundan adları gibi emindiler.

Hatta yatağının baş ucunda hususi bir tuğla bulundurmuş-sun Kerbela toprağından mamul.

Abdestsiz yatağa girmediğin yetmezmiş gibi, sabah kalktığın vakit abdestsiz yere basmamak için önce bu tuğla ile teyemmüm edip ondan sonra gidermişsin lavaboya.

18 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Anladım ki, bu halk senden seni de aşan bir zümrüt kadeh yontmak sevdasına düşmüştü.

Geleceği ayağa kaldırmak için...

Asırlardır kaybettiği 'kutlu taş'ı nedense özellikle sende bulmayı umuyordu.

Kayıp değerlerini seninle telafi etmeyi, daha doğrusu.

Öz babasını arayan üvey evlat gibi...

Gönüllerine Tarık bin Ziyad'dan, Alparslan'dan, Fatih'ten yontulmuş gülümsemeler aşk eden bir özge lider.

Etlerine saplanan kurşundun onların nazarında.

Sadaktaki son okun.

Kuşudaki son çığlık.

Kuyudaki son hû.

Son şarkı?

Belki.

Ama yanık olduğun kesin.

Belediye binası yapılan Hamidiye İdadisi soğuktu ama cami, için için yanıyordu.

Bilecik kör değildi artık.

Görünüyordun açık seçik.

Şeyh Edebalı'nın kubbesinden kopan rüzgâr gibi

Kanatlarımızdaki tozları silkeliyordun.

Bilecik'ten geçiyordum, gözlerime doldun. Gözlerim seninle doldu. Sen bana boşaldın.

Abdülhamid'i Anlamak | 19

Türkiye'nin hangi bucağına gittimse ikinci bir Mimar Sinan gibi gölgen takip etti titrek adımlarımı.

Mahmudiye köy camisinin veya Mihaliç Caddesi'nin kitabelerinden ismini kazıyabilirlerdi belki. Ama bu elleri hâlâ Osmanlı mayası kokan halkın gönlünden izlerini silmeyi başarabilecek bir babayiğit var mıydı?

Fethini?

Rüyanı?

Duanı?

Bilecik'ten geçiyordum, boşalmış sadağıma bir altın ok gibi düştüğünü gördüm.

18 Mart 2006

20 |

Sen sükût ettin, sükût etti siper"

Beni evhamlı sanıyorlardı... Hayır! Ben, sadece gafil değilim, o kadar!

Sultan II. Abdülhamid

ÖYLE YAZMIŞTI bağrıyanık bir kalem Mütareke yıllarında...

işte İstanbul gazetelerinden biri, 1919'un sancılı bir Ağus-tos'unda yayınladığı ilginç karikatürün altına şu acı dolu notu düşmek ihtiyacını hissetmişti: "Sen sükût ettin, sükût etti siper." Yazarın burada 'Sen' dediği, 10 yıl önce tahtından indirilmiş olan Sultan II. Abdülhamid'den başkası değildi.

Evet, sen düştün, düştü siperimiz... Sen düştün, düştü aklımız... Sen düştün ve ardından öyle bir düşüş düştük ki, şimdilerde ancak nereden düştüğümüzü ve düşmemize mani olan elinin hangi tunç ocağından çıkarıldığını keşfe çabalıyoruz.

Oysa çok değil, daha 10 yıl öncesinde kendisine ağız dolusu küfürler edilen, en olmadık iftiralara ve en aşağılık karikatürlere muhatap olan bu adam. Mütareke gayyasında dönemin bilin-çalından bastırılmış bir hatıra olarak aniden fıskırışmış, hatırlanmak ne kelime, delicesine özlenmişti.

Bu defa Sultan II. Abdülhamid, barışın güvencesi ve kollayı-

Abdülhamid'i Anlamak | 21

ası olan halkının gönlünde yeniden tahta çıkıyordu. Kendisine biatlar tazeleniyor, özürler dileniyor, nedâmetnâ-meler yürüyordu ak kâğıtların damarlarına.

Bir dünya göçmüştü onunla beraber. Hz. Davud'un kalkanını andıran bir dünya, asırlık zincirlerinden kurtulmuş, onu hep kubbesinde bir koruyucu şemsiye olarak gören halkın üzerine çökmüştü gittikten sonra. Kâinatımızın kubbesi, onun Yıldız Sara-yı'ndan asker zoruyla çıkartılıp trenle Selanik'e gönderilişinden tam 9 yıl sonra yerle

bir olmuştu. Türlü vaatler ve cakalarla iktidara el koyanlar eliyle gerçekleşmişti bu yıkım hem de...

1918, kaçış yılı olmuştu hürriyet kahramanlarımızın. Birer ikişer firar etmişlerdi kurtarmaya soyundukları vatandan. Oysa daha 10 yıl önce yönetime el koyduklarını; daha 5 yıl önce Babıali Baskını ile iktidar kuşunu kahhar pençeleri arasına alıp büyük Turan ülkesi kuracakları vaadiyle devleti savaşa soktuklarını ve Memalik-i Osmaniye'nin sınırlarını Orta Asya'ya kadar büyütecekleri iddiasıyla yola çıktıklarını yazan gazetelerin mürekkebi kurumamıştı.

Kurumamıştı ve kaçıyorlardı.

31 Mart'tan sonra Beyazıt Meydanı'nda Yıldız Sarayı'ndan çıkan engerek belgeleri yakmışlardı. Şimdi de, hep beraber yurt

Sultan Abdülhamid kucağında "Sulh-i Cihan" (Dünya banşı) çocuğu ite

22 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

dışına kaçarken, kalan belgeleri çantalar içerisinde yanlarında götürüyorlardı...

Geride hiçbir iz kalmaması lazımdı çünkü...

Utandırılacak izler tarihin sinsi hafızasından topyekün silinme-liydi.

Peki alınları açık olsa, neden gerek duysunlardı ki, bu acemice tedbire? Divan-ı Harb'de yargılanmayı talep etmek için ille de Sultan Abdülhamid Han gibi mangal yürekli mi olmak gerekiyordu? Kaldı ki, kendisi istediği halde, başlarına iş açmamak için yargılanmasına izin vermeyenler, bizzat Jönlerimiz değil miydi? Onun 'neler' bildiğini hepsi de pekala biliyorlardı çünkü. Sultan Hamid'in yargılanma arzusunu hatıralarında bize aktaran Fethi Okyar da biliyordu kuşkusuz.

Dönemin tam anlamıyla "kara kutu"suydu Sultan Abdülhamid. Kutuyu açürmak, kötüyü söyletmek anlamına gelecekti. Günün birinde mahkemeye çıkar da bir konuşmaya başlarsa, pir konuşacak nice hürriyet kahramanı, oturdukları mevkilerden sapır sapır döküleyazacaklardı. Bu yüzden kendini savunma hakkı dahi vermediler devrik Sultan'a; üstelik bildiklerini kimselere anlatmasın diye de kapısını üzerine sürgülediler. Başına bir tabur asker dikerek hem de.

İngilizler de gelse, kaçmak, Turan'ı fetih için yola çıkacaklarını ilan edenlere yakışır mıydı? Bu muydu Turan ideali? Bu muydu yeni Kızıl Elma? Berlin'de miydi o? Erivan'da mı yoksa Bakü'de mi gizlenmişti "Turan

rüyası"?

Neyden kaçıyorlardı sahi? Nereye kaçıyorlardı sonra? İngiliz zaptiyelerinden mi? Fransız süngülerinden mi? O kadar da korkak olmadıklarını biliyoruz çok şükür. Peki bir imparatorluğu savaşa sokanlar düşmana yenilince ilk işleri kapağı başka ülkelere atmak mı olmalıydı?

Sultan Abdülhamid, düşmesi an meselesi olan başkent

Abdülhamid'i Anlamak | 23

Anadolu'ya, Bursa'ya nakledileceği haberi kendisine verilince, "Bizans İmparatoru Konstantin kadar da mı olamadık?" demiş ve çıplak gerçeği yanına gelen heyetin yüzüne tokat gibi çarpmamış mıydı? Ve sonradan Cumhuriyet döneminin başbakanı olan Fethi Okyar'ın göz kanallarına yaş hücum etmesine sebep olan şu yiğitçe cümleleri eklememiş miydi sözlerine:

Konstantin teslim olmaksızın çarpışarak ölmeyi tercih etmişti. Onun kadar da mı cesaretimiz kalmadı?

Bana bir tüfek verin, tek başıma düşmanla savaşmaya hazırım. Hiçbir yere gitmiyorum!

Bir yere gitmiyorsun Sultanım! Buradasın ve ölümünden sonra pahan giderek yükseliyor. Bir vizyon, bir akıl, bir ruh, bir diriltici nefes üflüyorsun küresel denizlerde bocalayan sevdamıza. Bir direniş ruhu, akıllı davranış bilinci, kavrayış ve zekânın vatanseverlikle el ele kurduğu görkemli taht, inançlı bir insanın çağının gelişmeleriyle hemhal oluşu, çok yönlü düşünebilme ve hareket edebilme yeteneği...

Habbeleri kubbe yapacağız

Bütün bunlar senin dünyandan çağımıza damlayan habbeler. Habbeleri kubbe yapmak mı düşünüyor yoksa bize? Kubbesi habbe olmuş bir millet, habbeyi kubbe yapmayı da günün birinde öğrenmek zorunda değil midir? Gökkubbesi üzerinden çalınmış bir milletin, habbelerden kubbe yapmak zamanıdır şimdi.

Disiplinle, iş ahlakıyla, ciddiyetle G. Scott Fitzgerald'ın The Great Gatsby'deki harika tespitinin en bariz numunesi değil misin? Yani madalyonun her iki yüzünü birden görebilme, artı ve eksi kutupları aynı anda zihninde tutabilme kabiliyetin, bugün 88 yıl öncesine kıyaslanamayacak kadar yüksekte duruyor, ama aynı zamanda bir çıta gibi üzerinden atlamaya da davet ediyor bizleri.

24 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Bu kadarını sen de istemezdin elbette ama arkanda açılan boşluk o kadar derin oldu ki Sultanım, bugün senin direniş ruhuna, vizyonuna, felsefene, Hz. Peygamber'e (sav) duyduğun sevgiye, vatanseverliğine yeniden sarılmak ihtiyacını hissediyor insanlar. Arkandan gelenler bir boşluğa düştüler, daha doğrusu, düşürüldüler.

Zaten sen de onlara hiç hain demedin ki. Sadece gafildi onlar senin gözünde. Küresel bir paylaşım oyununun Türkiye bahçesindeki operatörleriydiler. Asıl büyük suflörü, çok sonraları, 1919 gibi çatırtılar yükselen bir tarihte fark ettikleri görüyoruz ama artık çok geçtir. 9 yıl sonunda ülkenin yüzölçümü milyon kilometrekarelerden birkaç yüz bin kilometrekareye büzülver-mişti acemi ellerinde. Senin bütün kuvvetinle oyalamaya çalıştığın büyük aktörler, Ankara-Sakarya-Konya üçgenine sıkışıp kalmış bir toprağı layık görmüşlerdi bu millete. Son bir hamleyle şahlanıp ona da sahip çıkmasaydık, bağımsız bir vatanımız ve bayrağımız dahi olmayabilirdi bugün.

"Satmam!" dediğin vatan parçaları Sultanım, İngiliz-Fransız-İtalyan, hatta Yunan işgaline uğradı.

Emperyalizmin çizmeleri çiğnedi topraklarımızı. Sen, tam bu kâbus dolu günlerin eşliğinde, Mondros Mütarekesi'nden hemen önce, işgal İstanbul'unu, Boğaz'da İngiliz gemilerinin içimizi yakıp kavuran gövde gösterilerine tanık olmadan önce terk ettin. Terk ettin ama asla diğerleri gibi değil.

Onlar kaçtılar dışarıya, sen yer altına çekildin. Beş vakit önünde eğildiğin yaratıcı kudret, seni ateş dalgalarının selinden korudu, kendi yanma aldı.

"Göklerin çektiği kartal." Sezai Karakoç, Necip Fazıl'ın vefatının ertesini günü yazısının başlığına bu taç deyimi kondurmuştu. Fakat asıl "Göklerin çektiği kartal", bizzat Necip Fazıl'ın da bağlandığı geleneksel köklerden olan sana en az onunki kadar yaklaşıyor.

Yanlış anlaşılmasın: Sultan Abdülhamid'in şahsı değil bugün

Abdülhamid'i Anlamak | 25

önemli olan. Önemli olan biyolojik varoluş değil. Eti, kanı, tırnağı, gözü, kulağı değil... Asıl önemlisi, onun bu toplum için, bu millet için, bu ümmet için ifade ettiği manadır. Emperyalizme karşı soylu bir direnişin sembolüdür o. 'Son kale'nin, 'insanlığın son adası'nın son cesur neferlerinden birisidir...

Üstelik de onun zamanında kalenin surları delik deşik olmuştur. Sürekli olarak gedikleri yamamak gerekmektedir. Ancak bir gediği sıvarken, bir başka noktada yeni bir gedik açıldığına şahit olunmakta ve bu defa da bütün gücüyle oraya koşturması icap etmektedir. Yangınlar büyümüş, devletin çatısını dahi alev alev sarmıştır. İçerideki müdafiler sağlam dursalar, direnmeye niyetli olsalar gam değil! Oysa onun gözü arkada kalacak hep. Huruç harekâtı mümkün görünmedi bu yüzden ona.

İşte o zaman yapılması gereken bir tek şey vardı. Tarihte büyük savunmaları yapanlardan ders alınması

gerekirdi. Düşmanın surlarda gedik açması önüne geçilemez hale gelince, önlemlerden birisi, surun içine bu defa içeriden bir duvar daha örme. Böylece düşman sevinç ve hevesle yıkılan surlardan içeriye girdiğini zannederken, karşısında yeni bir sur görecekti ve bu iki kale duvarı arasında en çetin ve kanlı mücadeleler cereyan edecekti.

Ben bunu biraz Sultan Abdülhamid'in sıkı idaresine, Garplıların deyişiyle Hamidian Regime'e benzetiyorum. Dış hudutlardan geçmelerine mani olamadığı bir kuşatmaya, bir iç sur dikerek cevap verme rejimidir Sultan Abdülhamid'in. İç sur, mesela sansür şeklinde karşımıza çıkabilir, mesela istibdâd şeklinde arz-ı endam edebilir, mesela hafiye teşkilatının kuş uçurmayan sıkıdûze-ni de vardır bu rejimin içinde. Ama... Aması çok mühim...

Özgürlük mü güvenlik mi?

Şimdi biraz çuvaldızı kendimize batırmayı deneyelim ve hayal gücümüzü harekete geçirelim. Diyelim ki, Türkiye Cumhuriyeti

26 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Devleti Amerika Birleşik Devletleri'yle bir savaşa girmiş olsun. Ve bu savaşta ordumuz yenilgiye uğramış, ağır toprak kayıpları vermiş olalım. Rica minnet antlaşma masasına oturduğumuz ABD, işgal ettiği topraklarımız yetmiyormuş gibi, üstüne üstlük milyonlarca dolar da tazminat talep ediyor olsun. Elimiz mecbur, kabul ediyoruz, çünkü ordunun asıl gövdesi telef olmuş, biraz daha üzerimize yürüseler başkentimizin dahi ardından ağıt yakacağız. Fakat ABD topraklarımızı belli bir yerden itibaren değil de seçerek işgal etmiş olsun ve bu seçimde de hiçbir rasyonel gerekçeyle hareket etmeden, sadece il plaka numaralarından l'den 25'e kadarki illeri işaretlemiş olsun. Yani Adana'dan Erzurum'a kadarki il plaka numaralarına bakarak işgal mevkilerini seçiyor ve işgal ediyor.

Bu iller içerisinde hangileri vardır? Sayalım: Adana, Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum. Allah korusun, böyle bir işgal faciası karşısında kalsak ne hissederdik, bir tasavvur edin. Geri kalan vatan parçalarını korumak, daha sıkı bağlarla birbirine bağlamak için gereken bütün tedbirlerin alınmasından daha doğal bir davranış olamazdı herhalde. Demokratik haklar, fikir özgürlüğü, basın, yargı, sivil toplum kuruluşları bu panikten etkilenmeden kalabilir miydi? Herkes istediğini söylesin, halkıma tam bir özgürlük getireyim, zaten galip devlet de içerideki unsurlar üzerinde daha fazla söz sahibi olmak ve iç işlerimiz üzerinde kontrol kurmak istiyor.

Böylesi bir kriz ortamında özgürlükleri artırmayı ve toplumu ve devleti kendi haline bırakmayı aklına getirecek bir aklın, aklını peynir ekmekle yemiş olması gerekmez mi? Şurada 3 tane uçak çarptı diye havaalanlarında insanları iç ipliğine kadar soyan özgür dünyanın reisi ABD'nin içine düştüğü panik halini bir gözünüzün önüne getirin. Ve ondan sonra Abdülhamid sansüründen, istibdadından, hafiye teşkilatından söz edin. Zira Abdülha-

Abdülhamid'i Anlamak | 27

mid, kucağında bulduğu ve içine itildiği 93 Harbi'nde tam da bu durumdaydı. Hatta durumu daha da ağırdı, çünkü mücadele edeceği dünyayı tanıyan yetişmiş insan kaynağı da istenen ölçülerde değildi. Üstelik de, bu savaşın ateş ve duman kokusu henüz dağılmamışken, İstanbul'da bir Düvel-i Muazzama toplantısı (Tersane Konferansı) yapılmış ve Osmanlı'nın kaderi bizzat Dersaadet'de tartışılmıştır. Kurtlar başına çömelmiş, Hasta Adam'ın mirasını hem de kendi başkentinde pay ediyorlar.

Bilir misiniz ki, bu Osmanlı'nın "Tamam mı-Devam mı?" davasının müzakere edildiği konferansa, Osmanlıların delege göndermelerine dahi izin verilmemişti. Düşünün, sizin bedeniniz üzerinde bir ameliyat yapılıyor ama sizin gözlemci olarak olan bitenleri seyretmenize izin veriliyor sadece. Öylesine, bakacak ve hakkınız-t la verilecek hükme razı olacaksınız. Üstelik de tam o gün, en yapılmayacak işi, belki hakkımızda hayırhah düşünürler diye, Meclisin açıldığını ilan edeceksiniz. Yani devlet denilen yapının bütün reflekslerini felç ederek, parçalanma tehdidi karşısında kalan parçaları birbirine bağlamaya çalışacağınıza, tam tersine bir davranışla bulunacak, özgürlük ve demokrasi ile makyaj yapacaksınız. Böylesine kritik bir durumda sorumluluk sahibi bir yöneticinin yapması gereken ne varsa onları yaptı Sultan Abdülhamid. Önce kurtları uzaklaştırması gerekiyordu başından. Onları uğraştıracak ve oyalayacak sorunlar bulmalıydı. Sonra da kurtların bir daha saldıramayacakları bir mesafeye çekmesi gerekiyordu devleti. Ve içeride, şimdilik ertelenen ama gelecekte kaçınılmaz bir şekilde patlak verecek hesaplaşmada daha dirençli, daha kuvvetli, daha bilgili, daha birlik yanlısı, daha vatan kavramı etrafında örgülenmiş bir bilinç ve bir özgüven olmalıydı insanların.

Bunu sağlamanın yolu ise bir barış dönemini temin etmekten geçiyordu. Daha uzlaşmacı, daha barışçı, daha yumuşak başlı ve idareci olmaktan başka çıkar yolu da yoktu. Ama onurunu ez-

28 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

dirmeden, şahsiyetini feda etmeden başaracaktı bunu. Aksi halde önemi kalmazdı çünkü. Osmanlı olmaktan çıktıktan sonra, sınırları korumanın da büyük bir ehemmiyeti yoktu. Önemli olan, "Ben buradayım!" sinyalini kesmeden bunları başarabilmektir.

Abdülhamid bunu başardı işte. Eğer başaramasaydı, devletin, 1880'lerin, 1890'ların vahşi emperyalist iştahının dünyayı silip süpürdüğü ortamında paramparça olması kaçınılmazdı. Ömür uzatılmalı, duraklamalar, son saniyesine kadar oynan-malıydı. Vakit lazımdı, barış lazımdı, istikrar lazımdı. Kazanılan bu hayatî vakitte iç düzen yeniden yapılandırılmalı, eğitim, bilim, teknoloji, kültür, sanat, kurumlar, imar ve her şeyden önemlisi Osmanlı imajı ayağa kaldırılmalıydı. Çünkü o giderse herkesin birden ceza sömürgesine gideceğini biliyordu. Filistin'i de, Makedonya'sı da, Musul'u da, Edirne'yi de kaybetmek kaçınılmaz olurdu.

Ve Sultan Abdülhamid 1878'in bir Şubat günü Meclis'i tatil ederken bütün bu çerçevesini çizdiğimiz şartların içindeki sorumluluk sahibi, eli taşın altındaki bir yönetici kimliğiyle hareket etmekteydi. En verimli topraklarının üçte biri işgal edilmiş, nüfusunun beşte biri elden çıkmış, hatta Anadolu ve Kıbrıs'tan bile tavizler vermek zorunda kalınmıştır.¹

Abdülhamid olmak zordur demiştik. Ancak şunu da ilave etmemiz lazım: Bu şartlar altında bir Abdülhamid yetiştiren toplum olmak daha da zordur. Bir adamı yetiştiren ve sürükleyen sosyal çerçeveyi görmeden konuşanlara bütün dünyada cahil diyorlar. Bizde bu cahillerin kıtlığına hiç kıran girmemiştir ki!

Bilmek ve anlamak... Önümüzdeki iki yol bunlar olmalıdır.

1 Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, 11. baskı, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, s. 122. Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, Avrupa'nın Kısacasında Abdülhamit, 2. baskı, İstanbul 2005, İletişim Yayınları, s. 11 vd.

1 29

Abdülhamid'i anlamak

Sen bir anne gibi tuttun ufukları Sezai Karakoç

NECİP FAZIL KISAKÜREK Ulu Hakan II. Abdülhamid Han adlı iddialı eserini şu görkemli ve ucu açık final cümlesiyle noktalar:

Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır.¹

Necip Fazıl'ın dediği gibi gerçekten de Sultan II. Abdülhamid'i anlamak, bize 'her şeyi' açıklayacak sihirli bir anahtar sunma becerisine sahip olabilir mi? Bir kişi, nasıl olur da 'her şeyi' açıklama kudretini haiz olabilir? Ancak söz Necip Fazıl'ın ağzından, üstelik de iddialı bir eserinin son cümlesi olarak çıkmışsa muhakkak ki üzerinde düşünmeye değer.

Bunun gibi cümleler, büyük yazarların, okuyucuların beyin damarlarına saldıkları atomlara benzer.

Patlatılınca muazzam

' Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan II. Abdülhamid Han, 3. baskı, İstanbul, 1977, Büyük Doğu Yayınları, s. 632 (ilk baskısı 1965'de yapılmıştır).

30 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

bir enerji yükünün açığa çıktığını hayretle görürsünüz onlardan. Hem patlatılmak için orada deşiller midir zaten?

1977 tarihli 3. baskısında tam 639 sayfaya ulaşan bu hacimli j "eser", Necip Fazıl'ın fazlasıyla kendisine mahsus renkler taşı- j yan "ideolocya"sının tarihteki ayaklarından birisini oluşturur. Fikriyatının serüvenini tarih içindeki zirve şahsiyetlerin omuzla- 1 n üzerinden seyretmeye bayılan Necip Fazıl'ın II. Abdülhamid'i, karanlık ve susturulmuş bir devrin sırlarını gümbür gümbür haykıran bir sözcü sıfatıyla karşımıza çıkar. Nitekim İdeoloc-ya Örgüsü adlı temel "tezi"nin, kendi deyişiyle baş eserinin, hatta manifestosunun hemen yanı başına konumlandığı görülür ! Ulu Hakan II. Abdülhamid Han adlı kitabını.

Necip Fazıl, II. Abdülhamid aleyhine ortaya sürülen ne kadar iddia varsa, onların tam tersinin doğru olduğunu en baştan bir prensip, bir usûl olarak kabul eder ve bu kabulü de kitap boyunca ortaya koyduğu delillerle ispatlamaya koyulur. Belki tarih disiplini ve tarihçilik mesleği açısından, bâtıl bir iddianın, bir yanlışın tam tersinin doğru olacağı/olması gerektiği varsayımıyla yola çıkmak bizi isabetli sonuçlara vasıl etmeyebilir (nitekim tarihte 'doğrular' ile 'yanlışlar' simetrik bir dizi arz etmezler). Ancak esas itibarıyla, II. Abdülhamid'in, yakın tarihimizin "turnusol kâğıdı" türünden ayırt edici bir işleve sahip olduğunu fark etmek ve ettirmek önemliydi Necip Fazıl için.

Bir başka deyişle, onun nazarında Sultan Abdülhamid'e aydınların nasıl baktığına göre, bakanların dünya görüşleri, ufukları, ufuksuzlukları, tarihimize ve bugünüme dair neler düşündükleri ve teklif ettikleri rahatlıkla tespit edilebilirdi. Velhasıl, 'Bana Abdülhamid'ini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim!' sözünü özetlenebilir onun görüşü. Dolayısıyla Necip Fazıl'ın "Ab-dülhamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır"

tespitini bir milletin 'kimlik teşhisi' çabası bağlamında anlamak gerekmekte-

Abdülhamid'i Anlamak | 31

dir. Bir başka deyişle, Ahmet Hamdi Tanpınar'm Beş Şehifin başında formüleştirdiği 'Neydik, neyiz ve nereye gidiyoruz?'² şeklindeki derin soru üçlemesinin yakın tarihin çorak ülkesine düşen gölgesini tablolastırmak...

Tarihteki kilit şahsiyetlerin engin dünyalarını anlamak, bugünümüze de, yarınımıza da kudretli ışıklar tutacaktır. Tarihçilik biraz da, geleceğin büyük adam adaylarını geçmişteki meslektaşlarıyla buluşturmak işi değil midir?

Yakın tarihin kilidi

İşte II. Abdülhamid her şeyden önce siyasî, sosyal, kültürel, askerî, teknolojik... tarihlerimiz ya da genel olarak büyük harfle Tarihimiz açısından bu kilit şahsiyetlerden biridir. Onun benzersizliği, hem kendisinden önceki, en azından son bir asırlık sultanlar /inciri içerisindeki yerinden, hem de kendisinden hemen sonra, .ırkasından müthiş bir gürültüyle açılan büyük boşluktan ve hızlı yıkımın dehşetinden kaynaklanır. Onu tarihin kader-denk noktasında ulaşılmaz bir 'zirve' haline getiren kritik rolünü, bu iki ucu yanık kokan manzaranın önünde fotoğraflamak lazımdır.

Ne mutlu ki, bugün üzeri çamurla sıvanıp tanınmaz bir hale getirilmiş olan bu zirvenin kaba hatları ağır ağır da olsa ortaya çıkıyor; üzeri katran kadar kalın bir sıvayla örtülmüş "Abdülhamid gerçeği", ufkumuzda yeniden ihtişamla zuhur ediyor. Nizamettin Nazif'in dilinden söylersek, Abdülhamid, zaman ilerledikçe devrin insan kadrosu içinde "bir nur gibi" daha ziyade parlıyor.

IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesinden bu yana, yani 319 yıldır en uzun süre yöneticilikte bulunmuş devlet başkanı sıfatım taşıyan³ II. Abdülhamid Han'la ilgili yığınla olumsuz

' Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, 2. baskı, Ankara, 1960, Türkiye İş Bankası Kül-(ir Yayınları, s. x. 1 Yılmaz Öztuna, "Sultan Hamid, Atsız ve Kabaklı", Tarih Sohbetleri 3, İstanbul 1998, (Müken Neşriyat, s. 304.

32 | Abdülhatnid'in Kurtlarla Dansı

spekülasyon yapılmıştır, hala yapılmaktadır ve galiba dozu giderek azalsa da, yapılacaktır. Bu da aslında onun "yaşayan" bir şahsiyet olduğunun en büyük kanıtıdır.

"Son Padişah" olarak nitelendirdiğimiz II. Abdülhamid, 24 Nisan 1909'da, yani bundan 97 yıl önce 31 Mart denilen düzmece bir hadise bahane edilerek, daha da garibi, dinî kitapları yaktırmak veya yasaklatmak gibi 'şer'i gerekçeler'e sığınarak 33 yıl oturduğu tahtından indirilmişti. O yıllarda Tanin gazetesini çıkaran Hüseyin Cahit Yalçın, sonradan kaleme aldığı On Yılın Hikâyesi adlı hatıralarında Meşrutiyet'ten sonra ülkenin nasıl bir başıboşluk ve sahipsizlik içine yuvarlandığını çok veciz bir üslupla anlatır.⁴ Aynı şekilde sonradan Başbakan olan Fethi Okyar da, II. Meşrutiyet dönemindeki şaşkınlık ve kargaşayı şöyle yansıtır: Evvelâ Meşrutiyeti ilân ederek rejimi, mutlakiyetten şartlı demokrasiye çevirebilmiş olan İttihad ve Terakki, iktidara sahip çıkamamışta, çünkü ne hükümet etme felsefesi, ne kadrosu, ne hazırlığı vardı... İktidar, şekilde bizim, gerçekte eskinin devamı idi ve eskiye dönme de demiyeceğim, amma yapılmış olanı yıkma hareketi, bu boşlukların içinde birden patlayiverdi...

Biz, İttihad ve Terakki olarak, hem meşrutiyetin tüm sorumluluğunu yüklenmiştik, hem de Parlamento'da çoğunlukta olarak iktidar partisi idik: Vatanın kaderi bizim elimizde ve omuzlarımızda idi. Aslında ise, iktidarda değildik: Çünkü ne vatani idare edecek kadromuz, ne de bu kadroyu terkeb edebilecek felsefemiz vardı. Bütün bu çelişkiler ve boşluklar içinde iyi niyetimizden asla şüphe edilemezdi ve sanırım böylesine muazzam bir yükü üstlenmemizin başlıca sebebi ve dayanağı da mutlak iyi niyetti.⁵

Ah o iyi niyet! "Cehenneme giden yollar iyi niyet taşlarıyla döşelidir" diye boşuna dememiş İngilizler.

4 Mesela bkz. Yediğim, 20 İkinciteşrin 1935, s. 29 vd.

5 Fethi Okyar, Üç Devir Bir Adam, Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları, s. 32 ve 146.

Abdülhamid'i Anlamak - 33

Üzerinden tartışmaların buğusu henüz tıttığı için ben bu tür öldükten sonra da sanki hayatta imişcesine tartışılan kişilere, 15-16 rla "yaşayan şahsiyetler" demeyi tercih ediyorum. Bu anlamda Abdülhamid Han'ın birçoğumuzdan daha 'diri' olduğu yeterince açık değil mi? Yaptıkları, yapamadıkları, hataları, sevdaları, I uojeleri, kör noktaları, hamleleri, vizyonu, ufukları ve sınırları...

Bütün bunlar iktidardan uzaklaştırılmasından bir asır sonra ilahi tartışmaya davet ediyorsa, hatta kışkırtıyorsa insanları, o kişinin nabzının hala mahrem noktalarımızda atmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. O, zamanın öğütücü, un ufak edici, tahripkâr akışına dayanmanın, direnmenin, tükenmemenin bir tür ikilini bulmuş demektir.

Tabii şu da var: II. Abdülhamid'in Tanzimat'ın Osmanlı yapısını radikal bir tarzda dönüştüren reformlarına

da yer yer mü-

II .ihale ettiği gözden kaçmaz. Hatta Tanzimat'ın özüne olmasa l>ile, uygulanışmdaki temel hatalara müdahil olduğu açıktır. Sultan II. Mahmud'dan beri teb'anın gözünde yıpranmış ve meşruiyeti zedelenmiş bir kurum olan padişahlık veya devlet otoritesini kendi şahsı etrafında manevî bir hale oluşturarak res-lore etmeye girişmiştir. Ve bu müdahalelerinde Osmanlı Devle-(i'ni yeniden güçlü ve zinde bir bünye haline getirerek dış dünyayla bilek güreşine tutuşturmayı hedeflemiştir.

Abdülhamid Adliyesi nasıldı?

Tarihiçi Yılmaz Öztuna'ya kulak verelim mi sözün burasında? Tanzimat adliyesinin Sultan Hamid döneminde nasıl kararlı bir şekilde takip edildiğini şöyle açıklıyor Öztuna:

Padişah, devleti sokakta bulmamıştı. Kendisine Devlet, Meşrutiyetçiler tarafından da ihsan edilmemişti. İmparatorluğa şahsen sahip çıktı. Şahsî yönetim gibi çok ağır bir sorumluluğu seçti.

34 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Ancak tam bir Tanzimatçı idi. Cevdet Pcişa'mn kurduğu Tanzimat eğitimi ve Tanzimat adaletini, çok daha geliştirerek uyguladı. Kazâ'nın (yargının) icrâ'dan (yürütmeden) ayrılması, daha açık tabirle siyasî iktidarın asla mahkemelere karışmaması bir Tanzimat ilkesi olduğu için, bu prensibe, hem de kusursuz şekilde uydu/1

Saltanatı süresince sadece 11 kişinin -onlar da adi suçlulardı-idam hükmünü onaylamış olan Abdülhamid Han, özellikle siyasî suçluları affediyor, bu da Adliye ile arasını açıyordu. Nitekim Adalet Bakara (Adliye Nazırı) Abdurrahman Paşa, bir defasında saraya gelerek istifasını sunmuş ve istifa sebebini soran Padişah'a, 'Bizim adaletimize güvenmiyor musunuz da getirdiğimiz idam dosyalarını müebbed hapse çeviriyorsunuz?' diye çıkışmıştı. En güvendiği bakanlardan birisinin bu yaman eleştirisiyle karşılaşan Abdülhamid, ona, hakimlerin de insan olmak hasebiyle hatalar yapabileceklerini, bu yüzden sonradan pişman olabilecekleri bir karardan dolayı vicdan azabı çekmek istemediğini söyleyerek durumu açıklamış ve sonunda Paşa'yı istifadan vazgeçirmişti.7

Ancak onun "tam" bir Tanzimatçı olduğu vurgusunu değiştirmek ve Tanzimat'ın ruhuna sahip çıkmakla birlikte, onun halktan kopuk tavra, hatta "halka rağmencilik"e kaymasına karşı yeni bir yöneliş ve istikamet getirdiğini söylemekte fayda var. Bir başka deyişle, Abdülhamid denilince, karşımızda Tanzimat'ı yeniden tanzim etmeye ve çıkmış olduğu Osmanlı rayına yeniden oturtmaya kararlı bir bilge-kral olduğunu unutmamamız gerekiyor.

Nitekim François Georgeon'un kanaati de aynen bu yöndedir. Ona göre Abdülhamid yönetimi, Tanzimat'la birlikte gelen

* Yılmaz Öztuna, "Sultan Hamid adliyesi", Tarih Sohbetleri 2, İstanbul 1998, Ötüken Neşriyat, s. 237.

7 Osman Nuri Lermioğlu, Halkın İstemediği İnkılap: Meşrutiyet, İstanbul 1976, Sabah («v/etesi Kültür Yayınları, s. 49-50.

Abdülhamid'i Anlamak » 35

iki yeniliğe karşı bir tepki olarak şekillenmiştir. Birincisi, padişahın zayıflayan yetkilerine karşı güçlü bir padişahlık kurma şeklinde kendisini belli etmiştir, ikincisi ise bu zayıflamanın son İnikasını temsil eden Midhat Paşa'mn liberalizmine ve anayasalı lığına bir tepki olarak karşımıza çıkar.8

Bu sebeplerdir ki, Necip Fazıl'ın, "Abdülhamid'i anlamak her şevi anlamak olacaktır" tespitini, onun giriştiği bu direnişte, ama körü körüne olayların akışına ayak diremesinde değil, çağın olaylarını, mensup olduğu medeniyetin rengine bir daha boyayabil-me ümidinde ve aşkında, yalnız ümidinde ve aşkında da değil, lünün gerçekleşebilir bir proje olduğunu göstermesinde sınamak l.ızımdır.

O, bir proje insanıydı ama ütopyacı değildi. Tek kelimeyle, İs-l.ımiyetin ve Osmanlılığın modern çağa rengini verebileceği iddiasının ve bu iddiayı gerçekleştirme bilincinin son has temsilci-U-rindendi.

"Sultan II. Abdülhamid Han" denilince, üzerimize kapanmış kara kapılardaki paslı anahtarların yuvasında gürültüyle dönmeye başlaması, işte bu yüzdendir.

" Bkz. François Georgeon "Son canlanış (1878-1908)", Yayın yönetmeni: Robert Man-lr<ın, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, cilt II; XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, Çeviren: Server Tanilli, İstanbul 1995, Cem Yayınevi, s. 152.

u

ŞAHSİYETİ

Sultan Abçülhamid'i M'Ç kuşanma merasimi için gıt't'igi'fyüp Suftan CamiTnde gösteren 6u gravür, Fransızta L'illustration dergisinde çıkmıştır.

| 39

Abdülhamid kimdir?

Abdülhamid devrinin her yirmi dört saati bin muamma ile doludur.¹

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu

II. ABDÜLHAMİD yakın tarihimizin en büyük bilmecelerinden birisidir.

Daha dün denilecek kadar yakın bir tarihte yaşamış olmasına rağmen, kendisini harice karşı bu kadar iyi perdeleyip gölgelik alana onun kadar iyi çekilmesini bilmiş ikinci bir şahsiyet yoktur (bu hem yerli, hem de yabancı gözlemcilerin ortak tespitidir). İktidarda olduğu 33 yıl (1876-1909), dünya, Avrupa ve İslam alemiyle olan ilişkilerimizin çok kritik ve sancılı bir dönemini teşkil eder. İnsanlık ve medeniyet tarihinin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin son derece kritik bir dönüm noktasına rastlar onun hükümdarlık yılları. Ama aynı zamanda Osmanlı tarihi, Osmanlı toplumu, Osmanlı coğrafyası, Osmanlı medeniyeti için de keskin bir dönüm noktasıdır.

1 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar, 3. baskı, İstanbul 1978 (ilk baskı: 1964), Divan Yayınları, s. 71.

40 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

İlk bilimsel Abdülhamid biyografilerinden birinin yazarı François Georgeon'un tespitiyle söylersek, "Abdülhamid'in iktidara gelişi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru 'dünyanın paylaşılırı a-sı'na varacak olan emperyalizmin genel yükselişinin başlangıçlarına denk düşer." O, insanlık tarihinin en hızlı geçiş dönemlerinden birinde, Osmanlı gibi, tarihin belki de en karmaşık imparatorluğunun başındaydı.² Yürüttüğü derinlikli ve çok-yönlü dış politikanın çapını anlamamızın önündeki engeller, onun içinde bulunduğu şartları tanımamaktan alırdı gidasını.

Böylesine aşındırıcı bunalımlarla etrafının kuşatıldığı kritik bir dönemde iç, dış, sosyal, siyasi ve iktisadi ilişkiler kompleksinin kaskacında kalmış bir coğrafyada, nasıl olur da "Hasta Adam" denilen bir yapının içinden deha çapında işbilir bir politikacı ve devlet adamı çıkıp da işleri toparlıyor ve bütün bu gelişmelerin ülkesi ve bölgesi üzerindeki olumsuz etkilerini en azından 30 yıllığına buzdolabına koyup dondurabiliyor? Dahası, devletin bekasını temin uğruna bir zaman kazanma sürecine sokuyor, üstelik bunları da hiç hesapta olmayan şaşırtıcı bir performansla başarabiliyor?

Sultan Abdülhamid belki sıkı bir yönetim sergiledi; anayasa, parlamento, seçimler gibi siyasî enstrümanları işletmesine devrin şartları izin vermedi. Ama bir şekilde bu 33 senelik dönemi, tamamen değilse bile, büyük ölçüde hasarsız atlatmamızı sağladığı da bir gerçek. Balkan savaşlarına, hatta Birinci Dünya Savaşı'na kadar iyi kötü onun zamanında korunabilmiş bir toprak bütünlüğü ile gelindi. Daha da önemlisi, bugünkü Türkiye'yi kuracak temeller, Sultan Abdülhamid'in iktidar döneminde atılmıştır.³

2 Volkan Ş. Ediger, Osmanlı'da Neft ve Petrol, Ankara 2005, ODTÜ Yayıncılık, s. 117.

3 Kemal Karpat bu tespiti, Coşkun Yılmaz'ın kendisiyle 10 yıl kadar önce gerçekleştirdiği bir söyleşide yapıyor. Bkz. "Prof. Dr. Kemal Karpat ile tarih, Osmanlı ve II. Abdülhamit üzerine...", İlim ve Sanat, Sayı: 44-45, 1997 I-H, s. 38.

Şahsiyeti | 41

I 31 Mart yapılmısaydı Abdülhamid Balkan İttifakı kuracaktı!

Uzmanların tahminine ve onu yakından tanıyanların şahitliğine inanmak gerekirse, eğer Sultan Abdülhamid başta olsaydı, Osmanlı Devleti Balkan Harbi'nin çıkmasına izin vermez, hatta Birinci Cihan Harbi'ne girmez ve devletin ömrünü savaş sonrasına kadar uzatabilirdi. Girse bile, kendi deyişiyle Almanya gibi bir kara gücünün yanında değil, İngiltere, Fransa gibi bir deniz gücüyle ittifak yapmayı tercih ederdi. Kaldı ki, 31 Mart İsyanı veya operasyonunun gerçekleştiği gün, Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa, bir Balkan ittifakı projesinin görüşmelerini yapmış olarak Bükreş'ten İstanbul'a geliyordu. Şehirdeki çatışmaları görünce kaçarcasına geri dönmüş ve Sultan Abdülhamid'in muhtemelen bir Balkan Savaşı'nı önlemek için attığı bu ciddi adım da sonuçsuz kalmıştı.⁴

Daha da önemlisi, böylelikle yetişmiş insan kaynağı bakımından Cumhuriyet döneminde yaşanan ve etkisini hala hissettiğimiz cıızlılığı yaşamazdık. Ya da tersinden söylersek, II. Abdülhamid, iktidarı süresince eğer İttihatçılar gibi acemice bir dış poli-rika gütseydi herhalde devlet gemisi 20. yüzyılın başına dahi ulaşamaz, muhtemelen 1880'li yıllarda çok daha hızlı ve keskin bir parçalanma tehlikesini yaşayabilir, Türkiye Cumhuriyeti diye bir siyasî oluşumu bile yakalama şansımız kalmayabilirdi.

Sonuç olarak, Sultan Abdülhamid iktidarı bu kadar hayatî bir dönemeçte durmaktadır. Bu çok değişkenli duruşun önemini fark etmenin, hem yakın tarihimizi, hem de bugünümüzü anlamak bakımından değeri tartışılmaz.

Bütün bu görünen boyutlarına rağmen II. Abdülhamid'in, mutad olarak katıldığı görkemli Cuma selamlıkları haricinde

1 Bkz. Osman Nuri Lermioğlu, Halkın İstemediği inkılap: Meşrutiyet, s. 68, dipnot 21.

42 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Elisa Zonaro'nun fotoğrafında II. Abdülhamid bir cuir» selamlığında.

kendisini Yıldız Sarayı'na kapatması, düşünce ve kişiliğini sadece yakın çevresine açması, dışarıyla olan ilişkilerini "görünmeden var olma" prensibiyle sınırlı tutması sebebiyle şahsiyeti hakkında Türkiye'de de, İslam aleminde de, Batı'da da pek çok spekülasyon yapılmıştır. Yok yakalattığı gençleri öldürtüp denize atıyormuş, yok tonlarca altını hazinecine koymuş, yok sarayında binlerce cariyesi varmış vs.

Bütün bu spekülasyonlar o mahrem dünyaya bir türlü nüfuz edememenin, derununa sızamamanın sıkıntılarıyla üretilmiş propagandanın eserleridir aslında. Zira elimizde Sultan Abdül-

5 Bu tabir. Selim Deringil'in büyük emek mahsulü kitabı Well-Pwected Domains'in-den mülhemdir.

İngilizcesine göre maalesef biraz aksayan Türkçe tercümesi için bkz. İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II.

Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Çeviren: Gül Çağah Güven, İstanbul 2002, Yapı Kredi Yayınları.

Şahsiyeti | 43

luimid'le görüşmüş veya onu görmüş olan muhtelif büyükelçilerden ve Bayan Max Muller'den İngiliz gazeteci M. de Blo-vvitz'e6 ve Nobel Ödüllü yazar Knut Hamsun'a kadar yerli ve yabana yüzlerce kişinin dosyalar tutan birinci el tanıklıkları var. Bu tanıklıklar onun insan tarafı, entelektüel kişiliği, hobileri, liderlik ve devlet adamlığı ile ilgili birçok karanlık noktayı aydınlatmış bulunuyor.

Bunlara aşağıda sırası geldikçe değineceğiz.

6 Blovvitz'in Abdülhamid'le röportajının bir özeti için bkz. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Sultan İkinci Abdülhamit", Resimli Tarih Mecmuası, sayı: 64, Nisan 1955, s. 3800-3801.

44 "

Abdülhamid'in bir entelektüel olarak portresi

Rus-Japon Harbinin safhaları üzerinde Bagnam (Bucknam)

Paşaya öyle sualler sormuştu ki, Amerikalı kaptan sık sık hayretler içinde kalıyor... "Hayret ediyorum: Ancak bu mevzularda sistemli tahsil ve uzun tecrübe neticesi elde edilebilecek malumata nasıl sahip olmuş?" sualini soruyordu. Bu suale hâlâ cevap bulabilmiş değilim.

Rauf Orbay

İmparatorluğu yeniden fetih stratejisi

SONUNDA ÇIKTI. Hem de bir zamanlar ona "Le Sultan Rouge", yani "Kızıl Sultan" diyen Fransızların memleketinde bir II. Abdülhamid biyografisi basıldı. Hem de Türkiye'den ilk biyografi olarak. Daha önce Yusuf Akçura biyografisi ile bizi şaşırtan değerli âlim François Georgeon'un kalemi bu defa Fransız kamuoyuna olduğu kadar dünya tarihçilerine de, hele hele bizdeki Ermeni ve Jön Türk propagandistlerine de objektif bir reddiye yazmış bulunuyor.

Georgeon daha önce kaleme aldığı 15 sayfalık bir yazıyla Sultan II. Abdülhamid hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş bulunuyordu.1 Yazısının bir yerinde "Abdülhamid'i ve onun hü-

1 François Georgeon, "Abdülhamid II (1876-1909)", Editör: Kemal Çiçek, Pax Ottoma-na: Studics in Menioriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Ankara 2001, SOTA & Yeni Türkiye

Şahsiyeti | 45

kümdarlık dönemini anlamak, bir bakıma bugünkü Türkiye'yi anlamak demektir" der. (Hatırlarsanız Necip Fazıl da "Abdül-hamid'i anlamak her şeyi anlamak olacaktır" diye yazmıştı.) Yine yazısının bir başka önemli paragrafında, Georgeon, Abdülha-mid'in, imparatorluk topraklarını yeniden fethetmeye giriştiğini söyler ki, bence bu, Abdülhamid hakkındaki literatürün en vurucu tespitleri arasına girmeyi hak etmektedir.

İmparatorluğu yeniden fetih!.. Siyasî olarak fetih, fakat aynı zamanda haberleşme ve ulaşım olarak (telgraf direklerinin dikilmesini ve demiryolları projelerini düşünün) yeniden fetih; dış politika ve diplomasi olarak yeniden fetih; imaj olarak yeniden fetih; ve bu yazıda üzerinde duracağımız, kültürel olarak yeniden fetih...

II. Abdülha-mid'in çoğunlukla gözlerden kaçan "derin" karakteri burada yatmaktadır bir bakıma.

Yazara göre Osmanlı toplumu ve kültürünü inceleyen yeni çalışmalar Abdülhamid döneminin hiç de iddia edildiği gibi karanlık bir dönem olmadığını, hatta aksine, Akdeniz'in doğu kıyılarında bulunan büyük liman şehirlerinde olduğu gibi bazı yerlerde "Belle epoque", yani rahat ve eğlenceli bir hayatın sürdüğü bir dönemin yaşandığını göstermektedir. Georgeon'un kanaati, Abdülhamid'in, eski Osmanlı geleneklerini çağa uyarlayan ve aynı anda çağdaş olmanın gerektirdiği bazı nitelikleri taşıyan ilginç bir devlet adamı portresi çizdiği merkezinde şekillenir.

Yalnız ilginç olan husus, Georgeon'un Fransızca metninin son cümlesinin, Türkçe metinde atlanmış olmasıdır. Bu son cümlede, Abdülhamid'in "modernlik"ine örnek olarak, kendisinin nezaretinde yaptırılan Yıldız Sarayı'ndaki köşkerin mimari tarzlarının Topkapı Sarayı'ndan alınmış olmasına mukabil, bazı Yayınları, s. 409-424. Fransızca kaleme alman bu metnin dipnotlandırılmış ve kısmen değiştirilerek

yazılmış olan Tiirkçesi, Yeni Türkiye Yayınları'ndan çıkan bir tür 'ansiklopedi' niteliğindeki Osmanlı'nın 2. cildinde basılmıştır (Ankara 1999, s. 266-274). Kitabının çevirisi 2006 yılında Homer Kitabevi tarafından basılmıştır.

46 | Abâülhamid'in Kurtlarla Dansı

köşkerin süslemelerinin doğrudan doğruya Dünya Sergilerinden (Expositions universelles) devşirildiği, böylece Yıldız Sara-yı'nda geleneksel yerleşim mantığı ile Avrupai süsleme sanatları arasında bir kompozisyon oluşturulduğu ifade edilmektedir.2 Nitekim Abdülhamid'in üzerine örtülen asırlık örtüler açıldıkça, onun bugün bize görüldüğünden çok farklı bir şahsiyet ve idareciliğe sahip olduğu daha iyi anlaşılacak, "gelenekçi" olduğu kadar "yenilikçi"3 yönü de, Tanzimat'tan itibaren itibarları hızla erozyona uğramakta olan geleneksel Osmanlı kurumlarını ihya ederken, yeni ve modern kurum ve uygulamalara da cesaretle girdiği daha berrak bir şekilde görme imkânımız olacaktır.

Ve bu çift yönlü hareketin, yani otokrasi ve aydınlanmanın aynı anda başarılabilceğini, "Osmanlı muamması"nm modern çağın gereklerini karşılamaktan uzak kalan boşluklarını kapatmak için vakit kazanmak ve bu arada eksik ve gedikleri kapatmak gayretinin önemini daha iyi anlayabileceğiz. Bu çerçevede II. Abdülhamid'in, eğitim ve kültür alanlarında Tanzimat'ın bütün iddia ve tantanasına rağmen gerçekleştirmekte zaafa düştüğü 'kültür ihtilali'ni IV. Mehmed'den sonraki en uzun süreli iktidar yıllarında başaran idareci olarak tarihin sayfalarında hak ettiği yeri almasının uzun sürmeyeceği ümidindeyim.

Abdülhamid dönemeci

Krizlerin keskinleştirdiği, olgunlaştırdığı ve belki de motive ettiği bir hükümdar. Yüzündeki her çizgide 33 taşkın mizaçlı yılın eseri okunuyor. Rusların eline düştü düşecek denilen bir dönemde ağır bedeller karşılığında korunan imparatorluk sınırları, ilk günlerde ard arda gelen komplo ve darbe girişimleri, suikastler.

2 Çiçek, agc, s. 424; krş. Osmanlı, II, s. 273.

3 Mesela bkz. Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford Paperback, 1968, s. 178 ("O, arzulu ve aktif bir modernleşmeci idi.")

Şahsiyeti | 47

İstanbul'un geçirdiği büyük deprem, Ermeni "patırdısı", Yunanistan'a karşı girişilen Teselya Savaşı, Filistin üzerindeki Siyonist baskılar ve benzeri yüzlerce önemli olay ve bütün bunların karşısında mevcut sınırları korumaya çalışırken, imparatorluğun insi-ı amini sağlamaya ve yeni kadroların yetişmesi için vakit kazanmaya dayalı uzun vadeli bir strateji. Bunlar, Sultan Abdülhamid'in 33 yıl süren uzun iktidar yıllarındaki zor dönemeçler.

Lewis'in "aktif modernleşmeci" dediği Abdülhamid'in eğilim, bilim ve kültür alanlarında giriştiği reform hamleleri, iddia c'ttiği gibi Küçük Said Paşa'dan mı kaynaklanmıştır yoksa Abdülhamid'in kendi şahsı ilgisinden ve, daha net söylemek gerekirse, "modernleşme projesi"nden mi neş'et etmiştir? Küçük Said Paşa'nın layihası, önemlidir önemli olmasına ama Abdülhamid'in bütün marifetini Said Paşa'nın kuyruğuna bir taş gibi bağlayıp sürüklemek insafı bir hüküm olmasa gerektir. Maalesef Lewis, en hakkaniyetli olduğu noktalarda bile Abdülhamid hakkındaki önyargılarından uzaklaşamamakta ve "gerileme" (decline) döneminde işlerin hep kötüye gittiğini, istisna-i olarak Abdülhamid döneminde olduğu gibi bazı ilerleme hamleleri görüldüğünde de bunu Sultan'a değil de, başkalarının düşüncesine yorma gayretkeşliğine girdiğini gözlemliyoruz ki, üzerinde ibret alınarak durulması gereken önemli bir noktadır.4

Son yıllarda İngilizce Abdülhamid literatürüne anlamlı bir katkı, ABD'de görev yapan değerli sosyal bilimcimiz Kemal Karpat'ın son çalışmasından geldi.

Karpat, Sultan Abdülhamid'i, dünya tarihinde toplumlarının kaderlerinde bu kadar kritik bir rol oynadıkları halde kendilerine hem içeriden, hem de dışarıdan bu derece kötüleyici ve küçümseyici yaklaşılan birkaç liderden biri olarak görür. Avrupa-

4 Lewis, The Emergence..., s. 179 vd.

48 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

İlâhın onu Ermeni propagandaları neticesinde Kızıl Sultan, Batı medeniyetine karşı duran bir gerici ve özellikle de kendilerini Müslümanları "medenileştirmek"Te görevli sayan Avrupa yönetiminin alfanı oyup tersine çevirmek için Panislamizmi (İslâm Birliği'ni) devreye sokan bir entrikacı olarak gördüklerini söyleyen Karpat, Abdülhamid'in Jön Türkler ve Cumhuriyet dönemlerinde de aşağı yukarı aynı suçlamalara maruz kaldığını (Arap dünyası hariç) belirtmekte ve aleyhine estirilen bu suçlama rüzgârının ancak 1950'lerden itibaren basın üzerindeki kontrolün gevşemesiyle dinebildiğini ve Abdülhamid yanlısı yayınların ancak bu tarihten sonra kendilerini rahatça ifade etmesine imkân tanındığını belirtmektedir. Gerçekten de Nihal Atsız'm, babası İsmail Safa'nın Sivas'ta sürgündeyken ölmesinden Abdülhamid'i sorumlu tutan Peyami Safa'ya verdiği cevap, onun hakkını teslim sürecinde önemli bir merhale teşkil

etmektedir.5 Yine 1940'ların ikinci yarısında Semih Mümtaz S.'nin yazdığı saray hatıraları, Abdülhamid hakkındaki ilk olumlu ve içeriden yayınlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.6

Abdülhamid'in "modern" çehresi

Karpat'ın Abdülhamid'i, şaşırtıcı derecede çok yönlü ve zıt uçları birleştiren bir şahsiyettir. Saray tiyatrosuna Avrupalı trupları

5 Atsız, Türk Tarihinde Meseleler, 4. baskı, İstanbul 1997, İrfan Yayınevi, s. 85 vd. At-sız'ın Peyami Safa'ya karşı Abdülhamid'i savunduğu makalesi ("Abdülhamid Han (= Gök Sultan)") Ocak dergisinin Mayıs 1956 tarihli sayısında çıkmıştır. Ancak çok önemli saydığım (Abdülhamid'in müdafaasına 5 sayfa ayırmıştır) bir başka makalesi olan "Osmanlı pâdişâhları", Tarındağ dergisinin 10 ve 17 Temmuz 1942 tarihli 10. ve 11. sayılarında basılmıştır (bkz. Türk Tarihinde Meseleler, s. 99-104.)

6 Semih Mümtaz S., Evvel Zaman İçinde, İstanbul 1946, Türkiye Yayınevi; aynı yazar. Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, İstanbul 1948, Hilmi Kitabevi. Sağlığmd ayken Abdülhamid'i savunan en kayda değer metinlerden birisi Ahmed Midhat Efendi'nin 2 ciltlik Üss-i İnkılâb'mm son cildir.

Şahsiyeti | 49

davet eden bir Halife; en yakın adamlarından bir kaçı Banker Yorgo Zarifi, Başhekim Mavroyeni ve Macar Yahudisi olan dos-lı Vambery'dir... Bu tabloya göre Abdülhamid, sadık ve güvenilir olmak şartıyla çevresindeki önemli görevlerin bazılarına Müslüman olmayanları getirmekte tereddüt etmemiş bir padişah'tır. (Mesela Vambery, Padişah'm Avrupa basını ile ilişkilerini idare eden bir halkla ilişkiler müdürü olarak vazife yapmışın.) Her türlü maddî ilerlemeye taraftar bir padişah'tır. Hem din-<ı<ır, hem dünyevîdir. Halifelüğün dünya Müslümanlarının sığı-n.ııı olduğunu savunan da, içerideki din adamlarını hizaya gelinmeyi başaran da Abdülhamid'dir. İleride göreceğimiz gibi Avrupa müziğini tercih eder, tiyatrodan hoşlanır, gaz, elektrik, demiryolları, otomobil gibi modern yenilikler ilk defa onun zamanında imparatorluğun topraklarını ziyaret etmiştir. Türkiye'de fotoğrafçılığın yayılması, ona çok şey borçludur. 1893'ler-de çektiirdiği 1,819 fotoğraftık dev fotoğraf koleksiyonu 51 al-luimde toplanmış olup halen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca bu albümlerin birer kopyalarını ABD ve İngiltere'ye kendisi göndermiştir.

İstatistik, Abdülhamid'in engin merak konuları arasındaydı ve bu yüzden, ilk Amerikan nüfus sayımını gerçekleştiren Sa-muel S. Cox, onun isteğiyle İstanbul'a konsolos olarak tayin edilmiş ve padişaha gerekli enformasyon desteğini sağlamıştır. Darülfünun, Arkeoloji Müzesi ve modern kütüphanemizin altındaki imza da ondan başkasına ait değildir.

Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki şahsî koleksiyonu, 11>08'deki Yıldız yağmasına rağmen hâlâ Türkiye'deki en değerli kütüphanelerden biridir. Her çeşitten 90-100 bin kitaptan mürekkep bu kütüphanede nadir Türkçe, Arapça ve Farsça yazmalar kadar tarih, edebiyat ve felsefeyle alakalı önemli Batılı eserler de bulunmaktadır. Kütüphanenin hâfız-ı kütübü S.ibri Bey, yağmaya gelenleri, kapının önüne çıkarak 'Cesedimi

50 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

çiğnemedi içeriye giremezsiniz' diyerek püskürtmeyi başarmış bir kitap âşığıdır. (Kütüphanedeki nadir kitapları farklı kütüphanelere dağıtmayı amaçlayan 27 Mayısçılar, bu defa Sabrı Bey'in oğlu Nureddin Kalkandelen'in direnişiyile karşılaşmışlar ve 50 yıl arayla girilen bu iki dağıtma operasyonu da Ab-dülhamid'in binbir itinayla topladığı koleksiyona zarar vermeyi başaramamıştır. Karpat Hoca, burada Cumhuriyet'in bilim ve ilerleme adı altındaki dogmatizminin Abdülhamid'in İslamcı muhafazakârlığını arattığını, ironik bir tonda ilave etmektedir sözlerine.7

Karpat'ın bir diğer ilginç notu ise Chicago'da 1893 yılında düzenlenen Dünya Fuarı'na davet mektubu gelmesi üzerine Abdülhamid'in hükümete, fuara katılma emrini vermesidir. Ama hangi şartla?

Abdülhamid'in Oryantalizmin Osmanlı'ya bakışındaki tahkir ve tezyif edici bakışa nasıl bilinçli bir şekilde direndiğini bu şarttan anlıyoruz. Onun TRT'nin son Eurovision şarkı yarışmasında yaptığı gibi Oryantalizmin bize layık gördüğü imajı gönüllü olarak giymek ve Mevlevî "göstericileri"ni artık manası iyice fersudeleşmiş birer rakkas (ve rakkase) gibi takdim ederek puan toplamaya çalışmak tavrından öğrendiğini görüyoruz. Nitekim fuarda İslâmın sembolü olan bir caminin yanı sıra Osmanlı ürünlerinin satıldığı bir kapalı çarşı maketinin yapılmasını istemiştir. Mevlevî dervişlerinin sema gösterisi teklifine ve camide namaz kılan Müslüman konu mankenlerinin 'sergilenmesi' teklifine ise karşı çıkmıştır. Cami, kimlik göstergesi olarak vardır ama Osmanlılar sadece seyirlik bir nesne değil, harıl harıl çalışıp üreten kanlı canlı birer öznedir bu mantığa göre. Böylece Sultan II. Abdülhamid'in 1893'lerde Mevlevîlerin sema gösterisi karşısında gösterdiği şuurlu direniş, 2006 Türkiye'sinde eski "İslamcı", yeni "Muhafazakâr Demokrat" yönetim tara-

7 Kemal H. Karpat, The Politkizution ofisinin, Oxford University Press, 2001, s. 169.

Şahsiyeti | 51

tından Mevlevî ekibinin Avrupa'ya bir şirinlik muskası şeklinde sunulması laubaliliğine gelip dayanmış bulunmaktadır.⁸

İngiliz'in elini öpmeyen çocuk

Paradoksal gibi görünen bir başka nokta da, Abdülhamid'in hem Tanzimat reformlarının en kararlı devamcısı olması, hem de Tanzimat'ı yeniden "tanzim" etmeye girişmiş bir Sultan portresi çiz-mesidir. 1826'dan beri hızla halktan kopma temayülüne giren Tanzimat hareketi, bir elit-bürokrat-asker zümresi yaratmış ve bu zümrenin reformları, giderek meşruiyet tabanını kaybetmeye başlamıştır. İşte Abdülhamid'in önündeki muğlak zemin bu noktadan başlamaktadır.

Abdülhamid bir yandan eğitim, bilim, yargı gibi alanlarda Tanzimat reformlarının ısrarlı bir takipçisi olurken, halktan giderek uzaklaşma temayülüne giren elit-bürokrat egemenliğini 1881 sonlarında kırmayı başarır ve hızla yönetimin halkla bozulan diyalogunu tamir etmeye yönelir. Dinî semboller üzerinden yeni bir meşruiyet halkası oluşturur ve Osmanlılık ideolojisi etrafında yeni bir programı uygulamaya geçirir ki, bu hareket, Tunuslu Hayreddin Paşa gibi teorisyenleri olsa bile muhtemelen büyük ölçüde dönemi ve Abdülhamid'in şahsî biyografisi tarafından şekillendirilmiş bulunmaktadır. Kendi biyografisi, yani Tanzimat'tan beri yaşanan ve Osmanlı'yı kahretmek için yeterli olan o Kırım Harbi ve sonrasındaki acı yıllar.

Daha 11 yaşındayken yaşadığı Kırım Harbi yılları... Üsküdar'da onbinlere varan İngiliz askerinin halkın arama saldığı ürküntü, Büyükdere taraflarına kamp kuran Fransızların Beyoğlu yöresindeki umumi ahlaka mugayir davranışları... Sultan'm

s Sultan Abdülhamid'in Oryantalizme bakışı için bkz. Selim Deringil, İktidarm Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002, YKY, s. 162 vd.

52 | Abdülhamîâ'in Kurtlarla Dansı

payitahtında açılan eğlence yerlerinde "relax" olan İngiliz ve Fransız subayları... Halife Abdülmecid'in göz yummak zorunda kaldığı bir çok menfur olay ve bu olayları uzaktan gözlemleyen yeni yetme bir şehzade. Zamanın İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning bir gün saraya geldiği zaman babası Abdülmecid, saygılı bir şehzade olduğunu göstermek üzere Abdülhamid'den Büyükelçi'nin elini öpmesini ister. Ne var ki, Abdülhamid, babasının ısrarına rağmen zamanın süpergücü olan İngiltere'nin kurt diplomatının elini öpmemiştir. Bu olay, İngilizlere güvenmeme şeklinde ortaya çıkacak olan müstakbel siyasetinin ilk işaretini vermesi bakımından önemlidir.

Ardından Sultan Abdülaziz'le beraber çıktıkları 1864 yılındaki Mısır⁹ ve 1867 yılındaki Avrupa seyahatleri. Paris Sergisi'ni ziyaret, Londra, Brüksel, 200 yıl kadar önce atalarının önünden döndükleri Viyana ve bir zamanların Osmanlı beldeleri Bu din ve Peşte'yi kucaklayan Budapeşte... Anlaşılan, gezi boyunca çeşitli ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmış, Avrupa'nın teknik ve örgütsel üstünlüğü karşısında Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu geriliğinin sebeplerini daha berrak olarak düşünmek imkânını bulmuştur.¹⁰

Böylece Tunuslu Hayreddin'den Henri Layard'a ve Galatasaray Mektebi Müdürü Ali Suavi'den Küçük Said Paşa'ya kadar devrindeki birçok aydının takdim ettikleri ıslahat layihaları, onun kafasında kıvama eriyor ve gelecekte dışarıda "denge politikası" ve "zaman kazanma stratejisi", içeride ise altyapı yatırımları ve eğitim hamleleri şeklinde karşımıza çıkan karmaşık

⁹ Bkz. Vahdettin Engin, Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u, İstanbul 2001, Simurg Yayınlan, s. 16.

¹⁰ Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve iktidarı", Osmanlı, cilt: II, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınlan, s. 254.

Şahsiyeti | 53

ve bir o kadar da ilginç sürecin sınırlarını çiziyordu. Bu zengin ve hep bıçak sırtında yürüyen şahsî ve siyasî arka plandan Sultan Abdülhamid'in kışkırtıcı ipuçlara sahip kültürel boyutu sürgün verecektir. Yazımızın bundan sonraki kısmında üç olay etrafında Abdülhamid'in kültürel boyutu, yani bir entelektüel olarak Abdülhamid üzerinde duracak, böylece devrini olduğu kadar günümüzdeki sünnet düşünlerinin tarihi gibi günlük hayatımıza ait bir ayrıntıyı da belirlemiş bulunan¹¹ bu kendi kendini yetiştirmiş aydın padişahın kültür tarihimiz açısından öneminin altını biraz daha çizmiş olacağımı umuyorum.

Pasteur'e yardım gönderen Halife

Pasteur, kuduz aşısını 1885 yılında uygulamaya koymuştur. Sultan Abdülhamid, haberdar olur olmaz İstanbul'da bir Kuduz Hastanesi (Dârii'l-Kclb Tcdavihanesi) açılması için harekete geçmiş ve hastane iki yıl içerisinde inşa edilmiştir. Aynı zamanda "Evliya" lakabıyla tanınan ilk mikrobiyologlarımızdan Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey (1839-1896) -ki Türkçe tıp eğitiminin gerçekleştirilmesinde büyük emeği geçmiştir- 1886 yılında, kuduz aşısının bulunuşundan hemen bir yıl sonra Zoiros Paşa ve Veteriner Hüseyin Hulki

beylerle birlikte Paris'e gönderilerek Pasteur Ens-titüsü'nde çalışmış, döndükten sonra da Kuduz Hastanesi'nde görev yapmıştır. Pasteur'ün yanında yaptığı çalışmalar hemen semeresini vermiş ve Hüseyin Remzi Bey, 1888-89'da Kuduz Aşısı adlı bir kitap yazarak hem Paris'de gördüklerini anlatmış, hem de aşı hakkında ülkemizde ilk bilimsel bilgileri vermiştir.

11 Günümüzde sünnet düğünlerinin illa da Ağustos'un sonuna doğru yapılmasında, Abdülhamid'in, cülus yıldönümü olan 19 Ağustos'a rastlayan hafta sünnet olan çocuklara gönderdiği çeyrek altının payı küçümsenmemelidir. Bkz. Burhan Felek, Hayal Belde Üsküdar, İstanbul 1988, Felek Yayıncılık, s. 121.

54 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Hüseyin Remzi Bey'in anlattıklarına göre Pasteur'le ilk görüşmeleri Abdülhamid'in Pasteur Enstitüsü adına gönderdiği 10 bin altın Frank para armağanı ve Pasteur'ün şahsına da Mecidî Nişanı ve madalya ünlü bilim adamına takdim edilmiştir. Pasteur de Osmanlı misafirlerini gayet iyi karşılamıştır. Hüseyin " - Remzi Bey'in bu gerçekten de oldukça "erken" sayılabilecek çalışması, Süheyl Ünver'in verdiği bilgilere bakılırsa, Pasteur'ün damadı Rene Vallery-Radol'nun kitabından daha önce çıkmıştır ve bu yönüyle eser, Pasteur hakkında sağlığında çıkan "ilk inceleme" unvanını taşımaktadır. Kitap, aynı zamanda dönemin bilimsel ortamı, Pasteur ve ona karşı çıkanların görüşleri ve aşının uygulama şekilleri hakkında da bilgiler vermektedir.¹²

Suriye Katoliklerinden ve Saraya yakın çevreden Said Naum Duhani'nin verdiği bilgilerden Abdülhamid'in Pasteur ile bizzat mektuplaştığını ve bu büyük tıp adamına "Mon Cher Monsieur Pasteur" (Azizim Mösyö Pastör) diye hitap ettiğini öğreniyoruz. Aynı kaynağa göre "antipnömokoksik serum", Abdülhamid'in âlicenaplığına bir cemile olmak üzere "Amerikalı doktorlar tarafından "Abdülhamid serumu" diye adlandırılmış, hatta 1941'de İstanbul'da gösterime giren Untamed adlı Paramount Pictures şirketinin filminde aktörlerden birisi bu serumun ismini "Sultan Abdulhamid's serum" diye telaffuz etmiştir.¹³ Tıp Tarihi Enstitüsü'nün Sultan Abdülhamid'in Pasteur Ens-titüsü'ne gönderdiği üç kişilik ekipteki Zoiros Paşa'nın varisle-

n Aykut Kazancıgil, Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji, 2. baskı, İstanbul, 2000, Ufuk Kitapları, s. 286-287; ayrıca bkz. Aydın Talay, Eserleri z>e Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, İstanbul 1991, Risale Yayınları, s. 267-268 ve Hazırlayanlar: Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver Bibliyografi/ası, İstanbul 1998, İşaret Yayınları, s. 166.

13 Said Naum Duhani, "Beyoğlu Pera iken: 5- Diğer simalar", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 7, Ağustos 1968, s. 35-36. Duhani, Pasteur'ün güvendiği yardımcılarında Dr. M. Nicolle'ü İstanbul'a gönderdiğini ve maaşlı olarak yıllarca Osmanlı hastanelerinde çalıştığını bildiriyor.

Şahsiyeti | 55

miden satın aldığı evrak ve kitaplar arasında çıkan belgeler de l onumuz açısından özel bir önem taşımaktadır. Belgeler içeri-ğinde iki mektup dikkat çekicidir. Bunlar Pasteur'ün kendi el ya-ısı ile Zoiros Paşa'ya yazılmıştır, ayrıca Pasteur'ün kartvizitleri ile Enstitü'de muhafaza edilmektedir. Pasteur'ün her iki "bilim-îlî" mektubu da Türk tababetinin Abdülhamid döneminde dünyadaki gelişmelerin ne kadar yakından, adeta sıcağı sıcağına takip edildiğini gösteren değerli belgeler olarak incelenmeyi beklemektedir.

(Rahmetli Süheyl Ünver hocanın çok hoşlandığı o kültürel sürprizlerden birisi daha!)¹⁴

Bahsi kapatmadan önce belirtelim ki, Abdülhamid'in tababe-le olan alakası Pasteur'le sınırlı kalmamış, verem mikrobunu ve bir süre sonra da tüberkülin ilacını bulan Dr. Robert Koch'un da ilk kapısını çalanlar arasında Sultan'ın gönderdiği Osmanlı dok-lorları yer almıştır. Bu defa Berlin'e, Koch'un yanına gönderilen heyette, genç yaşta ölen Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğretmenlerinden Hüseyin Hulki Bey de bulunmuştur. (Pasteur'ü ziyaret edenlerden biri de oydu hatırlarsanız.) Hüseyin Hulki Bey Berlin Hatıraları (1889) adlı kitabında Koch'la konuşmalarını, Koch'un lepra (cüz zam) ile tüberküloz (verem) arasındaki ilişkiye dair sözlerini, Berlin'de ziyaret ettikleri çeşitli tıbbî merkezler ile tabipleri de anlatmaktadır.

Ziyaretleri sırasında Dr. Koch, Türk heyetini 20 metre genişliğinde sade ve 4 sandalye ve 4 ayaklı bir masadan başka mobilya bulunmayan bir odada karşılamış, kapıya kadar gelerek heyettekilerin ellerini ayrı ayrı sıkmış, hatta sandalyelerden birini bizzat taşıyarak heyete verdiği değeri belli etmiştir. Dr. Koch, Abdülhamid'in ihsan ettiği birinci rütbe Osmanlı nişanı

" Süheyl Ünver, "İstanbul'da Lemis Pasteur'ün iki mühim mektubu ve kartvizitleri", İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, sayı: 2 (1964), s. 99-104'den zikreden: Mesara, Kazancıgil, Sayar, age, s. 296.

56 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

takdim edilince teşekkür etmiş ve ilacın İstanbul'daki lepra hastaları üzerinde tecrübe edilmesini ve neticelerin kendisine bildirilmesini istemiştir. Hüseyin Hulki Bey de Dr. Koch'a, deri ve frengi kliniğine lepralıların müracaat ettiğini, ilacın bu hastalar üzerinde denenerek neticelerinin kendisine bildirileceğini ifade etmiştir.¹⁵

Abdülhamid döneminin Türk basını açısından olduğu kadar Türk kitap yayıncılığı açısından da en verimli yıllar olduğu Ber-nard Lewis tarafından 'bile' ortaya konulmuş bulunmaktadır. Buna göre Abdülhamid iktidarının ilk 14 yılında (1876-1890) basılan 4 bin kitaptan sadece 200 kadarı dinle ilgili olup 1000 civarında bilim ve fenle ilgili ve ondan biraz daha fazla edebî kitap neşredilmiştir. Geri kalan yayınlar ya kanun, tüzük, yönetmelik gibi resmi yayınlardır ya da dilbilgisi, sözlük ve okuma kitaplarıdır. Edebî eserler, Abdülhamid dönemi yayıncılığında ilk sırayı işgal etmekte, onun hemen ardından popülerleştirilmiş bilimsel kitaplar gelmektedir. Edebiyat ve bilim... Abdülhamid döneminde dikkatleri politikadan çelmelenen Türk aydınının yöneldiği bu iki alan, İkinci Meşrutiyet döneminin, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarının Türk aydınında oluşacak kültürel karakterin müjdecisi gibidir.

Abdülhamid'in devrin edebiyatçıları ile ilişkileri Namık Kemal'den ibaret değildir. Aynı zamanda Mizancı Murad, Ah-med Midhat Efendi ve Muallim Naci gibi kendisiyle çalışmayı kabul eden dönemin zirve edipleri de vardır. Bunlardan Muallim Naci, vefatından 2 yıl önce, 1892'de Sultan Abdülhamid tarafından vak'anüvis tayin edilmiş ve eski padişahların tarihini yazmaya memur edilmiştir. Tamamlanamamış ve henüz ele alınıp işlenmemiş bulunan bu notlar Ankara'da Dil ve Tarih-15 Süheyl Ünver, "Dr. Hüseyin Hulki Almanyada", Dirim, sayı: 3 (1950), s. 105-107'den zikreden: Mesara, Kazanctgil, Sayar, age, s. 185.

Şahsiyeti | 57

"Türk düşmanı" Hugo'ya hayran Türk Padişahı!

Victor Hugo, çeşitli şiir ve yazılarında, özellikle Les Orientales'âe Türkler ve Osmanlılar aleyhine çeşitli beyanlarda bulunmuş olsa da | Türkiye'de 1862'de basılan Sefiller çevirisi Hikâye-i Mağdur'ın'den beri Türk aydını ve okurunun yoğun ilgisine mahzar olmuştur. Öyle ki | öldüğü yıl (1885), Hugo'nun Türk basınında tavan yaptığı yılların başlangıcı olmuş ve hakkında yüzlerce haber, telgraf ve yazı çıkmış- | tır. Dahası, Türk edebiyatında ilk defa bir yabancı yazarın ölümü üzerine onun hakkında iki tane mersiye kaleme alınmıştır. Bu, Hugo'dan önce, ondan sonra da bir yazara gösterilen en yoğun ve sıcak ilgi olarak hatırlanacaktır edebiyat tarihimizde.

Victor Hugo'nun ölümü üzerine çekilen ve basında çıkan taziye telgraflarının en ilginçlerinden birisi, elbette Sultan Abdülhamid'e ait olanıdır. Bizzat Padişah tarafından Hugo'nun ailesine çekilen bu taziye telgrafi, şairin ölümünden yaklaşık 10 gün sonra, yani 3 Haziran 1885'de Tarık gazetesinde çıkmıştır.

Abdülhamid'in Hugo'ya ilgisinin bir taziye telgrafından ve resmi bir gösteriştten ibaret olduğunu zannediyorsanız aldanıyorsunuz. Yukarıda temas ettiğimiz meşhur kütüphanesinde Hugo'nun iki romanının Padişah için yapılmış Türkçe çevirilerinin yazma nüshaları bulunduğunu, Zeynep Kerman, "Türk edebiyatında Victor Hugo" adlı bibliyografyasında haber vermektedir. Bu romanlardan Bug-Jargal tercümesi. 1890-91 tarihli ve Mabeyn-i Hümayun mütercimlerinden Rıza Bey'e aittir (Üniversite Kütüphanesi T.Y. 7490, 110 sayfa). Kütüphanedeki diğer yazma çeviri ise L'Homme qui r/f nin Türkçesi- 1 dir ve Gülen Adam adını taşımaktadır ancak tarihsizdir. Çevireni ve- ' rilmeyen bu eser de bugün Üniversite Kütüphanesi'nde 7456 numarayla kayıtlı olup tam 640 sayfa hacmindedir.'6

|

V _ _ _ _ _)

16 Zeynep Kerman, "Türkiye'de Victor Hugo: 1862-1980 yılları arasında Türk edebiyatında Victor Hugo", Hazırlayan: Tuğrul İnal, Ölümünün 100. Yılında Türkiye'de Victor Hugo, Ankara 1985, Türk-Fransız Kültür Derneği Yayınları, s. 279-80, 286, 287 ve 292.

58 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Coğrafya Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.17

Abdülhamid'in Türkçe konusundaki hassasiyeti

Kendi görüşünü hükümete doğrudan doğruya ilettiği Hususi İradeler, padişahların şahsî fikir ve tavırlarını öğrenmek bakımından son derece değerli belgelerdir. Hususi İradeler arasında bulunan 3 belge, bu defa bize Sultan Abdülhamid'in Türkçe konusundaki hassasiyetini bütün açıklığıyla göstermekte ve günümüz için de manidar mesajlar taşımaktadır.

25 Temmuz 1894 tarihli belgede Avrupa devletlerinin yalnız ülkelerinde değil, işgal ettikleri topraklarda dahi kendi dillerini öğrenmeyi mecbur tuttuklarından bahsedilmekte ve aynı devletlerin dillerini yayına faaliyetlerine Osmanlı ülkesinde de devam ettikleri vurgulanmaktadır. Gayrimüslim teba arasında devam eden bu faaliyetlere mani olmak için çareler arayan Abdül-hamid'i, bu iradede, Hristiyan okullarındaki talebeye ciddi olarak Türkçe öğretilmesinin temini hususunda Maarif Nezareti'ni sıkıştırırken görürüz. Bu okullarda Türkçe derslerinin ciddiye alınmasını istemekte ve imtihanlar sırasında Maarif Nezare-ti'nden bir gözlemci bulundurularak Türkçeyi yeterince öğrenip öğrenmediklerinin tespit edilmesini, nizamname gereği bu okulların diğer zamanlar da teftiş edilmesini ve öğrencilerine Türkçe öğretmeyenlerin

kapatılmasını emretmektedir.

15 Şubat 1895 tarihli iradesinde ise Abdülhamid'in otellere verilen isimlere dikkat edilmesi uyarısında bulunduğunu görüyoruz. Örnek olarak bu iradenin sadeleştirilmiş metnini aşağıya alıyorum:

17 Süheyl Üttver, "Muallim Naci zamanlarının birer müzesi olan Bursa türbelerinde", Türk Yurdu, sayı: 289 (1960), s. 45-46'dan zikreden: Me-sara, Kazancıgil, Sayar, age, s. 261.

Şahsiyeti | 59

Geçen sene Tarabya'da ve bu sene Beyoğlu'nda açılmış olan iki otelden birincisi Summer Palas ve ikincisi Pera Palas olarak isimlendirilmiş bulunmaktadır. Palas kelimesi saray manasına geldiğinden ve bu tür mekânların böyle bir isimle vasıflandırılması ileride bir takım sakıncaların meydana gelmesine sebep olacağından, isimlerin değiştirilmesi için lazım gelenlerin yapılması Padişahımız, efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir.

30 Haziran 1896'da gönderilen bir Hususi İrade'de ise İstanbul limanına eşya boşaltacak gemilerin yanaşacağı yerlere asılmak üzere Rıhtım Şirketi tarafından hazırlanan bayrağın ortasına Fransızca değil, Türkçe olarak "Osmanlı Rıhtım Şirketi" ibaresinin yazılması emredilmiştir.¹⁸

Keza II. Abdülhamid 19 Mayıs 1894'de Manastır İdadisi'ne, Maarif Vekili Zühtü Paşa'ya hitaben gönderdiği bir genelgede "mekteplerde Türk çocuklarına Türkçenin iyi öğretilmesine dikkat edilmesini, sade ve temiz Türkçeye ehemmiyet verilmesini" istemiş ve açık bir Türkçe kullanmanın faydalarını uzun uzun anlatmış, alışılmamış Arapça ve Farsça kelimeler yerine halk dilinde yaşayan Türkçenin kullanılmasını emretmiştir.^{11'}

Sultan Abdülhamid dönemindeki resmi yazışmaların ağıdalı dilinin kısmen sadeleşmesi bir tesadüf olmayıp onun bilinçli Türkçeleşme yolundaki vurgusunun eseri idi. Nitekim 1900 yılında Muzafferiddün Şah'a Azerbaycan okullarındaki Türk dili yasağının kaldırılmasını rica etmiş olması, onun bu gayretinin yalnız Osmanlı sınırları içindeki okullarla sınırlı kalmadığının, İslâm ve Türk âlemlerini de kültürel nüfuz alanı Vahdettin Engin, age, s. 125-127.

''' Nermi Pekin, "Sultan II. Abdülhamid ve Türkçenin sadeleşmesi", Tercüman, 3 Mart 1980'den nakleden Nail Uçar, "Hatıralarla Sultan Abdülhamid-2", Türk Edebiyatı, Sayı: 150, Nisan 1986, s. 23. Ayrıca bkz. Nihad Sami Banarlı, "Sultan Hamid'in Türkçeciliği", Hayat Tarih Mecmuası, Aralık 1967, s. 5-9.

60 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

nı olarak gördüğünün en büyük delillerinden birisi olarak karşımıza çıkar.²⁰

Sonuç olarak, Abdülhamid'in "Tanzimat'ın Tanzimat'ı" diyebileceğimiz yeni reform projesinde edebiyat, bilim ve dil, yani Türkçe üzerindeki vurgunun ağır bastığını, engin ilgisinin Pasteur ve Koch'dan Sir Conan Doyle ve Victor Hugo'ya kadar uzandığını ve Türkçenin korunması ve sadeleşmesi konusunda özel bir hassasiyet sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Yazımızı noktalama görevini ise ise bir Fransız araştırmacısına verelim; François Georgeon'a: ... Abdülhamid'in tarih önünde aklanması yeni bir olaydır... Yıldız Sarayı'na ait arşivi dikkatli ve derinlemesine incelediğimiz zaman Abdülhamid'in kurumları, eğitimi ve adaletin işleyişini ıslah etmek için ne kadar çok uğraştığı ortaya çıkar. Bu arşiv çalışmalarının sayesinde reform hareketinin 1876 yılında sekteye uğramadığı, aksine zaman zaman hız bile kazandığı ve dolayısıyla Abdülhamid'i aslında Tanzimat hareketinin yenilikçi ve reformcu devamcısı gibi değerlendirmek gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Hatta Abdülhamid'in getirdiği bazı yenilikler vardı; Osmanlı devletinin olumsuz "imajını" silmek ya da devletin taşra politikasını esnekletmek gibi... Şimdiye kadar rejimi, eserleri ve kişiliği ile ilgili ışığa çıkan tarihi gerçekleri değeyan ve aynı anda çağdaş olmanın gerektirdiği bazı nitelikleri taşıyan, ilginç bir devlet adamı portresi çizdiğini görürüz.

20 Abdülkadir Özcan'ın verdiği bu bilgi, Mehmet Tosun'un yayma hazırladığı 23. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış (İstanbul 2003) adlı derlemede yer almaktadır (s. 14).

| 61

I Ur halk adamı

Millet birbirini kırıp geçireceğine bırakırı beni öldürsün.1

Sultan II. Abdülhamid

OSMANLI TARİHİNİN son büyük zaferlerinden birisi, Teselya'da Yunanistan'a karşı kazanılmıştır (1897).

Yunanlılar C Girit'te ve yeni çizilen sınır boylarında işgale kalkışınca Osmanlı ordusu 15 Şubat 1897'de bir "çeyrek seferberlik" ilan etli.² Osmanlı ordusu büyük devletlerin gözlerinin önünde Atina kapılarına dayandı. Bu uluslararası camianın o zamanlar Osmanlılardan asla beklemediği cüretkâr bir hareketti ve Düvel-i Muazzama sefirleri bu ani hücum karşısında donup kalmıştı. Hiç hesap etmedikleri bir şey olmuş ve Gazi Edhem Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri neredeyse Atina sınırına kadar olan toprakları istila etmişti.

Beklenebileceği gibi büyük güçler harekete geçerek ateşkes ilan ettirdiler; ardından yapılan görüşmelerle Osmanlı ordusunun, Yunanistan'dan tazminat almak şartıyla geri çekilmesi

1 "Galip Paşa'nın Hatıraları: 4", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 9, Ekim 1966, s. 82.

2 Dikkat edin, tam seferberlik değil; çünkü Yunan ordusunu kendi dengi olarak görmüyordu devrin Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi.

62 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

sağlandı (Lozan'da bu kadar yürekli olamadığımız için Yunanistan'dan muhakkak almamız gereken tazminattan dahi vazgeçmiştik).

1897 yılında Sultan II. Abdülhamid'in Yunanistan'a se-

Savaş yalnız sınırlarda olmaz. Savaş bir milletin topyekün ateşe girmesidir. Eğer bu bü~ tünlük sağlanmamışsa zafer tesadüfi, yenilgi kaderdir.

Sultan Abdülhamid

ferberlik ilan edip de savaş açıldıktan sonra neler yaptığına bir bakalım:

Bu sefer esnasında şehzadeler, ordunun en ileri hattında görev almışlardı. Sultan Abdülhamid, Serasker Rıza Paşa'nın ve diğer üst düzey komutanların ısrarıyla savaşa girmeyi kabul etmişti. Çünkü ona göre, Savaş yalnız sınırlarda olmaz. Savaş bir milletin topyekün ateşe girmesidir. Eğer bu bütünlük sağlanmamışsa zafer tesadüfi, yenilgi kaderdir.3

Ama karar verilmiştir bir kere; padişah ve halife olarak ordunun başında o vardır. Fatma Pesend Hanım'm hatıralarında yazdığı dikkat çekici bir başka parçayı buraya almak istiyorum:

Saraylı hanımlar askerler için sargı bezleri hazırlıyor, çamaşır biçip dikeyiyor, yatak çarşafı yapıyorlardı.

Uyku durak yoktu. [Bizim daima zevk u sefa içinde olduğunu düşündüğümüz harem, gece gündüz askerlere çamaşır, çarşaf vs. yetiştirmeye çalışan bir atölye konumundadır o günlerde.] Bunlar bir köşeye çekilip birkaç saat kestiriyor, sonra yine işe sarılıyorlardı. İkinci haznedar Zülfet Kalfa, dikmiş dikenleri kontrol ediyor, arabalar dolusu getirilen kumaşları dağıtıp verilen modellere göre dikilmesini sağlıyordu. Padişah her gün sırayla bir hastahaneye gidip, yaralıları ziyaret edip

3 Yukarıdaki sözleri eşi Fatma Pesend Hanım'a söylemiştir.

Şahsiyeti | 63

hatırlarını soruyor; ihtiyaçlarını öğrenip, sağlanması için gerekenlere emir veriyordu. Herkes savaştaydı; köylüsü de, padişahı da.

Yunanlılar bu gücün karşısında yenilmişler, bu gücün karşısında dünyanın parmağı ağzında kalmıştı. Gecesi gündüzüne, gündüzü gecesine karışan sultan her işle, herkesle tek tek ilgileniyor, hatta hastaların ateşlerine bakıp, derecelerinin alınmasını isteyecek kadar ayrıntılara giriyordu. Şehit ailelerinin durumu incelenerek kimsesizler saraya alınıp yerleştirildi. Gazilere maaş bağlandı. Bütün bunların aksamaması için herkes canla, başla, pir aşkına hizmet veriyordu. Ama herkes her işe erişti ve kimse bakımsız kalmadı. İsteklerini soran padişaha askerler hep bir ağızdan "Padişahım çok yaşa" diye karşılık verdiklerinden hünkâr sinirleniyor, "Bunların benim sağlığımdan başka şeylere de ihtiyacı olmalı, bunu kimden öğreneceğiz?" diye titizleniyordu. Sonunda bunlardan birinin her nasılsa savaşta bacağının koptuğuna değil, saatinin kırıldığına üzüldüğünü söylemesi Sultan'ı ağlatmış ve o akşam hastanedeki bütün askerlere birer saat hediye etmişti. Verdiği hediye kendisini tatmin etmiyordu. Düşündü, taşındı, sonunda savaşta bacağını kaybeden bu yiğide kendi eliyle bir baston yaptı, hediye etti. Marangozlukla ilgili şeylere yatkınlığı vardı ama şimdiye kadar hiç baston yapmamıştı; [yaptığı] ilk ve son baston bu oldu. Ve bu güzel davranış ev ev söylendi durdu İstanbul mahallelerinde.4

Doğurmakla çocuğun senin

mi olacak sanmıştın? Ne

hayal! Sarayda doğan çocuk,

sarayındır, yani milletin!

(II. Abdülhamid'in annesi

Perestû Sultam'm Fatma

Pesend hanıma uyarısı)

4

İsmet Bozdağ, Harem Penceresinden Sultan Abdülhamid, 2. baskı, İstanbul 1995, Emre Yayınları, s. 65-66. 1902 yılında İstanbul'a gelerek sağlık kurumlarını gezen ve şehrin hastaneleri hakkında bir kitap yazan Chicagolu doktor Nicholas Senn, Yıldız Sara-yı'nın bahçesinde 1897 Yunan Harbi'nden kalma sakat veya hasta askerlerin tedavi edildiği barakaları gördüğünü nakletmektedir. Yani savaştan 5 yıl sonra bile Yıldız Sarayı'nın bahçesinde 200 kadar hastaya hizmet verilmekteydi. Bkz. Hasan Fevzi Ba-tırel, "Yüzlerini utanç kaplamalı", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 39.

(

Örnek bir Padişah eşi: Fatma Pesend Hanım

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Osmanlı topraklarının üçte biri Rusya'nın işgaline uğramıştır. Kıbrıs da Ruslara gözdağı olsun diye İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Kurtlar puslu havayı severmiş. Ne kadar doğru... Bu ağır bunalım ortamında iki Fransız banker (Lorando ve Tubini) Abdülaziz'e verdikleri borçları geri alamayınca Fransa hükümetini harekete geçirirler. Fransa da Midilli adasına el koyar ve Osmanlı Devleti bu iki bankere olan borcunu ödeyinceye ka dar da adayı boşaltmayacağını bildirir.

Fransa'nın verdiği süre 1901 Kasım'mda bitiyordur. Bu tarihe kadar Osmanlı hazinesi 500 bin altın olan borcunu ödeyemediği takdirde Midilli, kayıp topraklarımıza eklenecek, sınırlarımız bir adım daha geriye çekilmiş olacaktır. Vaktiyle hesapsız kitapsız alman ve âtıl yatırımlara giden borç, faizleriyle üstelik tam 750 bin altına yükselmiş durumdadır.

Sultan Abdülhamid işte bu daglaşan borcu ödeyememenin sıkıntısı içerisinde kıvrınmaktadır. Onun bu sıkıntısı, tabiatıyla haremde kadınlar arasındaki fısıltı trafiğine dahil olmuştur. Fatma Pesend Hanım ve saraydaki kalfasının, onun yaşadığı sıkıntının farkında olduklarını biliyoruz.

Fatma Pesend Hanım, günün birinde kocasının huzuruna gelerek, "Acaba cihan Padişahını bu kadar kaygılandıran şeyin ne olduğu bana söylenemez mi?" deyince, Abdülhamid, "Bilmiyor musun? Midilli meselesi. Ne yapacağımı daha kestiremedim" cevabını verir. Fatma Hanım'ın karşılığı ise şu olur: "Ben de bunun için geldim. Siz ve ben bir aileyiz. Ailede dertler de, mutluluklar da ortaktır." Bu söze Abdülhamid, "Ne demek istediğini anlıyorum ama, teşekkür ederim" diye cevap verir, hanımının parasını devlet işlerine karıştırmak istemez belli ki. Ama Fatma Hanım ısrarlıdır: "Ben size sıkıntınıza sebep olan paranın hiç değilse bir bölümün verebilirim... Belki de tamamını." Fatma Pesend Hanım zengin bir ailenin kızıydı. Babasından kalma hatırı sayılır bir mirasa konmuştu. Abdülhamid bu parayı nasıl geri

Şahsiyeti | 65

1 ödeyeceğini düşünür: Fatma Pesend Hanım'ın cevabı müthişti: "Bu devlete benim borcum yok mu, dersiniz! Geri isteyen kim?" Öyle ya, bu devlet sayesinde yetişmiş, onun sayesinde bu nimetlere erişmiş, saraya kadar girmiştir. Devlete olan borcunu ödemek istemektedir. Beklediği fırsat ayağına gelmiştir bir bakıma...

Abdülhamid çok uğraşır hanımını vazgeçirmek için. "Çok gençsin... Önünde uzun yıllar var... Benim fazla bir miras bırakacak durumda olmadığımı senin bilmen lazım... Hayatın insanın önüne ne dökceği belli olmaz..." der. Fakat Fatma Pesend Hanım, parayı özellikle vermek istediğini söyler. Çok duygulanır Sultan Abdülhamid ve parayı alır. Faizleriyle birlikte 750 bin altına yükselmiş olan borcu pazarlıklar sonucu 502 bin altına indirtir. Büyük bölümünü hanımından aldığı parayla tamamladığı bu borcu ödeyerek Midilli adasını Fransız işgalinden kurtarmayı başarır.

Şahsî servetiyle devlete olan borcunu ödediğini düşünen ve bundan gurur duyan bir saraylı olarak hayırlayad edilmeyi hak ediyor Fatma Pesend Hanımefendi.5

Görüyoruz ki, Sultan Abdülhamid, halkıyla bütünleşmeye kararlı, onlara güvenen ve yardımcı olmak için etrafını seferber edebilen bir padişahı. Halk onu anlamıştı. Bunu biliyordu. Fakat entelektüellerin kendisini anlamayışlarına üzüldüğünü sık sık ifade etmiştir. Anlaşılması zor bir pozisyondaydı. Kabul. Ama galiba biraz da kabahat kendisindeydi. Saraya kapanmıştı ve görünmeden varolmanın formüllerini arıyordu. Kendisi önemli değildi onun gözünde; ve varlığını bir sis gibi salmıştı loplumun damarlarına. Bu garip sis, portresinin sağlıklı bir şekilde algılanmasına da engel oluyordu ister istemez.

Velhasıl, siyasî ve kültürel tarihimiz açısından Sultan Abdülhamid, sonradan ayrışacak ve keskinleşecek bir büyük yol

"" Bozdağ, age, s. 99-104.

66 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

kavşağında bütün ihtişamıyla hâlâ duruyor ve bizden anlaşılmayı bekliyor.

Abdülhamid'i çağındaki diğer yöneticilerden ayırd eden şey neydi? Onu, modern tarihimizin seyri içinde benzersiz kılan ve bugüne kadar yaşatan etkenler nelerdi? Yoksa o hâlâ hazmedemediğimiz bilgi ve fikirleri taşıyan bir "saatli bomba" özelliğine mi sahipti?

Hanımı Fatma Pesend Sultan'ın bütün masrafı Hazine-i Hassa'dan, yani padişahın şahsî tahsisatından ödenen 1897 Yunan Harbi sırasında sarayın durumunu anlatan satırları, bugünkü yöneticilere ibret numuneleri taşımaktadır:

"Harem" denilince maalesef zihnimizde oryantalist tasavvurun tesiriyle tamamen pasif, herhangi bir eğitimden nasibini almamış, iradeleri ellerinde olmayan esirelerin, hatta özne olamayan bir takım hatun kişilerin bulunduğu daire anlaşılıyor. Halbuki bu kadınlardan her birinin kendilerine göre bir dünya anlayışı,

padişaha ve devlete bakışı, hatta iktidar hırsı vardı. Allah'tan ki, Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu gibi kızlarının hatıratları yanında eşlerinden Fatma Pesend Hanım'ın hatıraları yayınlanmış bulunuyor da Abdülhamid devrinde haremın perdesini bir parça aralayabiliyoruz.

Yalnız son derece ilginç bir tarafı var Fatma Pesend Hanım'ın hatıralarının: Sultan Abdülhamid ve haremının devlete ve millete bakışlarını öğretiyor. Böylece, harem mensuplarının, bırakın bir punduna getirip ceplerini, koyunlarını doldurmayı, öz mallarını dahi devlet için nasıl bir kalemde gözden çıkarabildiklerini görme imkânını buluyoruz.

Bir ailesinden kendisine miras kalmış parayı vatan ve millet uğruna gözünü kırpmadan harcayan hanımları düşünün, bir de milletten ve devletten ne kopartabilirim diye hesap kitap yapanları. Hadi çahp çırpıtlıklarına bir şey demiyoruz ama bu ikinciler,

Şahsiyeti * 67

k.İlkıp da birincilere 'hain' dahil demediklerini bırakmıyorlar mı, işte sigortalarım asıl o zaman atıyor. Hastaneleri gezip yaralılarla ilgilendiğini söylemiştik Sul-l.ın'ın. Savaş sırasında bir gün bacağını kaybetmiş bir askerin I Kilinden çok müteessir olan Padişah, bu gaziye acısını unutturmak istemiş. Marangozluk da elinden geldiği için gazinin yürürken işine yarayacak bir baston yapmış ve kendi eliyle getirip ona hediye etmiş. Rivayete göre bu güzel davranış yıllar yılı İstanbul mahallelerinde bir efsane gibi söylenmiş durmuş.' Nitekim 1894'de vuku bulan büyük İstanbul depreminde nasıl bir gönüllü önder olarak toplumun önüne geçtiğini ve halkın yaralarının kırılması için bizzat kendi cebinden yardımlar yaptığını, halka "Yanınızdayım!" mesajı vermek için çırpındığını binlerce belge üzerinden görme şansımız var. Depremden sonra II. Abdülhamid'in fahrî reisliğinde bir yarıl im komisyonu kurulmuş, ilk yardımı da Padişahın kendisi yapmış (1000 lira). Şelzadeler ve diğer geçmiş padişahlar için "00 lira daha yardım yapan Abdülhamid, ileriki günlerde 5000 lira daha yardımda bulunmuştur. İlginç olan nokta, bu son yardımın 2000 lirasının "eğitim gören öğrencilere" verilmesi şartının getirilmiş olmasıdır.

Bir Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in deprem sonrasında Afyon'a yaptığı ziyarette otomobilinden dışarı çıkamayışı-111 düşünün, bir de Sultan Abdülhamid'i hastanede yataktan yalağa koştururken gözünüzün önüne getirin...

Ve hangisi Cumhuriyet, hangisi Saltanat siz karar verin.

h İsmet Bozdağ, age, s. 65-66.

'Hazırlayanlar: Mehmet Genç-Mehmet Mazak, İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi, İstanbul 2000, İGDAŞ Yayınları, s. 47.

68 -

II. Abdülhamid'in insan yüzü

Ah beyefendi, siz bilmiyorsunuz,
tanımıyorsunuz. Pederim gibi merhametli,
akıllı bir padişah ne gelmiş, ne gelecek!...

Zamanla anlayacaksınız ya...1

Şehzade Abdürrahim Efendi, 1909

SULTAN ABDÜLHAMİD, sandığımızdan çok daha zengin tayflara sahip bir insan. Bir taraftan Afganistan, Çin ve Japonya'ya İslamı tebliğ için heyetler gönderiyor (Japonya'daki Ertuğrul faciasını unutmak mümkün mü?); diğer taraftan da Ruslarla sanatkârca bir diplomasi oyunu oynuyor. Siyasî tarafı ise başlı başına uzmanlık alanı olabilecek kadar geniş bir konudur ki, ileride geleceğiz ona da.

Sultan Abdülhamid'in beni heyecanlandıran yönlerinden biri de insan tarafıdır. İnsan olarak Abdülhamid, sarayın dışından görüldüğünün tersine, son derece yumuşak huylu, halim selim, konuştuğu zaman hikmetli konuşan, karşısındaki insan düşmanı dahi olsa onu etkileme kabiliyetine sahip bir kişilik olarak çıkar karşımıza.

'Galip Paşa'nın hatıraları 4", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 9, Ekim 1966, s. 83.

Şahsiyeti | 69

Onu yakından görmüş ve sözde dostluğunu kazanmış olan Yahudi asıllı casus-Türkolog Arminius Vambéry, Sultan hakkın-.l.ı şunları anlatıyor:

Sultan Doğuda rastlanan en kibar, en şefkatli, nazik ve değerbilir prenslerden biridir. Aşın derecede mütevazı ve gösterişsiz davranışı, yumuşak sesi, uysal ve hatta yumuşak bakışı bir elçiye güçlü bir padişah, 30 milyon insanın hakiminden çok, zavallı bir ikinci sınıf efendi intibasını verir.2

Abdülhamid Han o kadar mahviyetkâr bir insandır ki, kendisiyle görüşmeye gelen insanların, meğer ki nefret edeler, onun karizmatik şahsiyeti yanında tevazusuyla karşılaştıklarında bulun defans sistemleri çözülyordu. II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip yeniden toplanan Meclis-i Mebusan'ın açılışına Padişah'ın da teşrif etmesi, pek 'azılı' çok muhalifini heyecana boğmuştu; bu arada Jön Türklerin Paris'teki

liderlerinden olup o sırada Meclis Başkanı bulunan Ahmed Rıza Bey'i onun elini öpmeye iten saik de insanlar üzerinde uyandırdığı bu saygı olmalıdır (bir başka mebus ise yere kapanarak ayaklarını öpme girişiminde bulunmuştu!).

Son derece zeki, çabuk kavrayışlı ve hazırcevap olmasına rağmen ancak uzun ve derin bir düşünme sürecinin ardından ve karşısındakinin görüşlerini iyice anladıktan sonra kendi fikrini açıklayan, sonuna kadar ihtiyatlı bir şahsiyet vardır karşımızda. Hatta pek çok konuda devrin devlet ve ilim adamlarından rapor ve görüş ister, onlardan gelen değerlendirmeler arasından tercihini yapardı. Bunu kendisi de hatıralarında söylemiştir zaten:

Ben hiçbir vakit haşa müstebitlik etmedim. Mutlaka kendi fikrimin de kabul olunmasını istemedim. Cumhur da olsa

2 Mim Kemâl Öke, Saraydaki Casus: Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambcry, 2. baskı, İstanbul 1998, İrfan Yayıncılık.

jo | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

tabiidir ki kendi fikrini vükelâsına bildirecek... Benim fikrim bu meselede şu merkezdedir.. Siz de müzakere edin.. Kabul ederseniz icra edersiniz.. Bir mahzur varsa tabii icra edilemez demeye hakkı vardır. Ben de bu hakkı isti'malden başka bir şey yapmadım.3

Ayrıca kuvvetli bir istihbarat örgütü kurmuştur. Boğaz'dan önemli bir zâtın (devlet adamı, yazar, şair ve sanatçının) geçtiğini haber alınca onu saraya getirtmek için birilerim yollar ve ne

Bîr Sultan'm günlük hayatı

Semih Mümtaz S. diye bildiğimiz eski İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) Reşid Mümtaz Paşa'nın oğlu (Reşid Mümtaz Paşa da Mustafa Reşid Paşa'nın kendi ismini verdiği bir yetiştirmesidir) 1946 yılında Evvel Zaman İçinde adlı ufak bir kitap yazmıştı. Kendisi bir paşa ailesinden geldiği için küçük yaştan itibaren sarayda bulunmuş olup Sultan Hamid'in insanî yönünü, en sağlıklı müşahade edenlerden biridir.

Kitabından bazı örnekleri aktaralım.

Abdülhamid'in en büyük özelliklerinden birisi iyi giyinmesiymiş. İnsanların karşısına temiz, muntazam ve iyi bir kıyafetle çıkarmış. Fakat kanepede üzerinde diz üstü oturduğunda ve namaz sırasında elbiseleri sık sık kışır, insanların karşısına da böyle kırışık elbiselerle çıkmayı uygun bulmadığı için günde 2-3 defa elbiselerini değiştir-miş. Sultan Abdülhamid daima ceket giyiyor ve düğmelerini daima boynuna kadar ilikli tutuyor. Ziya Şakir'e bakılırsa, ölüm döşeğinden deyen elbisesini çıkarmamış, kimsenin karşısına gömleğiyle dahi çıkmamıştır.4

3 M. Metin Hülagü, Sultan U. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı, İstanbul 2003, Pan Yayıncılık, s. 224.

4 Aktaran: Ziya Şakir, Sultan Hamid'in Son Günleri, İstanbul, 1943, Muallim Fuat Gü-cüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, s. 261 ("Bu haliyle de, henüz sokaktan gelmiş

Şahsiyeti | yi

1 Ceketinin mendil cebine incecik bir kordonla saatini koyar, mendilini ise daima sol kolunun içine sıkıştırmış. Boyun bağları daima ve mutlaka çoraplarının rengine uygun olup her zaman beyaz göm-! lek giyermiş. Yerli kumaştan yapılmış elbiseleri tercih ediyor; etra- fında Avrupa malı giyinmekle iftihar eden vezirlere paşalara, "Ben | sizin kadar lüks giyemiyorum, benimki halis Hereke malı" diyerek onları da yerli mal kullanmaya teşvik ediyormuş.5 Sarayda başı açık geziyor ancak namaz kılarken takke giyiyormuş.

İsraf haramdır; prensiplerinden birisi de buydu. Abdülaziz'in o şatafatlı ve ağır borçlara batmış hazinesini, büyük kısmı bir vaziyette i ittihatçılara teslim etmesi de bu sıkı prensibinden kaynaklanıyor.6 Kendi alışverişini yapan ağalara tek tek hangi malı kaç kuruşa aldıklarını soruyor, hatta 'Daha ucuza alamaz mıydın?' diye sorguya çekip sarayın mutfak harcamalarını dahi bizzat kontrol ediyormuş. Haremde hanımları ve haznedarlarından başkasıyla görüşmüyormuş. Yıldız Sarayı'nın bahçesinde halayıkların, haznedarların, bekâr sultan ve şehzadelerin koşup eğlenmelerinden hoşlanıyor ve hatta aralarına girip muziplik yapıyor ve şakalaşı-yormuş kendileriyle.

de, biraz istirahat etmek için elbisesiyle yatağına uzanmış yorgun bir insana benziyordu") Ayrıca bkz.

Hülagü, aŞc, s. 345. Atıf Bey, öldükten sonra elbisesini ancak kesmek suretiyle üzerinden

çıkartabildiklerini söyler. Nitekim Fatih Sultan Mehmed de son seferi sırasında Gebze'de vefat edince, kaftanı kesilerek üzerinden çıkartılmıştır ki, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bu kolları kesik haliyle

teşhirdedir. ' Bu kumaşları diken resmî terzisinin, zamanın Avrupa moda dünyasının başını çekenlerden Hollanda uyruklu Jean Botter olduğunu hatırlatalım. Bkz. Afife Batur, "Bot-ler apartmanı", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, dit 2, İstanbul 1993, s. 312-314.

" Abdulhamid bütçeleri ve dış baskılar hakkında Engin Deniz Akarlı'nın basılmamış doktora tezine bakınız:

"The Problems of External Pressures, Povver Struggles, and Budgetary Deficite in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions", Princeton Üniversitesi 1976. Şevket Kâmil Akar'm yakınlarda yaptığı doktora tezi daha teknik olmakla birlikte Abdulhamid dönemi bütçelerini sağlıklı bir şekilde incelemek için gerekli malzemeyi sunmaktadır: "1876-1877/1908-1909 Mali Yılı Bütçelerine Göre Abdulhamid Dönemi Maliye Politikası" (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1998.

72 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

yapıp ederler, onu saraya getirtirlermiş. Davetli kendisinin ağırılanmaya layık olmadığını anlatmaya çalışsa da, padişah iltifatlarda bulunur, hediyeler verir ve bir nişan takarmış göğsüne. 'Siz değil mi ki, bizim topraklarımızdan geçtiniz, ileride çoluk çocuğunuza, etrafınıza gösterirsiniz; siz güçlü kalemi olan birisiniz, gördüklerinizi anlarsanız bizim için yeterli' dermiş. Bunlar toplumlarının önündeki insanlar; onlar aracılığıyla kamuoylarına ülkesi hakkında olumlu mesajlar vermeye çalışmıştır.

Haremde kadın olarak hanımları ve hazinedarlarından başkasıyla görüşmezdi. Yıldız Sarayı'nın bahçesinde halayıkların, hazinedarların, bekâr sultan ve şehzadelerin koşup eğlenmesinden hoşlanır, hatta bazan aralarına girerek muziplikler yapar, şakalaşırdı. Temizliğe çok düşkün olduğu için daima elinde gezdirdiği AtkinsoH marka kolonya şişesini bir kaç saat içerisinde sürer, bitirirdi. Kilercibaşı Hüseyin Efendi'nin dediği doğruysa, iştahı da yerindedir; sıcakların bastırdığı günlerden birinde tam iki sürahi suyu afiyetle içmiştir!

Bir başka ilginç hadiseyi daha zikrediyor Semih Mümtaz.

Bir gün Abdülhamid, Başvekili Ahmed Vefik Paşa'yı çağırır ve gece sarayda kalmasını "emreder". Paşa bu emr-i vâkiye hayır diyemez. Sarayda kalır kalmasına ama gözüne bir türlü uyku girmez. Çünkü yatak, ipekler içindedir: çarşaf ve yastık yüzleri ipektendir, yorganlar ipekli ve sırmalıdır. Yatakta ne zaman bir yandan öbür yana dönmeye kalksa bir hışırtıdır gider. Elini oynatsa "fııı" diye bir ses duyar. Gece boyunca bir o yana, bir bu yana döner durur. Sabahı zor eder. Ve ertesi gün evine gidip derin bir uyku çeker.

Gelin görün ki bir hafta sonra Padişah kendisine yeniden "emreder" sarayda kalmasını. Ahmed Vefik Paşa bir uykusuzluğu daha göze alamaz ama ortada "emr-i padişahı" Vardır. Sonunda çareyi bulur: Karısının hastalığını bahane ederek evine

Şahsiyeti | 73

İ .idar gitmek için müsaade alır. Arabasına yatağını yorganını doldurur, entarisini ve terliklerini giyer, dayanır sarayın kapısı-n,1. Kapıcılara o kıyafetle, "Beni yatak odama götürün!" diye «•mir vererek saraya girer ve odasında, evindeymişcesine mışıl mışıl uyur. Abdülhamid ise -Paşa'ya bunu bile bile mi yapmışın bilinmez ama- hadiseyi haftalarca kime rastladıysa anlatmış \ <| her seferinde gülmüştür.

Herhalde, tarihin insanca yüzüne ancak bu tür tarafsız, sıcak ve yakın plan portrelerle yaklaşabiliriz, şeklindeki bir sonucu •izler de benim gibi çıkarmış olmalısınız aktardıklarım dan.

Ey tarihçiler! Bu sıcaklığı eksik etmeyin eserlerinizden, olmaz mı?

Bizim hep abus çehreli, gülmeyen, iç dünyasına kapanmış, çok ciddi bir insan olarak bildiğimiz

Abdülhamid'in böylesine neşeli bir tarafı da var. Elbette devlet hayatında gayet ciddi; ama özel hayatında onun da deşarj olmaya ihtiyacı yok mudur?

74 "

İnsan Abdülhamid'in saklı yüzü

Sarayından "bizim ev" diye bahsedecek kadar

da mütevazı' kalmış olduğunu kaydetmek,

çehresini tasvire çalışırken muvafık olur.

Nâhid Sırrı Örık

DEDEM MUSTAFA ARMAĞAN'IN yengesi Hamide Nine, Bursa'daki evimize yatılı misafir olarak geldiğinde biz çocukları etrafına toplar, hatıralarını anlatır, ne zaman konu maaşların masraflara yetmediğine gelirse, takılmış plak gibi, "Ah evladım, Sultan Hamid devrinde bir bolluk vardı! Ondan sonra hiçbir şeyde bet bereket kalmadı" diye söylenir dururdu. Şimdilerde doğan çocuklar arasında Tayyip isminde bir artış görüldüğü gibi, o zaman da aileler kızları olursa Hamide, oğulları olursa Hamid ismini koymaya özenir, hatta dedem gibi hızını alamayıp kızına Atiye ismini koyanlar da eksik olmazdı.

"Hepsini anladık da, bu Atiye de ne oluyor?" diyorsanız, bunun ilginç bir hikâyesi var. Zira Sultan II.

Abdülhamid'in insan yönüne olduğu kadar 'Baba' imajına da demir atar sessizce.

Burhan Felek, çocukluk hatıralarını topladığı Hayal Belde Üsküdar'da Abdülhamid dönemine rastlayan kendi sünnet düğü-

Şahsiyeti * 75

nünde bizzat padişahın gönderdiği çeyrek altını avuçlarına aldı-j'.ı zamanki heyecanını yazar.1 İster umumî, ister maruf ailelerin hususî sünnet düğünleri olsun, Rumî 19 Ağustos'ta, Padişahın cülus gününde yapıldı. Böylece hem Padişahın cülusu için şenlikler olur, hem de düğün dernek eğlencelerine başka bir revnak verilmiş olurdu. Amma asıl dava, umumi yerlerde yapılan sünnet-lerdeki çocukların beherine Padişahın gönderdiği bir altın lira çeyreği (İlisân-ı Şâhâne) verilmesiydi. Bir cülusta böyle umumî düğünlerde kesilen [sünnet edilen] çocukların sayısı 15-20 bin olsa bu ihsan Padişaha ancak 5 bin altına mal olabilirdi. Ama bu onun için büyük bir propaganda, çocuklar için de büyük bir sevinç kaynağı olurdu. İşte her sene 19 Ağustosta yapıla yapıla, sünnet mevsimi, günümüzde de Ağustos ortası ile Eylül ortası arasına yerleşmiş kalmıştır... Her çocuğun başına gelen (!) bu macerada padişahın gönderdiği çeyrek lirayı da akşama doğru aldığını hatırlarım.

Tahta çıkış yıldönümü olan Rumi takvimle 19 Ağustos (Miladi takvimle 31 Ağustos'a denk gelir) tarihinde toplu sünnetler düzenleyen Sultan Abdülhamid, böylece bugün dahi devam eden bir çift geleneği, yani sünnetlerin Ağustos ayında yapılması geleneği ile toplu sünnet törenleri geleneğini başlatmış oluyordu. Yani bugün eğer sünnet törenlerini, farkına varmadan Ağustos ayına kaydırıyorsak ve toplu sünnet diye yaygın bir uygulama varsa, her ikisini de Abdülhamid'in insan kalbine, özellikle de çocuk kalbini kazanma yönündeki mükemmel stratejisine borçluyuz. Artık törenlere çeyrek altın gönderen bir Abdülhamid Baba yok gerçi ama onun ayak izini sokaklarımızda görebiliyoruz hepimiz.

İşte "Atiye" ismini Urfa'daki bir ailenin içine kadar sokan şey, Sultanımızın, Tanzimat'la birlikte kimyası bozulan Devlet Baba imajını diriltmek ve halka, sahipsiz olmadıkları duygusu-

1 Burhan Felek, Hayal Belde Üsküdar, 3. baskı, İstanbul 1988, Felek Yayıncılık, s. 119-127.

j6 « Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

nu yeniden aşılacak için gösterdiği olağanüstü çabanın sonucuydu. Bürokrasinin kekre yüzüyle muhatap ola devlete güveni derinden sarsılmış kitleleri yeniden sarıp sarmalayan ve kendilerini bir büyük ailenin üyeleri, padişahı da babaları gibi görmeleri yönünde güdümleyen Abdülhamid'in, bakanlarını ve vezir vüzerayı da yanına alarak halka o soğuk günlerde odun kömür temin etmek için nasıl seferber olduğunu yazmıyor maalesef tarihlerimiz.

Onlar yazmıyor diye, yapılan iyilikler karşısında kalem sonsuza kadar susacak değil elbette. İşte Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Nadir Özbek, ABD'de Binghampton Üniversitesi Tarih Bölümü'nde hazırladığı doktora tezinde2, Abdülhamid'in bu yardımsever yönüne büyüteç tutuyor ve sonuçta ortaya inanılması güç bir tablo çıkıyor: Aydınların Kızıl Sultan dedikleri Abdülhamid'i halkımızın hâlâ neden bu denli sevdiğinin ipuçlarını buluyoruz bu kitapta.

Görelim mi ipuçlarından birkaçını?

Önce şu "atiyye" meselesi... Atiyye-i seniyyeler, padişahın geniş bir kitleye sunduğu hediyelerdir. Bu hediyeler elbette sünnet düğünlerinde çocuklara birer çeyrek altın göndermekle sınırlı kalmamış, mezuniyet törenlerinde öğrencilere hediye kitap göndermekten tutun da, Üsküdar'da itfaiyeciler Mehmet Efendi'nin 7-8 yaşlarındaki zavallı sakat kızına protez bacak yaptırmaya kadar uzanan gerçek bir yardım seferberliğine dönüşmüştür.

Mesela soğuk geçen kış günleri için özel bir komisyon kurulmuş, bunlar (bazılarının bunlara 'Hafiye' demesinde sakınca yok) evini ısıtacak imkânı bulunmayan aileleri tespit ettikten sonra Hazine-i Hassa Nezareti'nin tahsis ettiği 15,300 kuruş karşılığında 50 ton kömür satın alıp İstanbul'un yoksul ahalisine 2 Türkçesi İletişim Yayınları tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ta Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914 adıyla 2002 yılında yayınlandı.

Şahsiyeti | jy

Ermeni Onnik'in takma bacağı Sultan'dan

29 Mayıs 1899 tarihinde bir dilekçe gelir Abdülhamid'in eline. 6 yıl önce sol bacağını kaybeden 26 yaşında bir genç, içine düştüğü sefaleti anlatarak Sultan'dan durumuna bir çare bulmasını ister. Abdülhamid, ilgilenmesi için mektubu Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'ya ulaştırır. Paşa, raporunda bacağın kalçaya çok yakın bir yerden kesilmiş olduğunu, bu nedenle de, takma ayağın bir korse ile bele bağlanması gerektiğini yazar. Hesap kitap yapılır. Protez, tam 18 liraya mal olacaktır. Konu bu defa Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın masasındadır. Sadrazam paranın ödenebilmesi için padişahın onayını ister. Belgenin kenarına Abdülhamid'in zarif notu. takma bacağın parasının atiye-i seniyye'den ödenmesini buyurmaktadır.3 Talebi 2 ay gibi kısa bir sürede cevaplanan ve muradına eren bu delikanlının kim olduğunu mu merak ettiniz? Bekletmeden söyleyeyim: Bu talihli gencin ismi, Ahmet, Mehmet değil, Kirkor oğlu On-nik'dir. Yani bir Ermeni çocuğu!

Velhasıl, Osmanlı milletlerini tek bir aile gibi yönetmek için yapılan son soylu girişimdi Abdülhamid'inki.

./

dağıtmıştır. Arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre, kömürün dağıtıldığı bir semt halkı, bu yardımdan o kadar memnun olmuştur ki, padişaha özel bir teşekkür mektubu göndermiştir. Yardımların yalnız İstanbul halkına yönelik olduğunu sanıyorsanız, Abdülhamid'in projesini anlamamış olursunuz. Mesela Filibe'nin fakirlerine de kömür yardımı yapıldığını ve onların da padişaha müteşekkir olduklarını belirten bir arzuhal sunduklarını söylüyor bize arşivler.

3 Bkz. Yavuz Selim Karakışla'nın Toplumsal Tarih dergisinin Ağustos 2003 tarihli 116. sayısındaki yazısı. 78 « Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Abdülhamid'in her tahta geçiş yıldönümünde alışkanlık haline getirdiği bir atıyyesi de, borçları yüzünden hapse düşenleri kurtarma operasyonuna yöneliktir. Abdülhamid, zamane yöneticileri gibi devlet hazinesinden yiğitlik yapmaz, her yıl, çocukluğundan beri biriktirdiği şahsi hazinesinden bir miktar parayı borcunu ödeyemediği için hapse düşenleri kurtarmaya tahsis ederdi. Nitekim 1892 yılında, doğum gününü vesile kılarak, yardım komisyonuna mahkûmların durumunu inceletmiş, tahsis edilen miktarın gerekenden fazla olduğu anlaşılınca affın kapsamı genişletilmiş ve 50 kişinin daha yararlanması sağlanmıştır. Onun tercihinin kader mahkûmu insanlardan yana kullanması, 'insan yüzü'nün yansımalarından bir kesittir sadece... Nitekim sürgüne gönderdiği aileler dahi ona dua ediyor hâlâ. Niye mi? Kendilerini âbâd ettiği için tabii ki. Cezalandırırken bile ödüllendirmeyi bilirdi Sultan çünkü.

- 79

Abdülhamid nasıl çalışırdı?

İlk şaşırmak ilk adımda başladı diyorum. Daire-i hususiye bu mu idi?

Halid Ziya Uşaklıgil

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN günde muntazaman 15-16 saat çalıştığı biliniyor ki, bu bizim normalde 8 saat çalışan bürokratlarımız için çok fazladır. Demek ki, sadece uyku için kendisine zaman ayırıyor; kalan vakitlerinde daima çalışma halindedir.

Haluk Şehsuvaroğlu, onun erken yattığını ve gece dizlerine kadar inen uzun bir gömlek giydiğini naklediyor. Acele bir iş veya haber çıktığında, vakit ne kadar geç olursa olsun uyandırıl-masına müsaade etmişti. Böyle bir durum dış kapıdan içeriye bir tezkere gönderilir ve hünkârın kapısı önünde yatan haremağası-na verilir. O da kapıyı vurarak padişahı uyandırır ve tezkereyi arz eder, padişahın iradesini alıp öyle dönerdi.

Başkâtip Tahsin Paşa böyle gecelerde gelen tezkereye bazen 1, hatta 1,5 saat vakit ayıran ve uykusuz kalan padişahın ertesi sabah hiç aksatmadan yine aynı saatte vazifesi başında olduğunu biraz da hayret ederek anlatır. Hatta Patrikhane ile ilgili yaptırdığı soruşturmanın raporu gelince, "Bizim için hiç uyumamak,

80 « Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Kızına göre Sultan Abdülhamid'in dindarlığı

Ayşe Sultan, babasının dindarlığını da bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktan çekinmemiştir:

Babam doğru ve tam dinî itikada sahip bir Müslümandan başka biri değildir. Beş vakit namazını kılar, Kur'ân-ı Kerim okurdu Gençliğinde Şâzelî tarikatına girmişti. Daima camilere devam ettiğini, Ramazanlarda Süleymaniye Camii'nde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâye tarzında anlatırdı. Böylece, camide namaz kıldığı günlerden birinde Hamza Zâfir Efendi adında muhterem bir şeyhe tesadûf edip onunla ahab olmuş, bu tarikata bu suretle intisap etmiştir. Keza Yahya Efendi Tekkesi'nin büyük şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasıyla dahi Kadiri tarikatına intisap etmiştir.

Babam herkesin namaz kılmasını, camilere devam edilmesini çok isterdi. Sarayın husus"i bahçesinde beş vakit Ezân-ı Muhammedî okunurdu. Babamın bir sözü vardı: "Din ve fen," derdi. "Bu ikisine de itikat etmek caiz" olduğunu söylerdi.1

V _____)

daima müteyakkız bulunmak farz-ı 'ayn olmuştur"2 diyerek zamanın tellerini alabildiğine germişti.

Diğer kaynaklar da Sultan Abdülhamid'in gayet düzenli bir hayat sürdüğünü naklediyor. Sabahları erken kalkar, banyosunu yapar, namazını kıldıktan sonra banyo dairesinde bulunan bir kanapenin üzerinde güneş doğuncaya kadar tesbihatma dalar. Banyodan sonra saçlarını sağdan ayırıp sık sık fırçalardı. Her sabah kendi başına banyosunu yapıp kendisi kurulanır, bir yardımcıya ihtiyaç duymazdı. Ardından bahçede ufak bir gezinti yapar ve buradan çalışma odasına geçerdi. Sabah kahvaltısı

1 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım), 3. baskı, Ankara 1986, Selçuk Yayınları, s. 24-25.

2 Tahsin Paşa, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: Sultan Abdülhamid, İstanbul 1999, Boğaziçi Yayınları, s. 396.

Şahsiyeti « 81
Jrtfm;-.-. Ttt'JS
!M

l1 lkUl i«'H i
1 ili ' 1 S
K:

^^j 5^^ta^i_ ^* U-^
^..~ -.ar—< **!' | -
»V- * ^g |
1

Sultan Abdülhamid 33 yıl boyunca kurtlarla bu masa başından mücadele etti.
"Bizim için hiç uyumamak, daima müteyakkız bulunmak farz-ı 'ayn olmuştur."

Sultan Abdülhamid

gayet sade ve basitti. Resmi meşguliyetleri haricindeki zamanlarını bahçede dolaşmak, havuzda sandala yahut istimbota binmek, havuz üstündeki adada bulunan nadide kuşları, hayvanları seyretmek ve oradaki köşkte dinlenmekle geçirirdi.³

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun verdiği bilgilere göre, erken yatıp erken kalkar, sabah namazından sonra kahvaltısını çok hafif yapar, sonra kahvesini içer ve masasına oturup Başkâtip'i isterdi.

3 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Abdülhamid'in Yıldız'daki hususi dairesi ve orada yaşayış tarzı", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 22, Ekim 1951, s. 1008-1009.

82 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

^»^Ç—. Bir Avrupa gazetece Yaklaşık saat 11.00'e ka-

:~'U-în-, M göre Abdülhamid yatağında

v'S>.-'> roman dinlerden dar resmi işlerle uğraşır,

11.30'da öğle yemeğini yer ve 15-20 dakika kadar bir şezlong üzerinde dinlenmeye çekilirdi. Ardından

öğleden sonra mesaisi başlar, kâtip ve bakanlarını bu saatlerde kabul ederdi. Çoğunlukla akşam yemeğini müteakip bahçeye çıkar ve yürürdü. İş yoğun olduğu zaman gece yarısına kadar Ma-beynde işinin başında bulunurdu. Ancak normal vakitlerde yatsı namazından sonra yatak odasına çekilirdi.

Ayşe Osmanoğlu, babasının zamanla ilişkisini ustaca yakalamış bulunuyor:

Babam saate, vakte pek bağlı idi. Diyebilirim ki her işini bir saate bağlamış, düzgün ve yeknesak bir ömür geçirmiştir.

Bu merak, ileride göreceğimiz gibi saat kulelerinin efendisi yapacaktır onu.

Kimseye 'Sen' diye hitap etmezdi

Mesela kimseye, çocuklarına dahi "sen" diye hitap etmeyişi, kızı ve Fethi Okyar dahil pek çok kişinin dikkatini çekmiştir. Bugünkü hitap lâubaliliği karşısında ondan alacağımız derslerden birisi de bu

"haddeden geçmiş nezaket" olmalıdır.

| 83

Sherlock Holmes, fotoğraf, kitap ve çömlek!

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN marangozluğa merakı pek meşhur olup¹ dedektif romanlarına ve seyahatnamelere düşküncü. Hatta eğer bunlar tercüme edilmemişse kendisi için ter-ı'üme ettirip yatmadan önce bunlardan bir bölüm okutarak dinler ve öyle uyurdu. Nitekim Atıf Efendi'ye söylediğine göre, Nansen'in kuzey kutbunu keşif seyahatini bizzat kendi ağzından okumuş ve çoluk çocuğu da dinlemiştir. Uykusu gelince "Kâfi" der ve okuyan şahıs (bu şahıs bazen Gidiş Müdürü Mah-mud Bey, bazen de Esvapçıbaşı İsmet Bey veya Mabeynci Emin Bey olurdu) kitabı sessizce kapatıp dışarıya çıkardı.

Abdülhamid'in matbaa ve yayın işlerine de gayet meraklı olduğunu biliyoruz. Modern matbaa makinelerini Türkiye'ye getirtip nefis divanlar bastırmıştır. Mesela Cem Sultan Divanı'nı mükemmel bir şekilde bastırıp bazı nüshalarını İngiltere'ye, Almanya'ya ve Amerika'ya gönderdiği biliniyor.

Aynı şekilde en muteber hadis derlemesi kabul edilen Sahih-i Buhârî'nin en sağlıklı baskısını da

Abdülhamid'e borçlu olduğu-

1 Sabahattin Türkoğlu, "Marangoz padişah: Sultan ü. Abdülhamid", Antik & Dekor, Sayı: 50, Ocak 1999, s. 84-90.

| Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Sherlock Holmes ve Sultan Abdülhamid

"Konan Doyle'un "Şarlok Holmes" hikâyeler serisine devam edip etmediğini kemal-i merakla sordu. Çünkü Abdülhamid'in beğendiği yegâne kalem sahibi Konan Doyle idi. Bir gün demişti ki: "Konan Doyle ne harikulade bir polis müdürü olurdu." Aktaran: Stefan Lozan, "Ab-dülhamidin Selânikten getirilişi", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: İ, Ocak 1950, s. 3.

François Georgeon, Abdülhamid'in Sherlock Holmes'un yazarı Sir Co-nan Doyle'u imparatorluğun en büyük nişanlarından biriyle onurlandığını söylüyor ki, bu, birinci dereceden Mecidiye nişanı olmalıdır. Bkz. François Georgeon "Son canlanış (1878-1908)", s. 153; aynı bilgi, kaynak belirtilmeden yazarın son kitabında da tekrarlanmaktadır. (Bkz. Sultan Abdülhamid, s. 163.) Bu görüşü, o yıllarda İstanbul'da görev yapan Sir Henry VVoods da tekrarlıyor ve Doyle'un saraya gidip nişanı orada aldığını belirtiyor. (Bkz. Türkiye Anıları, Çeviren: Fahri Çöker, İstanbul 1976, Milliyet Yayınları, s. 123.)

Zaten bizdeki yerli polisiye roman türünün gelişmesi tam da Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. Bu konuda Erol Üyepazarcı çeşitli yayınlar yapmıştır. Bkz. Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes: Türkiye'de Yayınlanan Çeviri ve Telif Polisiye Romanlar Üzerine Bir inceleme, 1881-1928, İstanbul 1997, Kelepir Kitaplar.

Üyepazarcı'nın verdiği bilgilere göre, Abdülhamid'in 2 ile 5 bin adet arasında olduğu rivayet edilen bir polisiye roman koleksiyonu vardı ve bunların birçoğu Yıldız yağması sırasında ortadan kayboldu. "Osmanlıca ilk çeviri polisiye roman olan Ponson du Terrail'in Paris Faciaları 1881 tarihinde Ahmet Münif imzasıyla yayımlanmış. Bu tarihten II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıla kadar elli dört adet polisiye roman çevrilmiş. Telif roman konusunda Ahmet Mithat Efendi ile Selanik'te Yeni Asır gazetesini çıkaran Fazlı Necip kısıtlı sayıda eser vermişler. İlk telif polisiye romanımız Ahmet Mithat'ın 1884 tarihli Esrar-ı Cinayat'ı. Hayret (1885) ve Haydut Montari (1888) ise yazarın diğer polisiyeleri.

Şahsiyeti | 85

131 Mart vakası sırasında yağmalandığı için Abdülhamit'in kitap ko-1 leksiyonu hakkında sağlıklı bir bilgimiz yok, ancak o yıllarda yaşayan, Abdülhamit ve Sherlock Holmes adlı bir de polisiye roman yazarı Ye-vant Odyan'a göre ilk dönemde sultanın gözde yazarları Emile Gabo-riau, Ponson du Terrail, Xavier de Montepin ve Jules Mary iken, Co-nan Doyle'u okuduktan sonra tam bir Sherlock Holmes tutkunu olmuş, batta Doyle'u saray davet etmiş, ancak nedense bu görüşme gerçekleşmemiş...", Aktaran: A. Ömer Türkeş, "Sherlock Holmes'un rakibi Avni", Radikal Kitap, 3 Şubat 2006.

Üyepazarcı, son makalesinde Abdülhamid'in özel olarak çevirttiği kitapların sayısının, Osman Nuri Ergin'in dediği gibi 6 bin değil, 505 adet olduğunu isim isim tespit etmiştir. Sherlock Holmes'un bütün maceralarının eksiksiz olarak tercüme edilmiş olması, dikkat çekicidir. Bkz. "II. Abdülhamid'in çevirttiği polisiye romanlar", Mütferrika, Sayı: 28, Kış 2005-2, s. 25-34. '

/

muzu söylüyor uzmanları. Bu nüsha, hadis literatüründe hâlâ "Abdülhamid neşri" adıyla bilinmektedir.2 Kendisi Buhârî'yi yalnız manasını öğrenmek için değil, aynı zamanda dua olarak da okurdu. Nitekim Çanakkale muharebeleri devam ederken, ordumuzun muzaffer olması için devamlı olarak Buhârî-i Şen/okuduğunu Atıf Bey'in notlarından öğreniyoruz. Bastırdığı Sahih-i Buhârî nüshalarını satışa koydurmamış, ümmet-i Muhammed'e ücretsiz dağıtılmasını irade etmiştir.

Tabii Sultan Abdülhamid aleyhine kasıtlı olarak ortaya atılan Kur'an- Kerim ve Hadis-i Şerifleri yasaklattığı iftirası, sadece gülünçtür. Çünkü o, bu kutsal metinlerin, saklanma imkânı olmayan

2 Bkz. İngilizceye tercüme ve şerh: Muhammed Esed, Sahih-i Buhârî: İslâm'ın ilk Yılları, İngilizceden Çeviren: Mustafa Armağan, İstanbul 2001, İşaret Yayınları. Metinler konusundaki titizliğiyle tanınan Muhammed Esed, bu hadis çalışmasına "Abdülhamid neşri"ni esas almıştır. İsmail Kara'nın İslamcılarının Siyasî Görüşleri adlı kitabında İslamcı aydınların Abdülhamid'e yönelttikleri kitap düşmanı suçlamasını incelenmektedir. (İstanbul 1994, İz Yayıncılık, s. 140 vd.)

86 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Dolmabahçe Sarayı'ndaki bayramlaşmaların birinde Sultan Abdülhamid elinde kılıçla oturduğu yerde devlet ricalini kabul ediyor. (Fotoğrafın gizlice çekildiği sanılıyor.)

ve olur olmaz işlerde kullanılan gazete kâğıdına basılmasına karşıdır, bir de izinsiz ve hatalı basılan Kur'an'ları.3 Yoksa Kur'an ve Hadislerin basılmasına yasak koyması için herhangi bir makul sebep yoktur.4 Bu yüzden zaman zaman bu tür 'sakıncalı' yayınların toplanıp yakıldığını biliyoruz. Ancak aynı hassasiyeti bugün de sürdüren basın ve yayın organları mevcut değil midir?

Fotoğraflanamayan fotoğrafçı

Onun bir de fotoğrafçılığa meraklı olduğunu biliyoruz. Fotoğraf ustalarına (Sebah & Joailler, Abdullah Biraderler, Febüs ve diğer-

3 Nitekim son yapılan yayınlardan birisinde (Fatmagül Demirel ve Raşit Çavaş, "Yeni bulunan belgelerin

ışığında II. Abdülhamid'in yaktırdığı kitapların bir listesi". Müteferrika, Sayı: 28, Kış 2005-2, s. 13) yakılan kitaplar arasında 45 adet Maarif Nezareti mührü bulunmayan Mushaf-ı Şeriften söz edilmektedir ki, bugün dahi Diyanet İşleri Başkanlığı Mushaf Kurulu'nun imzası bulunmayan Mushaflar yakalandığında yakılarak imha edilmektedir!

* Bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Gazetelerde Kuran'dan ayetler ve Hadis-i Şerifler yayımlama yasağı", Toplumsal Tarih, Sayı: 86, Şubat 2001, s. 38-40. Ayrıca bkz. Koloğlu, Avrupa'nın Kısacasında Abdülliamit, s. 139 vd.

Şahsiyeti | 87

Çanakkale Zaferimiz için Buhârî hatmeden Sultan

Bizim için elden duadan başka ne gelir? Her vakit Buhûrî-i Şerif okuyorum. Bir hatim de ikmal etmek üzereyim, inşaallah duamız Ce-l rîâb-ı Hak indinde müstecab olur. (s. 266)

Memleketin selameti, millet-i İslamiyenin bu beladan kurtulmasını dua ediyorum. Hastalığım iyi olsun, yine Buhârî'ye başlayacağım..

j Çanakkale harbinde hep Buhârî okudum. Cenab-ı Hak o vakit bizi hi-

l maye ve siyanet etti. Yine eder. (s. 388)

Atıf Hüseyin Efendi'nin Hatıratı'râar\.

lerini) imparatorluk içinde çekilmesi gereken kurum ve binaları tespit ederek (Bursa'da bir okul, Halep'de bir cami, Mekke'de bir kışla gibi) özel sipariş veriyor ki, bu da onun sanata ve bilimsel buluşlara açık yönünü gösterir. (23 yıl Abdülhamid'in Fotoğraf-çıbaşılığını yapmış olan kıdemli usta Febüs, onunla ilgili ilginç hatıralarını yıllar sonra Ayda bir dergisine anlatmıştır.5)

Döneminde neredeyse bütün imparatorluğun fotoğrafları çekilmiştir. Ben bunların ancak bir kısmını inceleyebildim ama şu kadarını söyleyebilirim: Batmakta olan bir güneşin gurup vakti, kuyruğundaki bütün ihtişamı renk renk dünyaya göndermesi gibi bir duygu kaplıyor insanı onlara bakarken.

Ayrıca ABD Kongre Kitaplığı'na hediye ettiği 36 adet fotoğraf albümü, kırmızı deri kaplı olup üzerleri altın yıldız kakmalıdır. Bunlarda 1200'den fazla resim bulunmaktadır.6 Hatta bu albümler-deki resimler, şimdilerde bir Amerikan üniversitesinin internet sitesinde yayınlanmaktadır. Arzu edenler bu yüzlerce fotoğraftan

3 Kandemir, "Febüs anlatıyor! Febüs Abdülhamidin fotoğrafını nasıl çekmiş!", Ayda bir, Sayı: 7, Mart 1936, s. 53-55.

6 Sara Körle, "Sultan Hamid'in A.B.D. Kongre Kütüphanesi'ne hediyesi", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 5, Haziran 1970, s. 32-34.

88 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

oluşan muhteşem koleksiyona internetten (<http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiihtml/ahiiabt.html>) kolaylıkla ulaşabilirler.

Kitap merakı dersiniz, akıl alır gibi değil. Belki padişahlığı sırasında okumaya fazla zamanı olmuyordu ama kitabın kıymetini her zaman takdir etmiş birisidir kendisi. Halen ABD'de Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'nde Sultan Abdülhamid'in Yıldız Kütüphanesi'nden yağmalanan eserlerden oluşan 288 parçalık muhteşem bir koleksiyon mevcuttur ki, bu eserler arasında çok değerli yazma Kur'an-ı Kerimler ve diğer dinî eserler göz kamaştırmaktadır.7

Tarih araştırmacısı Ziya Erkins ise bize bu kütüphanenin bölümleri ve kitaplar hakkında şu bilgileri veriyor: Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanesi 4 bölümden oluşuyordu: 1) Yabancı dillerde Türkiye ile ilgili yazılmış eserler. Bunların içerisinde elyazması pek çok kitap vardı. Bunlar özel olarak tercüme ettirilerek telif hakkı ödenmiş kitaplardı. Dolayısıyla bunları basmak ve dağıtmak vasağı. Tek nüshadılar. 2) Ayrıca kütüphane Avrupa'da çıkan bütün önemli gazetelere aboneydi. Dolayısıyla son derece zengin bir süreli yayın koleksiyonu mevcuttu. 3) Roman ve hikâyeler bölümü: Toplam 6 bin kadar kitap özel olarak saray için çevrilmiştir. Bu romanlar haremde de okunur ve elden ele gezer, sonra kütüphaneye teslim edilirdi. Mesela Carmen Silva'nın bütün eserleri mevcuttu. Kütüphanenin bir de Arapça ve Farsça eserleri içeren kısmı vardı ama bu kısım diğerlerine nazaran fakirdi. 4) Coğrafya ve seyahatnameler koleksiyonu. "Yıldız duvarlarının çevirmiş bulunduğu mahdut bir orman içinde hayat geçiren Abdülhamit, sanki bütün dünyayı buradan seyredercesine" bu eserleri okurdu.

7 Muhittin Serin, "ABD'deki el yazma eserler ve II. Abdülhamid koleksiyonu", Akademik Arayışlar Dergisi, Sayı: 4-5, 2000 s. 492 vd.

Şahsiyeti | 89

Abdülhamid'in Kütüphanesi'nde seyahat

Kocası ünlü bir Oryantalist olan Bayan Max Müller, bizzat gördüğü ve incelediği bu kütüphaneyi 1897'de basılan hatıratında şöyle anlatıyor:

İhtiyar kütüphanecinin, kocamın görmek istediği herhangi bir kitabı bulmak için gösterdiği içten gayret cidden dokunaklı idi. Yardımcıları ona gayet bilinçli olarak yardım ediyorlardı. Bize evvelâ çok güzel resimlendirilmiş (minyatürler) ve ciltlenmiş nefis İran elyazmaları getirdiler. Ben, onlara, kocamın kütüphanede Hindistan'dan getirilmiş ne gibi kitaplar bulunduğunu görmek istediğini anlattığım zaman, ellerinde ne varsa hemen önümüze döktüler. Ama bunlar daha ziyade müziğe ait eserler idi. Şerh ve tefsirleriyle birlikte Kur'an'dan bazı nefis elyazmaları getirdikten sonra etrafta dolaşıp mevcut eserleri umumî olarak bizzat tetkik etmemizi istediler. Kitaplıklar müteharrik [hareketli] raflarıyla en güzel yapım tarzı idi. Bir köşede Fransız, İngiliz ve Alman klasiklerinin çok güzel bir koleksiyonunu bulduk. Odanın orta kısmında ise, içlerinde ekserisi Sultan'a hediye olan muhteşem resimli ciltler bulunan cam mahfazalar duruyordu. Kocam, Sadık Bey'in yardımıyla yaşlı kütüphane memuruyla konuşurken, yardımcıları bana ve oğluma Osmanlı imparatorluğunun dahilinde bulunan bazı nefis yerlerin ve İstanbul'daki bazı umumî binaların resimlerini gösterdiler.

Kütüphane memurundan. Zatı Şahanelerinin, kütüphane tanzimi ile bizzat meşgul olduklarını ve hemen her gün burayı ziyaret ettiklerini öğrendim. Sultan, kocamın kendisinden kabulünü rica ettiği kitaplarının, vâsıl oldukları zaman, müstesna bir köşeye yerleştirilmelerini emir buyurmuşlar. Buradan isteksiz bir şekilde ayrıldık.⁸

Erkins'in verdiği bilgilere göre, Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde 30 kadar memur ve kitapçı çalışırdı. Sultan Abdülhamid burayı pek sever, gününün 2 saatini burada geçirirdi. Bazen devlet adamlarını da kütüphanede huzuruna kabul ettiği olur-

8 Mrs. Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, Çeviren: Afife Buğra, İstanbul 1978, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 51-52.

90 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

du. Meşhur Yıldız yağmasında bu kitapların bir kısmı dağıldı-ya da, esaslı ve en mühim kısmı, bugün Şarkiyat Kütüphanesi adıyla hizmete açıktır.⁹

O kadar çok yönlü bir şahsiyettir ki 'Son Sultan', belge ve bilgi kaynıyor ortalık. Bu defa da onun çömlek ve çiçek merakından dem vuralım biraz. 1936 yılında Göksu kıyısındaki çömlekçilerden birisine yolu düşen Aydıbir dergisi muhabiri, ustayla yaptığı konuşmada ilginç bir bilgiye toslar. Çömlekçiye sorduğu "Kimlerdi en kodaman müşterilerin?" sorusuna hiç beklemediği bir cevap alır:

"Sultan Hamid!"

Muhabirin verdiği tepki devrin Abdülhamid'e boş bakışının semptomlarıyla doludur: "Amma yaptın hazret... Sultan Hamid testi koleksiyonu mu yaptı?" Sigarasını yakan ustamız ekmeğini yediği Sultan'a hakaret edilmişçesine içerler ve başlar sazının tellerini tıngırdatmaya:

Ben Sultan Hamide yılda otuz bin saksı verirdim. Anladın mı şimdi... Otuz bin saksı! Yumruk kadarlarından tut da fıçı kadarlarına kadar... Sultan Hamid gibi çiçek meraklısını görmedim. Saksılarının boylarını boşlarını kendisi tayin ederdi. Bu kolay bir iş değildi ama, kârlı işti.

Muhabirin merak duygusu iyice tırmalanmış gibidir. Sorar hemen ardından: "Bu kadar saksıyı ne yaptı?"

Cevap yine Abdülhamid denilen buzdağının altına sürer bizi:

Ne yapacak... Sultanların yakalarına takılacak çiçeklerden tut da sofrasına konacak turfanda çileklere kadar hepsi bu saksılarda yetiştirilirdi. Sultan Hamid hele çileğe bayılırdı. Limonluklarda yetiştirilen çilekler için hususi saksılar yapardık.

9 Ziya Erkins, "Abdülhamid'in kitap merakı", Tarih Dünyası, Sayı: 32, 26 Ağustos 1.952, s. 1278.

Şahsiyeti « 91

Modern kütüphaneciliğimizin babası

Tabii birde kütüphaneciliğimizin modern anlamdaki kurucusunun Abdülhamid olduğu gerçeğine alışmamız gerekiyor. Burada bir kitap uzmanına kulak veriyoruz:

Modern kütüphanecilik aşağı yukarı Sultan Hamit devrinde bize girmeye başladı, ilk toplu katalogların yapıldığı bir devir... Kumülatif katalogların hazırlandığı bir devir... Bunların ilk örneklerini Sultan Hamit devrinde görüyoruz. [Abdülhamid devri] Neşriyatın teşvik edildiği bir dönemi olarak dikkat çekiyor. Matbaa [Matbuat] Kanunu'ndaki sansür maddesinin yorumu neticesinde vardığımız sonuç şu ki, matbaa açmanın, kitap telifinin devlet tarafından teşvik edildiğini görüyoruz. Kontrol edip de bu olur veya olmaz demiyor, aynı zamanda bunlardan uygun gördüğüne maddi imkan sağlıyor. Ya devlet alıp bastırıyor veya basımına yardım ediyor. Basılmış nüshaları satın alıyor. Bunun gibi çeşitli yardımları var bu maddenin tatbikatı olarak.

Sansür ciddi bir derleme faaliyeti de meydana getiriyor. Daha sonra başkentin İstanbul'dan Ankara'ya nakli sırasında Maarif Nezare-ti'nde toplanan o derleme nüshaları Ankara'ya götürülmüş, Türk Ansiklopedisi'nin kütüphanesini teşkil etmiş, ondan sonra dağılıp gitmiştir. Hâla bunları toparlama durumundayız...¹"

Ardından da Sultan Hamid'in haremağalarının ellerinde şerit metrelerle Göksu deresi kenarındaki iş yerine gelip saksıların boylarını ölçtüklerini ve aralarında bu yüzden çıkan bir tartışmayı aktarır. Bütün saksılar santimi santimine aynı boyda olmalıdır. Sultan'ın irade-i seniyyesi böyledir. Bir santim kısa veya uzun ya da ince veya kalın olursa saray tarafından kabul edilmeyecektir. Tartışma sırasında testcilikte Saksonya kâsesi gibi ince

1,1 Seyfi Say, "Dr. Hidayet Nuhoğlu ile kütüphanecilik ve Türkiye'deki problemleri üzerine", İlim ve Snnnt, Sayı: 28, Şubat 1991, s. 33. Sultan Abdülhamid döneminde kütüphanelerin durumu ve geliştirilmesi için yapılan çalışmalarla ilgili belgeler için bkz. Atilla Çetin, "II. Abdülhamid devrinde kütüphanelere dâir yayınlanmış birkaç belge", Ankara Üniversitesi Fcn-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı: 13, 1985, s. 277-283.

92 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

işçiliğin yapılamayacağını anlatıncaya kadar akla kararı seçer çömlekçi ve yakayı ancak böyle kurtarır!11 Çevresi ve devrin entelektüelleri tarafından tam olarak anlaşılamamış, tek başına, yalnız bir insan o. Çok kritik, bir dönemde bir tutku gibi bu coğrafya ve bu insanları bir arada tutmanın formüllerini arıyor.

Fotoğraflar, ülkesinin resmini tasarlamak için bir araç sadece. Eğitim hamlelerine girişiyor, yolların yapımı, haberleşme imkânlarının artırılması gibi temel konulara eğiliyor. Yeniden o büyük Osmanlı padişahlığı imajını yakalamak ve etrafa yaymak için çabılıyor. Hindistan, Cava,12 Afganistan, Çin, Malezya, Endonezya, Açe,, Zengibar13, Rusya (Orta Asya) ve Japonya'ya kadar elçiler ve din adamları gönderiyor. Ayrıca Güney Amerika ülkelerinin birçoğuyla onun devrinde diplomatik ilişkiler kurulduğu biliniyor.14 Bunlar o büyük resmin parçaları sadece. Biz parçaları yan yana koymaya devam edelim.

11 "Çömlekçiler", Aydıbir, Sayı: 10, 1 Haziran 1936, s. 62-63

12 Selçuk Günay, "II. Abdülhamid döneminde Güney ve Güneydoğu Asya Osmanlı politikasından bazı örnekler", Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı: 18, 1990, s. 133-145.

13 Bkz. Hatice Uğur, Osmanlı Afrikası'ndan Bir Sultanlık: Zengibar, İstanbul 2005, Küre Yayıncılık.

14 Latin Amerika ülkeleriyle kurulan (çoğu zaman dolaylı) diplomatik ilişkiler hakkında Mehmet Temel'in hazırladığı kitap başlangıç mahiyetinde de olsa belli bir fikir vermektedir. Bkz. XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanh-Latin Amerika İlişkileri, İstanbul 2004, Nehir Yayınlan.

| 93

Sultan Abdülhamid ve musiki zevki

ARAŞTIRMACI ZİYA SAKİR BEY'E göre, Sultan II. Abdülhamid, "çok yüksek bir musiki istidadına malikti. Asıl dikkate şayan olan cihet şurasıdır ki, bu hükümdar, şark ve garp musikileri hakkında taassup göstermez, her ikisini de severdi." Ziya Şakir, bir başka yazısında Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı tiyatrodaki "büyük garp bestekârlarının opera ve operetlerini oynattığı"nı ve şark sanatkârlarına da yerli operetler besteletip onları da büyük bir zevkle seyrettiğini aktarmaktadır.

Sarayda Tanzimat sonrası değişen müzik zevkinin bir en-muzeci olarak Sultan Abdülhamid'in, klasik musikimizden hoşlanmasına rağmen, fazla "gamlı" bulunduğunu ve bu yüzden insanı neşelendirecek alafranga müziği tercih ettiğini biliyoruz. Bunu da, başta kızı olmak üzere çok sayıda şahidin anlatımlarından çıkarabiliyoruz.

Nitekim klasik musikimizin son güneşlerinden Hacı Arif Bey'in bütün kaprislerine katlanmış, onu tekrar sarayına almış ve İran Şahı Muzafferiddün'ün yanına göndermeyecek derecede kıskanmıştı. Fakat hırçınlığı üstünde olan Hacı Arif Bey, günün birinde Sultan'ın eserlerini dinleme arzusunu sert bir ifadeyle

94 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Bıktım bu Batılı müzisyenlerin yağcılığından!

Sultan Abdülhamid'in müzikten, özellikle de Batı müziğinden anladığı ve hoşlandığı Avrupa'da epeyce yayılmış olacak ki, Yıldız Sarayı, beste yağmuruna tutulmuştur adeta. Hatta bu aşırı "ilgi"den şikayetçi olduğunu kendi hatıralarından okuyoruz:

Bu gün, şerefime bestelemiş oldukları üç marşı aldım Bu, bir gün için epey fazladır. Muhtelif milletlerden onları ve şahsıma eserlerini ithaf eden bestekârların sayısı, şimdiye kadar iki bini bulmuştur. Bu insanları nasıl mükafatlandırmalı? Bu bestekâr beylerin, beni biraz rahat bırakmaları için sefirlerimin daha uyanık olmaları icap eder. Bu ithaflara şimdiye kadar dünyada herkesin yaptığı gibi değil de, nişanlar vererek teşekkür etmemizden dolayı bana ithaf edilen beste, şiir ve diğer sanat eserlerinin baskınına uğramış bulunuyorum. Fa kat kendilerine nişan veya hediye yerine sadece teşekkür mektubu gönderdiğimiz vakit fevkalâde hiddetleniyorlar. Eserini takdim eden sanatkâra. Alman İmparatoru'nun veya bir başka hükümdarın hediye vererek iltifat etmesi, pek nadir bir hadisedir, İstanbul'a gelip sefirleri vasıtasıyla huzuruma çıkabilmeyi temin eden sanatkârların her birine neden hediye vermeye mecbur olayım? Üstelik ağır başlı musikilerini de katiyen sevmiyorum. Çaldıkları parçaların çok güç olduğuna şüphe yok: fakat ben

zihnimi yoran musikiyi değil, dinlendirici musikiyi tercih ediyorum. Klâsik musikiyi sevecek kadar musikişinas değilim.

Musikiye büyük istidadı olan biri, oğlum Bûrhaneddin'dir (ölümü . Bestelediği parçalar hakikaten pek güzel ve herkesin hoşuna gidiyor; ben de dinlerken büyük zevk duyuyorum.

Karadağlıların şair prensi Nikita da Montenegro da oğlumu dinlerken büyük zevk duyduğunu söylemiştir.1 Sultan II. Abdülhamid'in iktidarda iken hatıra defterine yazdığını anladığımız bu ilginç parçanın anlamı üzerinde düşünmek, bizi onun yalnız müzik konusunda değil, aynı zamanda diğer güzel sanatlarda da çağının meşen'lerinden, yani sanatı himaye edenlerden birisi olduğu bilgisine agâh edecektir.

1 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hnhnrhm, 9. baskı, İstanbul 1999, Dergâh Yayınları, s.

Şahsiyeti | 95

Yalnız o da değil. Kızîanndan Zekiye Sultan da büyük bir sanat hamisiydi, ilk hanımı olan Nazikeda Başkadınefendi iyi bir piyanisttir, oğlu Burhaneddin ile diğer kızları Refia ve Naime Sultanlar da öyle...' Osmanlı Devleti yıkıltnayıp da yoluna devam etmiş olsaydı, Osmanlı Sarayındaki bu yüksek musiki zevkini tatmış şehzade ve sultanlar ile evlatları, Türkiye'nin müzik manzarasını etkileyecek ve 20. yüzyılda da büyük eserler veren ve musikişinasları himaye eden bir kurum özelliğini kazanacaklardı.

Bunun en belirgin örneği, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının sanatçılarının büyük ölçüde Osmanlı sarayındaki Muzika-yı Hümayun'dan transfer edilmiş olmasıdır. Nitekim 1892'de saray müzik okuluna yazılarak ikbalı parlayan, İstiklal Marşı'mızın bestekârı Osman Zeki Üngör (1880-1958), Muzika-yı Hümayun'un son patronu (kumandanı) değil miydi? Düşünün, istiklal Marşı'mızın bestesini, Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid'in himayesinde kurulan müzik okulunda yetişmiş bir bestekâra borçluyuz. Üstelik de onun yeteneğini fark eden ve bu suretle yükselişini temin eden kişi de, 'Kızıl Sultan' diye yaftaladıkları Sultan II. Abdülhamid'den başkası değildir.

Öyleyse Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden kopmuş olduğunu söyleyen birisine akıllı nazarıyla bakılabilir mi? Ve Sultan Abdülhamid'in, Cumhuriyet'in altyapısını olduğu kadar üst kültür birikimini de oluşturan en önemli figürlerden birisi olduğunu görmeye başlamamız gerekmiyor mu artık?

geri çevirmiş, "Sanatta irade-i hümayun geçmez" diyerek protesto etmiş ve Abdülhamid'in kalbini kırmıştı.3 Sultan Abdülhamid, kızlanndan Ayşe Osmanoğlu'na (1887-

2 Vedat Kosal, "Osmanlı İmparatorluğunda klâsik Batı müziği", Osmanlı, cilt 10, İstanbul 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 645.

2 Rüştü Şardağ, "Saraya 3 kere damat olan bestekâr", Yıllarboyu Tarih, Sayı: 7, Ekim 1978, s. 56-67.

96 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

1960), gençliğinde babası Sultan Abdülmecid'in şehzadelere Avrupa'dan birer piyano getirttiğini, saraya İtalyan ve Fransız musiki öğretmenleri alındığını söylemiştir. Alexandre Efendi ve İtalyan besteci Donizetti'den musiki tahsili gören4 Abdülhamid, epeyce çalıştığını, ancak gâileli hayatının musikiye ayıracak za-"- man bırakmadığını biraz da dertlenerek anlatmıştır.

Nitekim o da, babası gibi, saraya piyano ve çeşitli müzik aletleri aldırarak çocuklarının müzikle uğraşmasını istemiştir. Çocuklarına huzurunda piyano çaldırmakta, dinlerken yanlışlarını bulursa düzeltmektedir (demek o kadar anlıyor!).

Ayşe Sultan, babasının alafranga müziği, alaturka musikiye tercih ettiğine bilhassa dikkat çekmektedir. Bu gelişme, Avrupalı bir Prens gibi yetiştirilen Sultan Abdülmecid devrinde sarayda alafranga müziğin rağbet kazanmaya başlamasıyla açıklanabilir. Baba etkisi...

Refik Ahmet Sevengil'in ifadesine göre, Sultan Abdülaziz döneminde alaturka müziğe yönelen sarayın ilgisi, Sultan Abdülhamid'le birlikte Avrupa müziğine yönelmiş ve alafranga müzik, itibara binmişti.

II. Abdülhamid tahta çıktığında bir çok musikişinas, kendisine marş yazıp takdim etme yarışma girmişti. Sarayın orkestra şefi olan Necip Paşa da şansını denemiş ve bir marş hazırlamış. Padişah, eserlerin hepsini tek tek dinledikten sonra Necip Paşa'nı seçmiştir. Yıllar boyu, başta Cuma selamlıklarında olmak üzere resmi törenlerde çalman "Hamidiye Marşı", işte budur.

Peki sarayda bir kızlar bandosu olduğunu biliyor muydunuz? Bu bando, önce III. Selim, sonra da Abdülmecid döneminden itibaren harem dairesinde kurulmuş ve Donizetti biraderlerin küçüğünün kurup yönettiği bu ufak bando, tamamen harem mensuplarından teşekkül etmiştir.

4 Ziya Şakir, "Yıldız Tiyatrosu", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 51, Mart 1954, s. 2974.

Şahsiyeti | 97

Abdülhamid padişah olunca Mabeyn-i Hümayun Müzikası kumandanı Süleyman Paşa'ya, Sultan Abdülaziz döneminde gözden düşmüş bulunan Kızlar (veya Harem) Bandosunun ihya edilmesi K.'in emir vermiştir. Ancak harp darp derken bu büyük çaplı bando girişimi, ancak küçük ölçekte gerçekleştirilmiş,

ufak bir orkestra ile < >ldukça kuvvetli bir incesaz takımı oluşturulmuştur.5 Ne yazık ki, (>nca emeklerle vücuda getirilen Kızlar Badosu, Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten sonra İttihadcılar eliyle dağıtılmıştır.6

Kızlarından Şadiye Sultan (1886-1977), küçüklüğünde, bir de-l osunda gizlice bu bandoya nasıl dahil olduğunu ve sahnede babasını nasıl şaşırttığını ve güldürdüğünü, hatıralarında anlatıyor.7 Piyano ve keman gibi sazlardan oluşan bu ilginç bando hakkında, popüler tarih dergilerinde bazı yazılar çıkmıştır.8 Yıldız Sarayı tiyatrosunda yalnız piyesler oynanmaz, aynı zamanda seri konserler verilir, opera veya operetler sahneye konulur, zaman zaman da İstanbul'a gelen yabancı tiyatro grupları ile Sarah Bernhardt, Adelaide Ristori, Suzanne Despres ve Madame Iudic gibi yıldız oyuncularını saraya davet edilerek sahne almaları temin edilirdi.9

Yani Yıldız Sarayı, 350 kişinin maaş aldığı dev bir konservatuar gibiydi onun zamanında.

" Ziya Şakir, "Saray Harem musikisi ve Harem Badosu", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 48, Aralık 1953, s. 2761.

" Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım), Ankara 1986, Selçuk Yayınları, s. 28-29.

' Şadiye Osmanoğlu, "Sultan İkinci Abdülhamid devrinde Harem hayatı", Hayat, Sayı: 1-10, 1963.

8 Mesela: Be-Se, "Osmanlı Sarayı'nda kızlar badosu", Yıllarboyu Tarih, Sayı: 2, Şubat 1985, s. 18-19 (bu yazının, büyük ölçüde Ziya Şakir'in yazısından aşırma bilgilerle kaleme alındığı ilk bakışta dahi anlaşılıyor). Bu bando hakkında ana kaynağın Leyla Saz Hanım'ın harem hatıraları olduğu anlaşılıyor.

Bkz. Leylâ Saz, Harem'in İçyüzü, İstanbul 1974, Milliyet Yayınları.

" Metin And, "İstanbul'dan geçen kadın yıldızlar", Skyline, Şubat 2006, s. 78-86.

98 -

Abdülhamid'in mesleği ve hobileri

SON OLARAK Abdülhamid Han'ın bazı az bilinen özelliklerine değinelim

Marangozluğu

Abdülhamid, kakma ve süsleme işlerindeki maharetinin yanı sıra usta bir marangozdu da. Sarayında özel marangozluk aletleri vardı. Bu mesleğe, sarayda görevli Avusturyalı bir sanatkarın teşvikiyle başlamıştı. Boş zamanlarında iş tulumunu giyer ve Tophane fabrikası ustalarından Yüzbaşı Mehmed Efendi ile beraber girdiği atölyesinde saatlerce kendini kaybeder, yazıhane, konsol, sehpa, masa vs. yapardı. Kendi elleriyle imal ettiği masalardan birisi, Cevdet Sunay'm görev süresi dolduğunda (1973) Çankaya Köşkü'nde mevcuttu. Sunay görevini -henüz Fahri Ko-rutürk Cumhurbaşkanı seçilemediği için- zamanın TBMM Başkanı Tekin Anburun'a, Abdülhamid'in el yapımı olan masanın başında devretmişti. (Şimdi hala yerinde midir, bilmiyorum.) Kemal Tahir'in babası da marangozhanenin müdürlerindendi.

Sporculuğu

Sultan II. Abdülhamid gençliğinde at binme, yüzme, atıcılık gibi sporlara meraklıydı.

Şahsiyeti | 99

Nişancılığı

Silah kullanmakta pek mahirdi. Nişan alarak ismini yazar, havaya attığı madalyaları kurşunla ortasından delerdi.

Tiyatro ve operaya ilgisi

Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı tiyatrodaki çeşitli oyun ve operaları hususi olarak getirtir ve ailesiyle birlikte seyrederdi. En sevdiği piyeslerden birisi, ünlü Alman şairi Friedrich Schiller'in (ö. 1805) Haydutlar adlı eseri idi. La Traviata, Aida, Karnım, Faust, Maskot en sevdiği operalardandı. Ancak oyunları seyrederken dalıp gitmez, aklına gelen mühim işler için derhal başkâtibini veyahut o sırada tiyatrodaki bulunan devlet erkânı ve saray ricalini çağırarak gereken emirleri vermekten geri durmazdı.1 Ni-lekim bir seferinde İtalyan Veliahdı'yla tiyatrodaki iken, Kral'ın bir suikastte öldürüldüğü haberi telgrafla kendisine bildirilmiş, oyunun sonuna kadar sabretmiş ve çıkarken Veliahdı, Krallara mahsus bir hitap şekli olan "Majeste" demek suretiyle haberi ulaştırmak istemişti. Ancak Veliahd yine durumun farkına varmayınca gemiye binerken 101 pare top attırarak Krallığını kutlamıştı.2

A.t merakı

Google'da "Abdul Hamid" diye yazıp grafikler sekmesine bastığınızda karşınıza hiç beklemediğiniz siyah at fotoğraflarının çıktığını görürseniz sakın şaşırmayın. Çünkü bunlar, Osmanlı'yı ilk ziyaret eden ABD Başkanı Grant'e Sultan Abdülhamid'in özel hediyeleridir. Saf kan Arap atlarının ABD'deki en

1 Ziya Şakir, "Yıldız Tiyatrosu", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 51, Mart 1954, s. 2972-2974.

3 Sermet Muhtar Alus, "Yıldız Sarayında opera ve operetçiler", Tarih Hazinesi, Sayı: 15, Nisan 1952, s. 785-787.

100 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

soylu örnekleridir bu bir çift at. Ancak Abdülhamid'in bir de beyaz küheylan merakı vardır. "Ferhan" adlı bu at, Bağdat civarındaki bir aşiretin reisine aittir. Sahibini muharebe meydanından sürükleyerek kaçırmasıyla şöhret bulan bu asil atın namı Yıldız Sarayı'nın duvarlarını aşıp Sultan'ın kulağına kadar * ulaşmış ve Abdülhamid de Bağdat'a haber göndererek reisten atın kendisine hediye edilmesini istemiştir. Uzun yıllar İstanbul'un şöhretli atlarından birisi olarak dillerde dolaşıp durmuştur Ferhan'm adı.³

3 Bkz. "İyi kan, hiçbir zaman aldatmaz", Yıllarboyu Tarih, Sayı: 8, Ağustos 1979, s. 69.

III.

Kurtlarla Dans

Sultan Abdülhamid, kılıç kuşanma töreni içirt kayıkla Eyüp iskelesine inerken. (L'illustration'davı)

| 103

Kurtlarla birlikte ulumak

Biz esîr-i derd-i 'aşkız, başka bir sevdâyız Namık Kemal

DEVİRİNDEKİ DÜVEL-İ MUAZZAMA diplomatlarının Sultan n. Abdülhamid'in ustalıklı dış politikası hakkında sarf ettikleri sözlerin yüzlercesi arasında bir cümle son derece manidar gelir bana: "Abdülhamid kurtlarla birlikte ulumayı bilen bir hükümdardı".

İngilizcedeki 'Kurtlarla birlikte ulumak' (Howling with the zvöl-ves) deyiminin kaynağı şudur: Dağ başında kurtlar etrafınızı çevirdiğinde ancak onlar gibi ulumayı becerebilerseniz sizi kendilerinden kabul ediyor ve dokunmadan yanınızdan geçip gidiyorlar. Kaçmaya yahut başka türlü (mesela insan gibi) sesler çıkarmaya kalkarsanız, üzerinize saldırıp anında parçalıyorlar. Bir başka deyişle, tek şansınız, onlar gibi ulumayı becerebilmektir.

II. Abdülhamid de, diğer Tanzimat devlet adamları gibi, Şark Meselesi'nin (The Eastern Question) içerde büyük endişe ve korku uyandıran atmosferinde doğmuş,¹ Osmanlı İmparatorlu-

1 Bazı araştırmacılar "Şark Meselesi'nin, 6 yıllık uzun ve yıpratıcı bir savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin 1774 tarihinde Rusya ile imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile başladığını ve 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'yla nihayet-

104 | AbdüÜmmid'in Kurtlarla Dansı

ğu'nun bir parçalanmanın arefesinde olduğunun, etrafına çöreklenen kurtlar sofrasında bir paylaşım savaşının er veya geç patlak vereceğinin keskin bilinci içerisinde yetiştirilmişti.

İşte Sultan Abdülhamid, girilen bu kritik dönemde en azından büyük bir devlet imiş gibi davranarak, devrin kurtlarının Osmanlı'yı hâlâ ulu bir devlet olarak kabul etmesini sağlamaya çalışacak, ilerideki o kaçınılmaz hesaplaşma gününe kadar vatanın parçalanması ve bölünmesini olanca gücüyle engellemeye teksif edecekti mesaisini. O mukadder, kaçınılmaz 'hesaplaşma gü-nü'ne olabildiğince güçlü ve teçhizatlı çıkılmalıydı. Zira asırların ertelenen hesabı görülecekti orada...

Sultan Abdülhamid'in, tarihin böylesine kritik bir dönemecinde 30 küsur yıl boyunca yaptığı şaşırtıcı diplomatik ve siyasî manevralarla Osmanlı Devleti'nin vücudunu, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar çok ciddi bir kaza yaşatmadan yüzdürüp getirebildiği, dost ve düşman tarihçilerin ortak kanaatidir. Çöküşün 1878'den 1918'e kaydırılmış olmasının, yani 'ölüm kesesi'nden kazanılan bu 40 yıllık vaktin namütenahi önemde olduğunu, olayların seyrini gördükçe daha iyi anlayacağız.

Korkunç yıllar

1890-1905 yılları, küçük balıkların büyük balıklar tarafından yutulmaları ve haritadan silinmeleri dönemidir, İngiltere, Hindistan ve Mısır'ı aldıktan sonra Afrika'ya yönelmiş ve sırayla Doğu Sudan, Kenya ve Rodezya'yı sınırlarına dahil etmişti. Bu sırada Hollanda da emperyal yarışa dahil olmuştu. Ağırlıklı olarak Hollandalı çiftçi göçmenler Boerler adıyla Ümit Burnu'ndan Mı-

lendiğini savunurlar. Mesela bkz. Matthev Smith Anderson, Doğu Sorunu, 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, Çeviren: İdil Eser, İstanbul 2001, Yapı Kredi Yayınları, s. 11 (elbette yazarın yer yer karşımıza çıkan alelusul ve tarafgir hükümlerine katılmamız mümkün değildir).

Kurtlarla Dans | 105

sır'a kadarki toprakları ele geçirmek için örgütlenmişler, İngilizlerin baskısı üzerine içerilere giderek Transval ve Orange cumhuriyetlerini kurmuşlardı. Bu cumhuriyetler, Güney Afrika'da İngilizlerle toprak kapma oyunu oynuyordu.

Fransa, emperyal paylaşım savaşında geri kalmamak için harekete geçmiş ve önce yıllarca korumasında yaşadığı Osmanlı Devleti topraklarından Cezayir ve Tunus'a pençelerini geçirmişti. Arkasından Fas Sultanlığı vardı hedefte. Ama Fas, Almanların da gözlerine kestirdikleri bir ülkeydi. Böylece Fas üzerinde büyük bir Fransız-Alman rekabeti başlamıştı. Gizli bir savaş veriliyordu. Bu arada Fransa Büyük Sahra, Senegal, Cad, Orta Afrika, Batı Sudan ve Ubangi- Şari'yi de sömürgelerine katmayı başarmıştı.

Öte yandan İspanya, Fas'ın kuzeyinden bir toprak parçasına razı olmuş, Moritanya'nın Atlas Okyanusu'na

bakan sahillerini almıştı. Portekiz ise kendisinden 20-30 kat büyük topraklara sahip Angola ve Mozambik'i renklerine bağlamıştı. Çin bile paylaşılmış, en büyük limanı olan Şanghay, Avrupa ülkeleri tarafından bölüşülmüştü. İşte bu paylaşım savaşma direnen iki Doğulu güçten Japonya, 1905'de Rusya'yı mağlup ederek herkesi şaşkına çevirmiş, Osmanlı Devleti ise bu süreci en az toprak kaybıyla atlamanın mücadelesini vererek bir başka şaşkınlığa yol açmıştı emperyalistler safında.2

Toprak avına rötarlı çıkan Almanya'nın nasibine ise Güneybatı Afrika ile Tanganika düşmüştü. Tabii Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir oldu bittiyle el koyduğu Bosna-Hersek'i veya Hive ve Buhara emirlikleri ile koca Sibirya'yı topraklarına katmış olan Rusya'yı dahil ettiğimizde, Sultan Abdülhamid sayesinde gelen uzatmaların bizi hangi büyük tehlikelerden koruduğunu daha iyi anlamış oluruz.

2 Gıyasettin Gökent, "Sultan Hamid'in siyaseti", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 2, Mart 1970, s. 19.

106 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

r~.....~.....".....— ^"" ^
Peyami Safa Abdülhamid'e neden düşmüştü?

Peyami Safa, babasının erken ölümünden sorumlu tuttuğu Sultan Abdülhamid'i ölünceye kadar affetmemiştir. Bu yüzden Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu 1950'den sonra yurda dönüp babasıyla ilgili sonradan kitaplaşan hatıralarını Hayat dergisinde yayınlamaya başladığında. Milliyet gazetesindeki köşesinde "Ayşe Hanım'a açık mektup" başlıklı iki yazı döşenmiştir. Bu yazılarda Ayşe Sultan'a, ısrarla "Ayşe Hanım" diye hitap eden Peyami Safa, ondan, susmasını ve hatıralarını da Türk Tarih Kurumunun tetkikinden geçirdikten sonra yayınlamasını istemektedir. (M. Raif Oğan'ın Sultan Abdülhamid II ve Bugünkü Muarızları (İstanbul 1956) adlı kitapçığı, Peyami Safa'nın bu yazılarına ve tavrına reddiye olarak kaleme alınmıştır.)

Peki Peyami Safa'ya. bütün milliyetçiliğine ve muhafazakârlığına rağmen Abdülhamid'e husumet besleten olayın aslı nedir?

Babası İsmail Safa, 'doğuştan şair' diye bilinir. Ve Abdülhamid'e muhaliftir. Hem de onu devirme planları yapacak kadar. (Ayrıntılar için Beşir Ayvazoğlu'nun Peyami adlı incelemesine bakılabilir: İstanbul 1998, Ötügen Neşriyat, 1. Bölüm.) Muhalefet insana neler yaptırıyor? dedirtecek bir olaya da karışır İsmail Safa. O sırada muhalefetin yegane umudu haline gelmiş olan İngiltere devletinin desteğini arkalarına alabilmek önemlidir. Bunun için Güney Afrika'da Boerlerle (bunlar Afrika'nın bağımsızlık savaşı veren yerli halkı olmayıp ağırlıklı olarak kuzey Avrupalı çiftçi kökenli sömürgecilerdir) yaptığı savaşta İngiltere'yi desteklediklerini, hatta savaşa gönüllü olarak katılmaya hazır olduklarını3 belirten ortak bir mektup kaleme alırlar ve götürüp İngiliz Büyükelçiliği'ne takdim ederler. Abdülhamid'in İngi

3 İsmail Safa ve arkadaşlarının, İngiltere'ye sadece sözde destek vermekle kalmayıp, bizzat gönüllü olarak savaşa gitmeye hazır oldukları bilgisi, Ali Şükrü Çoruk'un Türk Edebiyatı dergisinin Aralık 2f>05 tarihli 386. sayısında gün yüzüne çıkardığı Rıfat Müeyyid'in yazısından alınmıştır ("Meşrutiyet için Transval'da ölmek", s. 12-16). Atsız'm Peyami Safa'yı eleştirdiği risaleden yukarıda bahsetmiştik. Boerler için bkz. Niall Ferguson, Enpire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power, Basic Books, 2002, s. 270-273.

Kurtlarla Dans | 107

liz politikası malum. Gladstone'u Haçlı seferlerini yeniden başlatan adam diye görmesi boşuna değil.

İngiltere, bütün dünyayı olduğu gibi, kutsal toprakların üzerine çöreklenmiş oturan Osmanlı'yı da egemenliği altına alabilmek için türlü hilelere başvurmaktadır.

İngiliz Büyükelçiliği'ne giden ekip sorgulanır ve her biri bir yere, sürgüne gönderilir. Sürgün dediysem, aç acına değil. Maaşlı sürgündür bu.4 2500 kuruş aylıkla Sivas'a gönderilen İsmail Safa, İngiliz taraftarlığının bedelini ödemektedir.

Ancak Peyami Safa'nın Abdülhamid'e kızmasını yine de anlamak mümkün değil. Fikir meseleleri şahsî tarihimize bu kadar alakalanırsa, inandırıcılığı kalır mı? Başka konulardaki fikirlerimizin de ikna gücünü kırmış olmaz mı bu davranış? Peyami Safa'ya düşen, gerek nefsi adına, gerekse içerisinde bulunduğu sağ-milliyetçi söylemin temayülü gereği, tersini yapması, yani Sultan Abdülhamid'i, ailesine karşı haklı veya haksız bir karar aldığı için suçlamak yerine, objektif olabilmektir. Onu, Türkiye'nin Meşrutiyetten Cumhuriyet'e akıp gelen reelpolitigi içerisinde incelemektir.

Ancak Peyami Safa bunu yapmadı, yapmaya dahi yanaşmadı...

Velhasıl, Abdülhamid'in tılsımlı saltanat yılları, bir bakıma yenik duruma düşen takımınızın bir gol atabilmesi için sabırsızlandığınız inkıta (duraklama) dakikalarına benzer. Uzakıkça uzasın istersiniz o birkaç dakika; hiç bitmesin. Bu arada her an bir şeylerin değişeceği umudu sürekli olarak yanar söner içinizde. Uzatmalar nelere gebe dir! Bilirsiniz...

Belki II. Abdülhamid'in el yordamıyla tesis ettiği ve formü-lasyonu kolay ama uygulanması zor olan hassas

dengelere da-

4 Abdülhamid sürgüne gönderdiklerini dahi koruyup gözetirdi. Nitekim İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'yı öldürten Bedirhanlı aşireti toptan sürgüne gönderilmiştir, ancak gelinleri Nuriye Günaysı (ö. 1956), Şam'da, İstanbul'dakinden daha müreffeh bir hayat sürdürüklerini torunu Rükzan Hanıma sık sık anlatır ve ona "Abdülhamid" dediklerinde kızar "Abdülhamid Han" deyin dermiş. (Kişisel görüşme).

108 - Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Sultan Abdülhamid'in 20. yüzyıl politikası

Gerçi II. Abdülhamid'in dış politikası, büyük ölçüde İngiltere'nin, bugünkü ABD gibi tek süper güç olduğu bir devreye rast gelir ve bu yüzden de ona karşı olan Fransa, Almanya, Avusturya Macaristan ve Rusya gibi alternatif güçlerin ber an devreye sokulabildiği bir döneme göre ayarlanmıştır. 20. yüzyıl başında İngiltere bu solo yapma alışkanlığından vazgeçerek ittifaklar sistemine yöneldiği zaman Abdülhamid'in dış politikası da sınırına dayanmıştır.5 Ancak Sultan Ab- •; dülhamid'in dünyadaki değişen şartlara ayak uyduracak farklı bir dış politika üreteceğinin işaretleri de yok değildir. Çünkü bu defa uzaklardaki iki süper gücü, yani ABD ile Japonya'yı devreye sokmayı tasarladığı yeni bir karmaşık dış politika atağına hazırlandığının işaretlerini de almaktayız.

1

yalı dış politikası, kendisini tahttan indiren kadro tarafından terk edilmeyip gözden geçirildikten sonra bir süre daha takip edilebilseydi, yani her iki dönem arasında dış politikada bir süreklilik sağlanabilseydi, Osmanlı Devleti'nin ömrü, muhtemelen tarihin daha da uzun bir bölümüne yayılabilirdi.6 Mesela Habeşistan siyasetini ele alalım.

Habeşistan'da Abdülhamid parmağı

İtalya, emperyalist paylaşım da geriden gelen ve kendisine paylaşılmamış bölgeler bulmak umuduyla en yakınına bakan Avrupalı güçlerdendir. Kızıldeniz'e bakar ve Eritre'yi gözüne kestirir.

15 Bkz. Selim Deringil, "Dış politikada süreklilik sorunsalı: 11. Abdülhamit ve İsmet İnönü", Toplum ve Bilim. Sayı: 28, Kış 1985. s. 93-107.

6 Gökhan Çetinsaya Abdülhamid'in dış politikasını "çıban başı koparmamak" şeklinde formüleştirebilir. Bkz. "Çıban başı koparmamak: 11. Abdülhamid rejimine yeniden bakış", Türkiye Günlüğü, Sayı: 58, Kasım-Aralık 1999, s. 54-66.

Kurtlarla Dans | 109

l'»kaz daha güneye bakar ve Somali iştahını kabartır. Nihayet kuzey Afrika kıyılarına gözü takılınca, Trablusgarb ve Bingazi'nin, yani bugünkü Libya'nın en kolay koparılacak parça olduğunu l «ırk eder. Fransa'nın Fas'la meşguliyetini fırsat bilen İtalya, bu yağlı lokmayı kapmak için hareket geçmiştir. Yıllardan kaç mıdır? 1901 veya bilemediniz 1902.

Yıldız Sarayı'ndaki adamın eli de armut toplamıyordur sonuçta. Onun da hafiyeleri, Avrupa'da dolaşan havadis rüzgârlarını Yıldız'ın telgrafhanesine bildiriyorlardı. Abdülhamid, Afrika'daki son Osmanlı topraklarının da elden çıkmaması için neler yapabileceğini düşünmektedir. Bir müttefik lazımdır bu işte kendisine. İngiltere'nin niyeti bozuktur. Fransa'nın Fas'tan sonra Libya'ya döneceğini bilmektedir. Rusya'yı bu işe bulaştırmanın, kurda kuzu teslim etmekten farkı yoktur. Peki ne yapılmalıdır?

Çözümü, dışarıdan değil, içeriden bulacaktı bu defa: Bingazi'nin güneyinde ve Büyük Sahra'nın ortasında yemyeşil Kufra vahasında yaşayan Sünüsiler harekete geçirilip örgütlenebilirse, Trablusgarb elimizde kalabilirdi. Bunun için bir sondaj yapılmalıydı. Nitekim Arapça, Fransızca ve Almancayı iyi bilen Azmzade Sadık Müeyyed Paşa'yı görevlendirdiğini ve Sünüsilere gönderdiğini görüyoruz.

Paşa, Sünüsileri devlete yeniden bağladı ve sadakat yemini ettirmeden geri dönmedi. İşte Afrika'nın bu köşesinde Sünüsile-rin Osmanlı'ya 1919'a kadar sadık kalmaları ve İtalyan işgalcilere kök söktürmeleri, Sultan'ın bu önden giden adımı sayesinde mümkün olmuştu.

O yıllarda Afrika'da bağımsızlığını muhafaza eden birkaç devletten birisi de Habeşistan'dı. Kral Menelik, kendisini Hz. Süleyman'ın torunu ilan etmişti. Habeşlerin beşte ikisi Müslüman, geri kalanı Hristiyanı. Ten renkleri siyah olmasına rağmen Afrika ırklarından olmayan Habeşliler, Araplar ve Yahudiler gibi Sami ırkındandı, dilleri de İbranice ve Arapça gibi bir Sami diliydi.

110 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Abdülhamid Habeşistan'ın bu yönlerini inceden inceye düşündü. Onlardan İtalya'ya karşı nasıl yararlanabilirdi? Sonunda Krala bir askerî heyet göndermeye karar verdi. Üç kişilik heyetin başında yine Sadık Müeyyed Paşa'yı görmekteyiz. Sonunda Paşa, yanına birçok değerli hediye alarak başkent Adisababa'nın **• yolunu tuttu.

Görünüşe bakılırsa diplomatik bir ziyaretti bu. Ama asıl amacı, gizli tutulmuştu. Önce Cibuti'ye çıkıldı, oradan başkente geçildi. Heyet parlak törenlerle karşılanmıştı. Sadık Müeyyed Paşa, Kral'a,

Abdülhamid'in, "Sen ki Hz. Süleyman'ın torunu ve Habeş Müslümanlarının hamîsisin..." diye başlayan mektubunu takdim etti. Ardından değerli hediyeler çıktı meydana. Osmanlı nişanları, altın, gümüş ve elmas kabızalı kılıçlar, kamalar vs. Ayrıca padişahın Kral'a müşir, yani mareşal rütbesi tevcih etmesi, çok etkili olmuştu. Habeş kabilelerinin reisleri dahi utulmamış, Sultan onlara da birçok değerli hediye göndererek kalplerini fethetmişti.

Yeme, içme fasılları bittikten sonra sıra, asıl mühim işe gelmişti. Yani gizli mesajın açıklanmasına. Mesajda, İtalya'nın alttan alta hazırlık yaptığı ve Habeşistan'ı işgal edeceği bildiriliyordu. Saldırının semtini bile söylemiş, Eritre ve Somali üzerinden yapılacağı duyurulmuştu Kral Menelik'e. Zaten 7-8 yıl önce böyle bir işgal teşebbüsünde Habeşliler gereken dersi vermişlerdi İtalya'ya; bu olayın hatıraları henüz tazeydi. Padişahın gizli mesajı, yaraya tuz basmış, İtalyan aleyhtarlığı yeniden hortlamıştı Habeşliler arasında. Tabii sadece hediyeyle olmazdı; silah almaları için nakit para da gönderilmişti Habeş Kralına. Yardım hedefine ulaşmıştı. Silahlanan ve güçlenen Habeşlileri kimse tutamazdı artık. İtalyanlar bu Habeşlileri kimin uyandırdığını merak ededursun, Abdülhamid'in ördüğü örümcek ağına ağır ağır takılıyorlardı. Der-

Kurtlarla Dans | III
hal Trablusgarb ve Bingazi'deki İtalyan askerleri, hareketliliğin olduğu Habeşistan sınırına yığıldı. Gerçi bir savaş çıkmadı İtalya ile Habeşistan arasına ama Abdülhamid'in arzusu yerine gelmişti. Çünkü İtalyanların Libya ve Bingazi'deki askerlerinden kurtulmuş, şimdilik derin bir nefes almıştı.⁷

Böylece kendisi tahttan indirildikten sonra, 1911 'de, İttihatçıların Trablusgarb'a silah yığınağı yapan ve sahilde Hamidiye karakolları açan Abdülhamid'in politikasının tersine, silahlan merkeze aldıkları ve direniş güçlerini zayıflatmaları üzerine İtalyanların çıkarması hedefine ulaşmış, ancak Sünusiler sayesinde, iç bölgelerde 1919'a kadar bu vatan toprağını savunmaya devam edebilmişik. Şehzade Osman Fuad Efendi başta olmak üzere, Mondros Mü-tarekesi'ne rağmen Libya'da direniş devam etmiş ve Abdülhamid'in ektiği tohumlar bir süre daha işgale direnebilmişti.

Abdülhamid'in bu siyasî dehası, bu stratejî tarafı, imparatorluğun, gelecekteki büyük kapışmada nasıl planlı bir şekilde savunulacağını da ortaya koymuştu aslında. Merkezi ordu her yere yetişemezdi ama yerel güçlerle yapılacak işbirliği, direnişî daha vızvı ömürlü hale getirebilirdi. Nitekim onun gayrimüslim unsurların giderek koptuğu bir imparatorlukta İslamî unsurları öne çıkarma ve Türk, Arap, Kürt, Arnavut ve Çerkeş gibi unsurlardan yeni ve daha küçük bir imparatorluk kurma konusundaki ısrarını anlayabiliyoruz. Libya, onun gözünde Afrika'nın kontrol üssü olacaktı. Aynı şekilde Arnavutluk'u Balkanlardaki Müslüman üssü olarak konumlandırmaya çalıştığına dair belgeler var elimizde.⁸

Kuşkusuz bunlar büyük hesaplardı ama her hesabın da bir ömrü vardır. Sonuçta Libya, daha tahttan indirilmesinin üzerin-

7 Gökent, agy, s. 20-21.

8 Bkz. Ali Sacit Türker, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti", Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

112 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

den 3 yıl geçmeden elden çıkmış oldu. 6 yıl sonra ise ne Arnavutluk kalmıştı, ne de Arap toprakları.

İslam dünyasını örgütlemek

Ya Rusya'nın işgali altında bulunan Müslümanların durumu? Buraları kendi haline bırakmanın bir Halifeye yakışmayacağını bilincinde olan Sultan Abdülhamid, Buharah Şeyh Süleyman Efendi'yi Asya içlerine göndermişti. Sade o değil, derviş ve seyyidler de Rusya topraklarındaki Müslümanlar arasında İslam birliği fikrini yayıyor, onlara Halife'nin yanlarında olduğunu söylüyorlardı. Özellikle dünyanın dört bucağından Hacca gelen Müslümanlar arasında İslam birliği ve Hilafetin önemi gibi konuları gündeme getirmeleri için en seçkin alimleri Mekke'ye özel olarak gönderdiğini biliyoruz. Bu işleri, sarayına aldığı Şeyh Ebu'l-Huda ve Şeyh Zafir Efendi eliyle organize ediyordu. Şazeli Şeyhi olan Zafir'den Tunus'ta da yararlanılmış, Fransız kuvvetlerine karşı içeriden bir direniş örgütlenmişti.

Keza Abdülhamid'in adamları Afrika'daki Büyük Sahra'nın güneyinde bulunan Bornu'da da boş durmamış, 1885 yılında hükümdara Abdülhamid'in hediyelerini ve nişanını götürmüş, bu jest, iki ülke arasında sıcak bir yakınlaşmaya yol açmış, İslam Birliği fikrinin ve Osmanlı Hilafetinin gücü, orada da hissettirilmişti. Tabii Zengibar'dan bahsetmesem olmaz. Cezmi Eraslan'm tespitine göre, II. Abdülhamid, 93 Harbi'yle önemli miktarda toprak ve Müslüman nüfus kaybedince Zengibar Sultanlığı gibi Müslüman ülkelerle ilişki kurmaya daha fazla önem vermeye başlamıştır. 1878 yılında Emin Efendi adında bir zat bölgeye resmî görevli olarak gider ve Arapça bir mektup ile bir de nişan takdim eder Sultan'a. Amaçlarının da İslam camiasına hizmet olduğunu belirtir. Emin Efendi'yi Şükrü Bey ve diğerleri takip eder. Bu gidiş gelişler hem Osmanlı-Zengibar bağlarını kuvvet-

Kurtlarla Dans | 113

İncidirmekte, hem de Halife'nin nüfuz sahasını genişletmekteydi. Nitekim Zengibar Sultanı İbadi mezhebine mensup olduğu İlalde, Cuma hutbelerinde Sünni Osmanlı Halifesinin adı okunmaktaydı. Bunun sonucu olarak Sultan Seyyid Ali b. Hamid'in 1907 yılında İstanbul'u ve Sultan Abdülhamid'i ziyaret ettiğini [»iliyoruz.9

Tabii Hindistan Müslümanları üzerindeki gücünü kullanmak için önüne çıkan her türlü fırsatı değerlendirdiğini söylememe j;erek yok. Çünkü Hindistan'daki Hilafet hareketinde Abdülha-mid'in çaldığı İslam Birliği'ni mayası belirleyici bir rol oynadığı gibi, aynı zamanda en tehlikeli hasım ilan ettiği İngiltere'nin gücünü sınırlamanın da enstrümanı olmuştu. Nitekim Başbakanlık Arşivi'ndeki bir belgede bize İngiltere adlı büyük kurtla yaptığı dansın gerekçesini kendisi şöyle açıklamaktadır:

İngiltere en tehlikeli Avrupalı kuvvettir ve İngilizler çıkarlarına uygun gördüklerinde Osmanlı Devleti'ni parçalamakta bir dakika bile tereddüt etmeyeceklerdir. İngiltere, Halifeliği İslam aleminde kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için Cidde veya Mısır gibi bir yere aktarmayı planlamaktadır.10

İngiltere: Baş düşman

Abdülhamid'in İngiltere'den kuşku duymakta haklı sebepleri vardı, çünkü "Türk düşmanı" Gladstone'un başında bulunduğu bir İngiltere'ydi karşısındaki. Kırım Harbi yıllarındaki müttefik ve dost İngiltere gitmiş, yerine, önce Kıbrıs'a, sonra da Mısır'a el koyan yırtıcı bir hasım gelmişti. Abdülhamid'in de İngiliz siya-9 Hatice Uğur, Zengibar, s. 61-68.

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), 9-2638-72'den aktaran: Azmi Özcan, "'The Chlialphal policy' of Sultan Abdülhamid II and Egypt", Nisan 2002'de Rabat'ta bir kolokyuma sunulan tebliğ.

114 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

setini okuma biçimi değişecekti doğal olarak. Hamleye karşı hamle gerekirdi bu oyunda; hamle yapmadığınızda ise ya uyutma taktiğini devreye sokmanız gerekiyordu ya da büyük taviz yerine küçük taviz oyununu oynamanız. Abdülhamid de İstanbul'u kurtarmak için Kıbrıs'ta geçici İngiliz yönetimine içi kana-yarak evet demişti. Anlaşma geçiciydi ama İngilizlerin gözünü Kıbrıs da doyumlamıştı. Şimdi Mısır'a el koymakla meşguldü.

Mısır Hıdivi İsmail Paşa Sultan Abdülaziz'den dış borç alma imtiyazını kopardıktan sonra çılgınca bir borçlanma sarmalına girmişti. Sonunda deniz tükendi. Borcunu ödeyemeyeceğini söyleyerek bu defa elindeki Süveyş Kanalı hisselerim satılığa çıkardı. Fransa geç kalmış, İngilizler tahvilleri çoktan kapatmıştı. Ama İsmail Paşa'nın derdine derman olamamıştı bu para da. Kahire Sarayı'ndaki sefahat son sürat devam ediyor, borçlarını ödemeye ise yanaşmıyordu. Sonuçta Osmanlı Devleti'ne bağlı imtiyazlı bir ülkeydi Mısır ve borçlardan nihai sorumlu, Osmanlı Devleti'ydi.

Mısır karışmış, isyan sesleri duyulmaya başlamıştı. Subaylar Arabi (veya Urabi) Bey'i lider seçerek haklarını savunmak istediler. Sonunda Abdülhamid dayanamadı ve İsmail Paşa'yı azletti ve yerine, büyük oğlu Tevfik Paşa'yı atadı. Olaylar yine durulmayınca, Abdülhamid Hıdivliği lağvetmeyi bile düşündü. Önce Arabi Bey'i desteklediyse de, Arap milliyetçiliği yapması hoşuna gitmedi. Arabi Bey, bütün Avrupalı memurların işine son vermişti. İngiltere ve Fransa zaten müdahale için bahane arıyorlardı. Ancak bu defa taktik değiştirmişlerdi. Doğrudan kendileri müdahale etmeyecek, Osmanlı askeri, kendi çıkarlarını korumak üzere Mısır'a yollanacaktı.

Görünüşte Osmanlı Devleti'ne "tezkere" verilir gibiydi. Abdülhamid tecrübesiz ve havuç peşinde koşarken evindeki tarlayı kaybeden türden acemi bir yönetici olsa Mısır'a asker yollar

Kurtlarla Dans | 115

ve böylece Mısır halkını karşısına alır, dolayısıyla Mısır'a belki erkenden veda ederdi. Ama o, etrafının kurtlarla çevrili olduğunun bilincindeydi. Önüne atılan ilk havucun peşinden koşmadan önce iki kere düşünecek kadar tecrübeliydi. Bu tuzağa düşmedi. "Zira Türk askeriyle Mısır'daki milliyetçi hareketi emperyalist Avrupa devletleri yararına bastırması, bütün İslam dünyasındaki halifelik prestijini zedeleyecekti.""

Sultan Abdülhamid, Arabi Paşa'dan soğumuştı. Görünüşte İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı bir hareketin başında idi Arabi Paşa; fakat Mısır'ın içinde bulunduğu nazik durumu kavramaktan acizdi. O çağda kabadayılıkla iş yapılamayacağını göremedi ve Başbakanlığa kadar yükseldiği Mısır'da halk galeyana gelip de İskenderiye'deki Avrupalı tüccarların mallarını yağmalamaya, kendilerini de öldürmeye başlayınca müdahaleye zemin hazırlanmış oldu. İskenderiye limanında bulunan İngiliz donanması 6.5 saat boyunca şehri bombaladı. Ardından da işgal başladı. 15 Eylül 1882'de, Yavuz Sultan Selim'den 365 yıl sonra İngilizler Kahire'ye girmiş oldu. Abdülhamid işgali tanımadı, protesto etti etmesine ama, her fırsatta geçici olarak Mısır'a girdiklerini söyleyen İngilizleri çıkartmak mümkün olamadı. Böylece milliyetçi Arabi Paşa, ülkesine en büyük kötülüklerden birini yapmış oldu.

Ancak Osmanlı Devleti'nin hemen teslim olduğunu zannetmeyin. Çünkü bu işgalin hukukî bir dayanağı yoktu. Fiilî bir işgaldi, daha doğrusu bir emr-i vâkî. Yine Osmanlı mülküydü Mısır, yine vergi ödüyor, atamaları İstanbul yapıyordu ama kontrol İngilizlere geçmişti. Bu da yeterliydi zaten bir sömürge imparatorluğu için.

Sınır sorunu değil, onur sorunu

Fiilî durum devam ederken İngiltere rahat durmuyor, hakimiyet sahasını genişletmeye uğraşıyordu. İşte 1906'da patlak veren

1' Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, cilt 7, İstanbul 1978, Ötüken Yayınevi, s. 196.

116 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Akabe Sorunu İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki büyük mücadelenin yeni bir safhasını teşkil edecekti.

"En tehlikeli düşman" ilan ettiği İngiltere'nin Mısır ve Sudan'a yerleşmesi, Abdülhamid'i rahatsız ediyor, işgalin yaygınlaşacağından endişeleniyordu. Bunun için bir tedbir olarak Güney Filistin'de Birü's-Seb'a adlı bir garnizon-şehir kurdu. (Bugünkü İsrail'de Beersheba şehri). Bir Osmanlı garnizonu bu kaleye yerleşmiş, etrafında da bir kasaba kurulmuştu. Mısır ile Arabistan ve Hicaz yolu üzerinde bir müstahkem mevki...

Stratejik bir üs ya da...

İngilizlerin Yemen'de çıkardıkları isyan, güçlkle bastırılmış (1905), hedefine varamamıştı. Bu defa Arabistan yarımadasına yönelen İngiltere, Akabe kasabasına asker göndermek istedi. Böylece Arabistan yarımadasının da kapısını aralamış olacaktı. Ancak Abdülhamid Han'ın kontratağı sayesinde bu teşebbüs engellendi.

Eski Dışişleri Bakanımız Fatin Rüştü Zorlu'nun babası Miralay Rüştü Bey -ki Abdülhamid'in güvendiği yaverlerinden-di- 2 tabur asker ve 1 adet topla Akabe'ye İngilizlerden önce ulaştı. Kaleye yerleşti, hatta aldığı ikinci emri de yerine getirdi. Bu emir, kontratağın devam etmesi gerektiği söylüyor, Akabe'yle yetinmeyip Tabe kasabasını da ele geçirmeyi içeriyordu. İngilizler bu ani harekât karşısında nasıl davranacaklarını şaşırdılar. Satın aldıkları bedevileri Akabe'ye saldırtılsalar da, sonuç alamadılar. Durumun ciddiyetim gören İngilizler, Mısır'a asker yığacaklardı. Babıali'ye Akabe ve Tabe kasabalarının boşaltılması için 10 gün süre tanındı. İstekleri yerine getirilmezse bunu savaş sebebi sayacakları bildirildi. Öte yandan Abdülhamid, İstanbul'daki İngiliz elçisini çağırarak, "Kendi topraklarımda bir kaleye girmek için İngilizlerden izin mi almam gerekiyor?" sorusuna cevap is-

Kurtlarla Dans | 117

tiyordu. İngiltere'nin vereceği tek cevap, savaştı. Nitekim Akdeniz donanması yanında Atlantik donanmasından gemiler de harekete geçmişti. Abdülhamid, Osmanlı ve Mısırlı subayların toplanıp sınırı çizceklerini, İngiltere'yle sınır meselesini asla görü-şemeyeceği noktasında ısrar etti ve sonunda kabul ettirmeyi başardı. Tabe'yi geri verdi ama Akabe Osmanlılarda kaldı.12

Sorun İngiltere için sınır sorunuydu, Osmanlı tarafı için ise onur sorunu.

Musul petroleri için 6 Nisan 1889'da, Bağdat petroleri için de 21 Eylül 1898'de çıkarılan irade-i seniyyeye göre, her ikisi de Hazine-i Hassa'ya devredilerek, yabancı müdahalesine kapatılması amaçlanmıştı. Bir işgal durumunda dahi bunlara özel mülk oldukları için el konulmayağı düşünülüyordu. Ama İngiltere'ydi bu. Kuralı kendisi koyardı. Nitekim özel mülk de olsa, Musul ve Kerkük'teki petrol arazileri British Petroleum başta olmak üzere İngiliz şirketlerinin işgaline uğradı. Abdülhamid'in torunlarının açtığı uluslararası mahkemeler sürmekle birlikte, İl-ber Ortaylı'nın dediği gibi "Verirlerse alırlar."13

Öztuna, age, s. 205-208.

"Musul-Kerkük padişah mülkü", Türkiye, 6 Nisan 2005.

118 -

Abdülhamid bir "müstebid" miydi?

Bünyesi, tamamen merkeziyyet üzerine ibtinâ edilmiş bir devleti, bu tarzın ciban içinde hayatıyeti sona erdiği günlerde muhafaza edebilmek, haricen görüldüğü kadar basit değildir.1

Sultan II. Abdülhamid

TANZİMAT'IN İLK (Abdölmecid) dönemi hariç 1946'ya kadarki Türk siyasi hayatının tamamı, 1908 Meşrutiyet'iyle 1913 Babıali Baskını arasındaki 4-5 yıllık dönemi parantez içine alırsak genelde liderler (Sultan Abdülhamid, Enver Paşa, Atatürk, İsmet İnönü), yani "tek adam" Tarzı üzerinden gitmiştir (aynı şekilde Almanya'da Prens Bismark, İmparator II. VVilhelm gibi). O dönem Avrupa'sının siyasî yapısı demokrasi değil, monarşiler ve tek adam yönetimleri ve onlara muhalefetle seyreder. Yani Abdülhamid'in tek adam yönetimi yalnız değildir kendi çağında; Brezilya'dan Rusya'ya ve Belçika'dan Japonya'ya kadar uzanan bir coğrafyada pek çok kafadar ve meslektaş(ı) sahiptir.

1 İsviçre'de çıkan Gazelle de Lciusamie'm muhabiri Jean Felix'in 1917 yılında Abdülha-mid'le Beylerbeyi

Saray'ında yaptığı röportajda padişahın ağzından aktardığı bu olağanüstü analiz, Abdülhamid'e karşı hasınane tutumuyla tanınan Cemal Kutay'ın editörlüğünde çıkan şu yayından alınmıştır: "Ölümünden az evvel Sultan Hamid'in ifşa ettiği büyük sır", Tarih Konuşuyor, Sayı: 10, Kasım 1964, s. 778.

Kurtlarla Dans » 119

Batı'da demokrasi vardır dememize rağmen Avrupa ülkeleri hırkaç istisnasıyla, otoriter bir yapıya sahiptir. Biz bugünden baktığımızda Abdülhamid'in idaresinde belki otoriter ve istibdat benzeri bir görüntü bulabiliriz. (François Georgeon onun yönetimine 'otokrasi' adını vermeyi tercih eder.) Çünkü biz bugün çok partili, seçimlerle belirlenen bir yönetim, sivil toplum vs. gibi siyasetin çoğullaştığı bir ortamda yaşıyoruz. Oysa 19. yüzyıla baktığımızda Osmanlı Devleti, Rusya'dan İngiltere'ye, İtalya'dan Almanya'ya kadar pek çok devletin siyasî ve diplomatik kısılcığında bulunuyor ve her Allah'ın günü topraklarından bir parçası daha kopartılmak isteniyordu.

Böylesi çetin bir dönemde 'Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir' gibi bir safdilane düşünce içerisinde olunsaydı acaba imparatorluğun hangi parçası elimizde kalırdı? Hatta Türkiye diye bir siyasî varlık kalır mıydı? Düşünmek gerekir.

Ermeniler Doğu Anadolu'yu, Ruslar Balkanlar ve Kafkasları, İngilizler ve Fransızlar da petrol bölgelerini alsınlar dediğimizde, acaba elimizde 1919'da olduğu gibi Ankara çevresindeki bir avuç topraktan başka bir şey kalır mıydı? Bu bilinçle bakıldığında Rumeli toprakları, Mekke, Medine, öbür tarafta Tunus, Cezayir de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarıydı.

Zaten vatan dediğimiz kavram da bu değil midir? Bir yer bir defa vatan olmuşsa her zaman olabilir, elimizden çıksa da orası vatanıdır; temel espri budur. Dolayısıyla bunları korumak, tekrar elde edilmesi, geri alınması için müsait zaman ve fırsat kollamak gibi bir politika güden kişi, tabii ki içeride bazı çatlak seslerin çıkmasına engel olmak gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalacaktır.

120 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Devletlerin büyük açmazı: Özgürlük mü, güvenlik mi?

Bilelim ki, insanlar gibi devletlerin de refleksleri vardır. Bugünkü mantığımızla baktığımızda dahi Türkiye Cumhuriyeti'nde veya şu ya da bu devlette aynı refleksleri görebiliyoruz. "Liberal" bir rejim ve özgürlüğün kalesi olduğunu iddia eden ABD'nin 11 Eylül'den sonra artık eskisi kadar özgürlüğe açık olmayacağını göstermesi, milletvekillerimizi dahi hava alanlarında defalarca, ayakkabı topuklarına varıncaya kadar aramaya tabi tutması, giriş çıkışları sıkı sıkıya kontrol altına alması gibi uygulamalar da gösteriyor ki, bu, temelde devletin güvenlik krizi yaşadığı bir dönemdir. Dolayısıyla doğru veya yanlış, güvenlik meselesinin ön plana geçtiği her aşamada devletler özgürlükleri kısma yoluna giderler. Bu tedbir, fertlerin özgürlüklerini sınırla-sa da, devletin bekası için gerekli tedbirler cümlesindendir.

Nitekim 1925'de Takrir-i Sükûn Kanunu böyle bir kriz atmosferinde çıkarılmadı mı? Basın hem de en sert bir üslupla susturulmadı mı? İçeride iç isyanlarla uğraşırken devletin bu tür tedbirler almasını o zamanlar için normal görenler yok mu içimizde? Üstelik büyük devletlerin, tepesinde akbaba gibi dolaştığı bir dönemde çok da demokratik davranma lüksüne sahip değildir devlet refleksi.

Bu kısıtlayıcı tutumun elbette eleştirilecek yanları vardır ama "güvenlik mi öncelikli, yoksa özgürlük mü?" sarmalına takılan bir aklın ikinci uca meylettiği görülmemiştir. Etmişse bile Japonya ve Almanya gibi esaret altında dışarıdan "zorla" demokrasi geliştirme girişimlerine sahne olduğundandır. Bunlar da, o ülkelerin iç dinamiklerinin değil, dış dinamiklerin etkisi ve baskısıyla ortaya çıkmış nadiren rastlanan iyi örneklerdir.² Bu tür ABD güdümlü zoraki demokrasilere çeşitli örnekler için bkz. Karin von Hippel, Democracy By Force: US Military Intervention in the Post-Cold War World, Cambridge University Press, 2000.

Kurtlarla Dans « 121

Dolayısıyla Abdülhamid'i bugünkü sınırlı bakış açısıyla yargılamanın ve onu müstebit, otoriter, despot, zalim bir yönetici olarak görmenin hatalı bir hüküm olacağı kanaatindeyim. O günkü şartlar doğrudur veya yanlıştır ama ancak bu şekilde bir yönetim anlayışının devleti ayakta tutacağı sonucunu doğuruyordu aklı-selim sahiplerinin kafasında.

Bu tedbirin ne kadar isabetli olduğu, neyi önlemeye, engellemeye, frenlemeye çalıştığı, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yaşanan 9 yıllık feci tecrübeyle yeterince doğrulanmış mı?

122 »

Ulu Hakan mı, Kızıl Sultan mı?

Çok haysiyetli, vakur, azametli idi. Hiç şüphesiz şahsen merhametli idi.¹

Fethi Okyar

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN, yukarıda da belirttiğimiz gibi, halk arasında çok yaygın olarak benimsenen, gelin görün ki, aydınlar camiasında anlaşılamayan (veya yeterince anlaşılamayan) bir hükümdar olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi ne olabilir? Yönetici ve sorumlu konumunda bulunanların devletin kısa ve uzun

vadeli menfaatlerini, yaklaşmakta olan büyük tehlikenin boyutlarını elleri taşın altında olduğu için dönemin aydınlarından daha önce ve daha net görmeleri, daha önce sezip tespit etmeleri, önlem alma ihtiyacım daha erkenden hissetmeleri ve hemen harekete geçmeleri mi?

Peki halk onda ne bulmuştur? Kendinden bir şeyler mi? Umutlarını mı? İstikran mı? Çoktandır gözden kaybettiği babanın dönüşü gibi bir şey miydi Sultan Hamid Osmanlı halkları için? Yalnız Müslüman ahali değil, Ermeni ve Yahudi cemaatleri de suikastten sağ kurtulduğu için şükür duası etmemişler miydi Tanrılarına?

1 Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları, s. 80. Kurtlarla Dans « 123

Öncelikle halkın dinî duygularına saygılıydı. Onun modernleşme çabalarını dinle, geleneklerle ve halkla bütünleştirerek yürütme çabası içindeydi. Bu yüzden belki de adına Abdülhamid tipi modernleşme diyebileceğimiz karmaşık bir projenin altına imza atmış görünmektedir.

Sultan Hamid aynı zamanda inanılmaz yoğunlukta, çeşitlilikte ve yaygınlıkta bir imar faaliyetine girişerek imparatorluğun bu defa mimarî anlamında "son büyük mimarı" olma vasfını kazanmış bir hükümdardır.

Abdülhamid dönemi mimarisi okullardan tren garlarına, Avrupaî limanlardan atası Ertuğrul Gazi'nin hatırasını canlandıran tekkelere, Art Nouveau üslubunda yapılan Yıldız'daki Şeyh Zafir Efendi türbesinden (mimarî İtalyan D'Aronco'dur) içinde Elhamra Sarayı'ndan esintiler taşıyan Yıldız (Hamidiye) Camii veya çiniciliğimizin hala ölmediğini ve diri olduğunu ispatlamak amacıyla kurulan Yıldız Çini Fabrikası gibi kagir sivil yapılara kadar muazzam bir çeşitlilik arz eder. Özellikle mevcut okul binalarımızın bugünkü tek tip görüntüsünü Abdülhamid döneminin bir modern standardı olarak devam ettirdiğimizin altını özenle çizmemiz gerekiyor.

33 'uzun' yıl, modern çehremizin oluşumunda tahmin ettiğimizden de fazla belirleyici olmuştur. Bu renkli ve karmaşık devri aydınlatmadan Cumhuriyet'in kuruluş yıllarım, hatta diyebiliriz ki, bugünü dahi aydınlatmak mümkün olmayacaktır. Tabii Berat Demirci'nin dikkatimizi çektiği "asker yaşatan padişah" oluşuyla da.2 Direnişini kimsenin burnu kanamadan başardığı için onun eylemine "Sessiz Çanakkale " demek durumundayız. Kanlı Çanakkale değil kansız Çanakkale savunmasıdır onun yaptığı.

Bütün bu ve benzeri iyilikler, Sultan Abdülhamid'i halkın muhayyilesinde "devlet" gemisinin başındaki "hayırlı baba" imajına doğru taşıdı.

2Berat Demirci, Hançeremizdeki Harita, İstanbul 2005, Sütun Yayınları.

124 " Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Abdülhamid Han'ın iyilikseverliği ve hayırlı baba imajı üzerine bir doktora tezi hazırlamış bulunan Nadir Özbek, onun halkla olan bu baba-evlat ilişkisini şu sözlerle ortaya koyuyor:

Abdülhamid, fakir ve muhtaç halkın koruyucusu olduğu izlenimini basın ve yayın yoluyla güçlendirmeye özel önem vermiştir. Örneğin 1894 büyük İstanbul depremi felaketzedeleriy-le bizzat ilgilenmiş, bunlardan muhtaç olanlara bir çok bağışla bulunmuş ve daha da önemlisi yaptığı yardımların özellikle gazeteler aracılığıyla duyurulmasına dikkat etmiştir.3

Ancak Sultan Abdülhamid'i, yaptığı iyilikleri topluma bir şov şeklinde sunan Alman veya Rus monarklarından ayıran husus, yardımları doğrudan, herhangi bir aracı olmadan padişahın şahsını odağa alarak yapmış olmasıdır. Ne var ki bunu Abdülhamid'in bencilliği şeklinde yorumlamak fazla saflık olacaktır. Bu faaliyetlerde merkeze alınan figür padişah olmakla birlikte, imajı düzeltilen kurum, padişahın temsil ettiği devlettir. Yani halkın Tanzimat'tan beri hayırhahlığına gölge düştüğüne inandığı devletin imajıdır tamir edilen.

Ne var ki, II. Abdülhamid yalnızca Avrupalı krallarla arasına bir parantez açmakla yetinmez, aynı zamanda kendisinden önceki Osmanlı padişahları ile de yollarını ayırır. Onun bu yardım faaliyetleri, şahsî hayırlar olarak kalmaz; geleneksel bir faaliyet olan sultanların yardımseverliğini, hayırhahlığını ancak Abdülhamid bir "iktidar senaryosu" çerçevesine yerleştirir.4 İktidarın kendisini ifadede yeni biçimlere ihtiyacını olduğunu bulmuş ve gelenekteki her unsuru bu yolda kullanmaktan çekinmemiş, geleneklerin imdada yetişemediği durumlarda ise yeni gelenekler icad etmekten kaçınmamıştır. "Gelenek icadı"nın modernliğin en önemli tezahürlerinden biri olduğunu ben değil, Terence Wil-

3 Özbek, agm, s. 11.

4 Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet, 1876-1914, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 34-35.

Kurtlarla Dans | 125

Babanın evine dönüşü

Sultan Abdülhamid döneminde ülkenin imarı için yapılanlar saymakla bitecek gibi değil. Osmanlı coğrafyasında yıkılmış bulunan camileri tamir ettirmek için kendi hazinesinden (Hazine-i Hassa'dan)

yardımlar gönderiyor, pek çok hayır işlerine koşturuyor, Darülaceze'yi kurduruyor, öksüz ve yetim çocukları, hatta sokak çocukları için (bunlar Rum veya Ermeni çocukları da olabiliyor) özel okullar, yardım kurumları açabiliyor. Bu kurumlardan birisi olan Dâ-rülhayr-ı Âli, kimsesiz çocukları, bir bakıma bugünkü sokak çocuklarını sahiplenmek ve topluma kazandırmak adına atılan son derece ciddi bir hamle olarak karşımıza çıkıyor.⁵ \

liams ile Eric Hobsbavm, kitapları The biventon of Tradition'da (Geleneğin İcadı) milliyetçilik bağlamında dile getirmişlerdir.

Kim ne derse desin, Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten sonra klasik padişahlık kurumu, yetkileri ve prestiji itibarıyla bitmiştir. Ne Sultan Reşad, ne de Sultan Vahdettin, Abdülhamid Han gibi gerçek birer padişah olabilmişlerdir. Hani derler ya, Açe'de, Somali'de, Zengibar'da vs. hutbeler yakın zamanlara kadar Sultan Hamid adına okutuluyordu; bunlar gerçektir. Çünkü hala padişah olarak o biliniyordu. Fakat malum bir takım sebeplerle aydınlar arasında onun ülkenin gelişmesini engellediği, birçok yeniliğe karşı çıktığı, gerici olduğu, gençleri öldürttüğü gibi dedikodular, ciddi bilgilenmiş gibi yazılıp çizilmiştir.

Malum, II. Abdülhamid'in, özellikle de 1880 sonrası iktidar döneminde gazeteler, dergiler, kitaplar, telgraflar, kısacası basın-ya-yın ve haberleşme araçları denetime, hatta sansüre tabi tutulmuştu.

Gazetelerin üzerine "Görölmüşdür" kaydı düşölürdü. Kitapların

5 Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve kimsesiz çocuklar: Darülhayr-ı Alî", Tarih ve Toplum, Sayı: 182, Şubat 1999, s. 11-20.

126 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

dahi ancak kontrol edildikten sonra yayınlanmasına izin veriliyordu. Ancak bu baskılar siyasî yazılar ve ihtilal gibi haberler için geçerliydi. Bunların dışında yazı yazmak için son derece geniş bir alan kalıyordu (eğitim, bilim, yayın dünyası, yeni kitaplar vs.).

Ancak Sansürün şöyle de bir faydası olduğu söylenebilir: Ya-" zıyı yazanın kimliği sansür kurulu tarafından soruşturulduğu için takma isimler yerine, gerçek kalem erbabının imzaları ön plana çıkmış ve meydan, Ahmet Rasim, Muhtar Sadık, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Cenap Sahabettin ve Şemsettin Sami gibi usta kalemlere kalmıştı.

Evet, doğrudur, Abdülhamid döneminde, özellikle 93 Har-bi'nden sonra sansür müessesesi mevcuttu; giderek de sıkılaştı yukarıda açıkladığımız gibi; devletin harici baskılar karşısında bunaldığı ve dağılma tehlikesi geçirdiği bir ortamdaki sert bir refleksiydi bu. Ama insaf edilsin, o zamanlar bu yöntemi kullanmayan büyük devlet mi vardı dünyada? Orhan Koloğlu'nun emek mahsulü çalışması Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamid bu unutulmuş hakikati bütün yalınlığıyla ortaya koymadı mı? Hatta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sandison, 8 Ekim 1881'de bir rapor yazarak Sultan'ı suçlamanın anlamsız olduğunu, aynı uygulamayı Rusya, Fransa, hatta bizzat İngiltere'nin de uygulamakta olduğunu söylüyor ve bir de örnek veriyordu:

Biz kendimiz şu sırada Osmanlı ülkesinde bulunan Hintli uyruklarımızı etkileyebileceği düşüncesiyle, postamızın Osmanlı gazetesi Gayret'i dağıtmasını yasakladık. Postalarımızın Türkiye'deki varlığının da Türk hükümetinin benzer önlemler alması hakkını içerdiği kanısındayım."

5 Orhan Koloğlu, Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamid, 2. baskı, İstanbul 2005, İletişim Yayınları, s. 86-87.

Tabii burada Sandison'un Abdülhamid tarafından maaşa bağlandığını ve 1 Ocak 1894'de saraydan 15 bin kuruş maaş aldığını hatırlatmakta yarar var. Bir başka deyişle ancak bu yolla doğruyu yazdırabiliyordu Abdülhamid. Abdülhamid'den Para ve İhsan Alanlar adlı kitaptan bahseden reklam metni şu kitabın sonunda yer almaktadır: Faiz Demiroğlu, Abdülhamid Verilen Jurnaller: 50 Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar, İstanbul 1955, Yakın Tarih Kütüphanesi.

Kurtlarla Dans | 127

Tabii bu gibi baskılar devrin aydınlarını, 'Başımızdaki Kızıl Sultan, özgürlüklerimizi keyfi ve despotça kısıtlıyor' gibi peşin hükümlere, dolayısıyla duygusal bir muhalefete sürüklüyordu. Elbette özgürlüklerin geniş ve hatta sınırsız olması arzuya şayandır. Herkes özgür olmak ister ama devletlerin kaderi bir varlık yokluk sınırına gelip toslarsa, artık normal zamanlardaki gibi geniş özgürlüklerden söz edemezsiniz. Özgürlükler, o noktada artık güvencile yer değiştirmek veya yeniden ayarlanmak durumundadır. Bu bakımdan Sultan II. Abdülhamid'in tavrı, daha uzun bir vadeye yayılmış şekilde, müsait ortam doğduğunda (tabii bu ortamın artık doğmuş olduğuna kimin karar vereceği ayrı bir siyasî meseledir) özgürlükleri iade etmek niyetindeydi. Fakat özgürlüklere getirilen sınırlama, zannettiğimiz gibi Türkiye'yi bir büyük zindana, Rusya'da olduğu gibi bir 'halklar hapishanesi'ne çevirmiş değildi.

Nitekim sansürün en yoğun olarak uygulandığı günlerde dahi, aslı astarı olmadığı halde, İstanbul postanesinden 20 bin Bulgarın katledildiği haberleri Londra'daki gazetelere uçurulabiliyor, yabancı postaneler denetim altına alınamıyor, kapitülasyonlar yüzünden ecnebi matbuatın girişine kesin bir yasak

konula-mıyordu. Hatta şu soru tamamen anlamsız mıdır: Peki o zaman son sistem matbaa teknikleriyle basılan muhteşem görünümlü Seroet-i Fünûn dergisi bu sansür döneminde nasıl yayınlanabildi? Son Sultan'ın uzun iktidar yıllarında idamına onay verdiği suçlu sayısı sadece H'dir, onlar da anne veya baba katili gibi siyasî olmayan, ağır insanlık suçlarından dolayı idam edilmişlerdir. Bu idam cezalarından birisi, iki haremağasının saraydaki kavgası yüzünden işlenen cinayet üzerine infaz edilmiştir. Aşırı derecede üzerine gidiliyor, aleyhine yazılar yazılıyor, "Kızıl Sultan" denilip iftiralara atılıyor, lanetler ediliyor, Fransa'dan, İngiltere'den, Belçika'dan, Rusya'dan, hatta Ermeni anarşistlerinden destekler alınıyor. Fakat bütün bunların karşılığında o, kendisine suikast düzenleyenleri dahi affediyor, en fazla sürgüne gön-

128 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

deriyor. Sonuçta, siyasî mahkûmların merkezden biraz uzakta kalması, enterne edilmesi gibi eski dönemlere kıyasla hafif sayılabilecek cezalar vermekle yetiniyor. Namık Kemal'e verilen cezayı göreceğiz (s. 222-223).

Fakat bu portre ve arkasından İttihad ve Terakki iktidarında Abdülhamid'e yönelik büyük bir iftira kampanyası başlatılmıştır. Aleyhinde o kadar çok aslı astan olmayan şeyler söyleniyor ki, bir kısmına söyleyenler bile inanmıyor. Geçerli ve işe yarar bir söylem oluyor Abdülhamid aleyhtarlığı. Aleyhtar söylemin ilk kırılma emareleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlıyor. Savaşlar kaybedildikçe, cephele birbiri ardından çöktükçe önce halkta, sonra da aydın tabakada 'O olsaydı ne yapar eder bizi savaşa sokmazdı. Barışı korur, başımıza bu felaketlerin yağmasına mani olurdu' telakkisi yayılıyor. Ancak aleyhtar eğilim, ilginç bir yolla, İttihadçılığa karşı olduğunu savunan Cumhuriyet dönemine miras kalıyor. Cumhuriyet döneminde "Hasta Adam" kabul ettikleri Osmanlı'ya ve tarihine karşı, onu reddeden, redd-i mirasa yönelik çarpık bir siyasî tavır geliştirdiği için Abdülhamid'e yönelik bu tepkiselliğin orada da kınlanmadan devam ettiğini görüyoruz. 7 Bu redci tavrı, 1940'lara kadar fikir hayatına hakim oluyor ve ancak 40'ların başında bu tavrı ciddi bir kınlanma eğilimi ortaya çıkıyor.

Benim 'Abdülhamid kırılması' adını verdiğim bu yeni yöneliş, özellikle, Nihal Atsız'ın çıkışıyla başlar. Nihal Atsız o dönemde Türkçü ekol içerisinde Peyami Safa'nın Abdülhamid'i çok ağır bir dille tenkit ettiği yazısına yine ağır bir üslupta cevap vermek suretiyle ilk büyük karşı atağı gerçekleştirir. "Abdülhamid Kızıl Sultan değil, Gök Hakan'dır" tezini cesaretle sırtlanır ve yıllar sonra

7 Cumhuriyet dönemindeki Abdülhamid aleyhtarlığı, Almanya'da yapılan bir doktora tezine konu olmuştur. Bkz. Claude Kleinert, Die Revision der Hishgriphie des Osmanischen Reiches ein Beispiel von Abdülhamid. Das späte Osmanische Reich im Urteil der Historiker Autoren der Gegenwart 1930-1990, Berlin 1995.

Kurtlarla Dans » 129

Abdülhamid'i ilk kim keşfetti?

Necip Fazıl'ın. Cumhuriyet devrinde Abdülhamid'i ilk savunan kalem imtiyazını göğsüne asma gayretine rağmen, şimdiki tespitlerime nazaran ilk karşı atağa geçen aydınımız Nihal Atsız'dır. Rıza Nur'un çıkardığı Tanrıdağ dergisinin 17 Temmuz 1942 tarihli 11. sayısında 2. bölümü yayınlanan "Osmanlı pâdişâhları" adlı yazı dizisini "Abdülhamid kırılması"nın miladı saymamız gerekir. Atsız bu yazıyı, 1966 yılında yayınladığı Türk Tarihinde Meseleler (4. baskı, İstanbul 1997, İrfan Yayınevi) adlı kitabına genişleterek, daha da önemlisi, ilk halindeki Abdülhamid lehine vurguları iyice kuvvetlendirerek almıştır. Mesela 1942'deki halinde "Abdülhamid o kadar fena bir pâdişâh değildi. Yâni bu kadar fena gösterilmek istenen Abdülhamid bile gafil ve biçâre değildi" (s. 9) şeklindeki ihtiyatlı ifade, kitaba alınırken, "///. Abdülhamid, gafletin ve biçâreliğin zıddı ne ise, onun en muhteşem temsilcisidir" (s. 104) gibi keskin bir forma bürünmüştür. Bu basit mukayese ile Atsız'ın Abdülhamid taraftarlığının da zaman içinde keskinleşip keskinleştiğine şahit olmaktayız.

Abdülhamid lehine olan havanın kuvvetlenmesindeki bir başka faktörün, H. Raif Oğan'ın 1956'da Peyami Safa'nın iki yazısına tepki olarak kaleme aldığı ufak kitabıdır. Fakat asıl, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun 1958 yılında Hürriyet gazetesinde tefrika edilen 14 uzun makalelik yazı dizisinin Abdülhamid tabusunun kırılmasında önemli bir işlev ifa ettiğini düşünüyorum. 1930'ların bu sergerde kaleminin, 1958'de Sultan Abdülhamid'i, iktidarda bulunduğu yıllarda "hayırla anılacak tek insan" diye nitelendirmesi, içinden geldiği kesimlere anlamlı bir mesaj içeriyor olmalıdır.

unutulmuş olan bir devlet büyüğünün yüzünü aydınlatacak işaret fişğini ateşler.

Nihal Atsız Ulu Hakan Abdülhamid adlı bir broşürle karşı atağa geçer. Ondan sonra Abdülhamid meselesi artık iki tarafın hararetle bir tonda tartıştığı, sevenler ve karşı olanların saflarını belirlediği bir Ulu Hakan-Kızıl Sultan tartışmasına dönüşür. Anla-

130 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

yacağınız, Nizamettin Nazif'in (Tepedelenlioğlu) 1950'lerin sonlarından itibaren görüşlerinde yaptığı radikal

değişiklik ne yazık ki Peyami Safa'ya nasip olmamıştır.

Aslında Necip Fazıl'ın, başlarda andığımız Ulu Hakan Abdül-,t harnid Han adlı kitabı, 1940'lı yıllarda başlayan tartışma zinciri içerisinde değerlendirilmeli ve yerli yerine oturtulmalıdır. Bu tür popüler ve bir davayı ispat sadedinde yazılmış olan eserler tabii ki objektif tarih çalışmaları olarak değerlendirilemez. Daha çok ideolojik temellendirmeler, hatta karşı tarafa tarih üzerinden yöneltmiş silahlardır bunlar. Bir başka deyişle herkes kendi konumunu İL Abdülhamid üzerinden temellendirme telaşındadır. Fakat 1960'lardan itibaren Abdülhamid üzerine ciddi, akademik çalışmaların başladığını görürüz.

Abdülhamid devri hatıratlarının peş peşe yayınlaması ve devirle ilgili arşivin gün yüzüne çıkmasıyla, ve dahi ortama egemen olan sansürün çözülmeye başlamasıyla birlikte Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal sürecindeki bu en önemli halkanın etrafındaki karanlık yavaş yavaş dağılmaya başlamış, bilimin ışığına tutulma şansına erişmiştir. Ancak doğrudan Abdülhamid ve dönemi üzerine yapılan çalışmaların ciddi akademik alakaya mazhar olması için (yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da) 1970'leri beklememiz gerekmiştir.

Sultan Abdülhamid'in hemen bütün evrakının toplu halde bulunduğu Yıldız Arşivi, onun dönemi için olduğu kadar yakın tarihimiz için de vazgeçilmez bir kaynaktır. Niyazi Ahmet Ba-noğlu'nun deyişiyle, "33 sene, Yıldız'da toplanan evrak, 33 sene gizli kalmış bir çok hâdiseleri aydınlatacak, 33 sene maskeli yaşayanların maskesini düşürecekler".⁸

⁸ Niyazi Ahmet Banoğlu, "Jurnallerin tarihine umumî bir bakış", Faiz Dcmiroğlu, age, s. 3. Yıldız Evrakı hakkında doyurucu bir değerlendirme için bkz. Stanford J. Shaw, "The Yıldız Palace Archives of Abdülhamit II", Archivum Ottomnicum, 3, 1971, s. 211-237.

Kurtlarla Dans | 131

Bugün elimizde hatırı sayılır bir bilgi yekûnu oluşmuştur ama lezler daha çok belli yönler üzerinde toplanmıştır. Dış politika, Panislamizm, Arap ve Balkan bölgelerindeki politikalar, milliyetçilikler, muhalefet, eğitim ve iktisat tarihi akademyanın ilgisini tırmalarken, iç politika, merkezin siyasî tarihi, Anadolu'nun sosyal tarihi, Ermeniler ve Kürtler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, din vs. konular Abdülhamid literatürünün kıyısında kalmıştır⁹.

Velhasıl, bugün Abdülhamid'i 1930'larda olduğundan çok daha sağlıklı bir gözle değerlendirme şansımız doğmuş durumda. Çalışmalar bollaşıyor, zamanla daha kalitelileri ortaya çıkıyor. Sonuçta da tarihin gölgeli alanlarına sürülmüş olan "Sultan 11. Abdülhamid" portresi güneş ışığına çıkmaya hazırlanıyor. Ya da François Georgeon'un hoş ve alaycı deyişiyle söylersek, Sultan Abdülhamid, tam da 1918'de fiziksel olarak ölürken, siyase-ten yeniden doğmuştur.¹⁰

Buradaki "siyaseten" ifadesini, izninizle fikrî ve bilimsel olarak da yeniden doğduğu şeklinde düzelteceğim. Kendisini tahttan indiren ekip Sarıkamış ve Çanakkale muharebeleri dışında gündemden düşerken, Abdülhamid'in Boğaziçi sahilinde yaptırılan Gökka-fes'in inşasına bir asır öncesinden 'karşı çıkması'yla çok satan gazetelerin manşetine oturmasını¹¹ başka neyle izah edebilirsiniz ki?

⁹ Gökhan Çetinsaya, "'Abdülhamid'i anlamak': 19. yüzyıl tarihçiliğine bir bakış", Sosynl Bilimleri Yemden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru, İstanbul 1998, Metis Yayınları, s. 139.

¹⁰ François Georgeon, Sultan Abdülhamid, Çeviren: Aji Berktaş, İstanbul 2006, Homer Kitabevi, s. 502.

¹¹ Mesela 4 Mayıs 2004 tarihli Sabah gazetesinin manşeti ve haber spotu şöyleydi: "Gökkafes'in tarihî ayıbı: Tapuda Abdülhamit'ten beri duran 'bina yapılamaz' şerhi silinerek inşa edilen Gökkafes'e Yargıtay şoku." Aynı şekilde 1 Eylül 2005 tarihli Zaman gazetesinin arka sayfasında çıkan Anadolu Ajansı mahreçli bir haber ise şu başlıkla verilmekteydi: "2. Abdülhamid'den sonra ilk kez mantar meşesi yetiştirildi." Akşam gazetesinin 17 Mayıs 2004 tarihli nüshasının 15. sayfasının manşetinde ise şu haber yer almaktaydı: "Sırp Kralı Milan'ı Osmanlı kurtardı."

132 |

Abdülhamid kendini savunuyor!

Onlar sanıyorlar ki, biz sussak mesele kalmayacak.

Halbuki, biz sussak, tarib susmayacak.

Tarib sussa, Hakikat susmayacak.

Sezai Karakoç¹

SULTAN ABDÜLHAMİD tahttan indirildikten sonra tarih ve gelecek karşısında kendisini savunmak ihtiyacını hissetmiş olmalı ki, daha Selanik'deki sürgün günlerinde bir kâtibe hatıralarını dikte etmiş, ancak haber alınır alınmaz müsvedde halindeki bu kâğıtlara el konulmuştur. O gün bugündür bu hatıralar bulunamamıştır. Ancak Beylerbeyi Sarayı'nda Alatinî Köşkü'nde-kindin daha rahat ve gevşetilmiş bir nezaret altında hatıralarını yazdırmayı başarmış ve bunlar Ali Vehbi Bey tarafından Fran-sızcaya tercüme edilerek bastırılmıştır. Bunun dışında Atatürk'ün de hocası olmuş Osman Senai Bey adlı subayın

terekesinden çıkan defter de İsmet Bozdağ tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca çeşitli hatıralar ve özel doktoru Atıf Bey'e söyledikleri de dahil bazı sözlerini içeren parçalar elimizde bulunmaktadır. Devrik Sultan hatıralarında hem kendi devrinin zekice bir muhasebesini ve savunmasını yapar, hem de tahttan indirildikten

1 Sezai Karakoç, "Hakikat ve serap", Diriliş, Sayı: 14, Kasım 1970, s. 1.

Kurtlarla Dans | 133

sonra vuku bulan olayları yorumlar. Etrafına örülmek istenen kalesi nasıl etkisiz hale getirdiğini ve 30 küsur yıl sonra kendisini lahttan indiren grubun neleri yok ettiğini gayet veciz bir üslupla dile getirmektedir. Özellikle Meclis'i kapattığı suçlaması karşısındaki savunması gerçekten siyaset tarihine bir belagat şaheseri olarak geçecek nefasettedir. Aşağıdaki sözler ölümünden 11 ay kadar önce yazılmıştır:

Abdülhamid tarih karşısında

14 Mart 1333 (1917)

Beylerbeyi Sarayı

Ne kadar garip bir tecellidir ki, amcam Abdülaziz Han'ı düşürmek için Avrupa'ya kaçan Genç Osmanlılar, eninde sonunda muradlarına ermişler, hem Abdülaziz Han düşmüş, hem de hemen peşinden açılan 93 Rus savaşı Rumeli'nin yarısını alıp götürmüştü. Tıpkı onlar gibi, beni düşürmek için Avrupa'ya kaçan Jön Türkler de muradlarına ermişler, beni düşürmüşler ve girdikleri Cihan Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğunu elden çıkarmışlardır.

Her iki gurup da memleketin okumuş yazmışlarını içine alıyordu. Her iki gurup da Babalığa hayrandı. Her iki gurup da memleketin tek kurtuluşunu meşrutiyette görüyorlardı. Her iki gurup da emellerine ordunun bir parçasını vasıta etti. Her iki gurubun da dayandığı ordu da içinden parçalandı.

Evet, ne kadar daha garip bir tecellidir ki, ben bu olayların her ikisinin de içinde yaşadım. Amcamın öfkeyle yapamadığını, ben sabırla yapmayı denedim. Amcamın ceza ile başaramadığını, ben bağışlayarak elde etmeye çalıştım. Ama yine de muvaffak olamadım!

Ve daha garip bir tecelliye bakınız ki, "Genç Osmanlılar"ı da, "Jön Türkler"i de Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi! Bunların dediği yapılırsa Osmanlı İmparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa batacaktı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini

134 | Abâülhamid'in Kurtlarla Dansı

yaptık ve işte battık! Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanlarının gözleri açıldı mı?... İnşaaallah! Evladım sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip tozdukları halde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdad kanıyla sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi elleriyle hatırdılar!

Suçlamaya dilim varmıyor; fakat görüyorlardı ki, İngilizler, Fransızlar, Ruslar, hatta Almanlar ve Avusturyalılar, yani bütün büyük Avrupa devletleri menfaatlerini Osmanlı mülkünün parçalanmasında bulmuşlardır; düşmandılar. Görüyorlardı ki, bu devletler birbirleriyle dalaşıyorlar ama Osmanlıları üleşmekte anlaşıyorlardı. Anlaşamadıkları, kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. Öyle olduğu halde, bu düşüncede olan devletlerin kendilerini arkalamalarından da mı bir manâ çıkaramıyorlardı?

Söyledim, yine söyleyeceğim; anlattım, yine anlatacağım, düşünmüyorlar mıydı ki, Osmanlı ülkesi birçok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede Meşrutiyet, ülkenin unsur-ı aslîsi (temel unsuru) için ölümdür. İngiliz Parlamentosunda bir Hindli, Afrikalı, Mısırlı; Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli mebus var mıydı ki, Osmanlı parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasın istemeye kalkıyorlar!

Hayır bunca okumuş, düşünmüş, kendisini davasına vermiş vatan evlâdının cibilliyetsiz çıkacağını kabul edemem! Sadece aldandılar, derim. Aldandılar ama, cezalarını kendilerinden çok, aldanmayan milyonlarca masum vatan evladı çekti; hem öldüler, hem vatandan oldular!2

Ölümünden 1 yıl önce, üstelik de 8 yıldır hemen hemen kimseyle doğru dürüst fikir teatisinde bulanmamış birisinin sözleridir bunlar. Hala ülkesinin selametine adanmışlık tüten bu satırları kaleme alan şahsın basit, sıradan bir mantıkla çözümleneme-

2 Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Abdülhamid'in Hatıra Defteri: Belgeler ve Resimlerle, 5. baskı, İstanbul 1975, Kervan Yayınları, s. 59-61.

Kurtlarla Dans | 135

yecek kadar karmaşık bir dünyası olduğu muhakkak. Bu satırları yazmak, hele kendisi tahttan indirildikten ve ülkenin bir felakete doğru gittiğini gördükten sonra dahi "eden bulur" dememek, bu kadar insaflı bir dille konuşmak herkese nasip olacak bir ruh yüceliği değil çünkü.

Belki şartların gereği olarak devletin ve ülkenin bütünlüğünü muhafaza etme dirayetini gösteren sert bir

padişahın yönetimine büründüğü söylenebilir iktidarı. Bu aşamada kendisini meşruiyet zemininde ve vicdanen rahat hissetmeye sevk eden unsur da büyük ölçüde halkla kurduğu derin bağlantıda gizli bence. Sultan Abdülhamid, yabancılaşmış eliti ve Frenkleşmiş bürokrasiyi tasfiye ederek kendisini halkla yüz yüze getirmeye çalışmıştı. Ancak burada resimlerini resmi dairelere astıran dedesi II. Mah-mud'la da yollar ayrılmıştı. Torun padişah, görsel olarak şahsını ortaya sürmüyor, hatta -belki hatalarından biri de buydu- kendisini tam bir inzivaya gömüyordu Yıldız Sarayı'nın kalın ve yüksek duvarları arkasında.

Ancak bu kamusal alandan çekiliş, onun zıddı bir mekanizma ile telafi ediliyor, sureti değil ama 'görünmez eli' tedavüle giriyordu. Burhan Felek'in anlattığı sünnet düğünlerinde çocuklara altın göndermekten tutun da kışın yakıt sıkıntısı çeken haneleri tespit ettirerek odun kömür yardımı organize etmesine kadar o her yerdedi. Hafiyelik sistemi de bunun bir parçasıydı aslında ve zannedildiği gibi her zaman da kötüye kullanılmamıştır, halkın ve özellikle memurların üzerinde bir büyük gözün hangi şenatlere engel olduğu ve hangi iyilik bekleyen insanlara yardım ulaşmasını sağladığı, jurnalleri göz ucuyla okurken daha görebilirsiniz.

Kabul edelim ki, Viyana'daki elçinin at arabası koşumlarının tamir ve değiştirilmesinden tutun da devlet dairelerindeki sobaların kurulmasına kadar inanılmaz çeşitlilikteki iş de bu büyük

136 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

gözün denetimi sayesinde yürüyordu. Ve yine yüzeysel bir okuma bile, Abdülhamid'in bazılarıyla çalışmak zorunda kaldığı bürokratların rezaletlerini ortaya koymaya yeterlidir.

Nitekim onun devrinde bir şey zannedilen adamlar, arkalarındaki itici kudret ortadan kalktıktan sonra ya ortadan kaybolmak ya da silinmiş bir yüzle gezmek zorunda kalmışlardı. Tabii ileride görebileceğimiz gibi bütün marifeti vaktiyle ondan ihsan koparmak olanlar ile yine bütün marifeti ona küfrederek bir yerlere gelmek olanların da akibeti aynı olacaktı.

• 137

Beşiktaş'ta bomba patladı: 26 ölü, 58 yaralı!

...Müthiş bir infilak duyulmuş, insanlar, hayvanlar parça parça göğe fırlamış, ortalığı bir duman sarmış, yaverler kaçmış, devlet erkânı camie sığınmış, yerinde duran padişah...

AvlonyaTı Ferid Paşa'dan naklen

2003 YILI RAMAZAN'INI cehenneme çeviren bombalara eskiden beri aşına bir şehirdir İstanbul. Bu bombalardan birisi, bundan 101 yıl önce Beşiktaş'ta, Barbaros Bulvarı üzerindeki Yıldız veya o zamanki adıyla Hamidiye Camii'nin avlusunda patlamıştı. Sultan II. Abdülhamid bu suikastten kupayı kurtulmuş ama -İstanbul'da Kasım 2003'deki iki bombalama olayıyla şaşırtıcı bir benzerlik!- 120 kilo ağırlığındaki bomba 3'ü asker olmak üzere 26 kişinin ölümüne, 58 kişinin de yaralanmasına yol açmıştı.

Günlerden 21 Temmuz 1905'dir. II. Abdülhamid'in Cuma se-lamlığındayız. Cuma namazı bitmiş, özellikle ecnebi meraklılar tarafından büyük bir heyecanla beklenen an gelmiştir. Sultan Abdülhamid caminin çıkış kapısına doğru ilerlerken bazı vekil ve vezirleriyle konuşmuş, onlara iltifatlarda bulunmuştur. Tam

138 - Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

kapıdan çıkacakken bu defa da sevgili Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi'yle ayaküstü bir meseleyi konuşacağı tutmuştur. Dışarıda kendisini hangi korkunç sürprizin beklediğinin tabii ki farkında değildir o sırada.

'.. Ermeni sosyalistinin huzura attığı bomba

Bizzat suikastçılar Yıldız Camii'nin avlusunda Padişah'ın dışarı çıkmasını beklemektedirler. Gecikme, onları da iyice merak-landırmıştır. Çünkü Cuma selamlıklarına defalarca gelip gitmişler ve Padişah'ın caminin dış kapısına 1 dakika 42 saniyede ulaştığına varıncaya kadar her şeyi inceden inceye hesaplamışlardır. Ne var ki, Sultan Abdülhamid'in tam kapıdan çıkarken Cemaleddin Efendi'yle yaptığı o ayaküstü sohbet, bütün planlarını alt üst edecektir.

29 yaşındaki Belçikalı sosyalist Charles Edvvard Iorris, Fran-sa'daki eylemleri sırasında Ermeni tedhişçileriyle tanışmış ve onların daveti üzerine İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Moravic Apartmanı'na yerleşmiştir. O ve diğer Ermeni suikastçılar, önce Beykoz'da Abraham Paşa korusunda, sonra Polonezköy'de çeşitli defalar bomba denemelerinde bulunmuşlar, ardından da Yıldız'da Padişah'ın geçeceği yol üzerinde bir ev kiralarak planlarına nihai şeklini vermişlerdir. Bunun üzerine Viyana'da özel bir araba imal ettirmiş ve arabacının oturma yerinin altına patlayıcıyı yerleştirebilecekleri gizli bir bölme yaptırmışlardır.¹

Bu arabayı Yıldız Camii'nin avlusuna kadar sokmayı başaran (özel izinle alınan bu kısma koskoca arabanın nasıl girdiği daha sonra kafaları epey karıştıracaktır) suikastçılar, saatli bombayı padişah kapıda

görünür görünmez harekete geçirmiş ama o "bir anlık gecikme"yi hesaplayamamışlardır.

1 Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Ortay (1881-1964), cilt: 1, İstanbul, 1992, Kazancı Yayınları, s. 549.

Kurtlarla Dans | 139

İstanbul'u sarsan patlama

Ardından, Boğaz'ın Avrupa yakasını Fatih'e kadar sarsan ve Maçka, Nişantaşı gibi semtleri yerinden oynatan müthiş bir infilak sesi ile sarsılır İstanbul. "Dijital kamera" yerine olay yerinin kanlı manzarasını Necip Fazıl'ın dumanlı kalemi yansıtsın bize isterseniz:

Gündüzü geceye çeviren bir duman, baruttan yayılan ölüm kokusu ve hemen arkasından bir harp sahnesi manzarası... Parçalanmış bir sürü insan, at ve araba... Camide ne cam, ne pancur... Parmaklıklar üstünde kopuk insan ve at uzuvları, yerlerde sahiplerini kaybetmiş sorguçu kalpaklar, baltayla doğranmış gibi paramparça cesetler... Ve... Ve feci bir panik. . Boğuşma halinde bir kaçışma... Ana-Baba günü...2

Ya bu korkunç manzara karşısında adı "korkak"a çıkartılan Sultan Abdülhamid nasıl davranmıştır dersiniz? Tam bir Osma-noğluna yaraşır şekilde. Olayı soğukkanlılığını asla yitirmeden sükûnetle izlemiş, telaşa ve paniğe kapılmış olan yetkilileri ise "Korkmayın!" diye yatıştırıp gerekli emirleri verdikten sonra sert ve vakur adımlarla saltanat arabasına yönelmiş ve patlamadan ürkmüş olan atların dizginini ele alarak arabasıyla dörtlü Yıldız Sarayı'nın yolunu tutmuştur. Onun bu metanetine yerli ve yabana seyirciler, bu arada Amerikalı Bahriye Generali Buck-nam (Bagnam) Paşa da hayran kalmış ve misafirler arasından "Yaşa Sultan!" sesleri yükselmiştir.

Suikasta' çok planlı olarak hazırlayan Ermeni tedhişçilerinin hesabı şuydu: Suikast başarılı olsaydı, arkasından Beyoğlu'nda patlamalar birbirini takip edecek, kargaşalık çıkartılacak, bunu dış güçlerin müdahalesi izleyecek ve Doğu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurulmasının ilk adımları böylece atılmış olacak-

2 Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan U. Abdülhamid Han, 3. baskı, İstanbul, 1977, b.d. yayınları, s. 312-313.

140 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Tevfik Fikret'in alnındaki kara leke

Dürüstlük ve vatanperverliği özellikle sol aydınlar tarafından her fırsatta gözümüze sokulan şair Tevfik Fikret, Yıldız suikastinin hedefine ulaşamayışına fena halde içerlemiş ve yazdığı "Bir lahza-i teah-hur" (Bir anlık gecikme) adlı şiirinde suikastçi Jorris'i "şanlı avcı", kendi yöneticisini ise alçak (denî) ve zalim olarak göstermiştir. Şiirden birkaç beyit, edebiyatçımızın Abdülhamid'e olan kını yüzünden Ermeni Taşnak örgütünün yanında yer alacak kadar nasıl alçaldığını göstermek için yeterlidir (dam, tuzak demektir): Ey şanlı avcı, damını beyhude kurmadın; Attın... fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!... Kanlarla bir cinayete benzeyen bu iş Bir hayr olurdu, misli asırlarca geçmemiş.

İşte aynı Tevfik Fikret'in, 1891 yılında Mirsad dergisinin açtığı yarışmada Abdülhamid'e övgüler düzen şiiriyle birinciliği kazandığını, Malumat dergisinde ise 1894'de yine Sultan Abdülhamid'i öven bir şiirinin yayınlandığını biliyor muydunuz? Yani yaklaşık 10 yıl önce Fikret, Ermeniler tarafından vurulmadığına dövuündüğü aynı padişahı yere göğe sığdıramıyordu.

V

ti. Ama o birkaç dakikalık gecikme büyük planlarını suya düşürmüştü oldu.

Kaçabilenler o kargaşalıkta Sirkeci Garı'ndan trenle Avrupa'ya giderek paçayı kurtarmışlar ama Jorris ve hempaları derhal yakalanmıştır (karısı Anna da kaçmayı başaranlardandır). Bir soruşturma komisyonu kurulmuş (bu arada, Necip Fazıl'ın dedesi Cinayet Mahkemesi Reisi Hilmi Bey de komisyonun üyelerindendir), Abdülhamid, mahkemenin tarafsızlığına şüphe düşürmemek için sorgu yargıçlığı ve azalıklarında Rum, Ermeni ve Musevi hâkimler bulundurulmasını irade etmiş ve yargıla-

Kurtlarla Dans • 141

Abdülhamid'e duyulan kin insana neler yaptırıyor?

Tevfik Fikret'in talihsiz manzumesi bir iş kazası gibi görülmemeli. "Bir lahza-i teahhur", devrin aydınlarının Saray'a bakışını yansıtan -puslu da olsa- bir aynadır sonuçta. Nitekim bu olayın üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bile bir süreli yayında Fikret kını'nın nasıl büyük bir inatla devam ettiğini görüyoruz. Yazar, Abdülhamid'in Cuma namazı kıldığını, herkes namazını kılarken padişahın hünkâr mah-felinde sigara tellendirdiğini(!), kendisine verilen jurnalleri okumak için Cuma vaktini seçtiğini utanıp sıkılmadan yazabilmiştir.

Lakin şimdi anlatacaklarımın yanında bu bile hafif kalır. Hilmi Kiriş adlı yazar, Yıldız'da bombanın patlamasını hakkında şunları döktürüyordu:

Ne oluyordu? Bu, her halde bir suikasttı. Fakat Abdülhamit ölmüş müydü? Acaba millet bu zalimden

kurtuldu mu?... Yeşil parmaklıklar kıpkırmızı kan ve et parçaları içindeydi. Bombanın tesiriyle fırlayan insan etleri hep duvara, parmaklıklara yapışmıştı. Abdülhamit bütün bu etler arasında bir heyulâ-yı istibdat gibi camiden çıkarak sarayına dönmüş, tahkikat, nefi[y]ler, hapisler, cezalar icrası için emirler vermişti.3 Yazının devamında bomba eyleminin Osmanlı milletini Abdülhamid'in zulmünden kurtarmak için bazı Ermeni vatandaşları tarafından "bin türlü müşkülâtla" gerçekleştirildiğinin anlaşıldığı belirtilmekte ve Ermeniler "cesur" sıfatıyla alkışlanmaktadır. Yani yazar, te-rörzedelere acıyacağına, terörist Ermeni eylemcilerin bombayı patlatmak için ne büyük zorluklar çektiklerini anlatmayı tercih etmektedir! Belki Fikret'i anlayabilirim ama olayın üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bile kendi ülkelerinin eski de olsa bir devlet başkanına atılan bombayı alkışlayan eller, üstelik yakın tarihinde Ermeni ihanetini yaşamış bir ülkede yazar diye boy gösterebilmektedir ya. Pes!

3 Hilmi Kiriş, "Abdülhamide atılan bomba", Aylık Ansiklopedi, Sayı: 2, Ağustos 1949, s. 19.

142 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

"Bir aralık gecikme"nin gerçek sebebi

Hemen bütün kaynaklarda bu bir anlık gecikmenin (Fikret'in deyişiyle, birlahza-i teahhur'un) sebebini Padişah'ın Cemaleddin Efendi'yle biraz daha sohbet etmek istemesinden, hatta 'gevezeliğinin tutmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak, devrin Sadrazamı Av-lonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaledin Velora Paşa'nın bizzat babasından naklettiğine göre. Şeyhülislam, o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Mekke Emiri'ni namaza getirmiş ve namazdan sonra Padi-şah'a bu uğurlu misafiri müjdelemeye teşebbüs etmiş, Abdülhamid de emiri hemen tanımış ve elini öpmesine müsaade etmiş, iltifat olarak da, "Hoşgeldiniz Emir Efendi, Âsitanemize (İstanbul'a) safalar getirdiniz, Haremeyn halkınız iyidirler inşaallah?" demeye kalmadan o müthiş infilak sesi duyulmuştur. Küçük bir ayrıntı belki ama Fikret'in o kadar dövuündüğü o gecikmenin sebebi olarak bu açıklama bana daha makul göründü. Bkz. Anlatan: Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaledin Paşa (Velora), Yazan: Samih Nafiz Tansu, Madalyonun Ters, İstanbul, 1970, Gür Kitabevi, s. 18-19.

j

ma sonunda içlerinde Jorris'in de bulunduğu 11 kişi idama, 46 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Ya sonra? Sonrası daha ilginç aslında. Sultan Abdülhamid'in insan israf etmeyi sevmeyen bir 'sarraf olduğunu bu olaydan da anlıyoruz. Diğerleri gibi, suikastın ele basısı olan sosyalist Jorris de affedilmiş, af ne kelime, cebine 500 altın harcırah konularak bu defa Sultan Abdülhamid'in sâdik bendelerinden birisi olarak Avrupa'ya işbaşına gönderilmiştir! Bir suikastçı, belki de dünya tarihinde ilk defa, suikast düzenlediği kişi tarafından işe alınmakta ve ödüllendirilmektedir!

Soğukkanlı Sultan Abdülhamid'in insan kaynakları meselesine bakışma dair minik bir örnek bu sadece...

| ^43

Jön Türkler ve Mason iktidarı

1910'da Arnavutluk'taki ihtilâlin

bastırılmasında ben de görevliydim.

Karşılaştığım Alman gazetecilerin, "Türkiye'de mason olmayana hayat hakkı verilmeyormuş, bütün zabıtlar [subaylar] Mason olmuş" diye endişeli sualler sorduklarına şahit oldum.

Kâzım Karabekir

BU DEFA JOSEPH BREVVDA'NIN 1994 yılında Sebiller Ens-titüsü'nde verdiği bir konferansa dayanarak Osmanlı'da Mason iktidarının oluşumuna ve Abdülhamid'in iktidardan uzaklaşıl-masındaki etkilerine farklı bir pencereden bakmaya çalışacağız.

1865, ilk anayasamızı yazacak olan "Yeni Osmanlılar" cemiyetinin kurulduğu tarihtir. Kendisi de bu cemiyetin üyelerinden birisi olan Ebüzziya Tevfik, cemiyetin kuruluşunda ilginç bir noktaya dikkatimiz çeker. Haziran ayının bir Cumartesi günü akşamı Tansu Çillerle yeniden meşhur olan Yeniköy semtinde Ahmed Bey adlı bir arkadaşlarının yalısında toplanır ve ertesi gün de Belgrad ormanlarında pikniğe çıkarlar. O Pazar günü, Osmanlı tarihinin sonraki safhalarını derinden etkileyecek olan hareketin fûnyesi çekilir.

Toplantılarda yanlarına aldıkları birkaç kitap vardır. Bunlardan birisi, Karbonari İnkılab Cemiyeti hakkındadır, diğeri ise

144 " Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Lehistan (Polonya) Gizli Cemiyeti hakkında. Dev ağaçlar altına serilmiş hasırlara oturan bu 6 gencin ellerindeki Karbonari Cemiyeti'nin esasları, Yeni Osmanlılar'ın da örgütlenme ve stratejisine temel teşkil etmiştir. Peki nedir bu Karbonari?

Karbonari, 'Kömürcüler' demektir. 19. yüzyıl İtalya'sında kurulan gizli devrimci örgütlere bu adın verilmesi, kömürcüler gibi ormanlarda saklanarak toplantılar yapmalarından kinayedir. Amaçları, İtalya'nın bağımsızlığı ve parlamenter bir sisteme geçmesidir. Nitekim sonuncusu 1848'de patlak veren çeşitli ayaklanma ve devrimleri örgütlemiş ve kısa bir süreliğine de olsa, bir Roma Cumhuriyeti kurmaya muvaffak olmuşlardır. Ancak Fransız İmparatoru III. Napolyon'un kuşatmasına dayanamayan bu cumhuriyetin kurucuları, başta Guiseppe Mazzini olmak üzere sürgüne gönderilmiş ve çalışmalarını dışarıdan sürdürmüşlerdir.

Şimdi bu Mazzini nam zata dikkat buyurula. Zira kendisi, bu cemiyetin fikir ve eylem babalarından olup gayesine ulaşabilmek için gerekirse terör de dahil pek çok kanunsuz yola başvurmakta sakınca görmemiş gözüpük bir adamdır... Ancak bir özelliği daha var: Hem ileri derecede bir Mason, hem de Karbonari'yi Masonluk tarzında örgütlemeye girişmiş bir lider. İngiltere, Amerika ve Rusya dahil pek çok ülkede ajanları olan Mazzini'yi kâh Amerikan İç Savaşı'nda görüyoruz, kâh Rus Çarı II. Alexan-der'a suikast düzenlerken. 1872'de ölüyor gerçi ama ajanları faaliyette berdevamdır. Nitekim tam da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasının ilan edildiği 1876'da, Karbonari'nin de desteğiyle Türkiye'de Abdülaziz tahttan indiriliyor, öldürülüyor, dana önce Mason yapılan V. Murad tahta çıkartılıyor ama üç ay sonra onun da cinneti iyileşmeyince yeni bir darbe ile Şehzade Abdülhamid, Meşrutiyet'i ilan etmesi ve seçimleri yapması şartıyla tahta çıkarılıyor. Bu, tarih kitapla-

Kurtlarla Dans | 145

rimızda o kadar sorunsuz, tereyağından kıl çekercesine başarılmış bir 'operasyon' gibi anlatılır ki, insan hareketin dış bağlantılarından neredeyse hiç şüphelenmez.

Oysa bu bir yılda üç taht değişiminin hikâyesi, inanılmaz bir gizli ilişkiler ağının içine düşürür bizi. Hareketi gerçekleştirenlerden Serasker Hüseyin Avni'nin bir şeyden haberdar olmadığı belli. Zaten kendisi Meşrutiyet'e karşı olmasıyla tanınıyor ve bir kin cinayetine kurban ediliyor. Midhat Paşa ne yaptığını bilen birisi gibi ama o da içine itildikleri mücadelenin gi-riftliğini kavrayacak dirayet mahrum. Nitekim ilk yaptığı işlerden birisi, arkadaşı Namık Kemal'i bir mutasarrıflığa göndererek ondan kurtulmak oluyor. Yani I. Meşrutiyet'i ilan ettiren kadro, birbirini yemekle meşgul. Ancak gerek Karbonari, gerekse İngiliz Başbakanı Lord Palmerston'un desteğinde harekete geçen B'nai B'rith adlı Yahudi örgüt çoktan işin kaynağına oturmuş durumdadır.

İşte Abdülhamid Han'ın büyüklüğü burada karşımıza çıkar. Hem Midhat Efendi'yi tasfiyesi, hem de Masonik güçlerin ellerini kollarını bağlaması, kendi usulünce yasaklatması ve üyelerini takip ettirmesi, hatta zaman zaman hücre evlerine baskınlar düzenletmesi sayesinde Osmanlı ekonomisinin ve kültürünün ana damarına hakim olacak bir İngiliz-Yahudi palazlanmasına iktidarı süresince izin vermez. Nitekim bu yüzden de adı, "Kızıl Sultan"a çıkar. Bunun intikamı, 30 yıllık bir aradan sonra 1908'de alınacaktır. Hürriyet vaadleriyle iktidara gelen İttihadcılar giderek Türkçülüğe yönelmelerini, araştırmacı Joseph Brewda, arkalarındaki İngilizlerin oyununa bağlıyor. Yani Türkçülük, Turancılığa dönerken Rusya'yla Osmanlı'yı karşı karşıya getiriyordu. Öte yandan İngiliz gizli servisi, casus Lawrence eliyle Arapçılı-ğı, casus Seton-Watson eliyle Sırpçılığı, Lady Dunham eliyle Ar-

146 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

navutçuluğu, Noel Baxton eliyle de Bulgar milliyetçiliğini körüklüyor ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması için gereken bütün şartları hazırlıyordu.

Aynı zamanda Türkiye, İran ve Rusya'dan alınacak topraklarla bir "Büyük Ermenistan" muza ortaya atılıyor ve kapışma seyrediliyordu. Bir hayaldi bu tabii. Yaşamaları mümkün olmayan suni bir hayal. Kendileri de biliyordu bunu. Arkasından bölgeyi birbirine katmak için bir "Büyük Kürdistan" muza atıldı ortaya. İşin garibi, nasıl oluyorsa her iki "Büyük" devletin de sınırları neredeyse milimi milimine öpüşüyordu. Böylece Müslüman Kürtlerle Hristiyan Ermenileri birbirine düşürüp bunların birbirini kırmalarından paniğe kapılıp tehciye başvuran Osmanlı'yı suçlu ilan edecek ve asıl gayelerine erişeceklerdir: Kutsal topraklar ve petrol, emperyalizmin ellerindedir artık!

Bütün bu gürültü patırtı içinde işini yürütenler yok değildi. Mesela B'nai B'rith'in Selanik'deki üyelerinden Musevi lider Emanuel Karaso, Jön Türk hareketini ustaca manevralarla Masonluğa bağlayan halka olacaktı. Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeye giden ekip, Ermeni Aram Efendi, Arnavut Esad Top-tani, Laz Arif Hikmet ve Karaso'dan oluşuyordu ve Son Sultan da asıl bunu hazmedemiyordu.

1876'daki şartları hatırlamıştı. İttihadcılar Serasker Hüseyin Avni'den de ders almamışlardı anlaşılabilir.

Emanuel Karaso, 1. Dünya Savaşı'na sokulan Osmanlı ordusunun iase müfettişliğini kapmış ve bu işten yüklü bir servet kazanmıştı. Ancak savaş suçlularının yargılanacağı belli olunca, o da diğer vatan kurtaran arslanlarımız gibi yurt dışında alacaktı soluğu. 1919'da İtalya'ya kaçtı ve orada, kazandığı serveti ölünceye kadar harcadı. Sonradan anlaşıldı ki, Karaso, İtalyan vatandaşıymış! Mazzini'nin büyük planı, belki de bir

tek yerde, Osmanlı'da başarılı olmuştu.

Kurtlarla Dans « 147

Abdülhamid'i hal' etmek üzere saraya gelen bu ilginç karmanın röntgenini Yılmaz Öztuna şöyle çekmektedir:

Karaso, İtalya'dan para alan bir casus olup, Libya'nın İtalya tarafından yutulmasında meş'um bir rol oynamış, sonradan İtalya'ya kaçmış bir vatan hainidir. Jandarma paşası olan Es'ad Toptanı, birkaç yıl sonra devlete isyan ederek Arnavut istiklâli için silah çekmiş ve sayısız Türk'ün kanına girmiş bir adamdır. Aram Efendi'nin Ermeni ihtilâl komiteleri ile yakın ilgisi malûm olup Sultan Hamid'den Ermeniler'in intikamını almak için hey'ete sokuşturmuştur. Arif Hikmet Paşa, sonraki yıllarda karanlık siyâsî hayatı olan bir denizcidir.¹

1 Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, cilt 7, İstanbul 1978, Ötüken Yayınevi, s. 233.

148 -

Abdülhamit'in Çin çıkarması

Çin'deki temsilcimiz bana Abdülhamit'in Çin

Müslümanların! Sünni mezhebine bağlamak için gösterdiği

gayretler hakkında bazı bilgiler ulaştırdı. M. Bapot, aynı

zamanda merkeze gönderilen iki Türk ulemadan müteşekkil

heyetin elde ettiği neticeleri ve elçiliğimizin kendilerine

göstermiş olduğu iyi hizmeti de bildirmiştir.

Bir Fransız diplomatının mektubundan¹

YALNIZ ABDÜLHAMİD HAN'IN hatırasını değil, bütün tarihimizi kötürüm eden bu zincirleri kıracak, bu kafesten çıkacağız. Zira küresel çağda kendimiz olabilmek ve kendimiz kalabilmek için mecburuz buna. Bir yüzümüz olması ve bu yüzün yerinde kalması için mecburuz. Geleceği olan bir ülke ve toplum olabilmek için mecburuz...

Beyinlerimize öylesine kolu kanadı budanmış, zavallı ve aciz hale getirilmiş bir tarih 'kakalanmış' ki, bu büyük atlasın neresine dokunsam, kucağıma adeta hazineler yağıyor. O zaman da, 'Şu sararmış resimdeki acuzeden işbu yiğitlik destanları nasıl sâdır olabildi?' diye derin düşüncelere dalıyorum ister istemez. Mevcut algı kapasitemizi fersah fersah aşan ve havsalamıza sığmamakta direnen bu "muazzam resmi" anlamakta ve anlatmakta ne kadar zorluk çektiğimizi sizler de fark ediyorsunuzdur.

1 Aktaran: İhsan Süreyya Sırma, II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, İstanbul 1985, Beyan Yayınları, s. 87.

Kurtlarla Dans | 149

Barbaros'un Fransa'daki Toulon'u küçük bir Osmanlı şehri haline getirişini veya Macaristan'daki Osmanlı müderrislerinin entelektüel kapasitelerini hatırlayalım bir an. Ve Avrupa Birliği rüyasından uyanıp gözlerimizi bu defa ışığın geldiği canibe, yani Doğu'ya çevirelim ve yıkıldı-yıkılıyor denildiği bir çağda Osmanlı misyonunun Pasifik sahillerine nasıl dayandığına şahit olalım. Bakalım ve görelim, çöken şey, Osmanlı mıymış yoksa düşünme kapasitemiz mi?

Kaşgar'da dalgalanan Osmanlı bayrağı

Yıllardan 1873, aylardan Haziran'dır. Doğu Türkistan'ı Çin istilasından kurtarmak için destansı bir mücadeleye girişen Seyyid Yakup Han, yeğeni Hoca Töre'yi İstanbul'a elçi olarak gönderir. Hoca Töre, elinde Farsça bir mektupla huzura alınır. Mektupta, Yakup Han'ın ve halkının, yeryüzündeki Müslümanların koruyucusu olan padişahın engin kanatları altına sığınmak istediklerini belirten sözleri, Abdülaziz'in duygulu dünyasında yankılanmakta gecikmemiştir. Nitekim Elçi'nin, mektubu okuduktan sonra, sözlü olarak, ülkesinin içinde bulunduğu vahim durumu anlatması ve askerî yardım talebinde bulunması üzerine Abdülaziz'in direktifiyle derhal yardım hazırlıklarına başlanmıştır.

Dünyada nerede mazlum bir halk varsa, Osmanlı'nın gönlü ve eli oradadır. Hele ki bu halk, Müslümansa. Ta Kaşgar'dan kalkıp gelmiş bu mazlum heyetin mi yardım talebini karşılıksız bırakacaktır Osmanlı?

Derhal harekete geçilir ve Tophane Müşiri Ali Said Paşa ile Umum Fabrikalar Nazırı Seyyid Paşa, yardım işini organize etmekle görevlendirilir. İmkânlar mimkânlar önemli değildir. Herşey, bir Müslüman'ın bir nefes daha fazla alabilmesi içindir.

Sonunda 'yardım paketi' açıklanır: Bütün alet edevatıyla birlikte 6 adet Krupp topu, bin adedi kullanılmış, bin adedi ise ye-

150 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

ni olmak üzere toplam 2 bin tüfek ile kapsül ve barut imaline mahsus tezgâh ve sair aletler...

İyi de bu aletleri kimler ve nasıl kullanacaktır? Bu da düşünülmüştür elbette. Mermi imal etmeyi bilmeyen ve hayatlarında ilk defa bu topları kullanacak olan Doğu Türkistanlılara yardımcı ol-... mak ve onları,

nizamî bir savaşa hazırlamak için 4 muvazzaf, 4 de emekli subay, Enderunlu Murad Efendi'nin başkanlığında ta Kaş-gar'a gönderilecektir. Adları tarihimize altın harflerle yazılması gereken bu subaylarımızdan 4'ünün isimlerini biliyoruz: İstihkâm Subayı Ali Kâzım, Piyade Subayı Mehmed Yusuf, Süvari Subayı Çerkeş Yusuf ve Topçu Subayı İsmail Hakkı beyler.

Kaşgar elçisi Hoca Töre'yle birlikte yola düşen bu Osmanlı savaş timini taşıyan gemi, Süveyş Kanalı'nd an geçerek Hint Ok-yanusu'na açılmış ve Hindistan'ın Bombay şehrine varmış, heyet, getirdiği yardım malzemeleriyle karaya çıkmıştır. İngilizlerin önlerine çıkarttığı binbir müşkilat ve eziyeti güç bela atlattıktan sonra nihayet Kaşgar'a varmışlar ve Müslümanların sevgi gösterileri ve gözyaşları arasında şehre girmişlerdir.

Seyyid Yakup Han'ın 100 pare top atışıyla selamladığı Osmanlı yardım heyeti, bu gelişle Orta Asya İslam âlemine adeta yeni bir hayat aşılamıştır. Doğu Türkistan'a gönderilen ay-yıl-dızlı Türk bayrağı, Kaşgar semalarında dalgalanmakta, hutbe Osmanlı padişahı adına okutulmakta ve basılan paralarda Osmanlı hakimiyeti açıkça belirtilmektedir.

Çin'de Nizam-ı Cedid askeri

Osmanlı subaylarının Kaşgarlı gönüllülerden oluşturdukları askerî birliklerin eğitimi ise ayrı bir fasıldır. Yüzbaşı Ali Kâzım Efendi'nin askerlikle ilişkisi olmayan kimselerden bir topçu taburu teşkil ettiğini, bu taburun kısa sürede "İstanbul askeri" gibi eğitilmiş hale getirildiğini, ayrıca 3 bin ne-

Kurtlarla Dans | 151

ferden ibaret bir alay kurarak bunlara "Nizam-ı Cedid askeri" adını verdiğini, dönüşte sunduğu rapordan öğreniyoruz.

Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesinin dönüm noktalarından birindeyizdir ve bu mücadeleye Osmanlı subayları da katılmışlardır. Nizami savaşı öğretirler, taktik verirler, top-tüfek kullanma ve mermi imal etme tekniklerini Çinli Müslüman askerlerine aşılarlar.

Ve, işin acısı, günün birinde esir düşerler Çinlilerin eline. Zindana atılırlar. Ayaklarından zincire vurulurlar; sırtlarında kamçılar şaklar, tırnaklarına demirden iğneler saplanır. İşkence faslı tam 33 gün geceli gündüzlü sürer. Nihayet tam başları kılıçla gövdelerinden ayrılacağı sırada Çinlilere sığınmış bir Doğu Türkistanlı valinin araya girmesiyle kurtulup İstanbul'a, görevlerinin başına dönme imkânını bulurlar.

Abdülhamid'in Çin çıkarması

Sultan Abdülhamid, İslam Birliği (İttihad-ı İslam) siyasetini, özellikle emperyalist devletlere karşı bir koz olarak kullanmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Kendi şemsiyesi altına, yalnız sınırları dahilindeki İslam halklarını değil, aynı zamanda başka bayraklar altında yaşamak durumunda kalmış ümmet-i Muhammedi de almak için yoğun bir çaba içerisine girmiş görüyoruz onu. Faaliyetleri, Kuzey Afrika'dan Türkistan'a, Fas'tan Uzak Doğu'ya, hatta Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman misyonerlerin çabalarını desteklemeye kadar uzanmış görünüyor. Bu amaçla tarikatleri de kullanmaktan geri kalmadığını biliyoruz (mesela Afrika'nın savunmasında Sunusîleri²).

Çin Müslümanlarına Osmanlı yardımlarından mahrum kaldığını düşünüyorsanız yine yanılıyorsunuz.

Koskaca bir Abdülhamid

2 Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Senûstler ve Sultan Abdülhamid (Asr-ı Hamt-dî'de Âlem-i İslâm ve Senûsîler), İstanbul 1992, Ses Yayınları.

152 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Çin Müslümanları ve Abdülhamid Han'la ilgili notlar

| II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Çin Müslümanla-nyla ilişkileri hususunda geniş bilgi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi (İstanbul 1998, Beyan Yayınları, s. 15 vd. ve 99 vd.) ve // Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti (İstanbul 1985, Beyan Yayınları, s. 59 vd.).

| Ayrıca bkz. Taha Toros'un "'Nasihat Heyeti' Çin yolunda" başlıklı yazısı: Yakın Tarihimiz, Milliyet gazetesinin tarih ve kültür eki, s. 291-295 ve s. 307-311.

• Yakup Han ve ailesiyle ilgili olarak bkz. Hafi Kadri Alpman, "Seyyid Yakup Han ve şeceresi", Yeni Tarih Dünyası, Sayı: 17, 21 Mayıs 1954, s. 675-676 ve 686.

• Seyyid Yakup Han ve Osmanlı Devletiyle ilişkileri Mehmet Saray tarafından geniş bir şekilde incelenmiştir: Doğu Türkistan Türkleri Tarihi /.- Başlangıcından 1898'e Kadar, İstanbul 1997. Kitabevi Yayınları, s. 128 vd.

• Çin Müslümanlarına Osmanlı yardımlarıyla ilgili ilginç bir belge için bkz. A. Rıza Bekin, "Sultan Abdülhamid'e sunulan Doğu Türkistan ile ilgili bir rapor". Doğu Dilleri, cilt: III, Sayı-. 4, 1983, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 39-66.

• Yakup Han isyanının Çin tarihi içindeki yeri hakkında bkz. Caroline Blunden ve Mark Elvin, Çin: İletişim

Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Çeviren: Selçuk Esenbel ve Levent Köker, İstanbul 1989, s. 40-41.

• II. Abdülhamid'in Çin Müslümanlarına yönelik ilgisine dair bazı arşiv belgeleri için bkz. Vahdettin Engin, // Abdülhamid ve Dış Politika, İstanbul 2005, Yeditepe Yayınevi, s. 264 (belge özeti) ve s. 321 (belgenin fotokopisi).

Kurtlarla Dans | 153

faslı vardır ki, sadece üzerinde Türk bayrağı dalgalanan Pekin'deki Hamidiye Üniversitesi'nin Çinli Müslümanların gözyaşlarıyla açılması hadisesi bile başlı başına bir rüyanın gerçekleşmesi demektir. Nitekim İhsan Süreyya Sırma'nın Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinin "Çin Dosyası"ndan tespit ettiği belgelerden öğreniyoruz ki, Çinli Müslümanlar eğitim düzeylerinin ve eğitim yatırımlarının gayet düşük bir düzeyde olduğundan şikayetle, Sultan Abdülhamid'den yardım isterler. Üniversite ayarında bir okul yapsanız; biz burada gençlerimizi okutsak, kaliteli, dünya bilgileriyle mücehhez insanlar yetişse diye talepte bulunurlar. Abdülhamid de bu talebi olumlu karşılar, çalışmalara başlanır. Ve 1908 yılı başlarında Pekin'de Hamidiye Üniversitesi açılarak eğitim zilini çalar.

O yıllara ait bir Osmanlı'nın kaleminden çıkmış aşağıdaki Fransızca metin, açılış törenindeki hissiyatı şu veciz cümlelerle aktarıyordu:

Çin'de yaşayan bütün Müslümanlar, yalnız Padişahımızdan bahsetmekte ve ona karşı övgülerde bulunmaktadır. Camilerde, onun adının zikredildiği her seferde, müminlerin yüzünü nurlandıran ruhani bir saadet ve sevinç aksi farke-dilir. Diğer Çinlilere nazaran Çin müslümanları daha çalışkan ve daha çok gelişme ve fazilet taraftarıdır...

Sadece Pekin'de 38 tane cami vardır. Binlerce Müslüman, günde beş defa ibadetlerini yapmak ve Halife'ye dua etmek için bu camilere gelirler. Cuma günleri, Arapça okunan hutbeler. Pekin Müftisi ve diğer din adamları tarafından Çin diline tercüme edilir...

Her caminin büyük bir medresesi vardır. İslamî eğitimle gerçekleştirilen gelişmeyi kanıtlamak için, bu müesseseler birer delil olarak gösterilebilir. Bir müddet önce de, bu tesislerin dışında, yeniden büyük bir müessese kuruldu ki, ona Padişahımızın ismini vererek, "Pekin Hamidiye Üniversitesi" diye adlandırdılar. Bu tesisin temelini atıldığı gün binlerce Çinli mümin Sultan Hazretleri için Hak Ta'ala'ya dua ve niyazda bulundular. Çin-

154 " Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

lilerin, bu yeni müesseseyi bizini şanlı Padişahımızın adıyla adlandırma arzulan, her türlü övgüye şayandır. İnşaat tamamlandığı için, geçtiğimiz günlerde de açılış merasimi yapıldı.

O gün Pekin Müftüsü, çok sayıda ulema ve binlerce mümin bu bayrama iştirak ettiler.

Merasimin sonunda, Arapça bir konuşma yapıldı, ve Padişahımız için dua okundu. Konuşma ve dua, Müftü tarafından Çin-ceye tercüme edilerek Müslümanlara tebliğ edildi. Müslümanların çoğu sevinçlerinden ağlıyordu. Müslüman Çinliler, diğer Çinlilere benzemiyorlar; onlar, büyük bir dini bağla birbirlerine bağlı olup, şerefli ve iyi kimselerdir. Bizim dini lisanımız olan Arapça'nın belagat ve tatlılığı, müessesenin kapısına çekilmiş olan Osmanlı Bayrağının şanı, bu ince kalpli insanları heyecanlandırmaya ve göz yaşlarını tahrik etmeye yetiyor.³

Velhasıl Çin'de kurulan üniversite dahi Sultan Abdülhamid'in İslam Birliği siyasetini ve iradesini yansıtmaktadır.

Yine bir başka belgeden öğrendiğimize göre, Sultan Abdülhamid, Çin Müslümanlarma dinî ilimleri olduğu kadar diğer konuları da öğretmek üzere Şeyhülislamlık makamına yazarak Fatih dersiamlarından Ahmed Ramiz ve Hafız Tayyib efendiler ile ilköğretim müfettişlerinden Hafız Ali Rıza Efendi ve Bursalı Hafız Hasan Efendi'nin gönderilmelerini talep etmiş ama konu hükümetçe savsaklanmıştı. Bunun üzerine Başbakanlık Arşivi İrade Hususi, 86 (24 S1325) numaralı belgede, meselenin neden savsaklandığı sorgulanmakta ve "alınacak müsbet kararın" (olumsuz bir karar çıkması düşünülmemiştir bile!) saraya arzı istenmektedir.

Sultan Abdülhamid Çin Müslümanlarının varlığını önemsiyordu. Ya biz?

Başımızı öne eğdirmeyenlerin önünde eğilsin başlarımız.

3 İhsan Süreyya Sırma, "Pekin Hamidiye Üniversitesi", Belgelerle 11. Abdülhamid Dönemi, İstanbul 1998, Beyan Yayınları, s. 101-103. Bu mektuptaki bilgiler aynı zamanda 5 Mart 1908 (2 Safer 1326) tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de yayınlanmıştır. Haberin fotokopisi kitapta yer almaktadır (s. 107-109).

| 155

Şerif Hüseyin ve Abdülhamid

Ronald Storr'a göre, Arap isyanının İngiliz vergi mükelleflerine maliyeti, 11 milyon Sterlindir.¹

Reşidüddin Han

MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN, Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sürecinde hayati önemde rol

oynamış bir isimdir. İsmindeki "şerif", Peygamber Efendimiz'in (sav) soyundan geldiğini gösterir. Ayrıca da Fatımî hanedanının torunudur. Yani iki taraflı bir asaleti haizdir.

Bu iki özelliğinden dolayı Şerif Hüseyin'in Arap dünyasında karizmatik bir kişiliği vardır. Yalnız zeki ve dirayetli bir devlet adamı olmadığı için kullanılmaya da müsait bir insandır. Hem karizması, hem de kullanılmaya müsait olması, Abdülhamid'in dikkatini çeker ve onu 1891 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a davet eder; 18 yıl boyunca da bir daha bırakmaz. Şerif Hüseyin'in İngiliz ajan-larıyla irtibat halinde olduğunu haber aldığı için yapar bunu; onu enterne ederek İngiliz ajan-larıyla ilişkisini de kesmiş olur. 1 Rasheeduddin Khan, "The Arab revolt of 1916-1918", Islamic Culture, No: 4, Octo-ber 1961, k. 256. Aynı rakam Zeine N. Zeine tarafından da doğrulanmaktadır. Ayrıca Fransızların da Şerif Hüseyin'e 1 milyon 250 bin Frank ödedikleri belirtiliyor. Bkz. Tiirk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu, Çeviren: Emrah Akbaş, İstanbul 2003, Gelenek Yayınları, s. 114, cin. 43.

156 | Ahâülhamid'in Kurtlarla Dansı

Ne gariptir ki, Sultan Abdülhamid'i tahttan indiren İttihatçılar, Şerif Hüseyin ve iki oğlunu serbest bırakmakla yetinmeyip bir de yeni kurulan Osmanlı Meclisi'ne mebus olarak alırlar. Şerif Hüseyin ve oğulları da, casus Lawrence'in oyunları ile Osmanlı'ya karşı mücadeleyi örgütleyen, Osmanlı askeri trenlerine ve demiryollarına sabotaj düzenleyen çetelerin başında bulunurlar. Aldıkları İngiliz sterlinleriyle kendilerine vaad edilen bağımsız Arap Krallığı havucuyula Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklardaki egemenliğine son verir ve emperyalizmin avucuna düşürürler.

Aktarmak istediğim ilginç bir hadise, bu olayların sözde baş aktörünün, yani Şerif Hüseyin'in İngilizler tarafından yıllarca kullanıldıktan sonra bir adada geçirdiği 'sürgün emeklilik' yıllarına aittir: Bu bilgiyi Prof. Nevzat Yalçıntaş, KKTC eski Devlet Başkanı Rauf Denktaş'tan dinlemiş. Sultan Abdülhamid'in torunlarından Harun Osmanoğlu da bu durumu teyid etmişti bir başka açıdan.

Şerif Hüseyin'e bir takım cazip vaadlerde bulunulmuştu. Fransızlar bir oğluna Suriye'yi verecekler, öbür oğluna da Lübnan diye bir ülke icad edeceklerdi. Suudi Arabistan ise kendisine kalacaktı. Yani bir kral soyu, hanedanlıklar şeklinde Arap ülkelerini yönetecekti. Bir süre sonra verilen sözlerin tutulmayacağını, Fransızlar ve İngilizlerin kendisini kullandığını, ancak bir kukla yönetici olacağını anlayıp karşı çıkmak istediye de Suudî hanedanı bir karşı darbe yapmak suretiyle Şerif Hüseyin'i tahttan indirdi. Hüseyin canını zor kurtardı ve Malta'ya kaçtı. Sonrasında ise Kıbrıs'a yerleşti.

Ömrünün son yıllarını vaktiyle İngiliz altınlarından yapmış olduğu hatırı sayılır serveti sayesinde refah içinde geçirdiği Kıbrıs'ta eski KKTC Devlet Başkanı Rauf Denktaş'ın babası Raif Denktaş'la dost olmuşlar. O vakitler küçük bir çocuk olan Rauf Denktaş, babasıyla birlikte zaman zaman Şerif Hüseyin'in evine ziyarete gidermiş.

Kurtlarla Dans | 157

Rauf Denktaş o günlerde gördüklerini Nevzat Yalçıntaş'a •öyle nakletmiş:

Babamla yanına gittiğimizde hep aynı olay tekrarlanıyordu. Babam onun elini öper, o da anlatmaya başlardı. Şerif Hazretleri "Ahhh, ben ne yaptım, ahhh, ben ne yaptım? Yaptığının cezasını çekiyorum. Niye Osmanlı'ya ihanet ettik?" derdi. Çünkü İngilizler kendisine bazı Arapların kralı ve Müslümanların halifesi olacağını vaat etmişlerdi. Hâlbuki Filistin'e İngilizler yerleşmişlerdi. Oraya Yahudiler mütemadiyen göç ediyorlardı. Suriye'ye Fransızlar kendi kültür ve dillerini yaymışlardı. İngilizler de Irak'a kendi dil ve kültürlerini götürmüşlerdi. [Şerif] Hüseyin babamın yanında hep iç geçirirdi. Bundan sonra babam onu teselli edecek birkaç laf söyler, ben de yanında dururdum. Bir müddet sonra, [Şerif] Hüseyin: "Ra-if, anlat şu İstanbul havalarını dinleyelim" derdi. [Şerif Hüseyin. Abdülhamid döneminde İstanbul'da 18 yıl gözaltında kalmıştır. Çamlıca veya Beykoz'da oturmuş. -M. A.] Konuşma esnasında bir taş plak çalmaya başlardı. O zaman Şerif Hüseyin: "Ahh! İstanbul, payitaht" diyerek ağlamaya başlardı. Babam da o sırada onu teselli edici sözler söylerdi: "Şerif Hazretleri, bu takdir-i ilahidir, üzülme... Sen hata yaptın; ama bundan çok pişman olduğun gözlerinden akan göz yaşlarından belli oluyor. Allah seni bundan dolayı affeder; yapma, ağlama". Babam onu teselli ederken kendisi de ağlardı. Plak bitince biraz daha sohbet ederlerdi. Daha sonra babam onun elini öperdi. Biz kalkıp giderken, [Şerif] Hüseyin: "Rauf, gel!" deyip bana elini öptürür ve elime bir altın verirdi [Şerif Hüseyin o zamanlar İngilizlerden emekli maaş alıyordu-M. A.]. Ben de bu yüzden hep babamla Şerif Hazretlerine gitmek isterdim... Şerif Hüseyin hastalandı, ölümü yaklaşmıştı. Ölümüne yakın Ürdün prensi olan oğlu Abdullah'ın yanına gitti. Onu Amman'a biz uğurlamıştık. Bir müddet sonra ise onun ölüm haberi bize ulaştı...2

İhanetler ve bu ihanetler sırasında kullanılan insanların, kullanıldıklarını hissetmesi; Osmanlı'nın gerçekte nasıl bir yeri.

2 Hazırlayan: Mehmet Tosun, 21. Yüzyılda Sultan 11. Abdühamid'e Bakış, İst. 2003, s. 252.

158 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Lavvrence, Cumhuriyet'e de karşı!

1916-1918 yıllarında Arap alemini bazen çil çil altınlarla, bazen de ülke ve altın vaadleriyle kandıran İngiliz casusu Lavvrence'in faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nin tarifi sahnesinden silinmesiyle sınırlandırılmış zannetmeyin. Çünkü Lavvrence, 1930 yılında bir başka isyanda yeniden karşımıza çıkacaktır.

1930'da patlak veren Ağrı Dağı isyanında Kürt aşiretlerini başkaldırmaya teşvik eden, sınır olayları yüzünden İran'la aramızı açmaya çalışan gizli kuvvetlerin başında görürüz bu defa onu. Lavvrence, Osmanlı'yı bitirmiş, bu defa Cumhuriyet'e karşı harekât halindedir.³

boşluğu doldurduğunu ancak onu kaybettikten sonra fark etmeleri bana filozof Rıza Tevfik'in İttihatçıların 'müstebit' dedikleri Abdülhamid'den kat be kat ağır bir istibdat uygulamaya, hatta gangsterlik yapmaya başladıkları bir zamanda "çürük ipliğe hülya dizmişiz" mısrasının geçtiği meşhur şiirini hatırlattı.

Büyüklüğü, yokluğunda büyüyenlerdendi. Zor olan da bu değil midir zaten?

3 Sadi Koçaş, "Arabistanın taşsız kralı Lâvrens", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 6, Haziran 1950, s. 215.

| 159

Abdülhamid'in Siyonistlerle dansı

Sorun Siyonizmdir: onun bertaraf edilmesi, Orta

Doğu'ya barışın gelmesinin ön şartıdır. Filistin'e

Arap-Yahudi barışının gelmesi buna bağlıdır.¹

Jofin Rose

ZANNEDİLDİĞİNİN TERSİNE Siyonizm bütün dünya Yahudilerinin, hatta İsrail'de yaşayan bütün Yahudilerin kabul ettikleri, destekledikleri, benimsedikleri bir siyasî ideoloji değildir. Daha çok 19. yüzyılda Avrupa Yahudilerinin kendilerine vatan arayış mücadelesi içinden doğan ve İsrail'in kurulmasını sağlayan milliyetçi bir siyasî akımdır. İsrail sınırları içinde dahi Siy o-nizme karşı çıkan Yahudi grupların mevcut olduğunu biliyoruz. Hatta bazı dini bütün Yahudi gruplar, Siyonizmi sahil Yahudi itikadından temel bir sapma, bir tür küfür olarak görmektedirler.

İslamda ise 'ırk', belirleyici bir kriter olmadığı için Yahudiler Müslüman toplumlarda Batı'daki gibi bir dışlanmaya, aşağılanmaya ve ayrımcı muameleye maruz kalmadılar. Emeviler döneminde de, Abbasiler döneminde de, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de bu temel yaklaşımın sürdüğünü görürüz. Elbette Tuleytula'da (Toledo) 1066 yılında patlak veren ve Harold Blo-

1 John Rose, The Myths of Zionism, Pluto Press, London-An Arbor MI: 2004, s. 201.

160 | Abâülhamid'in Kurtlarla Dansı

om'un dediği gibi, sebepleri görünenden daha karmaşık olan Yahudi aleyhtarlığı² ve 16. yüzyıl sonlarında Topkapı Sarayı'nda vuku bulan Esther Kira olayında görüldüğü gibi, iktidarın gücüne rakip ve potansiyel bir tehlike haline geldiklerinde cezalandırıldıkları istisnalar vardır. Ancak normal şartlar altında Avrupa ülkelerinde gördüğümüz türden, sırf Yahudi oldukları için dışlanan, aşağılanan, vücutları dünya yüzünden 'iyilik olsun diye' temizlenen bir kavim statüsünde olmadıkları açıktır.³

Avrupa ülkelerinin kapı dışarı ettiği Yahudiler, öteden beri soluğu Osmanlı Devleti'nin herkese ve her inanca açık kapısında alıyorlardı. Nitekim 1376'da Macaristan sınır dışı etmişti Yahudileri; onlar da Osmanlı'ya başvurmuş ve başkent Edirne'ye yerleştirilmişlerdi. 1394 yılından sonra bu defa Fransa'dan kapı dışarı edilenlerin tek adresi yine Edirne olmuştur. Hatta Haham İzak Sarfati, dindaşlarını Osmanlı topraklarına sığınmaya çağıran bir mektup bile kaleme almıştı. Şöyle yazıyordu bu ucu yanık mektubunda Fransa doğumlu Yahudi din adamı:

Türkiye, eğer isterseniz, huzur bulabileceğiniz bereketli bir ülke. Buradan Kutsal Topraklar yolu açık. Hristiyanlardansa Müslümanların egemenliğinde yaşamak daha iyi değil mi? Burada her insan kendi dikili ağacının gölgesinde huzur içinde kendi hayatını yaşayabilir. Burada istediğiniz süsleri takabilirsiniz. Oysa Hristiyanlık boyunduruğundayken, hakarete ve tartaklamalara maruz kalacaklar korkusu ile çocuklarınıza gönül verdiğiniz kırmızıları ve mavileri giydiremiyor, sefiller gibi koyu renkli giysilere mecbur kalıyorsunuz... Ey İsrail!

2 Bkz. Maria R. Menocal'ın 5. dipnotta adı geçen kitabı, s. xii (Bloom) ve s. 136 (Menocal).

3 Yahudilerin İslam âlemi ve Osmanlı bünyesindeki maceralarını özetleyen muhtasar bir çalışma için bkz.

Eva Groepler, İslâm ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler, Çeviren: Süheyla Kaya, İstanbul 1999, Belge Yayınları. Osmanlı Yahudileri konusunda ayrıca bkz. Robert Olson, "Jews in the Ottoman Empire and their role in light of new documents: Addenda and revisions to Gibb and Bovven", Imperial Mecdncrings and Republican By-Ways: Essays on Eighteenth Century Ottoman and Tzventieth Century History of Turkey, İstanbul, 1996, The Isis Press, s. 33-53.

Neden uyumaktasın? Neden uyumaktasın? Neden suskunsun? Kalk ve bu rezil ülkeyi [Fransa'yı] temelli terk et!4

Bu bakımdan İslamiyet, Mısır'dan çıkışlarından sonra Yahudi milletine yeryüzünde belki de en huzurlu yaşayacakları medenî ortamı sunmuş bulunuyordu. Avrupa'da ise Yahudiler, Endülüs'deki İslam hakimiyeti dönemi hariç, rahat yüzü görmüş değillerdi.5 Dolayısıyla Siyonizm, İslam dünyasının değil, Avrupa Yahudilerinin ve doğrudan doğruya Avrupa'nın bir iç problemi olarak ortaya çıkmıştır.

Anti-Semitizm ve 'bizim' Yahudiler

Anti-semitizmin Avrupa'da ortaya çıkış sebebi ise daha yeni bir gelişme olan milliyetçiliktir. Mesela Almanya'da Volk milliyetçiliği, yani vatan toprakları üstünde yaşayan üstün ırkı (Germen ırkını) yüceltme tavrı öne çıkmıştır. Bu noktadan yollarına devam eden Naziler, yeryüzünde yaşayan diğer ırkları kendilerine göre bir tasnife tabi tutar ve bu sınıflandırmada Yahudileri (ve Çingeneleri vs.) en aşağı ırk kategorisine sokarlar. Dolayısıyla sırf 'insanlığa hizmet için' bu aşağı ırklar yeryüzünden temizlenmelidir. En fazla gettolara (kendilerine mahsus mahallelere), temerküz kamplarına kapatılmalı, olsa olsa özel izinle dışarı çıkmalarına izin verilmelidir.

Oysa Yahudiler, mesela İstanbul'un göbeğinde bulunan Has-köy'de6, Selanik'de, İzmir'de, Bahçesaray'da, Manisa'da, Bur-

4 Aktaranlar: Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi, Çeviren: Ayşe Atasoy, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 80.

5 Endülüs'de yaşanan bu parlak birlikte yaşama modelini (Altın Çağ'ı) ve Yahudilerin Endülüs macerasını başarıyla yansıtan eserlerden birisi, Maria Rosa Menocal'a aittir. Bkz. The Ornament of the World, Backbay Books, 2003 (Türkçe tercümesi: Dünyanın İncisi: Endülüs Modeli, Çeviren: İhsan Durdu, İstanbul 21)06, Etkileşim Yayınları).

6 Bugün dahi, tamamı ibadete açık olmamakla birlikte, Hasköy semtindeki sinagogların sayısı 10'u bulmaktadır. Bkz. Süleyman Faruk Göncüoğlu, Tarihte Hasköy, İstanbul 2005, Sinpaş Kültür Yayınları, s. 103-119.

162 | Abdulhamid'in Kurtlarla Dansı

sa'da... ufak tefek kılık kıyafet kısıtlamaları haricinde asırlar boyu rahatça yaşamış, serbestçe ticaretlerini yapmışlar, bırakın dezavantajlı olmayı, ekonomik hayatta Müslümanların sahip olmadığı pek çok avantaja dahi sahip olmuşlardı. Nitekim Osmanlı yönetiminde dönem dönem büyük sermayenin, Yahudi sarrafların ellerinde döndüğünü görürüz. (Burada belirtelim ki, Yahudiliğin tarımcılıktan tüccarlığa terfi etmeleri, İslamiyetin getirdiği sosyoekonomik devrim sayesinde gerçekleşmiştir. Yani İslamiyet bir bakıma, doğurduğu sosyal ve siyasî hareketlilikle, ticarete teşvikkâr yaklaşımıyla modern şehirli Yahudiliğin önünü açmıştır.)

Anti-semitizm, özellikle Almanya ve Fransa'da yaygın bir karşılık bulmuştur kendisine. Romancı Emile Zola'nın "J'Accuse!" (İtham ediyorum!) adlı bildirisi ile karıştığı meşhur Dreyfus Davası, Fransız toplumunu derinden sarsan anti-semitik olaylardan sadece biridir. Unutmayalım ki, mahkûm olan Albay Dreyfus, bugün ABD'nin savaş zanlılarını kapattığı Guantana-mo'ya yakın bir yerde, Guyanalar civarındaki Şeytan Adası'nda ancak 5 yıl hücre hapsinde yattıktan sonra suçsuz olduğu ilan edilip serbest bırakılabildi.7

Anti-semitizm cereyanıyla birlikte Avrupa'da Yahudi düşmanlığının da katmerlendiği görülür. Mahallelerine tecavüz edilir, Rusya ve Ukrayna'da olduğu köyleri yakılır (pogrom), kendileri ve çocukları kim vurduya gider. Avrupa'da 19. yüzyılın

7 Bu ada ve adadan sağ kurtulan iki mahkûm, Fransız subayı Alfred Dreyfus ve İstanbul polislerinden Cemil Efendi'nin akıl almaz maceraları için bkz. Hikmet Feridun Es, "Şeytan Adasında", Yediğim, Sayı: 510, 14 Birincikânun 1942, s. 8-9. Fransa'da büyük patırtı koparan Dreyfus Davası'nın bazı çevreler tarafından Fransa'nın 1870'de Almanlar karşısında yerle bir olan millî gururunu tamir için bir fırsat olarak siyasî bir malzeme haline getirildiği açıktır. General Boulanger'nin şimdiki Le Pen gibi konjonktürün ürettiği bir siyasî kahraman olarak ortaya çıkıp Dreyfus davasını istismar etmesi ve mitingler düzenlemesi, bildiriler dağıtması bu çabanın bir parçasıdır. Dreyfus Davası hakkında daha içeriden bir yaklaşım için bkz. David Feldman, "Was modernity good for the Jews?", Editörler: Bryan Cheyette ve Laura Marcus, Modernity, Cıdturc and 'thc 'av', Polity Press: 1998, s. 181-182. Dreyfus Davasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Moris Garson, "Dreyfus meselesi". Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 32, Ağustos 1952, s. 1683-1687.

Kurtlarla Dans | 163

İsrail'i 'bizim' Yahudiler mi yönetiyor?

Bugünkü İsrail'i kuranların ve yönetenlerin 'bizim' Yahudilerimiz değil, Avrupalı Yahudiler, yani Eşkenazlar

olduğunu hatırimızdan çı-| karmayalım. Zaten bu yüzden de İsrail'de "Doğu Yahudileri" üvey evlat muamelesi görmekte, bu tavır tarihçilik alanına da sirayet etmiş bulunmaktadır. Bu yüzden Avrupa Yahudileri incelemeleri yanında 'bizim Yahudilerin incelenmesi, henüz emekleme safhasında sayılmalıdır uzmanlara göre.⁸

Osmanlı tarihi, nasıl tarihçiliğin üvey evladı muamelesi görüyor ise, Osmanlı Yahudilerinin tarihi de Yahudi tarihçiliğinde aynı kaderi paylaşıyor demek ki!

sonlarına kadar bu tür tacizlerde Jezoish Question denilen "Yahudi sorunu" etkili olur. Böylece Avrupa Yahudileri, yani Eşkenazlar içerisinde bir bilinçlenme, güçlerini birleştirme ve modern bir kimlik oluşturma çabası filizlenir.

Theodor Herzl'in Filistin harekâtı

1897 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde, Dünya Siyonist Kongresi, bir yıl önce Der Jugnstant ("Yahudilerin Devleti") adlı bir kitap telif etmiş olan Theodor Herzl başkanlığında toplanır. Bu yıllarda Filistin, bir Osmanlı toprağı olan Suriye'nin vilayeti konumunda olup burada 20 bin civarında Sefarad Yahudisi, yani İspanya'dan göç etmiş Yahudi cemaati yaşamaktadır. Avrupa ülkelerinde artan baskılar, Siyonistlerin Yahudilere yeni bir yurt bulma çabalarını acil hale getirir. Öncelikle kimsenin ken-

8 Bkz. Benbassa ve Rodrigue, age, 16-27. Nitekim Kuzey Afrikalı Yahudiler İsrail'e göç ettikten sonra ikinci sınıf vatandaş muamelesi görünce bir siyasi parti kurarak haklarını savunmak ihtiyacını duymuşlardır. Bkz. VValter Laqueur, The History of Zionism, Taurisparke Paperbacks, 2003, s. xv.

164 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

dilerine yurt vermeyeceğini düşündükleri için ünlü banker ailesi Rothschildlerin de aralarında bulunduğu Yahudi zenginler bir araya gelerek bir ülkeden toprak satın almak ve Yahudileri yerleştirmek için harekete geçerler. Tabiatıyla öncelikli vatan adayı, "Arz-t Mev'ûâ", yani Vaad Edilmiş Topraklar adını verdikleri Filistin'dir.y

Bir ara Theodor Herzl, belki de Yasef Nassi'den ilham alarak¹⁰ Kıbrıs adasını Yahudilere yurt yapmayı düşünür. Siyonist Kongresi'nde, o sıralarda Fransa'nın sömürgesi olan Uganda'nın da adaylar arasında adının geçtiğini yazar kaynaklar. Uganda toprak satışı taleplerini kabul etmesine rağmen, Siyonistler fikir değiştirip gözlerini yeniden Filistin'e dikerler. Filistin söz konusu olunca da, tabiıyla "Hasta Adam" bile olsa, en güçlü İslam devletinin başındaki Osmanlı yönetimini ve Sultan Abdülhamid'i bulacaklardır karşılarında.

II. Abdülhamid'in Filistin hassasiyeti

Mim Kemal Öke'nin Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu¹¹ adlı kitabını okurken bu Son Padişah'ın, Siyonizm konusunda Düvel-i Muazzama'nın İsrail devletinin kurulması yolundaki riyakârca baskılarına nasıl direndiğini daha etraflı bir şekilde öğrenme fırsatını buluyorsunuz.

Siyonizmin ve aslında İsrail Devleti'nin kurucusu ve teorisi-yeni Theodor Herzl, İstanbul'a 1896-1902 yılları arasında yaptığı

9 Bkz. Niall Ferguson, The House of Rothschild: Money's Prophets, 1798-1848, Penguin Books, 1999.

10 Ahmed Uçar, "Siyonizm'in Kıbrıs projesi", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 12-14.

11 Mim Kemal Öke, Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu, İstanbul 2002, Ufuk Kitapları. II.

Abdülhamid'in Filistin hassasiyetini ele alan bağımsız bir çalışma için bkz. Refik Şakir en-Nedşe, Sultan

11. Abdülhamid ve Filistin, Çeviren: Necmeddin Gevri, 2. baskı, İstanbul 2004, Semerkand Yayınları.

Kurtlarla Dans | 165

5 ziyaretten yalnızca birisinde Padişah'la görüşebilmiştir. Bütün gücüyle Sultan'ı Yahudilerin Filistin'e iskânına ikna etmeye çalışan Herzl'in çabaları her seferinde akim kalmış ve sonunda Abdülhamid tahtta kaldığı sürece Filistin'de bir İsrail devletinin kurulamayacağını anlamıştır.

Theodor Herzl, ilk girişimini danışmanlarından Kont New-linski aracılığıyla yapar. II. Abdülhamid'in gözüne girebilmek ve kendisini etkileyebilmek için meseleye şöyle yaklaşmayı dener:

Herzl, Newlinski aracılığıyla nakit 5 milyon altınlık teklifini yapar (bu paranın büyük kısmını Baron Edmond Rothschild karşılamaya söz vermiştir). O vakitler Osmanlı hazinesinin içinde bulunduğu sıkınlı vaziyeti düşünürsek, toplam 20 milyon sterlini bulacak bu cömert teklif, gerçekten de ciddi ve su kadar ihtiyaç duyulan bir meblağdır. 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi'yle Osmanlı hazinesi dış borçlarını ödeyemeyeceğini, yani iflasını ilan etmiş ve müteakip yıllarda Düyun-ı Umumiye'ye devredilen borçların tasfiyesi, devleti ağır bir malî sıkıntıya sokmuştu.

Abdülhamid'in tepkisi

Tam da bu sıkıntılı döneme rastlamasına rağmen, Herzl'in teklifi Sultan Abdülhamid tarafından gösterilebilecek en sert tepkiyle reddedilir. Cevabın tonu, gerçekten de serttir:

Eğer bay Herzl benim arkadaşım olduğun gibi bir arkadaşın-sa ona söyle: Bu meselede ikinci bir adım

daha atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam. Zira bu vatan bana değil, milletime emanettir. Milletim bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır. O, bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. [Böyle bir toprak parçası bizden kopartılmak istense bile o toprağı kanlarımızla kaplarız ve yine bizim toprağımız olur.] Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehid düşmüşlerdi. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır.

166 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Türk imparatorluğu bana aid değildir, Türk milletindir. Ben onun hiçbir parçasını veremem. Bırakalım Museviler milyonlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin'i karşılıksız bile ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem.¹²

Bu sarsıcı sözlerden, gerçekten de sorumluluğunu müdrik, "insanlığın son adası"nı yönetme ehliyetini haiz, vakur ve vatansever bir hükümdar portresini çıkarmamak mümkün değildir.

Artık 1901'deyiz ve sonunda Herzl, Sultan'ın karıştırmadır.

Biz Avrupa'da dışlanıyor ve istenmiyoruz, sürekli eziyetlere maruz kalıyoruz. Bu kıtada haysiyetimizle, insanca yaşamak hakkına malik değiliz. Siz ki büyük bir devletsiniz; zamanında bize kucak açmıştınız (1492 yılındaki Sefarad göçüne atıfta bulunuyor). Yahudiler şimdiye kadar sizin kanatlarınız altında mutlu ve huzurlu yaşadılar. Bugün de bizden aynı hayırhahlığınızı esirgemeyin. Filistin'e gelip yerleşelim ve sermayemizle, teknik bilgimizle, yetişmiş insan gücümüzle Osmanlı Devleti'ni sizinle el ele verip kalkındıralım. Siz de demiryolu yapmak, eğitimi geliştirmek, kalkınmak vs. istiyorsunuz. Pekala bunları finanse edebiliriz. Avrupalılarla, özellikle de Almanlarla ilişkilerinizi geliştirelim. Ne yapmak istiyorsanız yardımcı olalım. Yeter ki, bize Filistin'den bir miktar toprak tahsis edin. Avrupa'daki baskılardan uzak, kendi başımıza hür bir şekilde yaşayabileceğimiz, dış işlerinde size bağlı bir toprak... (Tabiri caizse iki göz odamız olsun, başka bir şey istemiyoruz, diyorlar.)

Bu sırada Sultan Abdülhamid'in kafasındaki sorular ise şöyle sıralanmıştır:

Aslen İslam dünyasının meselesi olmayan ve Avrupa'da ortaya çıkan "Yahudi Sorunu", neden Avrupa'nın bünyesinde hal-

12 Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus, Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambéry, 2. baskı, İstanbul 1998, İrfan Yayıncılık, s. 212.

Kurtlarla Dans | 167

Abdülhamid'in adamlarından Newlinski'nin tavsiyesi

Sultan Abdülhamid'in güvendiği bazı yabancı uzmanları vardır, Polonyalı bir soylu olan Kont Nevvlinski de onlardan biridir. Nevvlinski, Abdülhamid'in haber alma, bir başka deyişle "Hafiye" teşkilatının üyesidir aslında. Bir başka deyişle, zaman zaman Avrupa sosyetesinin kabul salonlarında dolaşıp oralarda konuşulanları Sultan'a rapor etmekle görevli bir tür 'ajan'dır. Hatta Sultan Abdülhamid ona Avrupa'da Osmanlı'nın çıkarlarını savunan bir gazete bile çıkarttırmıştır.

İşte Nevvlinski'nin Abdülhamid'e sunduğu 23 Mart 1897 tarihli dilekçesinden üç beş cümle:

"Hükümet-i seniyyenin ahval-i maliyesi Musevi sermayedarların muaveneti olmadıkça ıslah olunamayacaktır. Bu sermayedaran ise hükümet-i Osmanîyenin zir-i idaresinde olarak arz-ı Filistin'in bir kısmında müstemlekât tesisi müsaadesinden başka bir şey istemiyorlar... Yahudiler politikayla asla ıstıgal etmezler... Zat-ı şahane Yahudilerin istidasını terviç buyurdıkları halde hem cihanın en büyük sermayedarının [Baron de Rothschild'i kastediyor olmalı] muavenet-i nakdiyesini, hem de Avrupa'nın Musevi elinde bulunan en büyük gazetelerin m muavenet-i maneviyelerini elde etmiş olacaklardır. Bu da hususiyle şu zamanda nazaT-ı istihkar ile bakılacak bir şey değildir."¹³

İdilemiyor da, ısrarla Osmanlı topraklarına transfer edilmek isteniyor? Neden ille de Osmanlı bünyesinde çözülmek isteniyor mesele? Soykırımlar Avrupa'da yaşanmakta, ayrımcılık yine oralarda vuku bulmaktaydı. Hal böyleyken faturanın İslam dünyasına kesilmiş olması düşündürücü değil midir?¹⁴

Aynı görüşmeyi bir de Mim Kemal Öke'nin kitabından okuyalım:

13 Baha Gürfirat, "II- Abdülhamid ile ilgili belgeler (Yıldız Arşivi)", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 17, Şubat 1969, s. 49.

14 Bu soruların benzerlerini, çağdaş düşünürlerden Gai Eaton (sonradan Müslüman olmuş ve Sidi Hasan Abdullah Abdülhamid adını almıştır) İslâm and the Destini/ of

168 » Abdülhamid'm Kurtlarla Dansı

II. Abdülhamid'e Batı ülkelerinde ırkdaşlarının uğradığı haksızlıkları ve çektikleri zulümleri anlatan Dr. Herzl, Musevi uyruklarına göstermiş olduğu iyilik ve adaletten dolayı Padişah'a dünya Yahudiliğinin şükranlarını ilettiler... Osmanlı ülkesinin Mezopotamya'da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri, verimli toprakları ile ileri düzeyde iktisadî potansiyelinin olduğunu hatırlattı. Fakat tüm bu zenginlikler

Avrupa devletleri tarafından sömürülmekteydi.

Görüldüğü gibi, Siyonizm'in babası, Batı'yı Padişah'a şikayet et-mekte(!) ve Musevilerin selametinin ancak Osmanlı topraklarında mümkün olacağını, hatta topraklarına çekeceği Musevilerin bilgi, yetenek ve imkânlarıyla imparatorluğun dağılmaktan kurtulabileceğini söylemektedir. Herzl, tekliflerini Hatıralar'ında şöyle özetler:

Türk maliyesini sağlığına kavuşturabilmek için yirmi milyon sterlin ayırmalıydık. Filistin için de her sene seksen bin altın gelir getirmesi esası üzerinden iki milyon sterlinle Türkiye'yi "Düyun-ı Umumiye"den, yani Avrupa'nın tasallutundan kurtarmalıydık.

Düyun-ı Umumiyenin A, B, C ve D hisse senetlerinin sahiplerini, faizleri artırarak, yahut amortisman müddetlerini uzatarak Düyun-ı Umumiyenin feshini temin edebilirdik, bu da Osmanlı Devleti'ni bir beladan kurtarmak demek olurdu.⁵

Herzl'in daha 13 Ağustos 1899'da Basel'den Sultan Abdülhamid'e çektiği telgrafın tam metni şöyleydi:

Haşmetlu Sultan Abdülhamid Han,

Yahudi tebaasına karşı gösterdiği âlicenaplıktan ötürü Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'ne içten gelen minnet ve

Mim adlı kitabında dile getirmiştir. Türkçe tercümesi için bkz. İslâm ve İnsanlığın Kaderi, Çeviren: İhsan Durdu, İstanbul 1992, İnsan Yayınları, s. 48 vd. Eaton'a göre, İsrail devletinin kurulmasını mümkün kılan şey, Yahudi katliamının Avrupa ve Amerika'da uyandırdığı suçluluk psikolojisidir.

h Sh/onizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatırdan ve İL Abdülhamid, Çeviren: Ergun Göze, 2. baskı, İstanbul 2002, Boğaziçi Yayınları, s. 72. Ayrıca bkz. Süleyman Kocabaş, Türkiye ne Siyonizm, İstanbul 1987, Vatan Yayınları, s. 15i vd. Laqueur, age, s. 84 vd.

Kurtlarla Dans | 169

şükran duygularını arz etmek, görev olmuştur. Siyonistlerin arzusu Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulunan talihsiz kardeşlerinin imdadına koşmak ve [onları] Osmanlı İmparatorluğunun büyüklük ve cömertliğine tevdi etmektir. Onlar bu maksadın sadakatini, Halife'nin hakim şahsiyeti tarafından da cesaretlendirileceğine samimiyetle inanmaktadırlar.¹¹

Mantık, gerçekten de mükemmel kurulmuştur ve Padi-şah'ın bu zekice kurgulanmış yaklaşım karşısında teslim olması beklenmektedir.

Fakat beklenen olmaz. Herzl'i dikkatle dinleyen Abdülhamid, Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri ve özerk bir idare kurmaları karşılığında Musevi bankerlerin Avrupa'daki Osmanlı borçlanma tahvillerini toplayarak devlete rahat nefes aldirabileceklerini de içeren bu cazip teklifi, ülkesinin selameti bakımından tehlikeli bularak reddeder. (Liberallerimizin, mesela Kıbrıs karşılığında böyle bir teklif yapılırsa kabul etmeden önce kaç dakika düşünme ihtiyacını duyacaklarını doğrusu insan merak ediyor.)

Bir karış dahi vatan toprağını satmam!

Ben bir karış datif olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır...

Sultan Abdülhamid

Abdülhamid alarında!

İş burada da kalmaz. Osmanlı maliyesinin zorda kaldığı bir dönemde Abdülhamid bu defa kurnazca bir karşı teklifte bulunur. Osmanlı borçlarının konsolide edilmesi karşılığında Filistin haricinde herhangi bir Osmanlı toprağına yerleşebilirlerdi Museviler. "Kapımız onlara açık" diyordu Padişah. Ama Siyonistlerin gözü, "herhangi" bir toprakta değil, Filistin'dedir ve bu karşı teklifi derhal reddederler. Oyun, böylece ortaya çıkmıştır.

Theodor Herzl, Hatıralar, s. 203.

170 • Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Abdülhamid, Sırp Kralı'nın toprak talebini nasıl reddetti?

Aynı toprak verme teklifi, İsvomik kalesi için 1879 yılında Sırbistan Prensi Milan Obrenoviç'den gelmiş ve Sultan Abdülhamid tarafından şu sözlerle reddedilmişti:

Sizi severim. Arzunuzu da is'af etmek [yerine getirmek] isterim. Ancak, istediğiniz yerin her karış toprağı, efrad-ı milletin kanı ile alınmıştır. Onu, size ihsan etmeye bende hak ve salâhiyet yoktur.¹⁷

Aynı Sırp Kralı'nın Sultan Abdülhamid'den, ailevî bir konuda yardım istediği Fransızca mektup. Yıldız Evrakı arasında bulunmaktadır ki, İstanbul'da yapılan Eurovision finalinde 2. olan Sırp şarkıcı Zeljko Joksimoviç'in "Sırpların Türk idaresinde 500 yıl yaşadıkları köleleğin cevabını vereceğini" söylemesi üzerine 2 yıl önce büyük bir gazetede habere konu olmuştur.^{8 \}

)

Hem Yahudileri topraklarından kovmak, hem de onların Filistin'e yerleşmesi üzerinden çıkar sağlamak isteyen ikiyüzlü Alman ve Rus politikalarının farkında olan Abdülhamid ise karşı politikalar geliştirmekte gecikmeyecektir.

Özellikle de Almanya ve Rusya'nın, Musevilerin Filistin'de bir yurt edinmesi için yaptıkları baskı karşısında Avrupa devletlerinin ikiyüzlülüğüne dikkat çekmiştir Abdülhamid. Bizzat Yahudi Sorunu'nun kaynağı olan bu ülkelerin, topraklarından "tard ve ihraç etmek" istedikleri Yahudileri bir Osmanlı toprağına monte etmek için baskı yapmaları ve yerleştirdikten sonra da, bu defa yerleşimcileri Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaları, Abdülhamid'i bu oyunda çok daha dikkatli davranmaya sevk etmiş ve Kırmızı Tezkere uygulamasını-

17 Bkz. "Osmanlı tarihinden ibretli fıkralar", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 9 (81), Eylül 1956, s. 567.

18 Bkz. Burak Altuner, "Sırp Kralı Milan'ı Osmanlı kurtardı". Aksam, 17 Mayıs 2004.

Kurtlarla Dans <• 171

dan toprak alımının yasaklanmasına kadar pek çok tedbiri ard arda yürürlüğe koymuştur.

Sultan Abdülhamid, bu biriken borçlan sistemli bir şekilde tasfiyeye çalışmış ancak tamamını ödeyememiş durumdadır.

Abdülhamid, o sıralarda otuzlu yaşlarında bulunan bu genç adamın çalışkanlığını ve vatani ve milleti uğrunda gösterdiği bu halisane gayreti takdir eder. Hatta kendisine bir nişan-ı zişan takdim eder. Bu bile yeter Herzl için. Avrupa'da gittiği kabullerde göğsüne gururla asar. Ancak bu nişan 'rüşveti' karşılığında Herzl'den neler istendiğini de biliyoruz: 1) Ermeni meselesinde Türkiye'nin elini rahatlatacak girişimlerde bulunmak, 2) Yeni bir borçlanma projesi olan Rouvier mali teklifinde Herzl'in de çağrılarak Fransızlara rakipsiz olmadıklarını göstermek (Herzl Abdülhamid tarafından borç pazarlığını kızıştırmak üzere kullanıldığını daha sonra anlayacak ve öfkeleneyecektir), 3) Siyonist kongrelerinde Sultan'a bağlılık telgrafları çekmek, ve 4) Siyonist kongrelerine gözlemci gönderilerek Osmanlı Devleti aleyhindeki taşanları birinci elden öğrenmek.¹⁹

Abdülhamid uzun vadeli düşünür ve Avrupa'ya olan bağımlılığın, teklifi kabulü halinde bir Yahudi bağımlılığına (Yahudi sermayedarlara bağımlılığa) bürüneceğini kestirir ve sonuç olarak böylesine çarpık bir ilişkiye girmeyi reddeder.

Ne var ki, teklifler reddedildikten sonra dahi Siyonistlerin Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurma çabalarının arkası kesilmez. Abdülhamid'in köşeye sıkışacağı bir gün nasıl olsa gelecektir.

Karşı hamle

Abdülhamid'in yukanda sözünü ettiğimiz karşı atağı da çok

v> Age, Ergun Göze'nin Önsöz'ü, s. 6-7.

172 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

kurnazca tasarlanmıştır. Bilmektedir ki, Siyonistler ısrarla Filistin'i istemektedirler ve bir kere girince oradan asla çıkmayacaklardır. Yahudiler de onun bu teklifini kabul etmeyecek kadar akıllıdır. Nasıl ki, II.

Bayezid döneminde İspanyol Musevileri Osmanlı memleketlerine kabul edilmiş, istedikleri yerlere yer-'...leşmişlerse, bugün de aynı uygulamayı talep etmektedirler. Ancak şartlar tamamen değişmiştir. Marx'ın dediği gibi, tarih tekerrür ettiğinde ortaya çıkan şey komediden (fars) başkası değildir. Bu yüzden hangi teklif getirilirse getirilsin, Sultan Abdülhamid, Filistin'de İsrail devletinin tohumunu atacak olan bir toplu yerleşmeye izin vermemekte direnmektedir.

Theodor Herzl görüşmelerin tıkanması üzerine, "Abdülhamid'le bu iş olmayacak. Onun tahttan indirilmesi ve yerine bizimle uyumlu çalışacak idarecilerin geçmesi lazım" diyor.

İşte 1908'deki Jön Türk devrimine Avrupa'daki Siyonistler bunun için ziyadesiyle sevinmişlerdi. II.

Abdülhamid'i Büyük İsrail projesinin önündeki en inatçı engel olarak görmelerinden daha doğal bir şey olamazdı.

Siyonistler 1908'deki Jön Türk devrimini desteklemiş, hatta İttihatçıların yönetimi ele almasını can u gönülden arzu etmişlerdi. Abdülhamid'den sonra Osmanlı ülkesinde kendilerine özgürlük kapılarının sonuna kadar açılacağını ümit ettikleri için hem muhalefet yıllarında Jön Türklerle, hem de iktidar yıllarında İttihatçılarla yakın ilişkiler içerisine girmişlerdir.

Söz buraya gelmişken, Sultan Abdülhamid'in Siyasi Hatıratım adlı notlarından bütün bu olup bitenler karşısında onun neler düşündüğünü okuyalım:

Siyonistlerin şefi olan Herzl fikirleriyle beni ikna edemez... Herzl dindaşları için toprak istemektedir. Fakat zekâ, her şeyi halletmeğe kâfi değildir.

Siyonistler, Filistin'de yalnız ziraat yapmak değil, orada hükümet kurmak, siyasî temsilcilerini seçmek gibi şeyler de arzu

Kurtlarla Dans » 173

ediyorlar [biz sadece ekip biçmek, karnımızı doyurmak istiyoruz deseler de Abdülhamid'in güçlü haber kaynakları, Avru-pa'daki Siyonist kongrelerinde bizzat görevlendirdiği adamları var. içeriye bir delegeymiş gibi giren adamlarından aldığı bilgiler gösteriyor ki, Yahudilerin Filistin'de ciddi bir devlet kurma niyet ve çabaları vardır -M.A.]. Bu haris tasavvurlarının mânasını gayet iyi anlıyorum. Lâkin Siyonistler bu teşebbüslerini kabul edeceğimi zannetmekle saflık ediyorlar. İmparatorluğumuz dahilinde, halkımızın fertleri olarak ve Babîâlinin dirayetli hizmetkârları olarak yahudilere ne kadar kıymet veriyorsam, Filistinlilere dair kurdıkları tasavvurlara da o kadar düşmanım. [Tercüman vs. olarak bürokraside çalışan Yahudiler var. Abdülhamid bir İsrail devletinin kurulması halinde neler olabileceğini o günden bizlere söylemiş oluyor. M.A.) İmparatorluğumuz dahilindeki boş araziye iskân etmek için münasip şekilde muhaceret tertibine ihtiyaç var. Fakat Yahudi muhaceretini münasip telakki etmeyiz. Yabancı dinden olanları kıymık gibi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahilinde ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dinî inançları paylaşanları kabul edebiliriz.2" Sultan'ın bu sözleri, onun Siyonizmle ilişkisini zannedildiği gibi bir Yahudi aleyhtarlığına, yani anti-semitizme değil, tutarlı ve derin bir devlet felsefesine dayandığını göstermektedir. Gariptir, yukarıdaki hakimane sözler, Herzl'i kızdırdığı kadar heyecanlandırmıştır da. Hasımı bile olsa, Abdülhamid'in vatanperverliğine hak verir, hatta hayranlığını belirtir. Ve aşağıdaki satırları yazmaktan kendini alamaz hatıra defterine:

Sultan'ın gerçek bir devlet adamı büyüklüğü yansıtan bu sözleri, her ne kadar o an için bütün ümitlerimi söndürse de, bana tesir etti ve heyecanlandırdı. Ölümü ve paylaşılmayı kabul eden bu kadercilikte trajik bir güzellik vardı ve madalyonun öteki yüzünde ise pasif bir mukavemet şeklinde de olsa, son nefese kadar mücadele iradesini gösteriyordu.

20 Siyasî Hatıratım, s. 53 ve Mim Kemal Öke, Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu. 174 |

Herzl, "yumurtalar" üzerinde dans ettiğini yazıyordu. Abdül-hamid ise "kurtlarla dans"a kalkmıştı. Cezası da ağır olmalıydı.

Siyonistler İstanbul basınını satın almaya karar vermişlerdi!

Theodor Herzl henüz 43-44 yaşlarındayken ölür. Ancak yerine geçenler, Siyonist mücadeleyi onun yolunda devam ettireceklerdir.

Bütün yetkileri uhdesinde toplamış tek bir adamla mücadelenin ne denli çetin bir iş olduğunu gören Siyonistler için İttihad-cıların 1909'da Abdülhamid'i devirip iktidara gelmeleri sevindirici bir gelişmedir. Meşrutî bir yönetimde, yani Yahudi milletvekillerinin de içinde bulunduğu bir Meclis'te Filistin'e yönelik taleplerini daha kolay kabul ettirebileceklerini düşünürler. Bu konuda epeyce iyimserdirler. Avrupa Siyonistleri, İstanbul basınında ticari yatırımları olan Musevilerle ilişki kurarak Osmanlı kamuoyunu etkilemeye çalışırlar. Hatta İstanbul basınını Baron de Hirsh'in parasıyla satın almayı dahi düşündüklerini Herzl'in hatıratından öğreniyoruz.

Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeye giden heyetin içinde yer alan Emanuel Karaso (Carasso), yukarıda gördüğümüz gibi hem Mason, hem de Arnavut Yahudisiydi; başka Musevi vatandaşlar gibi, milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi ve bu, Siyonistler adına ciddi bir kazanç sayıldı.

Ne ki, 1908-1913 arasında tam bir kargaşalık hakimdi Babıali'ye. Sözde bir serbestî, bir özgürlük havası esiyordu. Ancak Ocak 1913'de gerçekleşen Babıali Baskını'yla İttihad ve Terakki Fırkası silah zoruyla yönetime el koydu ve iktidarı eline geçirdi. Böylece "mutlakıyetçi", "müstebit", "zâlim", "hunhar" yaftalarıyla devirmeye kalktıkları Sultan Abdülhamid'in yönetiminden çok daha müstebidane bir idare, adeta bir gangster çetesi idaresi kurdular. Bediüzzaman Said Nursi'nin Divan-ı

Kurtlarla Dans * 175

Harb-i Örfî adlı kitabında bahsettiği sıkı yönetim ilan edildi. Suçsuz nice insan da "jurnalci", "istibdat taraftan" gibi suçlamalarla ibreti âlem için Beyazıt Meydanı'nda asıldı. Cesetleri kokana kadar sallandırıldı. Komitacılar tarafından yollarda adam (bazen de gazeteci) öldürülmesinin 'temizlik' sayıldığı günler yaşanıyor imparatorlukta.

İşte bu kargaşalık ortamında Filistin'e gizli Yahudi göçlerinin patladığına tanık olunur. II. Abdülhamid döneminde kitlesel göçe yeltenilmişse de, Sultan aldığı tedbirlerle bunu engellemeyi, en azından sınırlandırmayı başarmıştı.21 Yahudiler doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına göç etmek yerine, bir Avrupa devletinin tâbiyetine geçer, kapitülasyonların verdiği haklardan yararlanarak Filistin'e bir Avrupa ülkesinin mensupları olarak adım atarlardı. Ticaret yapacakları bahanesiyle gider ve karaya adım attıktan sonra da zinhar çıkmazlardı.

Böylece Filistin'de 20-25 bin kadar olan yerleşik Yahudi Sefa-rad nüfusu, 15-20 yıl içerisinde Eşkenazların akınıyla 125 bini bulmuştu. Giderek hızlanan Eşkenaz göçleriyle birlikte Filistinlilerin topraklarına el

koymalar, köy baskınları, sabotajlar vs. ile tarihin en büyük trajedilerinden birinin fitili ateşlenir. Tek cümleyle, Ab-dülhamid'in bozulmasını engellemeye çalıştığı kadim düzenin, emperyalizmin elinde kısa sürede raydan çıktığına şahit olunur.

Özetleyecek olursak, Osmanlı Devleti'nin başına gelenler Filistin özelinde de sahnelenmiştir aslında.22 Birinci Dünya Savaşı, 1918 yılında, diğer imparatorluklar gibi Osmanlı Devleti'nin de çöküşüyle sonuçlanır (Rus Çarlığı ise

21 Bkz. Ahmet Akgündüz, "EL Abdülhamid'in Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini yasaklayan bir iradesi", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 3, Mart 1987, s. 27-29.

22 1930'larda 3 dönem CHP milletvekilliği de yapan İbrahim Alâettin Gövsa, 1948 tarihli bir yazısında Filistin'in Türk hakimiyetinden ayrıldığından beri ateş ve kan içinde bulunduğunu ve bu topraklarda en geçerli çözümün hala Türk çözümü olduğunu yazabiliyordu. Bkz. "Filistin: Çıban başı", Yedigözü, Sayı: 781, 22 Şubat 1948, s. 10-11.

176 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

bir yıl önce veda etmiştir tarih sahnesine). Filistin'in de içerisinde bulunduğu kutsal topraklar İngiltere tarafından işgal edilir. Aralık 1917'de General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu Kudüs'e girer ve Selahaddin-i Eyyubî'den Haçlıların intikamını aldığını söyler. Filistin'de bir İngiliz mandası teşkil edilir. Bundan sonra Yahudi göçü sistemli hale getirilir. Kendilerine her türlü kolaylık sağlanır, araziler tahsis edilir ve bu şekilde, İsrail devletinin tohumu atılır. İngilizler gereken altyapıyı hazırladıktan sonra da Yahudi sabotajlarını ve terörizmini bahane ederek çekip gideceklerdir.

Avrupa devletleri Yahudilerin iskânı için kendisine baskı yaptıklarında Sultan Abdülhamid şu tepkiyi vermişti:

Kendi topraklarınızda Yahudilerin güvenliklerini sağlayamayıp benim ülkeme atmaya çalıştığınız yetmezmiş gibi, bir de onlar aracılığıyla üzerimde baskı kurmaya kalkıyorsunuz.' Yani hem bir eve zorla misafir sokmak, hem de 'Neden misafirine iyi bakmıyorsun?' diye ikide bir hesaba çekmek gibi bir tavidir bu...

Böylesine tarifsiz bir ikiye bölme içerisinde olan Avrupa kamuoyu, bugün de aynı ikiye bölme'nin, aynı ikili oynama politikasının sıkıntısını çekiyor aslında. Ve derin bir suçluluk kompleksi içerisinde, İsrail'in Filistin halkına yaptığı zulümleri kılını kıpırdatmadan seyredabiliyor.

Nasıl olsa bir Avrupa sorunu olan Yahudi Sorunu'nu başka bir bünyeye, İslam dünyasına transfer etmeyi başarmışlardır. Artık kendilerini, "Vicdan testi"ni başarıyla vermiş sayabilirlerdi.

Velhasıl, çözüm, Abdülhamid'siz bulunmuştur!

| 177

Sultan Abdülhamid ve Samuraylar

Güvertede Ertuğrul'un elli kişilik bandosu,

Mikado'nun ve Sultan Hamid'in marşlarını çalıyordu...

Şarkın ruhunu taşıyan hilalin ve güneşin çocukları, berrak bir semada buluşmuşlardı. Bunlar, uzun zamanlar birbirlerini kaybettikten sonra, birdenbire karşılaşan sevgili dostlara benziyorlardı.

Ziya Şakîr

'İÇERİYE GİRDİĞİMDE PADİŞAH, salonun ortasındaki büyük masanın başında en büyük ölçekli, "Kipert Paftası" denilen haritanın başındaydı. Harita üzerine Japon ve Rus bayrakları iğnelerle yerleştirilmişti.

Böylece Rus-Japon savaşında kimin hangi toprakları elinde tuttuğu takip ediliyor, gelen haberlere göre bayraklar yer değiştiriyordu. Abdülhamid, bizi bu masanın sağ ve solundaki yaldızlı koltuklara oturttu ve Bagnam Paşa'ya bayrakların doğru yerlere yerleştirilip yerleştirilmediğini sordu.'1

1 Bu cümleler, Cemal Kutay'm Rauf Orbay'm hatıratı şeklinde düzenlediği 5 ciltlik çalışmasından özetlenerek alınmıştır. Metnin aslı ve tamamı için bkz. Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsan: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964), cilt 1, İstanbul 1992, Kazancı Yayınları, s. 262-263.

178 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Özetleyerek aktardığımız bu cümleler, Türkiye Cumhuriyeti-ti'nin ilk Başbakanı Rauf Orbay'a ait. O zamanlar henüz 20'li yaşlarında genç bir bahriyeli subay olan Rauf Bey kadar, yaverlik ve tercümanlığını yaptığı Amerikalı amiral Bagnam Paşa da şaşkıncıdır Sultan'ın Rus-Japon savaşma duyduğu bu derin alaka karşısında. Yıldız Sarayı'na kapanmış bir despot olarak gördüğü Sultan'ın, dünya ahvalini, özellikle de Japonların Mançurya'da-ki ilerleyişlerini böylesine yakından takip edişi karşısında hayret duygularını gizleyemeyen Bagnam, Abdülhamid'in çözülmesi çok zor bir bilmece olduğunu söyleyecekti genç bahriyeliye.2

Lakin yukarıdaki manzarayı görenlerin pek bir anlam veremedikleri derin ilginin kökeninde, Sultan Abdülhamid'in şehzadelik demlerine uzanan renkli bir mazisi uzanır. Abdülhamid'in tahta çıkmasına henüz 4 yıl vardır (1872). Bir gün biraderi (sonradan "V. Murad" adıyla tahta çıkacak olan) şehzade Murad Efendi'yle görüşürken eline Radika gazetesi tutuşturulan 30 yaşındaki şehzade Hamid'in dikkati, Paris'te düzenlenen bir sergiye Japonya diye bir ülkenin katılacağı haberine mihlanır. Japonlar Avrupa'ya ilk ciddi çıkarmayı bu sergide yapacaklardır. Doğulu bir halkın ilerleme yolunda aldığı bu hızlı mesafeden etkilenen Sultan Abdülhamid, Zincirliku-yu'daki köşküne döner dönmez doktoru ve danışmanı Mavro-yeni Bey'den Japonlar hakkında ayrıntılı bir rapor ister. Bundan sonra onun dünyasında Japonya, bir Doğulu halkın kendi inanç ve geleneklerini terk etmeden modernleşmeyi başarmasının modeli olacaktır.

2 Bagnam Paşa'nın Abdülhamid hakkında, kendisi de anti-Abdülhamidci kamptan olan Rauf Bey'in yüzüne karşı sarf ettiği sözler şöyledir: "Ben doğrusu padişahınıza hayret ediyorum. Bilmece gibi adam... Hem de çözülmesi çok çok çok zor olan [bir] bilmece!.. Otuz seneye yakın donanmayı limanlara hapseden aynı adam, bizleri, Amerika'dan denizaltı siparişine memur ediyor. Hem de en demokrat memleketlerde [bile] görülmiyen kafi karar ve selâhiyet ile..." Kutay, age, cilt 1, s. 278.

Kurtlarla Dans | 179

Böylece ilgi yelpazesini zengin bilgilerle destekleyen Abdülhamid, Japonya'nın özellikle Rusya karşısında başarılı olacağını öngörmüş, çıkacak bir savaşta Rusları yenilgiye uğratabileceğini lahmın etmişti. O, Japonya'nın özellikle Rusya karşısında sadık ve dost bir müttefik olacağına inanıyordu. Bir ara Japonların Avrupa'ya görgü ve bilgilerini artırmaları için gönderdikleri 5 Sa-muray, dönüşte İstanbul'a uğrar. Ancak asıl fırsat, 1880'de ayağına gelir Sultan'ın. Gelen, İmparator Mikado'nun akrabası Prens Hebi'dir. Böylesine kıymetli bir misafir İstanbul'a gelir de, Sultan fırsatı kaçırır mı? Kendilerini izzet ü ikramla karşılatır, Beyoğlu'nda lüks bir otele yerleştirir ve heyete Yıldız Sarayı'nda parlak bir ziyafet verir. Tercümanlar vasıtasıyla Mikado ve Japonya hakkında bilgiler alır. İlgiden fevkalade memnun kalan Japonlar, iki ülke arasında ticarî ve siyasî münasebetler kurulmasını teklif ederler ve böylece Osmanlı Devleti ile Japonya arasında ilk bağlar kurulur.

İlk teklifin Japonlardan gelmesine özen gösteren Abdülhamid'in isteği olmuş, şartları koyan taraf olma şansı doğmuştur. Başlangıçta Rusları ürkütmemek için siyasî değil, ticarî ilişkilere ağırlık vermeyi teklif eder ve İmparator ile şahsî bir dostluk kurmayı önemser. Böylece hem ilişki kurulmuş olacak, hem de Rusya'nın yıldırımlarını üzerine çekmemiş olacak.

1887'de altın bir fırsat çıkar karşısına. İmparatorun yeğeni Prens Akihito İstanbul'a gelecektir. Parlak bir karşılama töreni düzenlenen heyete Dolmabahçe Sarayı'nın bir dairesi tahsis edilir. Japon imparatoru, Abdülhamid'e özel bir mektup ile devletin en büyük nişanını göndermiştir. O zamana kadar Batılı ülkelerden hiçbirinin nişanını kabul etmemiş olan Sultan, Mikado'nun bu hediyesinden çok memnun kalır ve ressam Şeker Ah-med Paşa ve diğer dil bilen yaverlerini Prens'in mihmandarlığına tayin eder. Japon heyeti, o zamanlar hanedan üyeleri dışındakilerin girmesi yasak olan Hazine-i Hümayun'u dahi gezme im-

180 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

kânını bulur. Abdülhamid bu geziye nasıl mukabele edeceğini düşünür ve sonunda bulur. Japonya'ya bir gemi gönderecektir!

İşte Osmanlı'nın mesajını Güneydoğu Asya ve Japonya'ya götürecek olan "misyoner" gemimiz Ertuğrul'un hazin macerası böyle başlar. Uzakdoğu Müslümanlarının moral kaynağı olan Ertuğrul, Süveyş Kanalı'ndan geçerek Yokohama limanına demirler ve Singapur'a ulaştıklarında Tuğamiral (Mirliva) rütbesine terfi eden Osman Bey, İmparator'u ziyarette Sultan'ın hediyesini takdim eder.

Japonya ayaktadır. Halk limanda toplanır, halk sokaklarda tezahürat yapar, halk evlerinde ağırlar misafirlerini. Hele bir Cuma günü gemi mürettebatının bir meydanlıkta namaz kılmaları halkı iyice meraklandırır. Ne var ki, yaşlı Ertuğrul gemisinin dönüş yolunda uğradığı feci kaza, İstanbul'da olduğundan daha büyük bir yara açar Japon halkının kalbinde. Günlerce yas ilan edilir, yardım kampanyaları açılır, imparatorun eşi dahi kendi elleriyle yaralı olarak kurtulan askerlerimize üst baş dikmek için seferber olur.³

Tam 581 seçme denizcimizi kaybettiğimiz Ertuğrul faciası, Türk-Japon dostluğunun temellerini attığı gibi, halklar arasında bir sempati dalgasının kabarmasına da vesile olmuş ve bu dostluk bugüne kadar kesintisiz olarak yaşamıştır⁴. Belki Ertuğrul

3 Ziya Salar, agc, s. 36 vd. Ayrıca bkz. A[hmet] Cemaleddin Saraçoğlu, "Ertuğrul deniz faciası", Tarih Konuşuyor, Sayı: 44, Eylül 1967, s. 3332-3337; Bahri S. Noyan, "Ertuğrul firkateyninin batışı", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 7, Ağustos 1970, s. 40-45; Hüsrev Gerede, "Ertuğrul faciası", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 1, Şubat 1966, s. 52-58. Hadisenin bir Japon araştırma gözüyle günümüzden bir değerlendirmesi için bkz. Komatsu Kaori, "100'üncü yıldönümü münasebetiyle 'Ertuğrul Firkateyni' faciası", Annals of Japon

Association for Middle East Studies, No. 5, 1990, s. 113-172.

4 Bu karşılıklı alakayı, 5 Temmuz 1986 tarihinde SİSAV'm Japonya Konsolosluğu ile birlikte İstanbul'da organize ettiği konferansın tebliğlerinde görmek mümkündür: Turkish-Japanese Relations: Prospects for Development, İstanbul 1986, SİSAV Yayını, 59 sayfa.

Kurtlarla Dans | 181

Japon modernleşmesi ve biz

Abdülhamid'in Japonlara duyduğu ilginin başlangıç ve seyrini, Er-tuğrul faciasını da içerecek şekilde genel okuyucuya yönelik bir inceleme için bkz. Ziya Şakır, Sultan Abdülhamid ve Mikado, İstanbul 1994, Boğaziçi Yayınları, s. 16 vd.

Japonya'nın Osmanlı için bir terakki sembolü olmasından ziyade, her iki ülkenin paralel tarihlerini ufuk açıcı bir tarzda ele alan Selçuk Esenbel'in makalesi mutlaka okunmalıdır: "Japonya ve Türkiye çağdaşlaşma tarihinin karşılaştırılması". Hazırlayanlar: Selçuk Esenbel ve A. Murat Demircioğlu, Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den Bakışlar, İstanbul 1999, Simurg Yayınları, s. 9-30; aynı kitapta yer alan Kiharo Yumiko'nun makalesi Türk ve Japon modernleşmesindeki benzerliklerden çok ayrılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır (bkz. "Türk ve Japon çağdaşlaşmasında laiklik sorunsalı: Türk ve Meiji devrimlerinde din politikaları", s. 149-179).

İlber Ortaylı da bir kitabında Japon modernleşmesi mitinin bilinmeyen boyutlarına eğilmektedir: Bkz. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 3. baskı, İstanbul 1995, Hil Yayın, s. 18.

Ayrıca Toplum ve Bilim'm 25/26 nolu Bahar-Yaz 1984 sayısında yer alan Huricihan inan ve Selçuk Tözeren'in (2) makaleleri, Japon ve Osmanlı modernleşmelerinin benzeyen ve ayrılan yönlerini vukulla incelemektedir.

Japonların Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından "Batılı olmayan bir Batı" olarak nasıl kurgulandığına dikkat çeken Rene VVorringer'in tezi oldukça iddialıdır: "Sick Man of Europe" or "Japan of the Near East?": Constructing Ottoman modernity in the Hamidian and Yo-ung Türk eras", IJMES, No. 36, 2004, s. 207-230.

182 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

şehitleri bugün eskisi kadar hatırlanmıyor ama ülkemizde Japonlara, Japonya'da da insanımıza duyulan sempati, Koizu-mi'nin sıcak ziyaretinde de anlaşılacağı üzere, eksilmeden devam ediyor. (Son gelen haberlere göre, Başbakan Juničiro Koizu-mi Japonya'daki Türk Okulları'nın yöneticilerini Çırağan Sarayı'nda kabul ve kendilerine iltifat etmiştir.5)

Bu nadir görülen sivil sempati dalgasının arkasındaki mimarların Sultan Abdülhamid ve İmparator Mikado olduğunu da biz hatırlatalım.6 Bu sırada Sultan Abdülhamid, kurtlarla dansında yeni bir yandaş bulmanın sevinci içindedir.

5 "Japon Başbakan'dan Türk okullarına övgü", Zaman, 13 Ocak 2006.

6 Abdülhamid'in Japonya ile ilgili hususi iradelerinden bir kaç örneğin aslı ve özeti için bkz. Vahdettin Engin, II. Abdülhamid ve Dış Politika, İstanbul 2005, Yeditepe Yayınları, s. 251, 266 ve 332.

- 183

Vatikan'da kilise yaptıran padişah kim?

19. asrın son yılları, politik yönden de Vatikan'ın saygınlık kazandığı bir döneme rastlar. Devletler Vatikan'a elçi göndermekte adeta yarış halindedir. Durum Türkiye'nin gözünden kaçmamaktadır.

TahaToros

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN İstanbul Kadıköy'de, Yeldeğirmeni'nde Hemdat İsrail Sinagogu'nun yapımına müsaade etmek bir yana, Yahudilerin ezeli düşmanları olan Rumların bu mabedin inşasına karşı çıkmalarına, yapımı sırasında zorluk çıkarmalarına nasıl engel olduğunu ve bu yüzden de sinagogun ismine Abdülhamid'in ismine izafeten Hemdat İsrail (Yahudi Ülkesinin Hamdi (ve Hamid'i) denildiğini başka bir yerde yazmıştım¹ (Hamid ve Hama İbranicede aynı kelimeyle gösterilir).

1899 yılında ibadete açılan bu sinagogun istisna ve sürpriz olduğunu zannediyorsanız, hem Osmanlı'yı, nem de Abdülhamid'i yarım ve eksik anlamışsınız demektir. Bu da onu yanlış anlamakla aynı anlama gelir. Zira bu hareketiyle Abdülhamid, hem tebasının dinî hukukunu korumuş oluyor, hem de Osman-1 Mustafa Armağan, Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler, İstanbul 2005, Timaş Yayınları, s. 133-137.

184 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

lı Yahudilerini, güçlenmekte olan Siyonist dalgaya kapılmaktan kurtarmaya çalışıyordu.

Aynı şekilde Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'nden Tünel'e giderken sol kolda merdivenle inilen Santa Maria Kilisesi'nin inşası sırasında yaptığı katkılar dolayısıyla kilisenin girişine onun adının yazıldığı bir kitabe

konulduğunu da biliyoruz.² Lübnanlı bir Hristiyan olan Said Naum Duhanî, bu mabedin, yeryüzünde kapısının üzerinde bir padişah-halifenin isminin yazılı olan Vatikan'a bağlı tek kilise olduğunu söyler.³ 2 Yıldız Salman, "Santa Maria Draperis Kilisesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 6, İstanbul 1994, s. 455.

³ Said Naum Duhanî, "Beyoğlu Pera iken -6: Musevi Paşalar", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 8, Eylül 1968, s. 71.

Kurtlarla Dans | 185

Bunların dışında Abdülhamid'in, Osmanlı memleketleri dahilindeki gayrimüslimlere ait çeşitli dinî binaların yapım ve tamirine aynî ve nakdî yardımlar gönderdiği kayıtlarda var. Ancak Osmanlı sınırları haricindeki, üstelik Papalığın göbeğindeki bir kilisede onun katkısını görmek gerçekten de şaşırtıcıdır.

Bu hususa dikkatimi çeken, Türkiye'deki Masonların çıkardığı bir dergideki kısa bir yazı oldu. Celil Layıktez, 1995 yılında Tesviye dergisindeki yazısında,⁴ Roma'ya yaptığı bir Bayram tatili seyahatinden söz ediyor. Daha önce "Muhterem Üstadı Ziya Umur"dan Vatikan'daki San Gioacchino in Prati Kilisesi'nin bu özelliğini iştmiş olan yazarımız, bu seyahat sırasında gidip kiliseyi bulur ve Redentorista tarikatına mensup Başrahibi Padre Benito Bissacco ile görüşür. Rahipten aldığı bilgilere göre, kilisenin temeli 1 Ekim 189Vde atılmış ve 1898 yılında ibadete açılmıştır. Ancak San Gioacchino in Prati Kilisesi'nin bazı malzeme ve süsleme eksiklerinin tamamlanması, ancak 1917 yılında mümkün olabilmektedir.

Bu bilgilerin ardından Başrahib'in Sultan II. Abdülhamid'in kiliseye katkısını belirten sözleri şöyle:

Sultan Abdülhamid'in yardımı aynî ve nakdî olmuş. Aynî olarak kilise içi süslemelerde ve ...dış kapıların yapımında kullanılan Lübnan sedir ağaçlarını yollamış.

Verilen bilgiye göre, kilisenin inşaatı sırasında yaşanan mali zorluğu açmak için dünyadaki devlet başkanlarından yardım istenmiştir. Oluşturulan fona, Sultan Abdülhamid'in de aralarında olduğu 24 devlet başkanı katkıda bulunmuş ve katkıda bulunan ülkelerin isimleri, giriş kısmında tavana yakın lento üzerine 4 Celil Layıktez, "Osmanlı yardımıyla Roma'da inşa edilen kilise: S. Gioacchino in Prati", Tesviye, Sayı: 17, Mayıs 1995, s. 26-27.

186 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

mermer mozaiklerle yazılmıştır. İşte Osmanlı Devleti'nin ismi de bu tavanda Latin alfabesiyle "Memalik-i Osmaniye" şeklinde yazılmış bulunmaktadır.

Peki Mason Celil Layıktez bunu niçin aktarmıştır? Masonların Sultan Abdülhamid'i sevmediklerini biliyoruz. Ancak bu ya-'nın sonuna şu notu ilâştirmesinden anlıyoruz ki, İslamcı olduğunu iddia eden II.

Abdülhamid'de bile diğer dinlere, bu arada tabii Masonluğa da açık bir kapı vardı diyebilmek için yazılmıştı bu yazı...

Şu cümleye dikkat edelim, zira Masonların, Masonluğun oyunlarına karşı mücadele etmiş, en azından onları pasifize etmiş bir devlet adamının bile "bir tür Mason" olduğunu bakın nasıl ustalıkla bir yoldan ortaya koymaya çalışıyor:

Hattâ Abdülhamid'in aralarında sürekli kavga eden azınlıkları daha iyi kontrol etmek için hepsinin temsil edileceği ve kendi kontrolunda olacak bir özel Masonluk kurmayı dahi düşündüğünü, ancak sonradan bu projeden vazgeçtiğini biliyoruz.

Halife-Sultan II. Abdülhamid, aynı zamanda toprakları üzerinde yaşayan Katoliklerin de koruyucusuydu.⁵ Nitekim Papalık ile ilişkisini sıcak tutmak ve denge politikasına yeni bir unsur daha ilave etmek amacıyla Sandıklı yöresinde bulunan Hristiyanlığın ilk çağlarına ait bazı mermerleri Müze-i Hümayun aracılığıyla Papa'ya gönderilmesini emrettiğini Hazine-i Evrak kayıtlarından ayrıntılarıyla öğrenme imkânına sahibiz (bkz. 1310 (1884) tarihli 1724 numaralı hususî irade). Abdülhamid bununla da yetinmeyerek Vatikan'a bir elçi tayinini arzu etmiş ve arzusu üzerine Atina Elçisi Asım Bey'in bu göreve atanması için hare-
⁵ Abdülhamid ve Katolik teba arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Charles A. Frazee, Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire, 1413-1923, Cambridge University Press, 1983, s. 228-229.

Kurtlarla Dans » 187

kete geçilmiştir (bkz. Başbakanlık Arşivi, 1314/1315 (1888-1889) tarihli 1138 ve 1219 sayılı belgeler).⁶ Oysa Sultan Abdülhamid'in yurt içinde sinagog ve havraların inşasına gösterdiği ihtimamın asıl sebebi, nasıl kendisine vergi veren Müslüman olan veya olmayan teba'sının dinî ihtiyaçlarını gözetmek gibi bir imparator tavn ise, yurt dışında yapılan bu kiliseye yaptığı katkı da, ne Mason olduğundan, ne de Katolikliğe yakınlığındandır. Sultan Abdülhamid, Osmanlı Devle-ti'nin elinin orada bulunmasının, "Biz burayız" mesajının Vatikan çayırılarında (ki prati çayır demektir) çınlamasının gerekliliğine inanmıştır da ondan. Tabii aynı zamanda hoşgörünün en geniş şekilde yaşandığı toprağın temsilciğini yaptığını da hatırlatmış oluyordu Avrupa kamuoyuna.

6 Taha Toros, "Benden selam olsun, Roma'daki Papa'ya!", YıUarboyu: Yakın Tarih Dergisi, Sayı: 7, Ekim 1978, s. 37.

188 .

Abdülhamid, sevgili Peygamberine hakaret ettirmezdi

Bizi yükselten, dinimize karşı

duyduğumuz büyük aşktır.'

Sultan II. Abdülhamid

NE OLUYORUZ? Danimarka, derken Norveç, Almanya ve Fransa... Şu karikatür kuşatmasından bahsediyorum. Kaç haftadır sabah akşam bu haberlerle dertleniyoruz. Hatta bazı yazarlarımız Danimarka mallarını külliye boykot çağrısı dahi yaptılar.2

Avrupa canibinden esen bu üzücü haberleri işitip de Sultan Abdülhamid'i anmamak mümkün mü? Devletin en müşkil anlarında bile Düvel-i Muazzama'nın idarecilerine sözünü geçirebilen ve İslamiyet hakkında kalem oynatır veya tiyatrodaki bir eser sahneye koyarken dinî değerlerimize karşı daha itinalı olmalarını sağlayan bir derin hassasiyetin değişmez adresiydi Halife hazretleri.

Sultan II. Abdülhamid Han denilince, Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde

Peygamber Efendimiz (sav) aleyhinde bir piyes oynanacağını haber alınca, engellen-

1 Sultan Abdüthamit, Siyasî Hahmtım, Hazırlayan: İstanbul 1999, Dergâh Yayınları, s. 131.

2 Mesela Ali Bulaç, "Danimarka'yı boykot", Zaman, 1 Şubat 2006.

Kurtlarla Dans | 189

mesi için çok etkin diplomatik girişimlerde bulunan ve sonuç almasını da bilen bir padişahın, bir devlet adamının uyanık bilinci yanında, bir büyük Müslüman'ın hassas ruhuyla da karşı karşıya olduğumuzu unutmamamız gerekiyor. Özellikle Paris Büyükelçisi Esad Paşa ile Salih Münir Paşa'nın çabalarını hatırlatmakta yarar var.3

İşte Abdülhamid Han'ın Peygamber Efendimiz'in (sav) ve ecdadının haklarını, hem de şu Yıldız Sarayı'ndan dışarıya adımını atmadan nasıl savunduğuna ilişkin birkaç ibretâmiz olay.4 Okuyalım ve üzerinde düşünelim.

Yıllardan 1890'dır. Fransız akademisi üyelerinden Marki de Bonnier, Muhamined adlı bir dram yazarak Comedie Française'e teslim etmiştir; Avrupa basınından alman haberlere göre oyunun provaları başlamak üzeredir. Üstelik sahnede bir aktör Hz. Peygamber rolüne çıkacaktır. Oyunun Peygamber Efendimiz'in manevî şahsiyetini, dolayısıyla İslam dinini ve Müslümanları küçük düşüren hakaretimiz bölümler ihtiva ettiği haberleri Ab-dülhamid'i "Halife-i Müslimîn" sorumluluğuyla derhal harekete geçirecek ve yalnız o tiyatrodaki değil, bütün Fransa'da sahnelenmesini engelleyecektir oyunun. Nasıl mı? Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'ya Paris Sefiri Salih Münir Paşa eliyle haber uçurarak. Tabii Carnot Cenaplarına, İslamiyete yaptığı bu mü-

3 Bu konuda devrin Paris Sefiri olan Salih Münir Paşa'nın yazışmalarına bakınız. Mesela: Aziz Esenbel, "Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa arasında gizli muhabere", Tarih Dünyası, Sayı: 16, 1 Aralık 1950, s. 683-686; Sayı: 17, 15 Aralık 1950, s. 715-717; Sayı: 19, 15 Ocak 1951, s. 820-821; ayrıca bkz. Aziz Esenbel, "Kardeşinin kalemiyle Paris Sefiri Salih Münir Paşa", Tarih Dünyası, Sayı: 15, 15 Kasım 1950, s. 638-642. Salih Münir Paşa'nın ölümü vesilesiyle yazılan bir yazı için bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, "Salih Münir Paşa", Yedigün, Sayı: 309, 7 Şubat 1939, s. 12-13.

4 Aşağıda zikredeceğim olaylar Ziyad Ebüzziya'nın V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'ne sunduğu ve 1988 yılında yayınlanan "II. Abdülhamid'in dinî ve millî konulardaki hassasiyeti" başlıklı tebliğinin özeti mahiyetindeki şu yazısından alınmıştır: "Sultan Hamid'in Avrupa'da oynanmasını yasaklattığı tiyatro eserleri", Türk Edebiyatı, Sayı: 150, Nisan 1986, s. 6-11.

190 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

him hizmet karşılığında bir Nişan-ı İmtiyaz takdim edildiğini söylememe gerek yok.

Yazışmaların başlığı, "Hz. Muhammed aleyhisselatü vessalam hazretlerinin nânvı kudsiyelerine karşı tertip olunan oyuna dair"dir. Bu başlık bile aslında maksadın sanat olmadığına, ger-* çek bir "oyun"la karşı karşıya bulunulduğuna işaret etmektedir. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Montbella aracılığıyla Fransa hükûmetine sert uyarılarda bulunan Sultan Abdülhamid, oyunun sahneye konulması halinde Osmanlı-Fransız ilişkilerinin biteceği ultimatomunu göndermişti.5

Diplomatik tehditler Fransa'da işe yaramıştı ama bakalım diğer ülkelerde nasıl sonuç verecekti?

Ancak yazar de Bonnier de işin peşini bırakmaya niyetli değildir. Bu defa eserini Abdülhamid'in dış geçiremeyeceğini tahmin ettiği, devrin ABD'si olan İngiltere'de oynatmak için girişimde bulunur. Ne var ki, Irving adlı bir aktörle anlaşmış olmasına, bir nevi devlet tiyatrosu olan Lyceum Kraliyet Tiyatro-su'nda oynanması kararlaştırılmasına rağmen, Abdülhamid'in inatçı müdahalesinden kurtulamaz. Bu defa

diplomatik kanallardan bizzat İngiltere'nin ılımlı Dışışleri Bakanı Lord Salisbury devreye sokularak piyesin yalnız o tiyatrodaki değil, bütün İngiltere'de oynanması yasaklanır.

Sultan Abdülhamid-Marki de Bonnier kovalamacasının böylece noktalanmış olduğunu sanıyorsanız aldaniyorsunuz. Çünkü bu işin bir de üçüncü raundu var.

Bu defa 3 yıl sonrasındayız. Devir değişmiş, Lord Salisbury gitmiş, yerine bir başka Lord, İslamiyete daha mesafeli duran Roser-bery Dışışleri Bakanlığı koltuğuna oturmuştur. Bu değişiklik üye-5 Ahmet Uçar, "II. Abdülhamid'in Avrupa sahnelerine müdahalesi: Dünyaya konan ambargo", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 36, Ocak 1997.

Kurtlarla Dans | 191

rine Marki de Bonnier yeniden atağa kalkar ve bir başka Londra ti-yatrosuyla anlaşır. Ancak bu defa da eserini sahneye koydurmayı başaramayacaktır. Velhasıl Abdülhamid'in mahir diplomasisi, bu mel'anetin icrasına müsaade etmeyecektir. Nitekim 1900 yılında Paris'te oynanmak istenen bÂuhammed'in Cenneti adlı bir başka piyesin ancak ismi ve muhtevası değiştirilerek sahneye konulur hale getirilmesi de onun ince diplomatik girişimlerinin eseridir.

Keza Roma'da oynatılmak istenen Fatih Sultan Mehmed üzerine bir piyes de, OsmanoğluHarının küçük düşürüleceği gerekçesiyle yasaklatılmıştır. İşin ilginç yanı, Sultan'm kendi gücünün yetmediği durumda yakın dostu Alman İmparatoru II. Wil-helm'i devreye sokarak bunu başarmasıdır. Yasaklama olayını haber veren 15 Nisan 1890 tarihli bir İtalyan gazetesinde (Capi-tan Fracnssa) aynen şu satırlar yer almaktaydı: Bu dramın sahneleneyeceği haberi üzerine, Sultan [Abdülha-mid adeta, kendisine, bir Rus filosofun Boğaziçi'ne doğru hareket halinde bulunduğu bildirilmiş gibi, heyecana kapıldı. İmparator VVilhelm de [konuyla] ilgilenmiş göründü.

Hatta 1893 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde sahneye konulan ve İslam Peygamberi'nin hayatını olduğundan farklı gösteren Muhammed adlı tiyatro oyunu da, (yazarının De Bonnier olup olmadığına dair sarıh bir bilginiz yok ama tarihler aynı oyun olduğu fikrine götürüyor bizi) Sultan Abdülhamid'in ABD Elçisi Alexander W. Terrell ile yaptığı özel görüşmeden sonra, federal hükümetin yetkisi dahilinde olmamasına rağmen, bizzat Başkan Crover Cleveland'ın girişimleriyle sahneden kaldırılmıştır.6 Müdahalenin Amerika ayağında ise Osmanlı'nın Washington sefiri Mavroyani bulunuyordu.

6 Çağrı Erhan, Türk-Amerikan ilişkilerinin Tarihsel Kökleri, Ankara 2001, İmge Kitabevi, s. 359.

192 « Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Abdülhamid Han'ın sevgili Peygamberine, İslamiyete ve ecdadına yönelik küçük düşürücü tavırlara karşı, güçlü Batılı devletleri karşısına alma pahasına, müsamahasız, tavizsiz ve kararlı tutumu kısa sürede etkisini göstermiş ve tiyatrolar İslamiyetle ilgili eserleri daha bir titizlikle seçer olmuşlardır. Sonuçta gerek -Fransa'da, gerekse İngiltere ve İtalya'da, hatta o sırada İngiliz işgali altında bulunan Hindistan'da7 Peygamber Efendimiz ve Osmanlı padişahlarına yönelik bu tür hakaret içeren eserlerin sahnelenmemesi yolunda bir gelenek oluşmuştur. Nitekim devrin Avrupalı bürokratlarının Osmanlı'nın bu hassasiyetini nazar-ı dikkate aldıklarını ve basını da zaman zaman yardıklarını görüyoruz. Bu da Abdülhamid'in iktidar ve nüfuzunun sadece içeride ve sadece İslam âleminde değil, Avrupa'da da oldukça yüksek olduğunu gösteriyor.

Bir piyes için koca Alman İmparatoru II. VVilhelm'i bile devreye soktuğuna bakılırsa onun bu işleri ne kadar ciddiye aldığı ve aldıracağı rahatlıkla anlaşılır. Aleyhteki propagandasına son vermek için bir ara İngiltere'nin ünlü The Times gazetesini satın almaya dahi kalkıştığı söylenir Sultan'm8. Neden vazgeçtiğini bilmiyorum. Ama hiç de yabana atılacak bir fikir değil bence. Düşünsenize, The Times gazetesi bizim olsaydı...

Mabeyn kâtiplerinden Tahsin Paşa'nın yalancısıyım. Sultan Hamid Times, Temps, Kölnische Zeitung, Tribüne, Standard ve "Viye-demusti" gibi İngilizce, Fransızca ve Almanca gazetelerin siyasî makalelerini günü gününe tercüme ettirip inceler, tepki verilmesi veya düzeltilmesi gereken haber ve yazılan işaretler ve bazı ünlü

7 Ziyad Ebüzziya'nırı tebliğinden nakleden: Cezmi Eraslan, Doğrulan ve Yanlışlarıyla Sultan II.

Abdülhamid, İstanbul 1996, Nesil Basım-Yayın, s. 78-79. Bu piyes meselesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zekai Konrpa, Peygamberimiz, İslâm Dini ve Aşe-re-i Mübeşere, İstanbul 1963, s. 485-487

8 Ziya Erkins, "Abdülhamidin kitap merakı", Tarih Dünyası, Sayı: 32, 26 Ağustos 1952, s. 1278.

Kurtlarla Dans « 193

yerli ve yabancı yazarlara cevaplar yazdırarak o gazetelerde ya-ymlatırmış. Bununla da yetinmeyen propaganda üstadı Abdülha-mid, Avrupa gazetelerinin temsilcilerini Yıldız Sarayı'na çağırır, onlara iltifatlar yağdırıp hediye ve nişanlarını takdim ettikten sonra, çıkan haberlerin düzeltilmesini rica etmiş. Tabii itiraz etmek ne mümkün! Birkaç gün sonra bakarmışmız ki, o muhabirler aynı gazetede bu defa Osmanlı lehine haberler yazmışlar.9

Maalesef II. Abdülhamid'den sonra ne bu dinî hassasiyetler ortada kalmıştır, ne de uluslararası itibar ve nüfuzumuz. Sadrazam Talat Paşa bile, iş isten geçip Sultan 1918 Şubat'ında ölünce, bir yakınma, 'Tam onun Avrupa hükümdarlarıyla alakasından ve hanedanlar üzerindeki nüfuzundan istifade edeceğimiz bir sırada öldü', diye yazıklanacaktır.

Ne hazin bir itiraf! Ve İttihadcılarının içine düştükleri zavallılığın derecesine bakın. Memleketi kurtaracağız diye iç savaş çıkartarak tahhından indirdikleri bir adamdan, ellerine yüzlerine bulaştırıp devletin başkentini dahi esarete duçar ettikten sonra adeta yılanı sarılır gibi medet ummak, tam da onların çocukluklarına yaraşır bir tavır değil mi?

Yine de sağ olsaydı, Sultan onları, hainler hariç, "gafil" evlatları olarak yeniden bağrına basmaya hazırды. Şimdiki ne yapıyor? Biliyorsunuz. Ve biz bu ümmetin onurunu korumak için didinmiş adama, şahsî iktidarı için diktatörlük yaptığı iftirasını savurmaya devam ediyoruz. Yahu Peygamberinin hakkını savunmanın şahsî iktidar tutkusuyla ne alakası var? Bilen varsa beri gelsin.

9 Tahsin Paşa, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: Sultan Abdülhamid, 5. baskı, İstanbul 1999, Boğaziçi Yayınları, s. 160. Ayrıca bkz. Ahmet Uçar, "II. Abdülhamid'in Avrupa sahnelerine müdahalesi: Dünyaya konan ambargo", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 36, Ocak 1997. O yıllarda Amerika Sefirimiz Aleksandr Mavroyani Bey'dir.

194 -

ABD'nin çözemediği Abdülhamid bilmececi

ABD'NİN OSMANLI DÖNEMİNDEKİ son büyükelçilerinden (1913-1916) Henry Morgenthau'nun, Ermeni soykırımı konusunda birinci dereceden etkili olmuş ve Amerika'da Türkiye aleyhtarlığını fişekleyen Secrets of the Bosphorus [Boğaziçi'nin Sırları] adlı hatıralarında II. Abdülhamid'den sürekli "Kızıl Sultan" veya "Kanlı Sultan" diye söz etmesi¹, yazdıklarının 'objektifliği' hakkında yeterli bir ipucu verebilir. Ancak bir Alman Ya-hudisi soyundan gelen Morgenthau'nun kini, Ermeni soykırımı veya Abdülhamid'le sınırlı kalmaz. O, Osmanlı'da neredeyse olumlu hiçbir şey bulunabileceğine inanmaz:

Türk'ün beş yüzyılda elde ettiği medenî inceliklerin tamamı, insafsızca hor gördüğü tebasından alınmıştır. Dini Araplardan gelir; dili [ancak] Arapça ve Farsça unsurlardan ödünç alınmak suretiyle belirli bir edebî değere ulaşmıştır; yazısı Arapçadır. İstanbul'un en nefis mimari anıtı olan Ayasofya Camii, aslen bir Hristiyan kilisesidir ve pratikte bütün Türk mimarisi Bizans mimarisinden türemiştir...2

1 Henry Morgenthau, Secrets of the Bosphorus: Constantinople, 1913-1916, 4. baskı, Londra: Hutchinson & Co., 1918.

2 Age, s.183.

Kurtlarla Dans | 195

Gördüğünüz gibi, bu sözler pek yabancımız değil aslında. Bugün içimizde de nice "Morgenthau'lar"ın var olduğunu ve bir zamanlar "onlar"ın olan bu tür düşüncelerin zamanla nasıl "kendi" düşüncelerimiz haline dönüştüğünü göstermek için verdim bu örneği. Sanki Amerika'nın dini Amerika'da icad edilmişti; sanki Amerikalılar bir başka kıtanın dilini ve edebiyatını kullanmıyorlardı; sanki Amerikalıların kullandıkları alfabe, kendi kıtalarında icad edilmişti. İnsan bir başka toplum hakkındaki ahkâm keseceği zaman önce kendine bakmalı değil mi ya?

Neyse, Morgenthau'nun hatıralarını değerlendirmeye günün birinde sıra gelecek nasıl olsa. Onun hakkındaki değerlendirmemizi ileriye erteleyerek şu sözde "Kızıl Sultan"a Amerikan Büyükelçisi'nin neden düşman olduğu meselesini biraz eşeleyelim. Bakalım altından neler çıkacak?

Abdülhamid'in Amerika kozu

Neydi sahiden de Morgenthau'ya, Abdülhamid Han hakkında, "tarihte bilinen en korkunç canavarlardan biri" dedirten kötülüğü?

Sıraladığı sebepler arasında bir tanesini gösteremez ki, aynı tehditlerle, hatta yüzde biriyle dahi karşılaşan bir Amerikan Başkanı (hayranı olduğu liberal Woodrow Wilson dahil) elini kolunu bağlayıp seyretmiş olsun olanı biteni. Gösterebildiği tek suç, vatanını Avrupalı emperyalistlere kaptırmamak için çırpın-masıdır ki, aslında Abdülhamid'in Yahudilere Filistin topraklarını satmayı reddetmesi bile, 'normal' bir Amerikalının elleri na-sırışınca kadar alkışlaması gereken bir vatanseverlik örneği değil de nedir?

Bence Sultan Abdülhamid'in asil suçu, bundan da büyüktü. Epey büyüktü: O, ABD'yi bir 'koz' olarak kullanmaya kalkmıştı!

196 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Vahdettin Engin'in yeni yayınlanan II. Abdülhamid ve Dış Politika³ adlı çalışmasında bu kozun nasıl oynandığı, belgeleriyle ortaya konulmuş durumda. Kitapta yayınlanan ve Padişahın Sadrazam'a yazdığı 13 "hususî irade"nin metinlerine baktığınızda, 1893'den 1908'e kadar geçen 15 yıl içerisinde (yani Morgent-hau'nun göreve başlamasından 5 yıl öncesine kadar) Abdülhamid'in, bir yandan ABD silahlarıyla

ordusunu donatırken, öbür yandan kendi ülke ve devlet çıkarları doğrultusunda tavrını -gerekirse restini- ortaya koyabildiğim ve bir Osmanlı olduğumu hiçbir zaman unutmadığımı görürsünüz.

Mesela 13 Ocak 1886 tarihli hususi iradede Çanakkale Boğa-zı'ndan geçmek isteyen Bankroft adlı Amerikan gemisine, ABD Paris Antlaşmasına imza atan devletlerden olmadığı gerekçesiyle izin vermemiştir. 20 Aralık 1897'de ise bu defa Erzurum'da bir konsolosluk açılması gündemdedir. Cevap: ABD'nin Erzurum'da bir konsolosluk açmasına gerek yoktur, çünkü orada hiçbir ABD vatandaşı yoktur. "Amerikan sefaretinin böyle gereksiz bir konuda ısrarcı olması uygun görülmediğinden talebinin geçiştirilmesi Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin emir ve iradeleri gereğidir."

Nasıl? Morgenthau gibilerin Abdülhamid'e niye bunca öfkelenedikleri meselesi yavaş yavaş aydınlanıyor değil mi?

Devam öyleyse.

ABD'ye direnen Sultan

ABD ısrarla İstanbul'da bir büyükelçilik açmak istemektedir. Ancak Sultan Abdülhamid dış politikada iyi kötü kurmaya çalıştığı dengeye yeni bir aktörün girmesinin Osmanlı Devle-ti'nin çıkarlarına uygun düşmeyeceğine inanmıştır bir kere.

3 Vahdettin Engin, II. Abdülhamid ve Dış Politika, İstanbul 2005, Yeditepe Yayınları.

Kurtlarla Dans | 197

Bunun için de şu gerekçeyi ileri sürer: "Bizim Washington'da-ki temsilciğimiz de Orta Elçi düzeyindedir. Bu talep, Osmanlı Devleti'nin Washington sefaret, büyükelçiliğe yükseltilmedik-çe kabul edilemez!"

1898 yılında ABD bu defa Ermeni Patirtisi'nin tazminatını ödettirmeye çalışmaktadır İstanbul'a. Tehditlerin bini paradır. Ama Abdülhamid yine yılmaz, yine bir hususi irade çıkarır:

Her ne ad altında olursa olsun tazminat talebinin yerine getirilmesi, olaylarda sorumluluğun kabulü anlamına geleceğinden, hiçbir şekilde tazminat ödenmesinin söz konusu olmadığı ABD sefirine hatırlatılmalıdır.

Nihayet Harput a (eski Elazığ) bir ABD konsolosu atanır. Ancak yapılan araştırmada bu kişinin Osmanlı vatandaşı bir Ermeni olduğu ve sonradan ABD vatandaşlığına geçtiği anlaşılır. Oysa ABD ile yapılan antlaşmaya göre bölgeye, eski Osmanlı vatandaşları atanmayacaktır. Bu nedenle sözkonusu konsolosun göreve başlamasına engel olunması irade olunur. Tarih: 3 Aralık 1900'dır.

Oysa aynı yıllarda Abdülhamid, ABD'nin silah şirketleriyle görüşme pazarlıklarına devam etmekte ve Connecticut'daki bir şirketten Türkiye'de hafif silah fabrikası kurmasını istemekte, Amerikan Bahriyesi'nden General Bucknam'ı âlâ-yı vâlâ ile "Bagnam Paşa" yapıp hizmetine almakta ve o zamanlar henüz bıyığı terlemiş bir bahriyeli subay olan geleceğin "Hamidiye kahramanı" Rauf Orbay'ı, Bucknam Paşa ile birlikte kruvazör ve denizaltı alımı için ABD'ye göndermekteydi.

Daha da ilginç, Bucknam Paşa'nın, kendisine anlatılan "denizciliğe düşman" Abdülhamid görüntüsü ile kendisini Avrupa ve Amerika'ya gemi ve denizaltı almaya gönderen "denizcilik meraklısı" Abdülhamid görüntüsünü bir türlü bağdaştıramayı-

198 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

şıdır. Nitekim yaveri Rauf Bey'e içine düştüğü şaşkınlığı şöyle dile getirmiştir:

Bilmece gibi bir adam. Hem de çözülmesi çok çok çok zor olan bir bilmece!

Bu bilmeceyi çözdüğümüzde, göreceğimiz resim, emin olun, Morgenthau'nun sunduğundan çok çok çok farkb olacaktır.

" 199

Abdülhamid "Amerikancı" mıydı?

Padişah [Abdülhamid] hava basıncıyla işleyen yeni toprak konusunda kendisine ayrıntılı bilgi sağlamam için kişisel bir ricada bulunmuştur. Ayrıca topun makine aksamını gösteren azimler, fiyatı hakkında bilgi ve Savaş Bakanlığı'nın vermeyi uygun göreceği diğer bütün ayrıntıları istemiştir. Çanakkale Boğazı'nın savunmasını desteklemek için bu toplardan almayı tasarlamaktadır.

(ABD Elçisi Spencer Eddy'den

ABD Dışişleri Bakanı John Hay'e mektuptan)

TARİH VE TALİH; ikisinin de ne zaman hangi yöne döneceği hiç belli olmaz. Osmanlı-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri de böyle olmuş. Başlangıçta yeterince ciddiye almadığımız bu uzaktaki bayrağın günün birinde güney sınırlarımızda dalgalanacağını kuşkusuz kimse tahmin edememiştir. Tıpkı bundan sonra olacakları kimsenin tahmin edemeyeceği gibi...

Osmanlı Devleti'nin, Sultan Abdülaziz devrinden başlayarak ABD'den yoğun bir şekilde silah ve mühimmat satın aldığı, dahası bu silah ticaretinin, Alman nüfuzuna girildiği 1904 yılına kadar devam ettiğini biliyor muydunuz? İşte Sultan II. Abdülhamid'in "Amerikancı" dış politikası ve yine işte Abdülhamid farkı.

1827 yılında Rus, İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri, gizlice anlaşarak herhangi bir savaş sebebi (casus belli) olmaksızın Na-

200 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

varin'de toplanmış bulunan Osmanlı donanmasına ani bir baskın vermiş, baskında tam 52 adet savaş gemimiz batırılmış, 6 bin levendimiz de şehadet şerbetini içmişti. Bu kritik olay, bir yandan Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yolu açacak, öbür yandan da Osmanlı yöneticilerine, Avrupalı devletlerden hiçbirine * güvenilemeyeceğini -bir kere daha- öğreten ibret dolu bir tecrübe olacaktı. Yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti'nin hayırhahlığı sayesinde palazlanmış Fransa gibi bir 'dost' devlet bile, kendi çıkarı gerektirdiğinde dostluğunu gözünü kırpmadan satabiliyordu. Nitekim aynı Fransa, 3 yıl sonra, 1830'da Cezayir kıyılanna bir çıkarma yapacak ve Osmanlı Devleti'nin bu en batıdaki kanadına dişlerini geçirecekti. Peşpeşe yaşanan bu iki facia, yani Navarin baskını ve Cezayir'in işgali, Osmanlı devlet ricalini, dış politikada yeni alternatifler aramaya zorlayacak ve Osmanlı dış politikasında "Amerika kozu" böylece devreye girecektir. Bağımsızlığını kazanab yarım asır bile olmamış olan ABD, payitaht İstanbul'da işte böyle bir zeminde gündeme gelmişti.

1799 yılında ABD'nin Lizbon maslahatgüzarı İstanbul'a bir antlaşma yapmak üzere gönderilmişse de, görüşme bir türlü gerçekleşmemişti. Bir yıl sonra Kaptan VVüliam Bainbridge, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'yla görüşerek ABD'nin Osmanlı Devleti'yle bir antlaşma yapmak istediğini bildirmiş, ne var ki, bu teklif İstanbul'da sıcak karşılanmasına rağmen herhangi bir sonuca bağlanamamıştı. Osmanb'yla el sıkışamayan ABD, bu defa Cezayir ve Libya (Trablusgarp) yöneticileriyle muhatap olmuş, anlaşamadığı zamanlarda ise savaş açmış, ancak gemilerini bir türlü gönül rahatlığıyla seyrettirememişti Akdeniz'in tuzlu ve bol korsanlı sularında.

Sebepler?

ABD'nin, Akdeniz'i hâlâ avucunda tutan Osmanlı Devleti'yle resmi bir antlaşması (ahidnamesi) yoktu da ondan.

Kurtlarla Dans | 201

Amerikan tüfekleri Osmanlı piyadelerinde

Bu tatlı günler pek çabuk geçti. Rusya, Fransa ve İngiltere'nin, elinde kalan topraklarını da parçalayacağını gören Osmanlı stra-tejistleri, bu defa yeni ekonomik ve askerî süper güç olarak ABD'yi hatırlayacak ve 1830'lardan itibaren artık Osmanlı limanlarına, Amerikan bayrağı taşıyan ticaret gemileri de yanaşacaktı.

Yalnız ticaret gemileri mi: Başkan Andrew Jackson döneminde Henry Eckford adlı ünlü gemi mühendisinin eseri olan savaş gemisini, 150 bin altına Osmanlı donanmasına katılmış görüyoruz. (Anlatayım da gülün biraz: İç savaşta istihdam edilmek üzere Osmanlı limanlarından "deve" ithal eden Amerika, bunun karşılığında İzmir Valiliği'ne sandıklarla tüfek hediye etmiştir. Rivayete göre bizim Amerikan tüfekleriyle ilk selamlaşmamız böyle olur.)

Lakin silah ithalatında asıl kırılma noktası, 1870'lere rastlar. ABD iç savaştan yeni çıkmıştır. Kuzey'in silah fabrikaları savaş sırasında üretim hacmi ve teknoloji bakımlarından dünyada ön sıralara yükselmiştir. Seri üretimden dolayı fiyatlar alabildiğine düşmüştür. Amerikan ordusunun elinde milyonlarca adet tüfek kalmıştır ve bunlar için uygun bir pazar aranmaktadır. Bu "uygun" pazarlardan birisi de Osmanlı Genelkurmayı olacaktır.

Nitekim 1869 yılı sonlarında Osmanlı kışlarına 239 bin adet Enfield marka tüfeğin girdiğini görüyoruz. 5 yıl sonra ise tüfeğin markası, sonradan ünlenip türkülerimize kadar girecek olan Martini'ye dönüşecek, adedi de tam 500 bine vuracaktır.1 Böyle-

1 Martini ve Henry adlarını taşıyan tüfeklerin imalatının bilimsel kontrolünü yerinde yapmak üzere ABD'ye gönderilenler arasında ünlü asker matematikçimiz Albay (Miralay) Vidinli Tevfik Paşa da bulunmaktaydı. Bkz. Kâzım Çeçen, "Hüseyin Tev-fik Paşa", Bilim ve Teknik, Sayı: 285, Ağustos 1991, s. 42; Salih Zeki Bey'in Asâr-ı Bâ-layye'sinde verilen Tevfik Paşa biyografisinin bir özeti için bkz. Celâl Saraç, Salih Zeki Bey: Hayatı ve Eserleri, Hazırlayan: Yeşim Işıl Ülman, İstanbul 2001, KızılelmaYa-yımları, s. 45-57.

202 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

ce 1870'ler itibariyle Osmanlı Devleti'nin silah satın aldığı birinci ülke konumuna yükselecektir ABD. Hele yaygın olarak '93 Harbi' diye bildiğimiz 1877-78 Rus Savaşı'nda silah ithalatı çılgınca artmış, bu kritik dönemde Amerikan silah şirketleri tam kapasite çalışarak milyonlarca kurşun, fişek ve tüfek yollamışlardır * cephelerimize. Tabii buna karşılık milyonlarca dolarımızın da ABD silah şirketlerinin

kasasına aktığını söylememe gerek yok.

Bu silahlanma çabası, Sultan II. Abdülhamid döneminde artarak devam edecektir.

'Yeni Kıta'nın silahları 'Hasta Adam'ın askerlerinde

Amerikalı komutanlar General Berdan ve Albay Lay'in savaş gemisi (torpidobot) satabilmek için İstanbul'da nasıl kıyasıya bir rekabete girdiklerini belgelerden takip edebiliyoruz. Oral Sander ve Kurthan Fişek'in sunduğu Amerikan belgelerinden öğrendiğimize göre², adı muhaliflerince, nahak yere "denizcilik düşma-nı"na çıkartılan II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında çok sayıda yerli ve yabancı imalat savaş gemisi denize indirilmiş ve denizaltılar da dahil, Osmanlı donanması elden geldiğince takviye edilmiştir. Ancak ağırlığın kara kuvvetlerine verildiği aşikârdır.

Nitekim İstanbul'daki Amerikan elçisi Terrell, ABD Dışişleri Bakanı'na yazdığı 1897 tarihli mektubunda, Sultan II. Abdülhamid'le yaptığı bir görüşmeyi anlatır ki, izlenimleri hakikaten ibret vericidir. Osmanlı Devleti o sırada Yunanistan'a savaş açmıştır ve ordularımız Dimetoka'ya kadar ilerlemiştir göz açıp kapayıncaya kadar. Avrupa, büyük bir şaşkınlık içerisinde izlemek-

2 Oral Sander - Kurthan Fişek, ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929), İstanbul 1977, Çağdaş Yayıncılık. İhsan Ilgar, "Tarih boyunca Türk-Amerikan münasebetleri", Tarih Konuşuyor, Sayı: 27, Nisan 1966, s. 2209-2214. Tefik Demiroğlu, "Vesikalar: Amerikan sermayesinin celbi teşebbüsü", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 50, Şubat 1954, s.2923.

Kurtlarla Dans | 203

tedir Osmanlı ordusunun neler yapacağını. "Hasta Adam" dirilmekte midir yoksa?

Karşılıklı iltifatlardan sonra Sultan, askeri birliklerin silahlan-dırılmaları ile sahil bataryalarının yapımından söz açar; ardından topçuluk alanında ABD'deki en son deneylerin sonuçları hakkında bilgi ister. Besbelli ki, bu ilgilend elcinin kafası karışmıştır ama ABD ordusunun henüz kullanmaya başladığı tüfeklere dikmiştir gözünü Sultan Abdülhamid; bu konu üzerinde, TerreH'in deyişiyle, "özellikle" ve "ısrarla" durmuştur. TerreH'in savaş halindeki Osmanlı ordusuna dair gözlemlerinde bu gözlemlerinden zekâ ve bilgi ışıklan fışkıran Sultan'ın etkisi sürekli hissedilir:

Askerlerin kusursuz donanım ve disiplini yanında, sağlık ve temizliğin geliştirilmesi için gösterilen büyük özen şaşırtıcıdır. Her keresinde kırk asker alabilen dev bir Türk hamamı her an kullanılmaya hazır beklemektedir. Türkiye'nin elinde donanım ve cephanesiyle birlikte t milyon adet Mavzer silahı bulunmaktadır. Bakanlığımızı ilgilendirebilir: Avrupa'nın bu "Hasta Adam"mm karşısına yalnızca bir tek düşman güç çıkarsa, herhalde modern zamanların en dinç ve dinamik hastasına tanık oluruz.

Sultan Abdülhamid'in Amerika kozu, bir kaç sayfamızı daha işgal edeceğe benzer.

Olsun, değmez mi?

204 »

Abdülhamid Chicago'da ne yaptı?

AMERİKALI Osmanlı tarihçisi Heath Lowry ile birlikteydik. Kuzey Yunanistan'ı dağ taş demeden gezip araştırmalar yapıyormuş. "Hayırdır" dedim, "neyin peşindesiniz şimdi de?" Bana Gazi Evrenos Bey'in ayak izlerinin peşinde olduğunu söyledi. Bu bir tek adamın sadece kılıçla değil, bilgiyle, ticaretle, dinle ilgili konularda Yunanistan topraklarına ektiği mimari tohumların bölgeyi nasıl asırlarca canlı tuttuğundan, dahası, eserlerinin son dönemde ortadan kaybolduğundan acı duyarak bahsetti. İçime eğilip baktım o sırada; onunki kadar acı telvesi görünmüyordu!

Osmanlı günümüzde enine, boyuna, derinliğine ve yer altı dünyasına kadar yoğun bir arama bölgesi haline gelmiş durumda. Bakıyorsunuz iki arkeolog çıkmış (Uzi Baram ve Lynda Car-roll), "Osmanlı arkeolojisinin elzemliğinden dem vuruyor.1 Bir başkası (İsraili Amy Singer), "Osmanlı filantropisi"ni, yani hayırseverliğini sosyal bilimlerin projektörü altına yatırıyor.2 Öte yanda Usame Makdisi diye biri "Osmanlı Oryantalizmi" kavra-

1 Editörler: Uzi Baram ve Lynda Carrol, Osmanlı Arkeolojisi, Çeviren: Bilgi Altanok, İstanbul 2004, Kitap Yayınevi.

2 Amy Singer, Constructing Otlaman Bencificince, SUNY Press, 2002.

Kurtlarla Dans | 205

mini postallıyor uzmanlarımızın rahat döşeklerine.3 Diyeceğim o ki, şu günlerde Osmanlı, yeni bir baharına eriyor. Bizi yeni yüz-leriyle karşıyor, buyur ediyor bakir kıtasına.

Makdisi'nin makalesi bana, özellikle II. Abdülhamid'in devrin sanayileşmiş ülkelerinin gövde gösterisine, hatta "sanayi âyini" ne dönüşen Dünya Fuarı'ndaki ilginç tutumunu hatırlattı. 1893 yılında Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde Şikago'da düzenlenen Dünya Fuan'na İngiliz işgali altındaki Mısır da katılmış ve Mısırlılar tam bir Şarklı mahlukların "hayvanat bahçesi" gibi teşhir edilmişti. Özel olarak Mısır'dan getirilen eşeklerle 'modern' Avrupalı Doğu heveslilerine turlar

attırılıyor, Şark'ın efsunkâr güzelliklerini en azından tatmaları sağlanıyordu. Sergi pavyonlarında ise hep geleneksel sanatlar veya kıyafetler, folklorik veya etnografik unsurlar Batılı göze hoş gelecek şekilde takdim olunuyordu.⁴

Oysa sömürgeciliğe direnerek modernleşmek gibi zorlu ve soylu bir yol tutturmuş olan Osmanlı Devleti, müşterilerine tatsız bir sürpriz hazırlamıştı. Görmek istediği türden seyirlik ve mahmur bir Şark sergisi gezmek için koşup gelen Avrupalı ve Amerikalı bay ve bayanlar, Osmanlı standında tam bir hayal kırıklığı yaşadılar.

19 Şubat 1891'de Şikago'dan davet geldiğinde hesap kitap yapılmış, karşılığın bayağı yüksek bir meblağ çıkınca, sergiye devletin katılmasının pahalıya patlayacağı gerekçesiyle ihale özel bir şirkete, Suhami Sadullah ve Kumpanyası'na verildi. Şirket çeşitli projeler hazırlayıp sundu yöneticilere. Kurulacak "Türk köyü"ne Sultan Ahmet Çeşmesi şeklinde bir Osmanlı çarşısı yapılacak,

3 Usama Makdisi, "Oltoman Orientalism", American Historical Review, sayı: 107, 2002, s. 768-796.

4 Timothy Mitdhell, Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi, Çeviren." Zeynep Altok, İstanbul 2001, İletişim Yayınları. 206 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Sultanahmet'teki dikilitaşın bir kopyası ve en önemlisi de Süleymaniye Camii'nin küçük ölçekli bir benzeri dikilecekti. Ancak şirket hemen uyarıldı. Devlet, kıyıda köşede bir sığıntı gibi yer almak istemiyor, onuruna gölge düşürmeyecek merkezî bir alan istiyordu. İstek karşılanmış olmalı ki, Türk köyünün Alman ve "• Hollanda köyleriyle aynı sokakta yer aldığını görüyoruz. Ayrıca Türkçe, Arapça ve İngilizce yayınlanacak bir gazete çıkartılıyor, bir tiyatro kuruluyor, Osmanlı memleketlerini tanıtan geniş bir fotoğraf sergisi açılıyor, soylu Arap atlarının sergileneceği Sultanahmet'teki gibi bir Atmeydanı tasarlanıyordu. Gelgelelim, çift kubbeli ahşap bir binadan oluşan sergi mekânı iyi hoştu da, sergilenen eşya bir tuhaftı sanki. Feshane imalatı kırmızı bir kumaşın üzerine bayrağımızın ay ve yıldızı işlenmiş ve duvarların bir kısmı bunlarla kaplanmıştı. Vitrin camlarına bile ay yıldız işlenmişti. "Biz buradayız" mesajı vermek için elden gelen yapılmıştı; biz buradayız ve dimdik ayaktaız!

Bir Batılının aklını karıştıracak her türlü karşı harekât gözleniyordu bu salonda. Mesela Yemen kahvesi ile tuz çuvalının yanında garip metal cisimler göze batıyordu. Bunlar Tersane-i Hümayun'da imal edilmiş torpidolardan başkası değildi! Yine mesela Girit sabunları ve çeşitli maden numunelerinin arasına bir yangın söndürme aracı yerleştirilmişti ustaca. Hereke'de, Şam'da, Kosova'da, Trabzon'da vs. imal edilen el yapımı tekstil, gümüş, altın işlemler, Sultan'm özel kuyumcusu Çubukçu-yan'm muhteşem takıları özellikle hanımları büyülyordu.

Bakıyordunuz ki, telgraf ve çeşitli elektrik makineleri yün, pamuk, ipek, pirinç ve haşhaş örneklerinin baş ucunda bir diken gibi parlatıyor dişlerini. Bir Osmanlı kruvazörünün maketi, Osmanlı modernliğinin sembolü olarak itinayla yerleştirilmişti. Böylece Şikago'da tam 3 bin farklı ürün sergilenmiş, belki bu tanıtıma oluk oluk para akıtan Amerika, İngiltere ve Kurtlarla Dans | 207

Fransa ile yarışılmamıştı ama, İspanya gibi bir çok Avrupa ülkesine fark atılmıştı.

Sonuçta mesaj verilmişti: Biz "Hasta Adam" değiliz; modern dünyaya uyum sağlayan bir bünyeyiz. Ama kendi kimliğimiz ve farklılığımızla.

Tabii yumuşak bir Şark atmosferi bekleyenler için hayal kırıklığını beraberinde getiren bu sergi, Abdülhamid'in "kurtlarla ulumak" şeklinde özetlenebilecek olan ince stratejisinin görkemli bir şovuna dönüşmüştü. Bu sebeptendir ki, Abdülhamid fuar için kendisine sunulan teklifler arasında sema eden dervişleri gördüğü zaman sinirinden köpürmüştü. Ona göre, kendimizi Batılının gözüne folklorik bir malzeme gibi sunma çabası yerine, diri, ilerleyen, kalkınan, bilim ve teknolojiye açık bir ülke imajına sarılmamız gerekiyordu. Tabii aynı padişah, fuar idaresine, yapacakları caminin civarında eğlence yerleri bulunmamasını tembihleyecek kadar da kimlik ve onuruna sahip çıkıyordu.

Yıl 1893. Çöktü çöküyor dediğimiz Osmanlı, Batılı gözün bizi görmek istediği kalıba böyle direniyordu. Ve yıl 2005. Neredeyse her 5 yıldızlı otelimizde bir semazen takımı var. Fark, intihar mı etti?

208 -

Roosevelt emir verdi: "İzmir'i bombalayın!"

Mükemmel bir diplomat olan Abdülhamid, genişleme arzusu içinde olan Büyük Devletler'in birbirileri arasındaki rekabet ve kıskançlıktan azamî ölçüde nasıl faydalanılacağını çok iyi biliyordu.

Amiral Sir Henry Woods

27 EKİM 1858'DE New York City'de, ailesinin ikinci çocuğu olarak doğdu. Çocukluğunda zaafiyet, miyopi

ve astımla mücadele etti. Okuma sevgisi, onda doğa sevgisinin oluşmasına yardım etti. 'Enerjik hayaf tan ömür boyu vazgeçmedi. 18'inde doğabilimci olmak için Harvard'a yazıldı. 22 yaşında New York Meclisi'ne seçildi. 1897'de Deniz Kuvvetleri Bakan Yardımcılığına atandı. 1899'da onu New York Valisi olarak görüyoruz. Yardımcısı olduğu Başkan McKinley'in suikastta ağır yaralanması üzerine 6 Eylül 1901'de yemin ederek başkanlık koltuğuna oturdu. 1902'de Panama Kanalı için ilk adımı attı. 1905'de Rus-Japon savaşını sona erdirmek için uğraştı ve Nobel Barış Ödülünü kazandı. 1907'de 16 Amerikan savaş gemisini dünyanın çeşitli bölgelerine gönderdi. Bu, ABD'nin dünya jandarmalığına soyundu-
Kurtlarla Dans • 209

ğunun ilanıydı. 1909'da Beyaz Saray'dan ayrıldı ama 'enerjik ha-yat'ı devam etti. Afrika'da safariye çıktı ve 500'den fazla hayvan ve kuş ölüsüyle ülkesine döndü. 1912'de tekrar başkan olmak için siyasete döndüyse de destek bulamadı. 1918'de oğlunu kaybedince ruhen çöktü ve 6 Ocak 1919'da öldü.] Geçtiğimiz hafta ABD Deniz Kuvvetleri'ne ait çifte nükleer reaktörle çalışan Theodore Roosevelt uçak gemisinin Marmaris açıklarına demir attığı haberlerini basında siz de benim gibi okumuş olmalısınız. Bu dev gemiye neden Theodore Roosevelt adının verildiğini yukarıdaki hayat hikâyesinden anlamış olmalısınız. İnternette yayınlanan bir fotoğrafta, geminin güvertesinde "big stick" (büyük sopa) yazısını okuyoruz. Bilmeyenler için söyleyeyim, bu bir politikanın sloganı olan söz de Roosevelt'e aittir ve "Yumuşak konuş ama elinden sopayı bırakma" şeklindedir.

"Büyük sopa"nın limanımızda ne aradığını siyaset yazar yorumculara bırakarak biz yine yuvamıza, yani tarihe çekilelim ve Roosevelt'in 100 yıl kadar önce İzmir'e yönelttiği sopası karşısında II. Abdülhamid'in nasıl bir politika izlediğini görelim. Roosevelt, az kalsın İzmir limanını bombalatacağı gönderdiği savaş gemilerine.

Olay şu şekilde gelişti.

Amerikalı misyonerler, özellikle Kırım Savaşı'nın (1854-56) ardından yasal engellerin azalmasıyla birlikte cesaret bulmuş ve imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağılmışlar, hatta Hilafetin başkentinde dahi Hristiyanlık propagandası yapmak bir yana, İslamiyeti küçük düşürücü yayınlara dahi kalkışmışlardı. 1878 Berlin Konferansı ise misyonerliği iyice serbest bırakırken, Osmanlı otoritelerinin elini kolunu bağlamıştı. İstanbul'da suçüstü yakalanan misyoner Dr. Koelle, İngiltere ile Osmanlı Devleti

1 Roosevelt hakkındaki bu bilgileri şu internet sitesinden derledim: <http://navysi-te.de/cvn/cvn71man.htm>
2io | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

arasında büyük bir diplomatik krize sebep olmuş, mesele güç bela halledilebilmişti.2

Ancak Müslüman ahali arasında misyonerlerin faaliyetine yönelik şüpheler, hatta öfke bitmemiş, saldırılar başlamıştır. 1893'de Merzifon'daki Amerikan kolejinden iki Ermeni öğret-* menin Ermeni isyanına karıştıklarını ortaya çıkmasıyla olaylar iyice alevlendi. Kolej binası, galeyana gelen halk tarafından tahrip edildi. Öğretmenler ve civarda Amerikan tabiyetine geçmiş 500 kadar kişi de tutuklandı.

Beyaz Saray'da bomba patlamış gibiydi. Kendi vatandaşlarına yapılan bu 'haksızlık' karşısında İstanbul'daki büyükelçiye, hem zararı karşılamaları, hem de tazminat ödemeleri için hükümet nezdinde girişimde bulunması talimatı verildi. Topraklarında vuku bulan bu müessif olay karşısında üzüntüsünü bildiren Babıalı, 500 lira tazminat ödemeyi kabul ederek hadisenin büyümesini önledi. Tutuklanan Ermeni öğretmenler de Abdülhamid tarafından affedildi.3

Tam bu olay yatıştırılmıştı ki, Ermenilerin ABD vatandaşlığına geçerek kapitülasyon haklarından kitlesel olarak yararlanmaya çalıştıkları yeni bir dönem başladı. Kendi tebasma karşı eli kolu bağlı kalan bir devlet ne yaparsa Osmanlı da onu yapacak ve bu oldu bittiye göz yummayacağını bildirecekti. Karşılıklı notalar gitti geldi, bir notalara savaşı yaşandı ABD ile Osmanlı Devleti arasında. Ardından 1894'e Sason ayaklanması geldi.

2 Koelle vak'ası ile ilgili bilgiler için bkz. Azmi Özcan- Ş. Tufan Buzpınar, "Church Missionary Society İstanbul'da: Tanzimat, Islahat ve misyonerlik, 1858-1880", İstanbul Araştırmaları, Sayı: 1, Bahar 1997, s. 63-79; Orhan Koloğlu, "Turning point for the Arab Caliphate: Dr. Koelle affair (1879-80)", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 2006, çıkacak. (Bu yazısını basılmadan önce görmeme izin verdiği için sayın Orhan Koloğlu'na teşekkür ederim.)

3 Çağrı Erhan, T ürk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, Ankara 2001, İmge Kita-bevi, s. 309-311. Aynı yazar, "Osmanlı-ABD ilişkileri", Osmanlı, cilt 2, İstanbul 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 243.

Kurtlarla Dans | 211

Osmanlı hükümeti sertleşti. Halk infial halindeydi. ABD elçisi, Beyaz Saray'dan korunma istedi. Ve ABD'den "Kentucky" adlı kruvazör yola çıktı. İzmir limanına demirleyen gemi, İstanbul'a gitmek niyetindeydi. Abdülhamid'den izin istendi ama izin yerine, gemiye değil ama personeline bir davet geldi. Yıldız Sarayı'nda bir akşam yemeğinde padişahla görüşen gemi personeli, Sultan'ın tazminatın ödeneceği

sözü, iltifatları ve hediyeleriyJe geri döndüğünde İstanbul bir süreliğine de olsa rahat bir nefes almıştı. Ancak Roosevelt'in Avrupa üzerinden Osmanlı'ya da sopa gösterme tutkusu bitmeyecekti. Sultan Abdülhamid direniyor, Roosevelt bütün enerjisiyle bu direnci kırmaya çalışıyordu. Yeryüzünde emperyalizme yem olmayan pek az ülke kalmıştı. Çin limanları parsellenmişti, Japonlar ABD tehdidi alfanda yaşıyor, Afganistan Rus desteğiyle İngilizlere karşı direnebiliyor-du. Osmanlı'nın eli kolu bağlanmıştı. Yapabileceği tek şey, vakit kazanmak ve bu barış döneminin imkânlarıyla olabildiğince onurunu ve toprak bütünlüğünü korumaktı. Tabii altyapı yatırımlarıyla eldeki insan kaynağını yetiştirmek de hedefler arasındaydı. Gelecekteki kaçınılmaz paylaşım savaşına ne kadar kuvvetli girilirse o kadar avantajlı olunacaktı.

Sultan Abdülhamid'in bütün stratejisi bu fikrin üzerine oturuyordu. Altyapı yatırımlarıyla eldeki insan kaynağını yetiştirmek ve teknolojik-bilimsel açığı kapamak da hedefler arasındaydı. Gelecekteki kaçınılmaz paylaşım savaşına ne kadar kuvvetli girilirse o kadar avantajlı çıkılacaktı. Beklenen paylaşım mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı olarak onun tahttan indirilmesinden 5 yıl sonra patlak verecekti. Tarihlerimiz yazmaz ama 1897'de İzmir limanına izinsiz girmeye kalkan "Bancroft" adlı ABD savaş gemisine kıyıdaki top-

212 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

çularımız tarafından ateş açılmıştı. O sırada İspanya ile uğrayan ABD bunu yutmuş göründü ve hesaplasmayı erteledi.4

1901'de başkanlık koltuğuna oturan Roosevelt, Osmanlı'ya gereken dersin verilmesini, hatta gerekirse savaş açılmasını bile düşünmüştü. Osmanlı donanması, ABD'nin devasa savaş gemilerini durdurma kudretinden mahrum değil miydi? Bir filo gönderirdiniz, olur biterdi. Ancak uyanık birisi olduğunu anladığımız Savaş Bakanı Elihu Root uyardı kendisini. Bu Türkler kolay lokma değillerdi. Evet Türklerin deniz kuvvetleri dökülüyordu ama kara kuvvetleri "kaya gibi sağlamdı" ve teke tek kaldıklarında "Türklerin eline değme Avrupa askeri su dökemezdi".

Roosevelt Hasta Adam'ın gücünün karada, güçsüzlüğünün ise denizde olduğunu bellemişti bir kere. Onun üzerine yalnız deniz kuvvetlerini seferber edecekti.

Beklenen fırsat, 1903'de, Beyrut'taki Amerikan konsolosuna suikast düzenlendiği tevatürüyle gelmiş oldu. Derhal 2 kruvazör yola çıkarıldı; ancak daha yoldayken haberin yalan olduğu anlaşıldı. Bir kere yola çıkmıştı, gemilerin yollarına devam etmesi kararlaştırıldı. Ağustos ayında İstanbul'dan gelen haberler, gemilerin halk üzerinde büyük bir etki yaptığını söylüyordu. Yoksa Beyrut bombalanacak mıydı?

Neyse ki beklenen olmadı. Her zamanki gibi sessiz ve derinden bir politika yürüten Abdülhamid, isteklere açıkça karşı çıkmamakla birlikte ya geciktiriyor ve savsaklıyor ya da ani bir çıkış yaparak Amerikalıları şaşırtıyor ve daima süre kazanıyordu.

1904 yılına gelindiğinde gemiler tehdit olmaktan çıkmış, birer sıkıntı unsuru olmuşlardı. Ne misyonerler konusunda bir adım a tu olabilmışti Abdülhamid'e, ne de herhangi bir söz alına-

4 VWilliam James Hourihan, "Roosevelt and the Sultans: The United States Navy in the Mediterranean, 1904", Şubat 1975'de Massachusetts Universitesi'nde savunulan doktora tezi, s. 148.

Kurtlarla Dans | 213

bilmişti. Artık gemilerin geri çağırılması gündemdeydi. Büyükelçi Leishmann Beyaz Saray'ın tavsiyesiyle, misyoner okulları konusunda Başkan'ın 'hassasiyetleri'ni ilettili Babıali'ye ve Sultan'a. İşte gemiler geri çekilecekti ve bu, Başkan'ın iyi niyetinin bir göstergesiydi! (Osmanlılar da saf değillerdi tabii; bunun zevahiri kurtarmaya yönelik bir manevra olduğunu Amerikan gazetelerinden okumuşlardı.) Açıkçası her iki taraf da ayak sürüyordu. Roosevelt, ülkesindeki misyoner cemiyetlerinin baskısı altındaydı, Abdülhamid ise devletin onurunu korumak peşindeydi.

Nisan 1904'e geldiğimizde Roosevelt'in deniz gücünü yeniden kullanmaya karar verdiğini görüyoruz. Bu defaki gösteri daha görkemli olmalı ve Sultan şartları kabul etmek zorunda kalmalıydı. Osmanlı tarafı tavize yanaşmayınca Başkan meşhur "büyük sopa"sını (big stick) çıkarmaya karar verdi. Sert bir telgraf çekti saraya. Misyoner okullarının serbest bırakılması için Başkan'ın son uyarışydı bu. Olumlu cevap geleceğini umuyordu ama Abdülhamid'in bitmez tükenmez oyunlarını da unutmamıştı henüz.5 Bekleyecek ve görecekli.

Filonun yaklaştığı haberleri, Yıldız Sarayı'nı alarma geçirmişti. Roosevelt de ne yapacağından tam olarak emin değildi. Bir bakanlar kurulu toplantısında Abdülhamid'in oyalama taktikleri karşısında öfkeye kapılarak İzmir'in bombalanmasını emretti. Bakan Hay'in buna itirazı gecikmedi: İzmir'e ateş açsa ne olacaktı? Sonuçta o yıl seçim yapılacaktı ve adetleri 5'e çıkan gemi-

5 Sultan Abdülhamid'in devletler arası ilişkilerdeki kurnazlığı ve zekice oyunları, bir Alman karikatüründe Avrupalı Büyük Güçleri atıklarınca bindirir ve başlarında onlara göz kırparken tasvir edilmiştir. Bkz.

Necmettin Alkan, Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı, İstanbul 2006, Selis Kitaplar, s. 84. Ayrıca Orhan Koloğlu, Abdülhamid Gerçeği, 4. baskı, İstanbul 2005, Pozitif Yayınlar, s. 542'de bu defa bütün Avrupalı güçleri, burnunun üzerine koyduğu çubuk üzerinde oynatan bir Abdülhamid karikatürüne yer verilmiştir. Daha ziyade Abdülhamid'i tahkir amaçlı yabancı 'kartpostal karikatürleri' örnekleri için ise bkz. Kerem Topuz, "Kartpostal karikatürü, Abdülhamid ve Türkiye'nin imajı...", Tombak, Sayı: 23, 1998, s. 43-52.

214 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı
DEVA II"

'b

24 Nisan 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine Ori'ens dergisinde çıkan karikatürün üzerinde şöyle yazıyor-. "Abdülhamid'iti sotiu ne olmalıydı." idamını imâ ediyorlardı. Peki suçu neydi? Sofranın kurulmasını geciktirmek mi?

leri geri çağırmak zorundaydılar. Anlaştılar: Gemiler gidecek ama ancak istekleri kabul edilmezse ateş açacaklardı.

Mutlaka bir netice. Ama nasıl? Kimse bilmiyordu...

Başkan 1903'de dış geçirememişti Abdülhamid'e, işte bu sefer daha büyük bir filo göndermişti ama onun sürekli oyduğu labirentlerde bir yılını daha kaybetmek üzereydi. 5 Ağustos'ta kabineyi sırf bunun için topladı. Beyaz Saray'ın gündemine oturmuştu Osmanlı'nın baş eğmeyen tutumu. Bu sefer daha güçlü olan Avrupa filosunu İzmir'e gönderecek ve işi bitireceklerdi. Devlet Bakanı Hay ile bir akşam yemeği yiyen Roosevelt, gece boyunca Abdülhamid'in gizemli tavrını çözmeye çalışmıştı.

Kurtlarla Dans | 215

Gemiler İzmir'e yaklaştıkça İstanbul'daki görüşme trafiği de sıklaşıyor, Leishmann ile Tevfik Paşa arasında çözüm önerileri gidip geliyordu. Abdülhamid bu defa işinin kolay olmadığını anlamıştı. İki defa atlattığı gemi krizi, bu defa dalgalar halinde üzerine geliyordu. Karar verdi: Çatışmaya gerek kalmadan bu iş halledilmeliydi.

Nihayet Büyükelçi huzura çağrıldı ve misyoner okullarının kapitülasyon haklarından yararlandırılacağına söz verildi. (Ne var ki, Sultan'ı Roosevelt bile bu konuda Kur'an üzerine yemin ettire-memiştir.) Buna karşılık, ABD'nin İstanbul'daki orta elçiliği büyükelçilik düzeyine yükseltme talebine olumsuz cevap verildi.

Gerekçe olarak, devletin içinde bulunduğu mali durum gösterilmişti. Kendilerinin Washington'da büyükelçilik açacak imkânları yoktu; bu durumda Amerika'nın da açmasına izin veremezlerdi!

Böylece zorunlu bir taviz verilerek ve bir taviz verilmeyerek (1-1 berabere!) tırmanan bu kriz de halledilmiş oluyordu. 15 Ağustos 1904 günü savaş gemileri, bombalamak için geldikleri İzmir limanından ağır ağır uzaklaşırken, Yıldız Sarayı'nda 28. yılını doldurmaya hazırlanan Sultan, yaklaşan yeni bir tehlikeyle yüzleşmeye hazırlanıyordu. Bir yıl sonra camisinde patlayacak olan bomba, ona etrafındaki kuşatmanın yalnız dışarıdan değil, içeriden de daralmakta olduğunu hatırlatacak ve düşünce keselerine yeni ihtimalleri koymaya zorlayacaktı.

Abdülhamid'in kurtlarla dansı devam edecekti...

IV.

BİR PROJE ADAMI

Soreiiii it \$Mwbntinaplt «jUd»_î i-"-*'^? ;t

!,,. js* o-aij u\ ^^

Abdülhamid'in projelerinden biri daha: Modern itfaiyemizin kutucularından SzecTienyi Paşa ve pompacılar

» 21Ç

Bir proje adamı

Bize, Ümmetinin günahını kendinde

bulmak, kendinde yenmek, kendisiyle

fenaya erdirmek isteyen ruh

dünyasının kahramanları lâzımdır.1

Nureddiîi Topçu

II. ABDÜLHAMİD'İN projecilik yönü, siyasi dehasının gölgesinde kalmıştır ama günümüze gönderdiği mesajlar bakımından ihmal edilmemesi, hatta örnek alınması gereken özelliklerinin başında gelir Mesela II. Abdülhamid Han'ın 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da Halic'e, dahası Boğaziçi'ne birer köprü yaptırmayı düşündüğünü ve dahi bunun için de çeşitli projeler hazırlattığını biliyor muydunuz? Fernidan Arnoden adlı Fransız mimarın 1900 tarihinde bir, Boğaziçi Demiryolu Kumpanyası'nın iki Boğaz köprüsü projesi, gerçekleştirilememiş olsa da, en azından belgeleri, çizimleri, resimleri elimizde bulunmakta ve o devirde İstanbul'un geleceğini öngören yoğun altyapı çalışmalarına girildiğinin işaretlerini almaktayız.

Ancak Boğazi-

1 Nureddin Topçu, "Siyaset ve mes'uliyet". Hareket, Sayı: 3, Nisan 1939, s. 71.

220 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

İstanbul'un planlaması için Fransa'dan Salih Mütiit Paşa aracılığıyla davet edilen Joseph Antoine Bouvard'ın Abdülhamid Han'a Galata Köprüsü için sunduğu yeni köprü projesi (Hayat Tarih Mecmuası). ç'i'ne bir köprü yapılması için 73 yıl daha sabretmesi gerekecektir Dersaadet'in.2

Gerçekleşemeyen ama projesi çizdirilen, fizibilitesi çıkartılan ve ihalesi yapılarak inşasına başlanan projelerden birisi de Yemen Demiryolu'dur. Raporu 1898'de o zamanlar Yemen Valisi olan (sonradan Sadrazam) Hüseyin Hilmi Paşa vermiş ve 1913 yılında inşasına başlanmıştır. Ancak İtalyan kuvvetlerinin Yemen'deki Cibana limanını topa tutmasıyla çalışmalar durmuş ve proje iptal edilmiştir.3

2 Mimar Fernidan Arnoden köprü için iki ayrı yer tespit etmiştir. Birincisi Saraybur-nu-Üsküdar arasındadır ki, halen yapımı devam eden Tüp Geçit'in güzergâhıdır, ikincisi ise Rumelihisarı-Kandilli arasındadır ki, yaklaşık olarak 1986'da hizmete açılan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün bulunduğu yerdedir. Ancak ikinci projede demiryolunun geçmesi ve Bakırköy-Bostancı istasyonları arasında bir gidiş geliş tasarlanmıştı. Adı, Hamidiye Köprüsü olacaktı. Bkz. Hayri Mutlucağ, "Boğaziçi köprüsünün yapılması yolunda ilk çabalar". Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 4, Ocak 1968, s. 32-33 (3 adet resim ve çizim, 3 adet de belge mevcut). Ayrıca bkz. Aydın Ta-lay, Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, İstanbul 1991, Risale Yayınları, s. 309.

3 Ufuk Gülsoy, "Yemen Demiryolu projesi", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 44-49.

Bir Proje Adamı | 221

Abdülhamid Han'a bugünkü Fatih Sultan Mehmet Köprüsü yerinde yapılmak üzeTe

sunulan camili köprü projesi (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi). "Her taraftan TtiinaTeleTle çevrilmiş olan şu geniş kubbeler, renkli tuğlalar, çiniler ve yaldızlı tunçlarla süslü, Arap taTzı üzerine nakışlanmış, Kuzey-Batı Afrika mimarisinin 16. ve 17. yüzyıllaTdaki bütün güzelliklerini ihtiva etmektedir."

Büyük ölçüde gerçekleşen projelerden birisi ise Hicaz Demiryolu'dur. Bu proje Almanların finanse edip Haydarpaşa-Ankara arasında gerçekleştirdikleri Bağdat Demiryolu'nun tersine, finansmanıyla, inşaatıyla, tasarımıyla, İslam âleminde toplanan ianeleriyle tamamen yerli bir girişimin eseri olup Avrupa kamuoyuna, "Öldü, ölüyor derken yoksa Hasta Adam diriliyor mu?" sorusunu ciddi ciddi sordurmuş görünüyor.4 Nitekim İngiliz ya-

4 Osmanlı Devleti'nin kendi sermayesiyle yaptırıp işlettiği tek hat olan ve emperyalizme bir tür meydan okuma diyebileceğimiz Hicaz Demiryolu'nun inşa sürecine ilişkin fotoğraflar için bkz. Hicaz Demiryolu: Fotoğraf Albümü, İstanbul 1999, Albaraka Türk Yayınları. Bu demiryolu hakkında çıkan İngilizce kitaplardan tespit edebildiklerimiz şöyle sıralanabilir: Paul Cotterel, The Raihuays of Palestine and Israel, Tourret Publishing, 1983; R. Tourret, The Hedjez Railvay, Tourret Publishing, 1989; VViUiam Ochsenwald, The Hijaz Railroaâ, University Press of Virginia, Charlottesville, 1980; ve en son olarak da geçen yıl çıkan kitap: James Nicholson, The Hejaz Railuay, Stacy in-

222 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

zar R. Tourret, bu projeyi, "dünyada belki de borçsuz, faiz ödemesi olmayan ve tamamlandığında kâra geçmiş tek demiryolu" olarak selamlamaktaydı.

Bu yüzden bazı araştırmacılar, "Abdülhamid döneminin bu yoğun altyapı yatırımları olmasaydı Türkiye, Konya gibi büyükçe bir bölgeden ibaret kalacaktı" yargısını vermekten çekinmeyeceklerdir.5

İdarî yapının merkezîyetçilik yönünde yeniden örgütlenmesi, dış politikanın uluslararası denge arayışına yönlendirilmesi, ince ayar diplomasi, altyapı ve eğitim yatırımlarındaki muazzam hamleler düşünüldüğünde, II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin çağı yakalama, daha genel bir ifadeyle modernleşme sürecimizde son derece hayatî ve kolayca atlanıp geçilemeyecek bir şahsiyet olduğu net olarak anlaşılır.

Tabii şahsiyet olarak devrinde kendisi fazlasıyla ön plana çıkmış durumdadır ama, aynı zamanda Türkiye'nin ilk maden mühendisi olan İbrahim Edhem Paşa, gazetecilikten yetişme ve kitaplara düşünlülüğüyle (bu arada eli sıkılığıyla da) tanınan Küçük Said Paşa6, hayatı boyunca biriktirdiği değerli kitaplardan oluşan muazzam kütüphanesini yeni kurulan Arkeoloji Müzesi'ne bağışlamış olan Ahmed Cevad Paşa7 ve Çerkeş asıllı düşünür Tunuslu Hayreddin Paşa gibi cins adamlar ve entelektüel kapasiteleri fevkalade gelişmiş Sadrazamlarla çalıştığını da unutmayalım.

International, 2005. Türkçede çıkmış önemli bir çalışma için bkz. Murat Özyiiksel, Hicaz Demiryolu, İstanbul 2000, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

5 Bu görüşü II. Abdülhamid dönemi hakkında bir doktora tezi kaleme almış bulunan Prof. Engin Akarh,

kendisiyle yaptığım bir telefon görüşmesinde dile getirmişti (30 Mart 2005). Akar bu görüşünü delilleriyle aşağıdaki makalesinde açıklamıştır. "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", Osmanlı, cilt 2, İstanbul 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 253-265.

6 Abdülhamid'in eğitim hamlelerinin arkasındaki beyinlerden birisi olarak Said Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, "Küçük Said Paşa", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 41, Ağustos 1997, s. 33-37.

7 Kabaağaçlı olup Cumhuriyet devri Anadoluculuk akımı içinde yer alan ve Halikar-nas Balıkçısı adıyla meşhur olan yazar Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın babasıdır.

Bir Proje Adamı » 223

Bunlardan 4 yıla yakın Sadrazamlık yapan Ahmed Cevad Paşa, aslında değerli bir matematikçi olup Riyaziyenin Mebâhis-i Dakikası adlı bir matematik araştırmasının müellifiydi. Ayrıca Kimyanın Sanayie Tatbiki adlı araştırması da ülkemizde endüstriyel kimya sahasında yazılmış ilk kitap sayılmaktadır.⁸ Sultan Abdülhamid'in Tunus'tan davet ettiği ve Sadrazamlığa getirdiği Tunuslu Hayreddin Paşa ise Akvemül-Mesâlik'iyle modern siyasî düşüncemizin köşe taşlarından birini oluşturmaktadır.⁹

Sultan Abdülhamid daha tahta çıkmadan önce Namık Kemal, Ziya Paşa, Ebüzziya Tevfik gibi kendilerine "Genç Osmanlılar" diyen aydınları ve hürriyet, anayasa, meşrutiyet hakkındaki fikirlerini yakından tanıyordu. Tahta çıkınca anayasayı birdenbire kucağında buluyor gibi görünse de, aslında, amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden ve ağabeyi Şehzade Murad henüz tahta çıkmadan önce sözkonusu ekiple temas halinde olduğunu ve onları bir nevi yönlendirmeye çalıştığını görüyoruz. Hatta ağabeyi Murad'ı içkiye alıştıran kişinin Namık Kemal olduğunu, hususi doktoru Atıf Hüseyin Bey'e defalarca söylemiş, kendisinin buna nasıl engel olmaya çalıştığını da ilave etmiştir.¹⁰

Midhat Paşa'nın Meşrutiyet'i ve Kanun-i Esasî'yi Sultan Abdülhamid'e dayattığı söylenir ki, hakikati eksik aksettirir. Onu

8 Cemal Kutay, "Osmanlı zabiti-Cumhuriyet zabiti", Köprü, Sayı: 26, Mayıs 1979, s. 2.

"Bu eserin İngilizceden yapılan şerhli bir Türkçe tercümesi için bkz. En Emin Yol, Çevirenler: Alev Alatlı-Şahabettin Yalçın, İstanbul 2004, Ufuk Kitapları. Tunuslu Hayreddin Paşa ile en yakından ilgilenen aydınlarımızdan birisi Cemil Meriç olmuştur. Bkz. "En Emin Yol", Ümrandan Uygarlığa, İstanbul 1974, Ötüken Yayınları, s. 45-59 (aynı yazı için bkz. Mustafa Armağan, Düşüncenin Gökkuşağı: Cemil Meriç, İstanbul 2001, Ufuk Kitapları, s. 105-117). Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu Vezir Salih Paşa, Abdülhamid'in yeğenlerinden Münire Sultan'a evlenerek saraya damad olmuştur. Talihe bakın ki, 1913'de Mahmud Şevket Paşa suikastinde suçu sebebi olmadığı halde idam edilecektir. Bkz. Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, cilt 7, İstanbul 1978, Ötüken Yayınevi, s. 171.

10 M. Metin Hülagü, Sultan U. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'iu Hatıratı, İstanbul 2003, Pan Yayıncılık, s. 247 ve 286.

224 " Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Namık Kemal'in Sultan'la tangosu

Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz döneminde gözden düşmüş bulunan Namık Kemal'i Şura-yı Devlet üyeliğiyle ödüllendirir ve Anayasa Hazırlama Komisyonu'na davet ederken, Namık Kemal ne yapar biliyor musunuz? Sultan aleybine, onun anlayacağı dilden bir tehdit beyti yazıp gittiği bir mecliste okur. Bu ikinci mısrası Arapça olan beyitte, iki defa tekrarlanan üçüncü defa niye olmasın?' denilmekteydi. Tabii bundan çıkan sonuç, Abdülaziz ve V. Murad'ı nasıl tahtından fırlatırsak üçüncüyü, yani Abdülhamid'i de öyle indiririz' oluyordu.

II. Abdülhamid, amcasını katleden taifeyi, yani devletin başına tüneyen darbeyi çekirdeği dağıtmakla meşgulken, Vatan Şairi'nin kalkıp da aba altından sopa göstermesi bardağı taşıran son damla oldu. Asayiş ihlal ettiği gerekçesiyle mahkemeye verildiyse de mahkûm olmadı. Bunun yerine, Cirit adasında ikamete memur edildi. Kendi arzusuyla, zorunlu ikameti, Midilli adasına çevrildi.

Yine Namık Kemal'in kükrete nöbeti gelmiştir. Nasıl vaktiyle Abdülaziz'e ve Sadrazam Âli Paşa'ya şiddetli hücumlarda bulunmuşsa, hedefinde şimdi Abdülhamid vardır. 93 Harbi'nin kaybını bahane ederek Abdülhamid'e saldırır. 'Kölem' dediği kaleminin ucu, hicivlerin en ağırına doğru yol alırken, ne geçmişi düşünür, ne gelecekte bu sözlerinin boğazında düğümleneceğini. Sivri kalem yine Sultan'a yönelmiştir: Bünân-ı zulme verdi hakkıyla indirâsı Abdülhamid Han'ın kâmin-i bî-esası. Abdülhamid-i evvel etmiş Kırım'ı ihsan Burgaz'a dek dayandı sunisinin 'atası. Rus aldı payitahtı, hâlâ o tahta âşık Mülkû bitirdi gitti bir saltanat hevâsı. Mahvoldu mülk ü millet, kahroldu sân ü şevket Halâ yerinde kâim o Allah'ın belâsı. O "Allah'ın belası", Midilli adasından yazan Namık Kemal'e neler yapmıştır dersiniz? Tahmin edin bakalım. Bulamadınız mı? Söyleyeyim öyleyse: Zorunlu ikametini, valiliğe çevirmiştir! Evet, valiliğe!

Bir Proje Adamı » 225

Kendisine "Allah'ın belası" diye hakaret eden Namık Kemal, hakaret ettiği kişi, yani Sultan Abdülhamid

tarafından Midilli mutasarrıfı yapılmıştır! Yıl, 1879'dur.

Sonra ne mi olmuştur?

Namık Kemal Rodos ve Sakız valiliklerine atanmış ve Cezmi, Celâleddin Harzemşah gibi eserleri yanında bir de Osmanlı tarihi yazmaya girişmiştir. Rodos üstadın zihnini kanatlandırmış olmalı ki, Osmanlı tarihini cüzler halinde bastırmaya başlamıştır, ilk cüzün nüshalarından birini de, daha önce hakkında "Allah'ın belası" naralarını savurduğu Sultan Abdülhamid'e gayet saygılı bir takdim yazısı ile sunmuştur. Muhtemelen yüklü bir atıye-i seniyye beklerken, tam tersi olmuş ve Sultan bu abartılı -belki de yapmacık olduğuna inanıyordu- saygı ifadelerinden pek hoşlanmamış olacak ki, kitabın basımının durdurulmasını irade eder. Büyük bir şok geçiren Namık Kemal yanlış anlaşıldığını belirten mektuplarla durumu açıklığa kavuşturmaya çalışmışsa da, başvurularından herhangi sonuç alamamıştır. Bundan kısa bir süre sonra da Sakız adasında ölecektir (2 Aralık 1888).

Hayranı olduğu Rumeli Fatih'i ve Orhan Cazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın yanına gömülmeyi vasiyet etmiştir Namık Kemal. Bu vasiyeti, "Allah'ın belası" tarafından yerme getirilecektir. Şimdi Bolayır'da, Süleyman Paşa'nın türbesi yanında, planlarını Tevfik Fikret'in çizdiği, parasını Sultan Abdülhamid'in ödediği kabrinde son uykusunu uyumaktadır.¹¹

tahta çıkarırken Anayasanın ilan şartını ileri sürdükleri biliniyor. Ancak Abdülhamid de bunların önemine inanmaktadır. Yani bir dayatma sözkonusu olmamıştır. Nitekim Abdülhamid'in tahta çıktıktan sonraki 'demokratik' hareketleri, mesela ilk defa Meclis azalarıyla birlikte yemek yemesi, ziyaret ettiği Tersane Komutanlığı'nda asker karavanasına kaşık sallaması, halk arasına çıkıp her cuma namazını ayn bir camide kılması toplum üzerinde

11 Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Fasikül 12, İstanbul 1977, s. 890-891. Ayrıca bkz. Nihad Sami Banarlı, "Unutulmuş mezarlar", Yedigün, Sayı: 686, 28 Nisan 1946, s. 14.

226 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

olumlu etkiler bırakmış ve halk, padişahlarının bu yakınlığından fazlasıyla hoşnut olmuştur.

Tahta çıktıktan sonra Meşrutiyet'i ilan eden, Anayasayı hazırlatıp yürürlüğe koyduran ve seçimleri yaptırdıktan sonra Mec-lis'in açılışında heyecanlı bir nutuk irad eden Sultan'ın samimiyetinden şüphe etmek, insafsızlık olur. Velhasıl, 1876 yılındaki Abdülhamid'in Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'ye gerçekten inanmış olduğundan kuşku duymak için bir gerekçe yoktur. Ancak Abdülhamid Han'ı 1878'de Meclisi tatil ettiren ve Anayasayı askıya aldırın şartları da iyi tahlil etmek gerekir.

Unutulmaması gereken bir husus, Şûrâ-yı Devlet [Devlet Şurası] bünyesinde teşekkül ettirilen Anayasa Hazırlama Komisyonu'na, "Vatan şairi" Namık Kemal'i, arkadaşı Ziya Paşa ile birlikte davet eden ve görevlendiren kişinin bizzat Sultan Abdülhamid olduğudur. Komisyona Midhat Paşa başkanlık etmiştir. Hatta komisyonda Namık Kemal'in hükümdarın itirazına uğrayan maddelerin savunmasını yaptığını biliyoruz. Bunun üzerine Padişahın Namık Kemal'i saraya çağırarak kendisiyle Anayasa hakkında görüşüğünü biliyoruz.

Sultan V. Murad'ın davranışlarında cinnet alametleri görülüp tahttan indirilirken, Şehzade Abdülhamid ekibin -fiilen içinde bulunmuyorsa bile- oldukça yakınında yer alıyordu. Bir başka deyişle, devrin entelektüel nabzını içeriden tutanlardan biriydi. Ve gayet yakından tanıyordu müstakbel rakip veya hasımlarını.¹²

20. yüzyılın ilk 10 yılı, dünyanın artık korkunç bir paylaşım savaşına, sonradan yaygınlaşacak bir tabirle bir Harb-i Umumi'ye adım adım sürüklendiği, her bakımdan sarsıcı bir zaman dilimidir. Bu fırtına öncesi sessizlik atmosferinde Sultan Abdülhamid,

12 Bu durumu, bizzat Namık Kemal, oğlu Ali Ekrem'e anlatmıştır. Bkz. Ali Ekrem Bolayır, "Namık Kemal ile özel bir konuşma". Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Sayı: b, Haziran 1979, s. 69 vd. ve Sayı: 7, Temmuz 1979, s. 67-68.

Bir Proje Adamı | 227

Osmanlı Devleti'nin altyapı zaafalarını fark eder ve bu zaafaları, belli bir program dahilinde halkla beraber gidermeye soyunur. Osmanlı Devleti'nin belini büken ve modern bir devlet vasfı kazanmasına en ciddi engeller, iletişim ve ulaşım zaaflarıdır.¹³

Düşünün ki, İzmir gibi liman şehirleri, yüz kilometre gerisindeki kasaba ve şehirlere yıldızlar kadar uzakken, Marsilya lima-nıyla senli benliydi. Bu derin çarpıklık, iç bölgelerdeki tarım ürünlerinin elde kalarak çürümesine yol açarken, İstanbul halkına Karadeniz'deki Rus limanı Odessa'dan buğday getirtmeye kadar varmaktaydı.¹⁴

Olup biteni seyretmek yakışır mıydı proje adamına? İşte Sul-tan'm, o zamandan, bu ülkenin geleceğinin üzerine kurulacağı altyapıyı hazırlamaya koyulması, bu yakıcı yokluk ve yetersizlik atmosferi içinde anlaşılabilir ancak...

13 Justin IvicCarthy, The Ottomtm Peoples and The End ofEmpirc, Arnold: London 2003, Introduction.

14 "Gerçekten de 1900 yılında Osmanlı ticaretinin % 9'u Rusya ile yapılyordu. İstanbul, Rusya'dan yılda 65 bin ton un alıyordu. Daha demiryolu Ankara ve Konya'ya ulaşınca bu ticaretin kesildiği görüldü." İlber Ortaylı, Osmanlı İnparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul 1998, İletişim Yayınlan, s. 157.

228 |

Bir altyapı devrimi

1870'lerin sonlarında yaklaşık 20 milyon olan

imparatorluğun nüfusu Abdülhamit'in saltanat

döneminde yüzde 37 artarak yüzyılın sonunda 27

milyonun üstüne çıkmıştı. [Bu süre zarfında] Anadolu

nüfusu daha da hızlı artmıştı.

Erik Jan ZürcheT, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi

OSMANLI DEVLETİ belki geniş bir vatana sahip idi (topraklarının yüzölçümü, ismen bağlı ülkelerle birlikte yaklaşık 5 milyon kilometrekaredir). Fakat bu büyük vatanın yerleşim merkezleri arasındaki bağlantı, ulaşım ve iletişim gayet zayıf durumdaydı. Büyük ölçüde meskûn bir saha da olmadığı, yani metrekareye düşen nüfus oranı çok düşük olduğu için (Osmanlı Devleti'nin 1912'deki nüfusu, Arabistan hariç, taş çatlasın 32 milyonun üzerine çıkmıyordu), yerleşim merkezleri arasındaki bağlantı zaafiyeti, özellikle sınırların savunma ve korunmasında ciddi problemler çıkarıyordu yöneticilerin karşısına. II. Abdülhamid, önündeki bu ertelenmiş ve çağın isteklerine uymayan gerçeği görüyor ve onu düzeltmek için neler yapılabileceğini araştırıyordu.

Bakıyorsunuz iletişim alanında yaptıklarına; Posta ve Telgraf teşkilatını hızla devreye sokuyor. Bu, büyük ve o zamanın şart-

Bir Proje Adamı • 229

larına göre hakikaten ciddi bir hamledir. Yani imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna ulaşacak haber akışını devlet, ecnebi postanelerin tekelinden kurtarıp kendi eline almaya çalışıyor.

İlk olarak 1877'de Posta Telgraf Teşkilatı konuya daha etkenlik kazandırmak amacı ile aynı isimle bakanlık haline getirildi. Postahänenin çeşitli görevlerini görüşmek ve hizmetlerin yaygınlaşmasını sağlamak için Dahiliye, Maliye, Rüşumat, Posta ve Telgraf nezaretleri temsilcilerinden ibaret 5 kişilik komisyon toplandı. Hazırlanan inceleme ve raporlar doğrultusunda 1316 (1900) yılında önce Ecnebi Postaları diye çalışan birim iptal edildi.¹

Ayrıca 27 Haziran 1900'de Posta Telgraf Teşkilatında ilk defa bir "havale kalemi" devreye sokulmuş, 30 Mayıs 190Tde Şehir Postaları kurulmuş, 30 Ağustos 1901'de ise postaların yerine daha hızlı ulaşabilmesi için demiryolları (o zamanki adı Şark Şimendiferleri) şirketiyle özel bir anlaşma yapılmıştır.

Yurdun çeşitli noktalarında yaptırılan postahane binalarının önemli bir kısmı da Abdülhamid dönemi eseridir. Nitekim İstanbul Sirkeci'deki Mimar Vedat (Tek) Bey'in eseri olan Büyük Postahane binası², Beyoğlu'nda yakın zamana kadar kullanılan postahane binası, Üsküp Postahane binası onun döneminde esen postahane rüzgârından damlalardır.

Telefon ise Avrupa'da kullanılmaya başlandığı tarihten (1876) sadece 5 yıl sonra, yani 1881'de İstanbul'a getirilmiş ve sı-

1 Talay, age, s. 288.

2 Mimar Vedat Bey, kendisiyle 1937 yılında yapılan bir söyleşide binanın 100 bin altına mal olduğunu,

bugün olsa 150 bin allından aşağıya mal edilemeyeceğini söylemiştir (Kandemir, "Mektepli Türk

mimarlarının piri: Mimar Vedat", Yeâigün, Sayı: 205 10 Şubat 1937). Kendisi şair ve musikişinas ve

'saraylı' Leyla Saz Hanımefen-di'nin oğludur. Leyla Saz (1850-1930) ise Abdülmecid devrinde Aydın

Valiliği yapan, "hekim ve hakim" İsmail Paşa'nın kızı ve 19. asrın önemli aydınlarından Giritli Sırrı Paşa'nın

hanımıdır. Leyla Hanım'ı tanıyan bir kalemden yalın bir portre denemesi için bkz. Ercüment Ekrem Talu,

"Tanzimat edebiyatının kadın şairi Leylâ Hanım", Yedigün, Sayı. 638, 27 Mayıs 1945, s. 4-5.

230 « Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

nırlı da olsa istifadeye sunulmuştur. Telgraf hatları döşenmesine onun zamanında hız verilmiş, hatta bu

hatların her birinde meteorolojik gözlemler yapılması için talimat verilmiştir. Böylece telgraf hatlarının

yaygınlaşmasıyla birlikte, hatların ulaştığı noktalardaki hava durumunun merkeze bildirilmesi imkân da-'...

hiline girmekte, böylece bu çabalar çağdaş 'hava durumu' raporlarımızın başlangıcını oluşturmaktadır.³

Abdülhamid'in demir yolları ile birlikte önem verdiği bir başka konu ise kara yollarıdır. Onun zamanında

bütün Anadolu'yu baştan başa dolaşacak bir kara yolu ağının (şose şebekesinin) projelendirilip tatbikata

geçirildiğini biliyoruz. 1869 yılında getirilen bir sistemle halkın kara yollarının yapımına katılması

sağlanmıştı. Buna göre 16-60 yaş arası erkek nüfus ile her hanenin sahip olduğu yük ve araba hayvanları

senede 4 gün yol inşaatında çalışacaktı. Bunu yapmayanlar ise tespit edilecek bedeli ödemek zorundaydılar. Bu ilginç uygulama her ne hikmetse kendisi tahta çıkmadan bir yıl önce kaldırılmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu uygulamanın tekrar yürürlüğe konulduğunu görüyoruz.

Sadrazam Küçük Said Paşa hatıratında, 1879'dan sonra halkın katılımı sonucu 5 bin kilometre yol yapıldığını yazmaktadır. Nitekim "Gidemediğin yer senin değildir" sözünün patent hakkını elinde bulunduran Halil Rifat Paşa da Abdülhamid'in acar valilerinden biriydi ve Sivas Valiliği sırasında mesaisinin mühim bir kısmını yol yapım çalışmalarına teksif etmişti. Bir başka deyişle, Kuzey ve Doğu Anadolu'yu birbirine bağlayan bugünkü yollarda onun hatırı sayılır bir emeği vardır.⁴

3 Talay, age, s. 410.

4 A. Semih Tepeciklioğlu, "Türkiye karayollarının tarihine bir bakış: 'Gidemediğin yer senin değildir!'", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 1, Şubat 1970, s. 41-45. Halil Rifat Paşa'nın, Şebinkarahisar-Giresun yolu üzerinde insan gücüyle meydana getirilen ilk karayolu tüneline açtıran yönetici olması, zikre değer bir hususiyetidir.

Bir Proje Adamı | 231

Bursa Türk-Islam Eserleri Müzesi'nde bulunan ve üzerinden Sultan Abdülhamid'in isminin kazındığı MvhaTiç Caddesi'ne ait mermer kitabe. Silinen kısım, manzumenin ilk satırıdır. (Fotoğraf: Mehmet Gülgönül)

Gümüşhane-Bayburt-Erzurum-Doğubeyazıt-İran kara yolu (1879) haricinde 12 bin kilometrelik bir güzergâha sahip Sam-sun-Bağdat şosesi 1895 yılına kadar tamamlanmıştı. Açılan yollar Samsun'a göçü başlatmış ve bu şirin Karadeniz şehrimiz inkişafını Abdülhamid devrine borçlanmıştı.⁵ Bursa, büsbütün böyleydi. Hem şehir içi, hem de şehirler arası yollar sonucunda Bursa, yemden bölgenin önemli bir kara yolu kavşağı haline gelmişti. Ancak sonraki yıllarda, yaptırdığı yollara dikilen kitabelerden onun ismini silen zavallılara da rastlanmıştır.⁶ Bu da el-

5 Talay, age, s. 304 vd.

6 Yeşil semtindeki Bursa Türk-Islam Eserleri Müzesi'nin bahçesinde bulunan Miha-liç'ten getirilmiş bir cadde kitabesi bunun en canlı kanıtı olarak gelip geçenlere, Abdülhamid düşmanlığının bir zamanlar hangi boyutlara ulaşmış olduğunu belgelemektedir. Keza Eskişehir'in Mahmudiye ilçesinde Abdülhamid'in yaptırdığı bir caminin kitabesi de 17 Mayıs devriminden sonra kazınmıştır. Orwelfm tarihi siline operasyonlarının bir taklidi belki...

232 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

bette görkemli "Abdülhamid gerçeği"nin örtme çabasının zavallı bir tezahürü olarak tarihe geçecektir.

Güneşi silecek güç kimde vardır?

Bitlis'ten Bağdat'a, Filistin'den Niğde'ye kadar çok sayıda kara yolunun ve caddenin açılması Sultan Abdülhamid döneminde bayındırlık işlerine verilen önemi göstermektedir. Fırat nehri üzerinde yaptırılan Deyr-i Zor köprüsü, devrindeki bayındırlık hizmetlerinden sadece biridir.⁷ Bursa'nın Aksu köyünde bulunan II. Abdülhamid tuğralı akar çeşme, onun hayır faaliyetinin şehirlerle sınırlı kalmadığını, köylere kadar uzandığını gösteren ilginç örneklerden biridir.⁸

Sultan Abdülhamid bütün bu çalışmalarıyla birbirleriyle irtibatsız haldeki geniş bir coğrafyanın uçlarını birbirine bağlamayı hedefliyordu. Mesela ülkeye elektrik getirmeye çalışıyordu. Bunları yaparken bir taraftan da eksikliğini en ağır bir şekilde hissettiği halkın eğitim düzeyini yükseltmeye, yetişmiş eleman açığını kapatmaya büyük önem veriyordu. Eğitim alanında yaptığı atılımların, kendisine kadarki tüm Tanzimat tarihinde yapılanların bir kaç kaü olduğunu hatırlatalım.

Hatta ilk kız okulları da Abdülhamid Han zamanında açılmıştı. Nitekim âlim bir zat olan Abdülatif Subhi Paşa'nın ilk defa bir kız sanat okulu açma teşebbüsünde tereddüt geçirmesi ve titizlenmesi üzerine Abdülhamid, "Sen mektebi aç, ben arkan-dayım", diyerek açıktan destek vermiş ve çevresini, daima kız-7 Deyr-i Zor köprüsünün eski bir fotoğrafı için bkz. Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 11, Aralık 1968, s. 93. s Doğan Yavaş, "Bursa'nın Aksu köyünde Sultan II. Abdülhamid çeşmesi", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16, 2002, s. 72-73.

y Aktaran: Seniha Sami Morali, "Türk kültürüne büyük hizmetleri dokunan bir devlet adamı: Subhi Paşa", Hayat Tarih Mecmuası, sayı: 11, Aralık 1968, s. 69.

Bir Proje Adamı • 233

Samsun'da açılan ilk kız okulunun hikâyesi¹⁰

Selçukluların kurduğu ve Canikoğulları idaresindeyken Osmanlı Devleti'ne intikal etmiş bulunan Samsun'da ilk kız okulu, 1898 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın girişimiyle açıldı. Pazar mahallesinde Zübeyde Hanım Bağı denilen arsa bakanlık tarafından satın alınmış ve Merkez inas Mektebi adıyla üç sınıflı olarak öğretime başlamıştır (adı sonradan Bozkurt Okulu olarak değiştirilmiştir). Bakanlık tarafından

gönderilen Samsun'un Feride'si İkbâl Hanım adındaki genç ve ciddi bir öğretmen, kayıtları yapar. İlk olarak da süvari yüzbaşı Şemseddin Efendi'nin kızı Sâlise Hanım, Sâdiler Tekkesi şeyhi Mehdi Efendi'nin kızı Besime Hanım ve Hamalbaşlar'ın kızı Emin Hanım okula kayıtlarını yaptırırlar.

Özellikle bir Şeyh'in kızını mektebe kaydettirmesi, dindar Müslüman halkın rağbetini artırır ve çoğu hacı hoca çocuğu onlarca kız öğrenci kayıt için akın eder İkbâl Hanım'ın odasına. İlk önce yadırgayanlar olur, dedikodu çıkaranlar da olur elbette ama kervan yola çıkmıştır bir kere. Okulda Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilmiyal, kıraat, imla, güzel yazı, matematik, dilbilgisi, faydalı bilgiler ve el hünelerleri dersleri verilmektedir. Bir de Perşembe günleri Hoca Nine adında bir kadın okula gelip çocuklara ilahiler öğretirmiş. Bir tür müzik dersi yani. Zamanla okula bir de piyano hediye edilmiştir. Şehbenderzade ilmî Bey'in an nesinin hediyesi olan piyano sayesinde ileriki yıllarda okulda piyano ile müzik dersleri verildiğini de öğreniyoruz. Böylece Abdülhamid Han devrinde küçük bir Anadolu şehrinde kızların okulla tanışmaları sağlanmış ve onbinlerce hemcinsi gibi Samsunlu kızlar da modern hayata katılmanın yollarını aralamış. En çarpıcı örnek ise herhalde bu okuldan mezun olan Hatice Hanım'ın yıllar sonra aynı okula öğretmen olarak tayin edilmiş olmasıdır.

1C Fazıla Atabek, "Samsun'da açılan ilk kız okulu", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 6, Temmuz 1970, s. 33-34.

234 " Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

ların okuması için ilk adımları atmaya teşvik etmiştir.9 Sadece 1879 ve 1904 yıllarında İstanbul'da bulunan kız okullarının bir karşılaştırması bile onun iktidar yıllarında okul ve öğrenci sayısında nasıl bir artış olduğunu ortaya koymaya yeterli olacaktır.11

Ancak eğitim tasarısında özellikle ecnebi ve misyoner okullarına karşı teyyakuz halinde bulunması, Abdülhamid'in özellikle üzerinde durduğu bir noktaydı. Nitekim İngiliz yanlılığıyla tanınan Sadrazamlarından Kıbrıslı Kâmil Paşa, 1895-1906 yıllarında İzmir'de valilik yaparken, yetişme çağındaki çocuklarını, bu arada 7-8 yaşlarındaki Makbule'yi [İldeniz] Fransız Sör Mekte-bi'ne vermeyi uygun gördü. Fakat çok geçmeden hafiyelerinden gerekli bilgiyi almış olan Abdülhamid'in zehir zemberek uyarısı yetmişti. Paşa, Saray Başkâtipliğinden gelen padişahın "hususî irade" sinde aynen şu sözlerle uyarılıyordu: Vali ve yüksek memurların çocuklarının, Hristiyan mekteplerine gönderilmesi caiz değildir...12 Abdülhamid'in özelliklerinden birisi olarak şunu da zikretmek gerekir ki, camî yaptırdığı her köye bir mekteb-i iptidai, yani ilkokul yaptırmıştır.13

11 İhsan Süreyya Sırma, "Sultan Abdulhamid döneminde İstanbul'da kız mektepleri", Belgelere II. Abdulhamid Dönemi, İstanbul 1998, Beyan Yayınları, s. 66-70.

12 Hilmi Kâmil Bayur, "Makbule Eldeniz", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Sayı: 2, Şubat 1980, s. 57 (makale yazarı Kâmil Paşa'nın oğlu, yazıda hayatını anlattığı Makbule İldeniz de kızıdır). Sultan Abdülhamid'in İslamî hassasiyeti ve kötülüklerden men görevinin bir halife olarak ağırlığını sırtında hissettiğine en güzel delillerden birisi, Be-yoğlu'nda gizli kürtaj (ıskât-ı cenin) yapmakta olan bir Alman kadın doktorun sınır dışı edilmesi üzerindeki emridir. Geniş bilgi ve arşiv vesikaları için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Kürtaj mütehassısı Alman doktor Madam Mari Zibold", Toplumsal Tarih, Sayı: 82, Ekim 2000, s. 39-44.

13 "Özellikle ilk ve orta eğitimdeki öncelikli amaç, bir tür sosyalizasyon yaratmak, yani geleceğin vatandaşlarını kültürel ve ahlakî açıdan biçimlendirmektir." Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 166. Benjamin Forma da Oxford Üniversitesi tarafından basılan kitabında Abdülhamid'in iktidar yıllarında devlet okullarının

Bir Proje Adamı » 235

Böylece o, bize özgü bir modernleşme programının temelleri atılmış oluyordu. Gelecek nesillerin, kendi yolundan gidip gitmeyecekleri onun meselesi değildi. Gün gelecek, bir tel kopacak ve ahenk harap olacaktır. Mehmed Akif'in dediği gibi,

Biz bu ahengi harâb etmeyecektik, ettik; Kapanır türlü değil açtığımız kanlı gedik.

Bu ahengi günümüzde tamir edecek, ruh surlarımızda açılan "kanlı gedik"leri tıkayacak olanlara gereken lojistik destek, bir asır öncesinden, Abdülhamid'den gelecekti.

Şimdi onun eğitim projesine geçebiliriz...

sayısının olağanüstü derecede arttığını söyler ve ekler: Tarihçiler onun eğitim programını sanki eskinin hafiften revize edilmiş bir devamı sayarlar. Oysa Abdülhamid döneminde hem teşhis, hem tedavide değişim olmuş, özellikle de okulların 'kalitesi' artmıştır. Bkz. Benjamin C. Fortna, Imperial Classroom: islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire, Oxford University Press, New York: 2002, s. 9.

Çobanları dahi okutmak: Abdülhamid'in modern eğitim projesi

islâmiyet terakkiye karşı değildir ama
hakiki değeri olan şeyler, hariçten aş
yapmak suretiyle muvaffak olamaz,
içten ve tabii olmalıdır.

Sultan II. Abdülhamid

SULTAN ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE eğitimi ele alırken onu, Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketinin çerçevesine yerleştirmek mecburiyetindeyizdir. "Tanzimat dönemi" olarak belirlenen 1839-1876 arasındaki zaman dilimini eğitim alanında Tanzimat'ın hukuk ve proje adımları olarak değerlendirmek gerekir. Bu ilk dönemde imparatorluğun bünyesini modern bir eğitim sistemine dönüştürmek için epeyce zorlamalar yapıldığını, bazı sonuçlar alınmasına rağmen, bir türlü istenilen hız ve kaliteye ulaşılamadığını görürüz. Tabii bugünden bakılınca bazı hatalar üzerinde ısrar edildiğini de fark etmek mümkündür.

Bu hatalardan birisi, medreseden yüz çevrilmesine rağmen yeni kurulan eğitim sisteminde kademeler arasındaki geçişler üzerinde yeterince düşünülmemiş olmasıdır. Meşrutiyet devri-

Bir Proje Adamı | 237

' ("1 A \ Mi PH.S-O.İ \ \Y\ \ I VUN'. SİİJ' H.*Sİ-.F FÖS f.j^-.^J^t ^*SX* j tJ^^A.* ^Xs ,^w* .; Abdülhamid döneminde Bursa da öğretmen yetiştirmek üzere açılan Hamidiye Medrese-i Muallimîn'i (Kitabın yazarı, o zamanlar adı Çelebi Mehmet Ortaokulu olan bu kurumda orta öğrenimini tamamlamıştır. Belki de Sultan Abdülhamid'e duyduğu ilgi ve sevgi, onun açtığı bir okulda okuduğundandır.)

nin Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'nin, şimdilerde Hindistan'da uygulandığı gibi, ilkokulla uğraşılacağına, bir elit eğitime yönelmesi tavsiyesini görselleştiren "Tuba ağacı nazariyesi", dönemin eğitim mantığını resmeder. Bu görüşün, ilkokulların ihmaline yol açması, kaçınılmazdı.

Nitekim eğitim hamlelerine en alt basamaktan başlamak yerine, şimdi ilköğretimin ikinci kademesine tekabül eden rüşdi-yeler üzerine odaklanmak, lise düzeyinde bir okul kurmak yerine ısrarla üniversite (Darülfünun) açmaya çalışmak, bu dönemin zihin düzeyindeki çarpıklıklarını yeterince sergilemektedir. İlkokul öğrencileri, dinî eğitim gören ve bu yüzden Şeyhülislamlık ve Evkaf Nezareti'ne bağlanan sıbyan okulları seviyesindeki bir toplumun, müspet bilimlere göre okutulacak ortaokul ve üniversite açmaya kalkması, bazı basamakları eksik kalan bir merdiven yapmaya benziyordu. Bu dişleri dökülmüş eğitim merdiveniyle nereye kadar çıkılabilecekti?

238 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Nitekim ne rüşdiyelerden istenilen sonuç alınabilmişti, ne de Darülfünun'dan. 3 defa açılıp kapanan ve kısa süreli eğitim dönemleri haricinde kapalı kalan Darülfünun'u açmanın, onu besleyecek alt eğitim kademeleri olmadıktan sonra sadece göstermelik bir anlamı olabilirdi.

Yine de 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın kurulup da eğitim tekelinin medreselerin elinden alınması, aynı yıl kurulan Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin kurulması laik okulların bir sistem dahiline sokulması, 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye eliyle ıslahat yapmak üzere bir organ teşkili, küçümsenmeyecek adımlardır.

Nihayet 1857 yılında bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın miladını temsil eden Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşu, eğitimin modernleşmesinde ciddi bir adım olarak kabul edilebilir. Ardından 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, sonraki eğitim çabalarının çekirdeğini teşkil edecektir.

Ancak bu iyi niyetli çabaların çoğu, tasarımı ve planlamadan öteye pek gidememiş, uygulama planında geleneksel direnç noktaları ve alışkanlıklar yüzünden çeşitli engellerle karşılaşmıştır. İşte bütün bu hazırlıkların hedefine ulaşması ve başkent İstanbul'da merkezleşmekten kurtulup taşraya açılması için Sultan II. Abdülhamid dönemini beklemek gerekecektir. 1876 Anayasası ile seri bir hamle yapılmak istenmişse de, eğitim alanındaki çabaların hızını kesen olay, 1877-78'deki Rus Savaşı ve arkasından gelen ağır yenilgi ve kaybedilen büyük toprak parçaları olmuştur. Asıl toparlanmanın 1879'da başlamasının gerçek sebebi budur.

Burada 30 küsur yıllık bir dönemin eğitim bilançosunu ayrıntılarıyla sayıp dökmek yerine, Sultan Hamid döneminin Tanzimat döneminde yapılanlarla mukayesesini ve Cumhuriyet de dahil, kendisinden sonraki döneme bıraktığı miras ve etkileri üze-

Bir Proje Adamı | 239

rinde duracağım. Böylece 'gerici' ve 'karanlık' diye aşağılanan bir dönemde ülkenin aydınlanması, altyapı hazırlığı ve yetişmiş insan kaynağı temini yolunda yapılan yoğun çalışmalara kuş bakışı bir göz atmış olacağız.

Tanzimat döneminde Evkaf Nezareti ile Şeyhülislamlığın denetimine terk edilen sıbyan mektepleri, Tuba ağacı gibi kökleri havada bir eğitim sistemi kurulmaya çalışılması yüzünden ıslahat çabaları dışında

kalmıştı. 1868'de sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek için bir okul açılması akıl edilmiştir ama o da imparatorluğun büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda pek yetersizdir. Ancak bir yıl sonra sıbyan mekteplerinin haricinde ilkokullar (iptidai mektepleri) açılması karara bağlanmış, böylece modern ilkokul eğitimi için start verilmiştir. Ne yazık ki, bu okullarla ilgili olarak Abdülhamid dönemine kadar ciddi bir adım atıldığını söyleyemiyoruz.

İlginçtir, 1876 Anayasası, Avrupa'da bile bir çok ülkede mevcut olmayan zorunlu ilkokul eğitimi oldukça erken bir tarihte Osmanlı Devleti'ne getirmişti ilgili madde şöyle diyordu:

Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecâtı ve teferruatı nizâm-ı mahsûs ile tayin kılınacaktır.

Bugünkü dille söylersek, eğitimin birinci kademesi bütün Osmanlı fertlerine zorunlu olacak ve bunun ayrıntıları özel bir düzenlemeyle belirlenecektir. Tabii sıbyan mekteplerine dokunulmuyordu ama onun yanında, onunla rekabet edecek yeni ilkokullar açılıyordu. Böylece ııûl-i cedide ile ııûl-i kadîme, sıcak bir yarışa sokuluyordu. Bu, Cumhuriyet döneminde ciddi bir mesele haline gelen ve nihayet Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile aşılacak olan "eğitimde ikilik" meselesinin de tohumlarını atıyordu eğitim camiasına.

240 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Böylece ilkokullar epeyce yaygınlaştırıldı ama öncelik, bilinçli olarak Müslüman ahalinin yoğun olarak yaşadığı bölgelere tanındı. Çünkü gayrimüslimlerin eğitim seviyesiyle Müslümanların eğitim seviyesi arasında korkunç bir uçurum oluşmuştu. Gayrimüslimlerin hem kız okulları, hem de erkek okulları bakı-'. mından bariz bir üstünlükleri vardı Müslümanlar karşısında. Bu büyük açığı kapamak, kesimler arasında bir tür homojenlik sağlamak ülkenin geleceğini güvenceye almak için zorunluydu. Derhal harekete geçildi. 1876 yılında İstanbul'da sadece 6 tane ilkokul varken, 1886'ya kadar 44 yeni ilkokul kurulmuş görünüyör istatistiklerde (böylece toplam rakam 50'yi buluyordu). 1892-1893 istatistiklerinde ise 3.057 yeni usulde kurulmuş okul bulunuyordu; oysa 1877'de bu rakam taş çatlasın 200'ü geçmiyordu. 1905-1906 öğretim yılında ise bu rakamın 3 kat yükselerek 9.347'ye çıktığını görüyoruz. Bu durumda Abdülhamid devrinde yılda ortalama 400 yeni ilkokul açılmıştır ki, bu, gerçekten de o zamana göre bir rekordur.

Ayrıca okullar açmak da yeterli değildi. Öğretmen açığını da gidermek gerekiyordu. Bu amaçla Abdülhamid döneminde pek çok vilayet merkezinde Darümuallimînler ve kısa süreli kurslar açıldığını görüyoruz.

Rüşdiyeler gerçi Tanzimat döneminde açılmıştı ama doğruyu söylemek gerekirse, büyük çoğunluğu sırf açılmış olmak için açılmıştı. Doğru dürüst binaları dahi yoktu. Buldukları yerlere yerleşmişlerdi. Öğretmen kadroları da yetersizdi. Araç gereç deseniz, hak getire!

Yoğun çalışmalar sonucunda Sultan Abdülhamid'in ilk iktidar yılı olan 1876'da 250 küsur olan rüşdiye sayısı, 3 kattan fazla artarak tahttan indirildiği tarihte 900 adede yükselmişti ve bunların çoğu artık özel olarak inşa edilmiş kendi binalarında eğitim vermekteydi.

Bir Proje Adamı » 241

Kız okulunda piyano

i Buraya Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı ki- j

tapta geçen ilginç bir anekdotu aktarmak istiyorum:

300 [1882-83] senesi şıuûnundan olarak sene-i mezkûre Şaban'mm yirmi beşinci Cumaertesi günü [1 Temmuz 1883] Divanyolu'nda kani leyli ve nebari inas mektebinin tevzi -i mükafat resmi Münif Paşa ve daba bazı zeval hazır olduğu halde icra edilmiş ve tâlibâtın Türkçe, Fransızca, Almanca irab olunan suallare verdiği ecvibe ile piyanoda gösterdikleri maharet câlib-i memnuniyet olmuş ve tâlibâtın mah-sul-i mesâisi olan el işleriyle resimler teşhir edilmiştir.'

Bugünkü Türkçeye çevirirsek manzara aşağı yukarı şudur:

1882-83 dönemi faaliyetlerinden olarak 1 Temmuz 1883 günü Divanyolu'nda bulunan gündüzlü ve yatılı okulunun ödül dağıtım töreni Münif Paşa ve başka devlet adamlarının huzurunda gerçekleştirilmiş ve kız talebelerin Türkçe, Fransızca, Almanca sorulan sorulara verdikleri cevaplar ile piyano çalmakta gösterdikleri beceriden memnun olmuşlar ve talebelerin emek ürünü olan el işleriyle yaptıkları resimler sergilenmiştir.

V

J

Rüşdiyelerin sayısı artıyor ve nitelikleri yükseltiliyordu ama bunlar sonuçta ilkokul son sınıflar ile ortaokul seviyesinde okullardı. Bir nevi lise eğitimi vermek için bu defa idadiler açıldı. Vergi kaynakları idadilere aktarıldı ve ilk etapta aynı yıl 43 yerde idadi açılmasına karar verildi. Üstelik bunların bazıları da yatılıydı. Nitekim Sultan Hamid iktidarının sonunda (1909) idadilerin sayısı 109'a, idadilerde okuyan öğrenci sayısı da 20 bine çıkmıştı.

Ancak bunlar da yeterli görülmedi ve 1868'de faaliyete geçmiş bulunan Galatasaray Sultanisi, tepeden

tırnağa yenilen-

1 Mahmud Cevad İbnu's-Şeyh Nâfi, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001, Yeni Türkiye Yayınları, s. 205.

242 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

mek suretiyle Galatasaray Mekteb-i Şahanesi adıyla törenler düzenlenerek öğretime açıldı. Bu okulda Fransızca eğitim verilmekte ve öğrenciler imtihanla, seçilerek alınmaktaydı. Burada her milletten ve cemaatten öğrenci beraberce, yan yana okuyordu. Ancak okula öğrenci alımında ve müfredatta devrin yöneticilerinin bilinçli bir politika güttüğü de gözlerden kaçmıyordu. Garip bir şekilde gayrimüslim öğrencilerin zamanla azaldıklarını görüyoruz Galatasaray'da; tabii Türkçeye gereken önemin verilmesi konusunda ısrarlı olduğunu da. Sultaniler Galatasaray'la da sınırlı kalmamış, Girit ve Beyrut'ta da birer Sultani açılmıştır. Yer seçimlerinin, olağanüstü bir dikkatin eseri olduğu belliydi.

Üniversite, yani Darülfünun'un şansı bir türlü yaver gitmemiş, birkaç kere açılıp kapanmış, hatta binası bile açılmasından kısa bir süre sonra yanmıştı. En son olarak 1881'de kapatılmıştı. Tepesi üstünde duran Tanzimat'ın çarpık eğitim piramidi, şimdi yerine oturtulabilirdi. Altyapı iyi kötü oluşturulmuştu.

Uzun ömürlü bir girişim olarak modern üniversitemizin temellerini atmak Sultan Abdülhamid devrine nasip olacaktı. Tahta çıkışının 25. yıldönümü kutlamaları yaklaşırken Abdülhamid Han özel bir iradeyle Darülfünun'un açılmasını ferman buyurdu. Böylece 1934'de lağvedilinceye kadar 33 yıl sürecek Darülfünun'un renkli tarihi İstanbul'un sisli atmosferine kanat açıyordu.

Hepsini buraya sığdıramayız elbette. Abdülhamid dönemindeki eğitim yatırımlarını ana hatlarıyla sunmak bile kolay olmadı gördüğünüz gibi. Hızla toparlayalım o zaman...

Bugün Deniz Harp Okulu'nun temeli olan Deniz Mühendislik Okulu, GATA'nın atası olan Askeri Tıp Okulu, Harp Okulla-rı'nın temeli olan Mekteb-i Harbiyeler, Askeri Baytar Okulu,

Bir Proje Adamı | 243

Kurmay Okulu, sonradan adı Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Mekteb-i Mülkiye, bugünkü İstanbul Üniversitesi tıp fakültelerinin çekirdeği olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Abdülhamid döneminde geliştirilen ve bugünkü modern kimliklerine ulaşan eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tabii bir de bu dönemde tasarlanıp açılan yüksek okullardan bahsetmeliyiz.

Bunlar arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin temelini teşkil eden ve Mecelle müellifi Cevdet Paşa'nın nutkuyla açılan Mekteb-i Hukuk (1880), şimdi Ankara'ya taşınmış olan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi (1887; sonradan Abdül-hamid'e muhalif olan Mehmed Akif de burada okuyanlar arasındaydı), öğretmen okulları (Darülmualimmler), sonraları adı Yüksek Mühendis Mektebi olan Hendese-i Mülkiye Mektebi, Osmanlı ve Cumhuriyet sanatkârlarının çoğunun bünyesinde yetiştiği Sanayi-i Nefise Mektebi (1882; bugünkü Güzel Sanatlar Fakültesi'nin başlangıcıdır), yakın zamanlara kadar varlığını koruyan İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin çekirdeği olan Hamidiye Ticaret Mektebi (1884), Arap ve Kürt aşiretlerinin çocuklarını okutmak ve Osmanlılık fikriyatını bedevî kabilelere yaymak için düşünülen ve dahice bir fikir olduğu kabul edilen Aşiret Mektebi (1892), Bursa'da İpekböcekçiliği Enstitüsü'nün temeli olan Harir Darü'ttâ'limi ve Harir Darüt-tahsili mektepleri (1886-1889), Bağcılık ve Aşıcılık Okulu, Orman ve Madencilik Okulu, Polis Okulu ve Uygulama Okulu gibi son derece zengin bir okul zinciri kurulmuş, 20. yüzyıla girilirken bu okullardan yetişenler Türkiye'de Cumhuriyet'i, diğer bölgelerde ise Osmanlı'dan kopan diğer devletleri kurmuşlardır. Hatta 1936'da Türkiye'ye gelen Suudi ailesinden genç Prens Faysal (sonra kral), basın toplantısında İstanbul Türkçesiyle konuşmaya başlayınca gazeteciler Türkçeyi nasıl

244 " Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

bu kadar kusursuz konuştuklarını sormuş, o da bunda şaşılacak bir şey olmadığını, çünkü dedelerinin İstanbul'da okuduklarını söylemiştir!

Tabii bu okul zincirine 1898 yılında Ankara'da Numune Çift-liği'nin içinde açılan bir Çoban Mektebi'ni de eklememiz gerekir. Anlayacağınız, çobanların dahi okullu olmasının arzulandığı bir dönemdir Sultan II.

Abdülhamid'in iktidar yılları.2

Abdülhamid Han döneminde yeni açılan ve eskiden var olup geliştirilen okullardan yetişen Osmanlı nesilleri, 1876'daki vaziyetle kıyaslanamayacak kadar iyi yetişmiş, bilinçlenmiş, zihinleri ortak bir vatan ve Osmanlı milleti kavramı etrafında halkalan-mış, tıptan hukuka kadar modern bilimlerle ve modern zihniyetle tanışmış, bilimsel araç ve gereçlerle, teknolojik yeniliklerle buluşmuş bulunuyordu. Daha da önemlisi, bu yılların, yeterli olmamakla birlikte yazılı bir kültüre kitlesel çapta geçilen bir dönem olmasıdır. Basılı metnin önemi keşfedilmiş, padişah da, karşıtları da matbaadan yararlanarak 1908'e kadar mücadele ederek gelmişlerdi.

Bundan sonra 1908'deki "basın patlaması" gelecek ve Osmanlı toprakları, 1924'de çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu'na

2 Buradaki bilgiler esas olarak Bayram Kodaman'ın "Abdülhamid devrinde eğitim ve öğretim" başlıklı makalesine dayanmaktadır. Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, cilt 12, İstanbul 1993, Zaman + Çağ Yayınları, s. 455-490. Bu makale, yazarın kitap halinde basılan araştırmasının özeti mahiyetindedir. Bkz. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980, Ötüken Neşriyat. Ancak bu araştırmanın bir eksikliği, kız ve erkek öğrencilerin sayıları ile kız rüşdiye ve idadilerinin sayıları üzerinde yeterince durmamış olmasıdır. Yalnız sayfa 159 -161'de İstanbul'daki resmi ve özel erkek ve kız rüşdiyeleri ile karma okulların bir listesi 1909 tarihli Devlet Salnamesi'nden aktarılmıştır. Buna göre İstanbul'da 1909 yılında tamamı Abdülhamid döneminde açılmış 15 kız rüşdiyesi bulunmaktadır. Erkek ve kız çocuklarının karma okuduğu okulların sayısı da 15'dir ve yine tamamı Abdülhamid döneminde açılmıştır. İdadilerde kız öğrenciler için böyle bir rakam verilmemektedir. Böylece karma eğitimin de onun devrinde başladığı anlaşılıyor.

Bir Proje Adamı | 245

kadar Abdülhamid'in okullarından mezun olanların sert atışmalarına sahne olacaktır. Çünkü artık gerekli altyapı oluşmuştur. 1876'da bir avuç aydının ayrıcalığı olan okur-yazarlık, 33 yıl zarfında ilkiyle kıyaslanamayacak derecede geniş bir kitlenin at oynatabildiği geniş bir sahanın vazgeçilmez silahları olacaktır. Bu silahların ne kadar ehliyetle kullanıldığı ve ellerinde patlayıp patlamadığı ise büsbütün ayrı bir hikâyedir.

246 |

Saat kuleleri de onu anlatıyorsa!

"Benim zihnim" dedi, "durgun kalmaya isyan ediyor.

Bana sorunlar göster, yapacak iş göster, anlaşılması

en güç bulmacaları ya da en karmaşık analizleri

göster. O zaman en uygun havama girmiş olurum...

Zihinsel coşkunluk arıyorum hep.1

Conan Doyle

(Abdülhamid'in en sevdiği polisiye roman yazarı)

BİZİM NESİL SAAT KULELERİNİN anlamıyla ilgili olarak ilk uyarıcı cümleleri İsmet Özel'in Üç Mesele'sinden okumuştur. Ne yalan söyleyelim, İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli köşelerinde saat kuleleriyle beraber yaşamış bir neslin onun anlamı üzerinde yeterince düşünmeye zamanı olmamıştı. Zira o dönem (1970'lerin sonu ile 1980'lerin başları), derinleşen ideolojik kamplaşma yüzünden 'Faşizme karşı omuz omuza', 'Kahrolsun komünistler' gibi sloganlarda ifadesini bulan siyah-beyaz kutuplaşmasının yaşandığı 'tuhaf yıllardı. Yıllar sonra bu 'tuhaf' kelimesini kullanışım boşuna değil; o yıllar gerçekten de tu-1 Sir Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes: Dörtlerin İmzası, Çeviren: Sakıp Murat Yalçın, İstanbul 2005, Martı Kitabevi, s. 11.

Bir Proje Adamı | 247

haftı. Nitekim Çinliler birbirlerine beddua edecekleri zaman "Tuhaf bir çağda yaşayasın" derlermiş ya, biz de öylesine tuhaf bir zamanda yaşamıştık. En azından mazeretimiz buydu.

İsmet Özel Üç Mesele'deki "Saat kulesi" adlı yazısında İslam topraklarını gelip gören "firenkler" in bu ülkede saat kulesi olmadığından şikayet ettiklerini, bunun sebebini de, beş vakit okunan ezana bağladıklarını söyler. Özel'e göre Müslümanlar zamanı mekanik bir aletle ölçerek değil (Ahmet Haşim "Müslüman saati" adlı yazısında saatlerin zamanı ile Müslüman saati arasındaki farkı nefis bir şekilde vurgulamış değil midir?), gündelik hayatı organik dilimlere ayıran ezanlar ve namaz vakitleriyle belirliyordu. Üstelik bu kulelerde her saat başı çalınan çanlar İslam beldelerine kiliselerin çan seslerini yeniden taşıyordu. Kısacası, İslâm aleminde saat kulesi yaptırma faaliyeti, Batılılaşma (ve Hristiyanlaştırma) projesinin bir parçası olarak yürütülmüştü.2

Kuşkusuz saat kulelerinin modernleşme projesiyle derin bir alakası olduğunu inkâr edecek değilim.

Zamanın dakik kullanımı, endüstri şehirlerinin burjuva zamanına intibak ettirilmesinde çok önemli bir adım teşkil ediyor. Üstelik geleneksel şehirlerimizin dokusunda bu kulelerin yapılmasının meydana getirdiği 'yırtilma' da gözden kaçırılır gibi değil.

Lakin saat kulelerinin şehirlerin merkezine ya da yamacına yalnızca zamanı ölçmek maksadıyla dikilmediğini de biliyoruz. Yangınların itfaiyeye bir an önce haber verilmesi veya iktidarın topluma nüfuz ve gözetim stratejisinin bir parçası olan gözetleme kulesi olarak kullanılması da söz konusu tabii. Kısacası bu gibi başka amaçlarla yapılan saat kuleleri de var.

Yine de saat kulelerimizi Tanzimat'la ve Batıcılıkla, hele hele "Hristiyanlaştırma" ile özdeşleştirmekte acele etmemeliyiz. Zi-

2 İsmet Özel, Üç Mesele: Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma, gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul 1984,

Dergâh Yayınları, s. 152-154.

248 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

ra pek çok meselede olduğu gibi, farklı kaynaklar kullanarak ve somut bilgilerle meselenin künhüne vakıf olunca insan şaşırmasın edemiyor doğrusu.

Nasıl mı? Anlatayım izninizle.

Öncelikle saat kulelerinin Tanzimat'tan önce Osmanlı diya-" nnda hiç bulunmadığını söylemek asla doğru bir tespit değil. Zira Osmanlı şehirleri üzerine derinlikli çalışmalarından, özellikle Büyük Sancağın Gölgesinde adlı kitabından tanıdığımız Kienitz'e göre, Osmanlı saat kuleleri daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde, yani 16. asırda yapılmaya başlanmıştır.³

1577 yılında yaptırılan Banyaluka Ferhatpaşa Cami-i saat kulesi ve Üsküp saat kulesi, ilk örnekler olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin varlığından söz ettiği ve halen ayakta olan Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey saat kulesi (s. 296) ile Travnik'deki 2 saat kulesi⁴ yine modernleşme öncesi çarpıcı örnekler olarak karşımıza çıkar. Bir de 1602 yılında Şumnu'da (bugün Bulgaristan sınırları içinde kalmıştır) bir caminin yanında saat kulesi yapıldığını bize yine Evliyamız haber vermektedir.

Evliya Çelebi 1660-1661 tarihlerinde geldiği Üsküp'deki bu ilginç saat kulesinden şöyle söz etmektedir: Yukarı kale önünde Hünkâr Camii yanında minare gibi bir saat kulesi var. Saat çanının sesi bir konak yerden duyulur. Sesi o kadar kuvvetlidir. Kulesi de görülecek bir şeydir.⁵

3 Friedrcih-Kar] Kienitz, Büyük Sancağın Gölgesinde: Anadolu ve Balkan Yarımadası Şehirlerinin Tarih ve Kültürü, Tercüman 1001 Temel Eser: 45, XVI. Bölüm.

4 Bu iki saat kulesi hakkında müstakil bir kitap için bkz. Enver Sujoldzic, Tranımicke sahat-kulc/The elock-tomer's of Travnik, Travnik 1999, Sediment Yayınları. Ayrıca şu Boşnakça kitapta da bilgiler ve çeşitli fotoğraflar bulunmaktadır: Mustafa Gafic, Derviş M. Korkut: Kazivanja o Travniki, Travnik 1998.

5 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5, Sadeleştiren: Mümin Çevik, İstanbul tarihsiz, Üç-dal Neşriyat, s. 385.

Bir Proje Adamı | 249

Saat kuleleri, Hakkı Acun'un Anadolu Saat Kuleleri⁶ adlı araştırmasında verdiği bilgilere göre, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkelerinde (memâlik-i Osmaniye) batıdan doğuya doğru yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla Batılılaşma döneminde saat kulesi yapımının temelinde, yaklaşık 3 asırlık tedricî bir gelişme süreci yatmaktadır. Nihayet İstanbul ve Anadolu'da sistematik bir şekilde saat kuleleri yaptırılmasını emreden kişi, genellikle Batılılaşma tarihimizden tipeksle ismini silmeyi yeğlediğimiz Sultan II. Abdülhamid olmuştur.

Abdülhamid tahta çıkışının, yani cülusunun 25. sene-i devriyesinde (1901) valilere, vilayetlerine birer saat kulesi yaptırılmalarını ferman eylemiştir. Ancak bu tarihten kısa bir süre önce yine Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine İstanbul'da Yıldız (1890) ve Dolmabahçe (1894) saat kuleleri yükselmeye başlamıştır bile. Bu saat kuleleri Çorum'dan Amasya'ya, Balıkesir'den Çankırı'ya, Kütahya'dan Adana'ya, Ladik'ten İzmir'e, Niğde'den Gerede'ye, Safranbolu'dan Aydın'a, Gümüşhacıköy'den Bursa'ya, Göynük'den Ankara'ya, Merzifon'dan Bilecik'e, Sungurlu'dan Tokat'a, Vezirköprü'den Yozgat'a, Edirne'den Çanakkale'ye kadar Anadolu'nun belli başlı yerleşim merkezlerinde şehirlerin ayrılmaz parçaları olarak yerlerini almışlardır.⁷ Kendisi de saatçiliğe meraklı olan Sultan Abdülhamid, meseleyi Batılılaşma-Hristiyanlaşma gibi dar bir şablon içinden görmedi. Bunun yerine, modernleşmenin zamanı dakik kullanmakla alakasını dikkate alarak saat kulelerini özellikle valilik, kaymakamlık, belediye binası, demiryolu istasyonu gibi kamu yapılarının civarına kurduğunu, böylece yeni bir zaman anlayışına geçil-

6 Hakkı Acun, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları.

7 Kulelerin tam envanterini ve fotoğraflarını görmek için Acun'un kitabından başka aşağıdaki makaleye de başvurulabilir: Kemal Özdemir, "Osmanlı'da Batılılaşma'nın kentsel simgeleri: Saat kuleleri", Art Decor, Sayı: 18, Eylül 1994, s. 88-94.

250 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

II. Sultan Abdülhamid, küçük yaşta ölen kızı Hatice Sultan adına «Hamidiye» çocuk hastanesini yaptırmıştı. Resim 1899 yılında tamamlanan hastaneyi gösteriyor (Bugünkü Şişli Etfal Hastanesi). mek üzere olduğu mesajını vermişti memurlara. Ancak tabii ki tek amaç bu değildi. Belirttiğimiz gibi yangın, gözetleme vs. gibi yan amaçları da mevcuttu.

Saray saat kuleleriyle birlikte estetik açıdan en zarifi, hiç şüphesiz İzmir'de, Konak Meydanı'nda bulunan ünlü saat kulesi olup. Raymond Charles Pere adlı İzmir Alsancak doğumlu bir mimara 1901 yılında yaptırılmıştır. Kuzey Afrika ve Endülüs mimarisinden güçlü esintiler taşıyan kule, Oryantalist üsluba sahiptir. Ancak görkemini taçlandırarak olan Sarı Kışla'daki 25 çeşmeli sekizgen bir havuz (çünkü Sultan'm 25. cülus yıldönümüdür!), bugüne ulaşamayarak kuleyi yalnız bırakmıştır. Böylece bu Levanten

şehrimize dahi en güzel saat kulesiyle Sultan II. Abdülhamid'in silinmez bir damga vurduğunu görmekteyiz. Tabii yine Abdülhamid'in izniyle 1904 yılında ibadete açılan Karşıya-ka'daki St. Helen Kilisesi gibi pek çok eseri saymazsak...8

8 Cenk Berkant, "İzmir'e atılan imza: Raymond Charles Pere", Skyline, Şubat 2006, s. 66-76.

Bir Proje Adamı | 251

Minare, saat kulesi ve meteoroloji istasyonu bir arada

Abdülhamid'in saat kuleleri koleksiyonunun en zarifi İzmir'de ise, en ilginçlerinden birisi de, küçük kızı Hatice Sultan'm bir kaza sonucu ölümü üzerine yaptırdığı İstanbul Şişli'deki Hamidiye Etfal Hastane-si'nin bahçesinde bulunmaktadır. Bugün adı Şişli Etfal Hastanesi yapılan bu kurumun bahçesindeki mescidin minaresi, aynı zamanda çok amaçlı bir saat kulesi olarak tasarlanmıştır. İki cephesinde saat, 1 diğer cephelerinden birisinde barometre, öbüründe ise ayın günlerini gösteren kadrânlar bulunmaktadır. Bu son derece 'modern' minare/saat kulesinde aynı zamanda rüzgârın hızını gösteren saatler ile şerefe yan yana hizmet vermektedir. Hastane çocuklar için yaptırıldığından, mescidin etrafına hasta çocuklar için düzenlenen demir parmaklıkla çevrili bir gezi parkı yerleştirilmiş, böylece saat kulesi ve meteorolojik ölçümlerin modern dünyası ile minarenin gelenekselden? sembolizmi, aynı yapıda buluşturulmuş olmaktadır.9

Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Selim Deringil, vaktiyle Nuriye Akman'ın kendisiyle yaptığı bir röportajda Sultan Abdülhamid'in modernleşme tarihinden niçin dışlandığını bir türlü anlayamadığını, başta Cumhuriyet'in yöneticileri olmak üzere bütün kadroların onun açtığı okullarda yetiştiğini söylerken bunu kastediyordu sanıyorum. Abdülhamid devri, genellikle zannedildiğinin aksine bir "irtica" dönemi olmayıp, modernleşme tarihimizin en kritik dönüm noktalarından birinden bakar bize.

Biz ona yeterince bakıyor muyuz acaba? Burası biraz şüpheli işte.

Saat kuleleri gibi modernliğin şehirlerimizdeki alametleri bile onun eseri olduktan sonra...

İJ Geniş bilgi için bkz. Aydın Filiz, "Şişli Çocuk Hastanesi", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 4, Mayıs 1970, s. 56 (kulenin fotoğrafı için bkz. s. 59).

252 |

Abdülhamid donanmayı Haliç'te çürüttü mü?

İcabi halinde donanmayı kaybetmemek için canımı fedaya hazırım.

Sultan Abdülhamid

SULTAN ABDÜLHAMİD denilince ilk eleştirilmeye başlanan tarafı, sözde denizciliğe düşmanlığı oluyor. Amcası Sultan Abdülaziz'in devrilmesine deniz kuvvetleri önayak olduğundan Abdülhamid korkmuş ve muhteşem deniz kuvvetlerimizi elinden geldiği kadar söndürmeye, hatta boğmaya çalışmış. Tabii en bilinen klişe de şu: Abdülhamid Donanma-yı Hümayun'u Haliç'e bağlatarak çürüttü.1

Hiçbir olay sebepsiz değildir, üstelik sebepleri de biraz etraflıca düşünülmelidir. İki soru var burada: 1) Donanmayı Haliç'te çürütme olayı ve deniz kuvvetlerine düşmanlığı var mıdır Sul-tan'ın? 2) Varsa, bu kararın arkasında bizim farkında olmadığımız o devre mahsus farklı mülahazaları var mıdır?

Maddeler halinde cevaplandırmaya çalışalım:

1 Bu iddianın dile getirildiği yazılardan biri için bkz. Abidin Daver, "İkinci Abdülhamid devrinde donanmamız", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 29, Mayıs 1952, s. 1486-1491.

Bir Proje Adamı « 253

1) Abdülaziz döneminde Osmanlı donanması, görünüşte Avrupa'nın 3. büyük deniz gücü haline gelmişti gelmesine; ama bu bir kısmı elden düşme ya da 'ikinci el' alınan devasa gemilerimiz, 93 Harbi'nde Karadeniz'de yapılan bir deniz çarpışmasında küçücük Rus istimbati arıyla başa çıkmakta zorlanmış, "Lûtf-1 Celil" gibi bazı gemilerimiz torpidolarla batırılmış, diğerleri ise filikalar indirilip etraflarına dizilmek suretiyle korunabilirdi. Yani gemilerin parlak boyalı, yeni, muhteşem armalı, velhasıl büyük ve gösterişli olmaları bir şeyi halletmiyordu.2

2) Gemi üretim altyapısı hazır olmayan devletlerin sırf dışarıdan gemi satın alarak donanmalarını ayakta tutmaları mümkün değildir; bu süreç, tıpkı şimdiki F-16'lar gibi dışa bağımlılığı artırır. Kaldı ki, Sultan Aziz'in kurduğu donanmanın hızla yenilenmesi gerekiyordu. Buna karşılık, 93 Harbi'nden yenik çıkan, üstelik Rusya'ya milyonlarca altın tazminat ödemek zorunda kalan iflas etmiş, vergilerini Düyun-i Umumiye idaresinin topladığı bir hazineyle mevcut gemilerin bırakın yenilenmesini, yüzdürülmesi bile büyücek bir masraf kapısı demektir.

3) Sultan Abdülhamid deniz kuvvetlerini tamamen de boşla-mış değildi. Yine gemiler satın alıyor, mevcut gemileri yeniletiyordu; hatta denizaltı gemisi icad edildiğinde onu ilk edinen ülkelerden birisi de biz olmuştuk. Ancak o, temelde "karaa"ydı. Tabii bu bir tercihti. Silah yatırımlarını top ve tüfeğe yapmıştı.

Nitekim Çanakkale savaşlarında kullandığımız Krupp toplarının bir kısmı onun devrinde satın alınmış ve

boğazlara yerleştirilmişti.

4) Donanmanın bir tehdit unsuru olarak Haliç'te tutulması, Akdeniz'de dolaştırılmasından daha caydırıcıydı.³

2 Osman Öndeş, "İlk Türk torpilini yapan subay: Torpidocu İdris Bey", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 12, Ocak 1969, s. 68-72.

3 Bkz. 11. Abdülhamid ve Dönemi: Sempozyum Bildirileri 2 Mayıs 1992, İstanbul 1992, Se-ha Neşriyat, s. 197-198 ve 224.

254 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

5) Abdülhamid eğer söylendiği gibi donanmaya düşman olsaydı, Ruslar Ayastefanos Antlaşması'nda bazı gemilerimizi tazminat olarak istediklerinde direnmez, verip kurtulurdu. Oysa cevabı son derece düşündürücü ve şaşırtıcıdır:

Donanmanın elden çıkarılmasına kesinlikle razı değilim. Bu maddeyi reddetmek için her türlü fedakârlığa hazırım. Bu uğurda gerekirse canımı feda ederim.⁴

Bir de şu vatan aşkıyla sözlerin sahibinin donanmaya düşman olduğunu söylemiyorlar mı?

4 Afif Büyüktugrul, "Sultan Abdülhamit donanmamızı neden bağlamıştı?". Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 12, Eylül 1968, s. 77 (mektubun fotokopisi de mevcut, s. 78).

| 255

Abdülhamid'in Galataport ihalesi

Bu ağaç sökölür ağaç mıydı? Bu kale yıkılır kale miydi?

Falih Rifkî Atay (1921)

GÜNCELLİĞE TARİH PENCERESİNDEN bakınca neler çıkmıyor ki! Son zamanlarda gündeme gelen tartışmalı Galataport ihalesinin bir benzeri, 1890'larda, hem de Sultan II. Ab-dülhamid döneminde gerçekleşmiş. Ama nasıl?

Efendim, İstanbul'un limanları evvel eski vardır ve meşhurdur ama bunlar esas olarak kürekli veya yelkenli gemilere göre ayarlanmıştı. Yüksek tonajlı gemiler şimdiki gibi iskeleye kadar yanaşamıyor, belli bir mesafede demir attıktan sonra yük ve yolcularını kayıklar vasıtasıyla kıyıya aktarıyordu. Yani doğrudan doğruya gemiden ambara, ambardan gemiye mal aktarmak mümkün değildi. Bu durumda limanlar, kayıkçılar ve hamallar için en yağlı ekmek kapılarından biri oluyordu. Nitekim 1826'da kapatılmadan önce Yeniçeri Ocağı mensuplarının geçim kapıla-rındandı limanlar ve gümrükler. O yılların manzarası bir metinde şöyle resmediliyor:

19. yüzyıl boyunca limana gelen gemiler Galata açıklannda-ki duba ve şamandıralara bağlı olarak demirlemişler, yolcu-

256 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

lar ve yükler, sandallar, salapuryalar ve mavnalarla Galata sahillerindeki derme çatma iskelelere taşınarak karaya çıkarılmışlardır. Sandallar irili ufaklıydı ve genellikle 10-15 kişi taşıyabilirlerdi. Bunlar daha çok Fransız Geçidi'nin (Çite Française) önündeki Fransız İskeleyi'nde kümelenirlerdi. Sandalcıların hemen hepsi Kefalonya, Nisiros ve Marmara Adaları'ndan gelmiş Rumlar ve Yunanlılardı. Sivri, dar ve alçak olan Şark tipi kayıklar 3-4 yolcu taşıyabilirdi ve bunların sahipleri Türk'tü. Limanda yük boşaltma ve istifleme işlerinde çalışan işçilerin çoğu yine Kefalonya Adası'ndan gelmiş Yunanlılardı.'

Gelgelelim, buharlı gemilerin icadı ve II. Mahmud döneminde "buğ gemisi" namıyla denizlerimizde seyr ü sefere başlaması, ağır tonajlı gemilerin yanaşmasına müsait rıhtımlar yapılması ihtiyacını hissettirecekti. Bu ihtiyaç, İngiliz ve Fransız donanmasından hatırı sayılır miktarda geminin İstanbul'a geldiği ve aylarca, hatta yıllarca kaldığı Kırım Harbi yıllarında mübrem hale geldi. Kendi rıhtımlarına kolayca asker ve mühimmat çıkartmaya alışkın İngiliz ve Fransız bahriyesi İstanbul'da pek çok müşkilatla karşılaşmıştı. Mesele Abdülaziz devrinde ele alındı ama bir karara bağlanması, kuzeni Abdülhamid dönemine kaldı.² İstanbul'a rıhtım yapılması, büyük çaplara ulaştığı tahmin edilen kaçakçılığın da denetim altına alınması için şart olmuştu. Nihayet 1879'da, daha önce İstanbul'un deniz fenerlerini işletme imtiyazını almış olan Marius Michel adlı, sonradan Müslüman olan³ bir Fransızın sunduğu proje kabul edildi ve çalışmalara başlandı. İmtiyaz verildi ve bir şirket kurması istendi kendisin-

1 Orhan Türker, Galata'dan Karaköy'e: Bir Liman Hikâyesi, İstanbul, 2000, Sel Yayıncılık, s. 70.

2 VVolfgang Müler-Wiener, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, Çeviren: Erol Özbek, İstanbul, 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 136 vd.

3 İslam Ansiklopedisi, cilt 5'den aktaran: Aydın Talay, Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, İstanbul, 1991, Risale Yayınları, s. 292.

Bir Proje Adamı | 257

den. Tabii Galatalılar ve çıkarları zedelenecek olan kesimlerin hararetle itirazları gelmekte gecikmedi. İşte

şirket canı istediği gibi tarife zam yapacak, kayıkçıların hali ne olacak vs. Ancak unuttukları şey, devletin süngü gibi şirketin tepesinde durduğu gerçeğiydi.

Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediye'nin 5. cildine hükümetin şirketle yaptığı mukavele ve nizamnameyi almıştır.4 Bunlara bakılınca, Abdülhamid'in Galataport işini ne denli sıkı tuttuğu anlaşılır. Proje kapsamında yalnız Calataport değil, "Sir-keciport" da vardı, hatta Sirkeci ve Tophane'den başlayan rıhtımlar, Halic'in iki yakasında, şimdiki Unkapanı Köprüsü'ne kadar boydan boya devam edecekti. Şirket buralarda rıhtım, dok ve antrepolar inşa edecek, buna mukabil indirilen mallardan ağırlığına göre belirlenecek bir tarife üzerinden gümrük vergisi alacak, masraflar çıktıktan sonra kalan miktar devletle şirket arasında bölüşülüyordu.5

İmtiyaz süresi 85 yıldır. Bir nevi yap-işlet-devret modeli uygulanacaktı. Ancak sözleşmeye öyle bağlayıcı kayıtlar konulmuştu ki, bu şartlar zamanında yerine gelmediği takdirde devlet şirketi yetkisiz ilan ederek mal ve binaları açık artırmaya dahi çıkartıp satabilecekti (bkz. Şartname'nin 17. maddesi).

İş sıkı tutulmuş, önce inşaat alanlarının 1 /100 haritalarının çıkartılması istenmiş, ardından da her aşamada kontrolün Bayındırlık (Nafia) Bakanlığı tarafından yapılacağı, bu işe mahsus müfettişler tayin edileceği, dahası, bu müfettişlerin maaşlarının da şirket tarafından ödeneceği şartı getirilmiştir. Ayrıca Denizcilik Bakanlığı, isterse deniz subaylarından birisini komiser olarak ba-

4 Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, cilt 5, İstanbul, 1995, İstanbul Büyük-şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s. 2796 vd.

5 Eser Tutel, "Rıhtımlar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 6, İstanbul, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, s. 332. Ayrıca bkz. Eser Tutel, Gemiler... Süvariler... iskeleler..., İstanbul 1998, İletişim Yayınları, s. 273 vd.

258 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

sına dikebilecektir Dersaadet Rıhtım ve Dok ve Antrepolar Şirketi'nin. İstimlakler sırasında abidelere, camilere ve hayır eserlerine dokunulmaması gerektiği de ısrarla belirtilmiş, devletin 40 yıl sonra doğrudan doğruya işletmek üzere rıhtımdaki tesisleri satış hakkını elinde bulundurduğu 7. madde ile tespit edilmişti. Tari- felerde başıboş bırakılmamıştı; ancak Bakanlığın onayıyla zam yapılabilecek ve en az bir ay öncesinden ilan edilmiş olacaktı.

Bir de rıhtım ve binaların kontrolü maddesi var ki, tam Osmanlı'ya yakışacak tarzda düzenlenmiştir. Bunlar önce Bakanlıkça bilimsel incelemelerden geçirilerek "geçiri" olarak kabul edilecek, ancak ertesi yıl test ve incelemeleri yapıp sağlam raporu verildikten sonra resmen teslim alınacaktır.

Tabii rıhtımın nasıl görüneceği de önemlidir. Şöyle diyor 22. madde: "Gümrüklerin rıhtım üzerinde bulunan yüzü, muame-lat-ı rüsumiyyenin (vergi işlemlerinin) ihtiyacına göre ne halihazırından noksan ve ne de şimdiki yüzün 1,5 mislinden fazla olmayacaktır." Ardından da tek tek hangi vergilerin ne kadar alınacağı karara bağlanıyor. (Mesela "palamar resmi" ton başına 1 frank, "rıhtım resmi" 3 frank vs.) Ama en önemlisi de, şirket ile Devlet-i Aliyye arasında çıkabilecek ihtilaflarda Osmanlı mahkemelerinin yetkili olacağı maddesidir.

Kapitülasyonlar devrinde bile Abdülhamid, Galataport'u bir yabancı şirketin insafına teslim etmemiş, sermaye dışarıdan da gelse, merkezi İstanbul'da olacak bir "Osmanlı şirketi"yle, yani Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş bir şirketle çalışmayı tercih etmiştir. Ve nihayet, inanılmaz bir ayrıntıcılıkla, delikli tuğladan kanarya yemine, susam yağından gazyağma, kafes hayvanlarından şapa kadar yüzlerce kalemin tek tek sayıldığı bir tarife listesi çıkarılmış ve şirkete 'buyur, çalış' denilmiştir.

Galata rıhtımı 1895'de hizmete açılmıştı. Sermet Muhtar Alus rıhtımın, devrine göre mükemmel olduğunu söyler:

Bu Proje Adamı | 259

i Osmanlı'da ilk otomobil ve ilk eczane

Abdülhamid'e "otomobil düşmanı" bile diyenler var. Lakin ilk otomobilin onun izniyle geldiğini nedense gizliyorlar.

İstanbul'a ilk benzinle çalışan otomobil, Galata rıhtımının açıldığı 1895 yılında, sonradan Basra mebusu olacak Züheyrzade Ahmed Bey ' tarafından getirilmiştir, ilk otomobilin halk arasında görücüye çıktığı yer ise Fenerbahçe semti olmuş. Bir başka rivayete göre ise ilk otomobili getiren kişi, Muzıka-i Hümayun'dan Kaymakam Stavrolo'dur ve ilk otomobilimiz İtalya'dan gelmiştir.6

İlk modern eczanemiz ise yine Abdülhamid döneminde 1880 yılında Halil Hamdi Bey tarafından Zeyrek yokuşunun başında açılmıştır (Eczahâne-i Hamdi). Burası kısa sürede büyük bir şöhret kazanmış ve bir çok eczacının yetişmesini sağlamıştır. Daha sonra açılan eczaneler ise şöyledir:

Eczahane-i Ziya (Divanyolu, 1890)

Ethem Pertev Bey Eczahanesi (Aksaray, 1895)

Eczahane-i Mehmed Kâzım (Beşiktaş, 1896)

Halep Eczahanesi (kurucusu: Beşir Kemal, Bahçekapı, 1898)

istikamet Eczahanesi (kurucusu: Hasan Rauf, Divanyolu, 1900)⁷

Otomobil ve eczaneler de ÷lkemize Abd÷lhamid döneminde giren yeniliklerdendir.

Galata rıhtımının m÷kemmelliği dillerden düşmezdi; en büyük hacimli vapurlar yanaşabilir, derlerdi. Yalan da değil. Çocukluğumdan beri serde denize, gemiye merak var ya, köprüden her geçişimde gözlerim o canibe bakar. Eskiden bahar girdi mi üç dört bacalı, bir baştan bir başa, dağ gibi transatlantiklerin rıhtıma omuz verdiğini gör÷rd÷m. Mesela

6 Burçak Evren, "Otomobil", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 6, s. 182.

7 Turhan Baytop, Eczahâne'den Eczane'yc: Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923), İstanbul, 1995, Bayer, s. 73.

260 | Abd÷lhamid'in Kurtlarla Dansı

Norddeutscher Lloyd'un 19 bin bu kadar tonluk Kaiser Wilhelm II'si ya White Star Line'ın 17 bin bu kadar tonluk Oceanic'i, Intern Pacific'in 11 bin tonluk Korea'sı.⁸

Modernleşme çabaları devam ediyordu. Ancak kuralları koyan taraf olmak istiyordu Osmanlı. Etrafta bazı söylentiler dolaşüyor, şirketin Galata'dan toprak talep edeceği endişesi yayılıyordu. Nitekim tez canlılığıyla tanıdığımız Abd÷lhamid, şirketin işi geciktirmesi üzerine bir operasyona girişmiş, sözleşmeye dayanarak, imtiyaz hakkını feshedip şirketi satın almaya bile kalkmıştı. İlginçtir, gözdağı vermeyi amaçlayan bu girişim işe yaramış ve inşaat hızlanmıştı!

110 yıl önce, ekonomisi batmış bitmiş denilen, adı Hasta Adam'a çıkartılmış Osmanlı Galataport'u bu şartlarda açmıştı hizmete. Bakalım biz neler yapacağız?

8 Sermet Muhtar Alus, "Galata Rıhtımı", Tarih Hazinesi, Sayı: 13, Kasım 1951, s. 636.

| 261

Denizaltıcılığımız

'babası' da İL Abd÷lhamid çıktı

Ben doğrusu Padişahınıza hayret ediyorum.

Bilmece gibi bir adam... Hem de çöz÷lmesi çok

çok çok zor olan bir bilmece!..

Bağrıam (Bucknam) Paşa

HER ALANDA geri kaldığımızı söyler dururuz. Uygarlık trenini kaçırdığımızı, Batı'ya kapandığımızı, dünyadaki gelişmelere gözlerimizi kapattığımız için bugün bu karanlıklar içerisinde yaşamak zorunda kaldığımızı, medeniyet trenini kaçırdığımızı söylemek ve kapitalizm köyümüze uğramadığı için yakınmak¹ en hoşumuza giden Mazoşistçe muhabbet konularımızdan biridir. Rahmetli Ayhan Songar bir zamanlar acı biber yiyenleri, bedenlerine acı çektirdikleri için Mazoşist ilan etmişti. Biz de nicedir kendi tarihimizin bakmış bitmişliğini anlata anlata bitiremediğimiz için Mazoşist bir tarih anlayışına kilitleyip kalmış durumda olduğumuz söylenebilir. Sözünü ettiğim Mazoşizmi ise denizaltıhcılık tarihimizin şafağındaki gelişmelerden daha iyi belgelenemezdi herhalde.

1 En yüksek sesle yakınanlardan birisi de Mehmet Altan'dır. Bkz. Kapitalizm Bıı Köye Uğramadı, İstanbul, 1994, Afa Yayınları.

262 | Abd÷lhamid'in Kurtlarla Dansı

İlginçtir, Türk denizaltıcılığırun doğuşu, dünya denizaltıcılık tarihinin şafağına rast gelir. Daha doğrusu, dünyada denizaltı olarak üretilen savaş gemilerinin ilki olmasa bile, ikinci ve üçüncüsünün siparişini biz vermiştik. Özellikle de 'Dünya filanca gelişmeleri yaşıyorken Osmanlı mışıl mışıl uyuyordu' diyenler kulaklarını açıp okusunlar bu yazıyı.

Denizaltıların tarihine kısa bir yolculuk

Denizaltıların tarihini Büyük İskender'e kadar çıkartanlar da var, Leonardo Da Vinci'ye bağlayanlar da.

Hatta Seyyid Vehbi Efendi'nin Sumâme'sinde Sultan III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünleri münasebetiyle düzenlediği şenlik kapsamında Tersane mimarı İbrahim Efendi'nin yaptığı "eni boyu 3 çifte piyadeye muadil" bir timsahtan bahsedilmektedir. Aslında o yıllarda Hollanda ve İngiltere'de de deniz altında gidecek tekne yapma girişimlerinin varlığı, Sumâme'deki anlatıda hatırı sayılır bir gerçeklik payı olabileceğini göstermektedir bize.

Surnâme'ye göre, bu ilk denizaltımız denilmesinde sakınca olmayan mekanik timsah,² Haliç'teki Tersane koyundan çıkarak Tersane bahçesinde otağını kurmuş olan Padişah'ın önüne kadar gelerek suya dalmış. Timsahın üzerinde birbirine m÷kemmek bir şekilde raptedilmiş ve içleri kalafat edilmiş bir borunun ucu (yani bir nevi periskop!) dahi bulunuyormuş. Bir müddet suyun altında kaldıktan sonra yukarıya çıkan timsahın ağzından, "sanki deniz üzerinde bir mutfakmış ve içinde zerde pilav pişiriliyormuş gibi, beş kişi,

arkalarında ve başlarında pilav zerde tepsileri ile birer birer" dışarıya çıkmışlar.³

2 Esin Atıl, Leimi nnd Ilie Surnamc: The Star/ of an Eiglteentlı-Cerıtırıy Otlaman Festival, İstanbul 2000, Koçbank Yayını, s. 53 ve Özdemir Nutku, "Eski şenlikler", Hazırlayan: Mustafa Armağan, İstanbul Armağanı 111: Cümlelik Hayatın Renkleri, İstanbul 1997, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, s. 125.

3 Raşit Metel, Türk Denizaltıcılık Tarihi, İstanbul, 1960, Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı Yayınları, s. 1. Bir Proje Adarın | 263

Bu timsah (crocodik) teması, yani denizaltıların bir deniz hayvanına benzetilmesi alışkanlığı, III. Ahmed'in şenliğinden yaklaşık yarım asır sonra Amerika'da David Bushnell tarafından geliştirilen ilk denizaltıya Kaplumbağa (Turtle) adının verilmesiyle devam etmiş görünüyor. 1801 yılında Nautilus adlı denizaltı gemisi, bir ara Napolyon'un da dikkatini çekmişse de, Fransa'dan yeterli desteği göremeyen Robert Fulton Amerika'ya çekip gitmiş, çalışmalarına orada devam etmiştir. Ne var ki, bu girişim de Fulton'un ölümüyle yarıda kalacaktır. 1849'da VVilliam Bauer'in Plongeur Marine'i, 1864'de ise "Akıllı Balina" adlı denemelerden sonra 1875 tarihinde bugünküne en yakın denizaltı örneğiyle karşılaşırız. John P. Holland tarafından geliştirilen Plunger'ın su üstünde stim, su altında ise batarya ile seyrettiğini biliyoruz.

Nihayet 1878 yılında İngiliz mühendisi G. W. Garrett, elle çalıştırılan 14 kadem (ayak) uzunluğunda bir denizaltı gemisini su altında yüzdürmeyi başarmıştır. Bir yıl sonra bu defa 45 kadem uzunluğunda yeni bir denizaltı gemisi inşa etmiş ama bu gemi, Gali er yakınlarında vuku bulan bir kaza sonucunda batmıştır. Denizaltıların tarihine bundan sonra İsveçli bir silah üreticisinin, Thorsten Nordenfelt'in girdiğini ve onun müteşebbis elinin değmesiyle birlikte denizaltıcılığın hızla geliştiğini görüyoruz. 1885'de Garrett ve Nordenfelt ele ele vererek Stockholm'de ilk ortak gemilerini inşa edecekler ve bu geminin adı, Nordenfelt I olacak ve tarihin sayfalarına 'ilk denizaltı gemisi' olarak geçecektir. 64 kadem uzunluğunda olan gemide bir baş torpido kovani ile bir de Nordenfelt topu mevcuttu. Bu savaş denizaltısı Yunan hükümeti tarafından 9 bin sterline satın alınmıştır.

İşte bizim denizaltıcılık tarihimiz de bu satın alma ve akabin-deki hızlı gelişmeler etrafında şekillenecektir. 264 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

İlk denizaltılarımız geliyor

25 Temmuz 1885 tarihinde Londra'dan Osmanlı Bahriye Neza-reti'ne bir mektup postaya verilir. Mektubu gönderen kişi, ünlü İsveçli silah üreticisi Nordenfelt'tir. Mektupta inşa ettiği denizaltının Kopenhag yakınlarında bir dizi "resmî deneyleri"nin yapı-lacağı ve eğer Bahriye Nezareti'nden bir görevli bu denemelerde hazır bulunmayı arzu ederse, denemelerin zamanının ona göre ayarlanacağı belirtilmektedir. Hazır olabildiği takdirde denizaltı denemelerinin Ağustos'un ilk veya ikinci haftasına yeti-şeceği de kaydedilmiştir.

Gerçi denemeler ancak o yılın Ekim ayında yapılabilecektir ama gerçekten de çok üst düzeyde bir katılım olmuştur: Rus Çarı ve Çariçesi, Danimarka Kral ve Kraliçesi, Galler Prensi ve Prensesi... Japonya'dan Brezilya'ya kadar hemen her ülkeden (yaklaşık olarak 35 kişi) askerî temsilcilerin katıldığı denemelerde Osmanlı Devleti'ni eski Berlin ataşenavalı (deniz ataşesi) Binbaşı Halil Bey temsil etmiştir. Sonuçta Nordenfelt 1 gemisi, Yunanlılarca bir süre ayrıca tecrübe edildikten sonra satın alınmış ve bir numaralı denizaltı savaş gemisi Yunan bahriyesine nasip olmuştur. Halil Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporda ise denizaltı gemisinin şu haliyle kullanılmasının maksada kâfi olmadığı, tadile muhtaç bulunduğu, sürati artırılır, gerekli torpidolarla donatılır, satın alan devlet tarafından eksikleri tamamlanırsa, dahası, pek çok tecrübeden geçirildikten sonra, ancak bu şartlarla kullanıma uygun hale gelmiş olacağı belirtilmiştir.

Ne var ki, İstanbul'da denizaltılara fena halde merak salmış olan zat, Sultan II. Abdülhamid'dir ve ne yapıp edip bu yeni icadı Osmanlı donanmasına kazandırmakta kararlıdır. Kararlıdır, çünkü Abdülhamid'in tehdit algılamasına göre, o yıllarda ilişkilerin gergin olduğu Yunanlıların bu ilk denizaltı gemisini satın almaları, Osmanlı ticaret ve savaş gemileri için potansiyel

Bir Proje Adamı | 265

bir tehlike anlamına gelmektedir. Onlara bir gözdağı vermek şart olmuştur.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1302 tarihli bir İrade-i Seniyye'de hiçbir devlette şimdiye kadar emsali olmayan ilk denizaltı gemisinin Yunanlılarca satın alındığı ve aynı geminin eksiklerinin giderilmiş ve bir değil, üç torpido atacak cinsten iki denizaltının tanesi 11 bin sterlinden satın alındığı belirtilmektedir. Bu acelenin sebebi olarak İngiltere'nin teşvikiyle kısa bir zaman içinde Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hücum geçeceğinin kati oluşu gösterilmektedir. Ancak Yunanlılar, Osmanlı kuvvetleriyle karadan başa çıkamayacaklarını bildiklerinden, demektedir Abdülhamid, denizde sahil, Ege adaları ve Selanik cihetine gidecek nakliye gemilerimize ve donanmamıza müdahale edip onlara darbe vuracaklardır. Vesika, Abdülhamid'in deniz kuvvetlerine verdiği önem ve "müsbet anlayış"ını göstermesi açısından da büyük bir

değer taşımaktadır.

Bununla birlikte Yunan tehdidinin, Padişah'ı bu konuda karar vermeye iten bir olaylar zincirini tetiklediğini söylemek mümkündür. Yani Yunanlıların ilk denizaltı gemisini satın almaları, zaten tetikte bekleyen Abdülhamid yönetimini harekete geçirmiş ve sonra da arkası gelmiştir. Aslında ilk adımın, Nor-denfelt'in yukarıda özetini sunduğumuz mektubuyla atıldığı anlaşılıyor.

Konstantin Zhukov ve Aleksandr Vitol adlı iki Rus araştırmacının ortaya koyduğu çerçeveden⁴ hareketle Abdülhamid'in denizaltı gemilerini donanmamıza kazandırma çabasının arkaplanını açıklayabiliriz.

Bunlardan birincisi, siyasî arkaplandır.

4 Konstantin Zhukov ve Aleksandr Vitol, "The Origins of the Ottoman submarine fleet", *Oriente Moderno*, XX (LXXXI), I, 2001, s. 222 vd.

266 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Osmanlı denizaltılara doğru uzanırken...

1885, İngiliz ve Rus imparatorlukları arasındaki gerilimin tırmandığı yıldır. Çar III, Aleksandr (1881-1894) yönetimindeki Rusya, Afgan kuvvetleriyle bir çatışmaya girmiştir. Bunun üzerine İngiltere, bölgedeki bütün inisiyatifin Rusya'nın eline geçmesini -ceğinden korkarak Kafkasları işgal etmek üzere harekete geçecektir.

İngiltere'nin saldırısı karşısında kıyılarını koruyamayacağını ve Karadeniz'deki filosunun da yeterli olmadığını gören Rusya, Avusturya ve Almanya ile bir blok oluşturarak İngiltere'nin karşısına çıkıyordu (1881). Zaten 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de de Mısır'ı işgal eden İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin arası bozuktur. Üstelik yine İngiltere, Osmanlı hükümetini, birleşmiş Bulgaristan'ı tanımaya zorluyordu. İstanbul ise buna ayak diriyor ve muhtemel bir İngiliz hücumuna karşı Boğazları (Çanakkale ve İstanbul boğazlarını) tahkim etmekle uğraşıyordu. Bis-mark'ın siyasî baskıları da sonuç vermiş, Abdülhamid, biraz da şartların zorlamasıyla Almanya'ya açmıştı kapılarını.⁵ Bunun sonucu, "Armstrong'u bırak, Krupp ve Mauser'i al" olmuştur. 1885'lerde ağır kalibreli Krupp topları boğazların savunması için yerleştirilmiştir bile. O gün bugündür hayatımıza girmiş bulunan Mavzer tüfekleri Osmanlı askerinin omzundaki yerini almıştır.⁶ Alman askerî uzmanları da 1884'den beri Osmanlı ordusunun hizmetindedir.

Ruslar özellikle Osmanlı bahriyesindeki gelişmeleri yakından izliyor, kendi savunmalarını ilgilendirdiği için Boğazi-

1 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 199N, İletişim Yayınları, s. 51 vd.

Lothar Rathmann, *Berlin-Bağdat: Ahunu Enıncryalizitini Türkiye'yi' Girişi*, Çeviren: Ragıp Zarakolu, İstanbul, 1982, Belge Yayınları, s. 27 vd.

"11. Abdülhamid döneminde ordunun modernleşmesi ve silahlanma yarışında hangi yollara başvurduğu gibi konular üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Zekeriya Türkmen, "XIX. yüzyıldaki silahlanma yarışında Osmanlı Devleti", Editör: Kemal Çiçek, /av Ottomna: Studies in Memorialu Prof. Dr. Nejat Göyüncü, Haarlem-Ankara, 2001, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, s. 351 vd.

Bir Proje Adamı | 267

çindeki askerî tahkimata büyük önem atfediyorlardı. Oysa 1886'da Abdülhamid'in satın almış olduğu Krupp topları çoktan kurulmuştur Boğaziçi'nin Karadeniz girişindeki kalelere. Kaldı ki, 1885'de VVoods Paşa'nın The Times'a yazdığı makalede denildiği gibi, Osmanlı donanması da artık 93 Harbi'ndeki donanma değildir. Yeni torpidobotların satın alınması ve bunların Nor-denfelt toplarıyla donatılmış olmasıyla da sınırlı kalmamıştır gelişmeler. Türkler, İstanbul'da bir "roket makinesi fabrikası" kurmak için bir "plant" inşa etmiş ve daha sonra bu roketleri (torpidoları) Kağıthane doklarında teste tabi tutmuşlardı. Bu roketlerin, muhtemel Rus saldırılarına karşı savunma silahı olarak tasarlandığı anlaşılıyor.

Fakat VVoods Paşa'nın hatıraları dikkatle okunduğunda, Abdülhamid'in bu iki denizaltıyı sipariş vermesinin aslında şaşırtıcı olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Zira o yıllarda çeşitli denizaltı ve torpido projeleri sahiplerinin uğradığı merkezlerden birisidir İstanbul. Bu "mucitler"den üçünün ismini ve yaptıkları projeleri biliyoruz: General Berdan, General VVallace ve VWilliams.

Nihayet ilk Türk denizaltısı Taşkızak tersanesinde tamamlandığında tarihler 6 Eylül 1886'yi göstermektedir. 1887 Şu-bat'mda denize indirilen ilk denizaltımıza Abdülhamid ismi verilmişti. İlk testler Haliç'te gerçekleştirildi. Denizaltı, su yüzeyinin hemen altında çalışıyor ve suya tamamiyle batamıyordu. Ama hızlı ve iyi idare edilmeye müsaitti. Yine de bu dünyadaki ikinci denizaltı botu, tam olarak isteneni verememişti. Padişah bu kadar para ödediği bu teknoloji harikası beklediğini bulamamıştı. Bunun üzerine Garrett apar topar İstanbul'a çağırıldı ve kendisine, Abdülhamid'in Nordenfelt adlı silah fabrikatörü tarafından aldatılmadığından emin olmak istediği hatırlatıldı. Padişah, kendisinde dünyanın en mükemmel denizaltı torpidobotu olmasını arzu etmekteydi.

268 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Ağustos 1887'de tamamlanan ve Ocak 1888'de denize indirilen Abdülmecid adlı ikinci denizaltımızla

birlikte Abdülhamid de-nizaltısı yeniden teste tabi tutuldu. Abdülmccid denizaltısı, Haliç'ten çıkmış, Sarayburnu akıntısını geçtikten sonra İzmit'e götürülmüş, gerek seyir, gerekse dalma ve torpido atma denemelerini tamamladıktan sonra 7 iş sözleşmenin tamamlanmasına gelmişti. Böylece dünyada ilk torpido atan denizaltı unvanı, iki numaralı denizaltı gemimiz Abdülmccid'm olmuştur.⁸

Bu sözleşme öncesinde mühendis Garrett, bundan böyle Osmanlı bahriyesinin hizmetinde olacağını ve herhangi bir ihtiyaç olduğu zaman karşılamaları için iki eğitilmiş elemanını Türkiye'de bırakacağını söyleyerek Bahriye Nazırı Hasan Paşa'yi ikna etmiş ve yeni bir sözleşme imzalamıştır (15 Mart 1888). Padi-şah'ın fermanı da bir hafta içerisinde neşredilmiş (22 Mart 1888). Böylece denizaltıların bakım ve onarımı için gereken servis sözleşmesi imzalanmış oluyordu.

Gerçi Abdülhamid ve Abdülmccid adlarını taşıyan bu ilk denizaltılarımız dünya denizaltıcılığının ilk örneklerindendi ve öncü denizaltıydı, lakin ilk ve öncü olmanın bütün acemiliklerini ve ilkelliklerini de beraberlerinde taşımaktaydılar. İlk torpido fırlatma denemelerinden hasar görmüşlerdi ve derhal bakıma alındılar. Daha sonra da Haliç'e çekildiler. Ne var ki, sadece Osmanlı donanmasında bulunmaları bile yeterliydi ve galiba alınmala-rındaki asıl amaç da buydu: Yunanlılara ve dolayısıyla Ruslara ve İngilizlere aba altından sopa göstermek.

Nitekim The Manchester Courier'm 28 Haziran 1887 tarihli nüshasında Türklerin denizaltıcılığa duyduğu ilgi, İngiliz kamuoyuna şu satırlarla hatırlatılmaktaydı:

7 Bu konularda daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Kaşıt Metel, "Denizaltıcılık tarihimiz - II", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Sayı: 18, Mart 1969, s. 79-81.

8 Nejat Gülen, Dünden Bugüne Bahriyemiz, İstanbul, 1988, Kastaş Yayınları, s. 62.

Bir Proje Adamı | 269

Denizaltı filomuzun 1 numaralı gemisi Abdülhamid, Haliç sularında seyrederken.

Nordenfelt [denizaltı] gemisinin şöhreti yaygındır. İtalyan ve Rusların [denizcilik] departmanları filolarına birer numune ekledi-ler(?), Türk hükümeti ise birden fazlasına sahiptir(?). İstanbul'da ikinci Türk Nordenfelt gemisiyle bazı önemli denemeler henüz icra edilmiş ve bazı hatırı sayılır sonuçlar alınmış bulunuyor.⁹

Denizaltıcılığımızın babasının, şu denizciliğe önem vermediği ve donanmamızı Haliç'te çürümeye terk ettiği için önüne gelenin suçladığı II. Abdülhamid olması, bazılarının yüzünü kızartmak ama nerde?

Abdülhamid'in hakkı Abdülhamid'e

Denizaltıcılığımızın babasının Sultan II. Abdülhamid çıkmış olması, yazımızın başında temas ettiğimiz klasik bir iddianın da temellerini çürütmektedir. Abdülhamid'in, Sultan Abdülaziz'in binbir emekle oluşturduğu dünyanın üçüncü büyük donanmasını Ha-

9 The Manchester Courier, 28 Ağustos 1887, s. 5'ten nakleden Zhukov ve Vitoi, agm, s. 231.

270 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

liç'te çürümeye terk ettiği iddiası, dönemin bahriye subayları arasında olduğu kadar Abdülhamid aleyhtarları arasında da yaygın bir kabul görmüş ve bugün bile çeşitli vesilelerle tekrar tekrar gündeme getirilerek Abdülhamid'in "akılsız despotizmi"ne örnek olarak gösterilmektedir.¹⁰ Ancak bu iddia, suçlanan Hakan'ın aynı zamanda dünyadaki ilk denizaltı filolarından birinin kurucusu olması, üstelik de bu ilk denizaltı gemilerimizin bedelini devlet hazinesinden değil, Hazine-i 1 lassâ'dan, yani padişahların şahsî varidat ve masraflarına ait işlerle alakalı hazineden ödenmiş olması" olgusu karşısında çaresiz, tutunacak dal aramak zorunda kalmaktadır. Sözümona denizciliğe düşman bir padişah neden durup dururken, üstelik kendi cebinden denizaltı yaptırın ve bunu donanmamıza bağışlasın, böylelikle dünyadaki bir çok ülkeden daha önce denizaltı filosu kurma yönünde bir hareketi başlatmış olsun? Bütün bunların bir izahı olmalı değil midir?

Anlaşılan o ki, bu sorular denizaltıcılık tarihimizle ilgilenenlerin de kafasını fena halde karıştırmıştır.

Nitekim Nejat Gülen, aşağıdaki satırlarda şaşkınlık uçurumlarının birinden diğere sarkmaktadır:

Soru şudur:

Abdülhamit ki, Türk denizciliğini mahveden, gemileri Haliç'te çürüten padişaktır, denizcileri sevmez, gemiye binmez, sahili de sevmez, emniyetsiz bulur, koca Dolmabahçe sarayını bırakır da, gerilere, tepelerin üzerine, Yıldız tepesine, yeni bir saray kondurur.

10 Bu tür yorumlara Rauf Orbay'ın aşağıda ele alacağımız hatıralarında olduğu kadar Meşrutiyet dönemindeki çeşitli yayınlarda da rastlanabilmekteydi. Hele Bahriye hocalarından Ali Haydar Emir (Alpagut) tarafından kaleme alınan ve 1913'de Do-namna Mecmuasında çıkan "Donanma islemezük" başlıklı yazı, Abdülhamid'in donanma hakkında "kaatil bir siyaset" takip ettiğini söylemeye kadar vardırırmıştır işi. Dönemin bir aynası mahiyetinde olan bu yazı için bkz. Fahri Çöker, Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler, Ankara, 1994, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, s. 56-65.

11 Bkz. Metel, age, s. 6; Gülen, age, s. 62;

Bir Proje Adamı » 271

Peki bu denizi, denizciyi sevmeyen, donanmayı ısmarladı?12 çürüten padişah neden daha kimselerde denizaltı yok iken, tuttu da denizaltı ? (eksik)

Gerçi bu sorunun ardından, cevap denilmeye bin şahit isteyen bir gerekçe üretir yazar ve şu lafı sokuşturur: "Kimbilir kim, hangi akıllı vatansever, padişahın aklını çelmiş?" Görüldüğü gibi, birinci durumda, yani donanmamızı Haliç'te çürütürken mutlak sorumlu kabul edilen Abdülhamid, sıra denizaltıcılıktaki hamlesini anlatmaya gelince birdenbire bir "akıllı vatanseverin aklını çeldiği yetkisiz ve sorumsuz bir aktör konumuna indirgeniyor. Birincisi ona yakışıyor, ikincisi ise ancak "akıllı" ve "yurtsever" birisine! Akıl ve yurt sevgisinin zerresi de Abdülhamid'de olmadığına göre(!) mutlaka mutfakta başka birileri olmalıdır! Kimdir o akıllı? Bilgi yok. Ve bu da tarih oluyor, öyle mi?

Raşit Metel'in geçirdiği Abdülhamid şaşkınlığı

Bu olay, Türk denizcilik tarihini yazanlar için çetin bir bilmecedir ve Denizci Kıdemli Binbaşı Raşit Metel, Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından 1960'da bastırılan kitabında bu bilmecenin pekala farkındadır. Kitap boyunca yakalandığı ikilemden kurtulmaya çalışan Metel, 3 Mart 1878'de Ruslarla imzalanan ve II. Abdülhamid tarafından resmen onaylanmayan Ayastefanos Antlaşması'nın donanmamızı birinci dereceden ilgilendiren bir maddesini Abdülhamid'in nasıl protesto ettiğini şöyle aktarmaktadır:

Ayastefanos Muahdesi esnasında Ruslar, Abdülaziz zamanında teessüs eden ve Karadeniz'e hâkim olan donanmamızdan 6 parça geminin de kendilerine teslimini muahede

Gülen, age, s. 59.

xj2. » Abdülhamîü'nin Kurtlarla Dansı

hükümlerine koymak istediler. Bunun üzerine Babîâlî'nin istişare ederek çok müşkül durumda ve ancak imkânsızlık halinde kabul etmeyi karar- altına aldığı bu teklifi, Abdülha-mid'in kat'î olarak reddeden yazıları aşağıdadır:

Başvekil Saffet Paşa'ya ve sair vükelâyâ yemin ederim ki, donanmanın elden çıkmasına katiyyen rey ü rızam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder, fakat donanma maddesini esasen reddederim. İcabı halinde donanmayı kaybetmemek için canımı fedaya hazırım.

5 Şubat 1293 (27 Şubat 1878)"

Tarihimize altın harflerle işlenmesi gereken bu asil tavrın sahibinin hâlâ denizcilik düşmanı olarak lanse edilmesi hangi akla hizmettir, varın siz karar verin ona da.

Bu satırları aktaran Metel, zihninde beliren soru işaretlerini, büyük bölümünün asker olduğunu tahmin ettiği okuyucularıyla şöyle paylaşmaktadır:

Abdülhamid'in koyu istibdadı, memlekette jurnalcılığı inkişaf ettirdiği ve vehimli olduğu kafidir. Fakat donanmayı Haliç'te çürütmesi, acaba şahsi vehminden, yani kendisine bir gün donanmanın karşı koyacağından mı ileri geliyor; yoksa malî imkânsızlıklardan, topyekûn inhitatın bir neticesi midir? Gerek yukarıdaki vesika, gerekse ilk denizaltı gemilerimiz Abdülhamid ve Abdülmecid'in Hazine-i Hassa'dan siparişi ve bilahare bahsedileceği gibi Rauf Orbay'ı da denizaltı tetkik ve mubayaası için kredi temin etmek üzere İngiltere ve Amerika'ya gönderişi, donanmayı kasten Haliç'te çürütmediği kanaatini veriyorsa da, bu hususta müspet veya menfi söz söylemenin pek erken olduğu kanaatindeyim. Zamanla vesikaların tetkiki, bu hususu önümüze serecektir. Muhakkak olan acı hakikat, halen vesikalara müstenit Osmanlı tarihimizin yazılmamış olmasıdır.14

13 Metel, age, s. 6 (Başvekalet Arşivi, Yıldız zarfı 114, sayfa 203-213.).

14 Metel, age, s. 6-7 (vurgular bana ait - M. A.).

Bir Proje Adamı | 273

Raşit Metel'in bu sözleri cihet-i askeriyeden yazmış olduğuna dikkatinizi çekerim. Bugün bu muhataralı konuyu bu objektiflik düzeyinde yazabilecek kaç tarihçimiz bulunuyor acaba?

Abdülhamid'in denizaltı tutkusu

Metel, Nordenfelt ile yapılan sözleşmede gemilerin 2,5 ay sonra teslim edilecekleri şartının bulunduğu, gemi parçalarının sandıklara yüklenip nakliye gemileriyle İstanbul'a getirileceği ve montajının İstanbul'da yapılacağı bilgisini de vermektedir. Sözleşmede belirtilen süre geçtiği halde ne sandıklar gelmiş, ne de henüz gemiye yüklendiğine dair bir bilgi ulaşmıştır İstanbul'a. Bunun üzerine Abdülhamid'in sabırsızlandığı ve hatta telaşlandığı anlaşıyor. O, bir an önce gemilerine kavuşmanın heyecanı ile yanıp tutuşmaktadır. Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa'ya, gemilerin neden geciktiğine dair bir ferman göndermiş olan Abdülhamid, "Yoksa sözleşmede belirtilen paralar ödenmedi mi?" diye sormaktadır. Bunun üzerine verilen cevapta, toplam 22 bin sterlin tutan meblağın birinci ve ikinci taksitlerinin (toplam 14 bin sterlin) ödendiği, üçüncü taksit olan 8 bin sterlinin de gemiler hareket ettiğinde ödenmesinin sözleşme hükümlerinde tespit

edildiği cevabım vermiştir. Raşit Metel, burada da şaşkınlığım üzerinde atamamış görünmektedir: Görülüyor ki, [Abdülhamid tarafından] bir an evvel deni-zaltılara sahip olmak için 10 gün gecikmede dahi sabırsızlık gösteriliyor.15

Montaj sırasında da Abdülhamid'in heyecanı had safhadadır ve sık sık Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya işlerin neden yavaş yürüdüğünü, amelenin ücretleri ödenmediği için işlerin

15 Metel, age, s. 12.

274 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

durduğunu işittiğini, eğer bu doğruysa bunun sebebini sormaktadır. O sırada Yunanistan ile aramızda bir savaşın eli kulağındadır. Bu yüzden Abdülhamid montajı biten denizaltıların bir an önce denize indirilmesini arzu etmekte ve "gece gündüz inşaata devam edilmesi" için peşpeşe İrade-i Seniyye-"• 1er çıkarmaktadır. Gerçekten de bu ısrarın neticesinde Taşkı-zak Tersanesi'nde gece mesaisi başlamış, işçi sayısı artırılmış ve inşaat hızlandırılmıştır.

Çünkü bir yandan da delik kulaklara su kaçmış, Osmanlıların elindeki bu meçhul silahın nasıl bir şey olduğunu merak eden gözler çoğalmıştır etrafta. Bu yüzden casuslar denizaltıların fotoğraflarını almak için fırsat kollamaktadırlar. Nitekim bu casuslardan birisi, ceketinin altından, objektifi, düğme deliği şeklindeki kamuflaj edilerek bazı gemi fotoğraflarını çekmiş ve Osmanlı kolluk kuvvetlerince yakalanarak idam edilmiştir. (Bu fotoğrafın aslı, Amerika'daki Smithsonian Enstitü-sü'nde bulunmaktadır.)

Rauf Orbay'ın kafasındaki Abdülhamid bilmececi

Kendisini "ruhen" denizci sayan Rauf Bey'in içi, açık deniz hasretiyle yanıp kavrulmakta ve zafer hasreti gönlünü doldurmaktadır. II. Abdülhamid'in, kendisine 1904'de Donanma-yı İlmâ-yun Müfettiş-i Umumiyesi ve ayrıca Fahrî Yâver-i Hazret-i Şeh-riyâlik verdiği Amerikalı Bagnam (Bucknam) Paşa'yı ve ona tercümanlık yapan Deniz Yüzbaşı Rauf Orbay'ı yeni sistem kruvazörler ve denizaltılar hakkında bilgi toplamak ve bunların satın alınması için kredi temin edilip edilemeyeceğini öğrenmek için Amerika ve İngiltere'de araştırma yapmakla görevlendirmesinden hayrete düşmüştür. İkinci Mabeynci Müşir Nuri Paşa vasıtasıyla kendilerine tebliğ edilen görev şöyledir:

Sultan Hamid, [Amerika'ya] giderken veya dönüşte İngiltere'ye uğramamızı ve bu iki memlekette yeni sistem zırhlı

Bir Proje Adamı | 275

kruvazörlerin üzerinde ayrıntılı bilgi almamızı, inşâ yerlerinde görmemizi, vasıf ve fiatlanm, ne kadar zamanda yapıldığını öğrenmemizi ve de devlet garantisi ile kredi temin edilip edilemeyeceği üzerine araştırma yapmamızı istiyordu. Nuri Paşa bunları açıkladıktan sonra:

"Şimdi Zât-ı Şahanelerinin nasıl irâdelerine gelmiş bulunuyorum. Tahtelbahir [denizaltılar üzerinde arız-amîk (ayrıntılı ve derinlemesine) tetkikat emrediyorlar. Bu hususu ayrıca ve betahsis (özellikle) irade buyurdular" dedi ve masasının üzerinde duran cilbende (daha çok mahrem resmî evrakın konulduğu kapaklı dosya) açtı, gideceğimiz ülkelere ait rakamlı şifre miftah (anahtarlarını birer birer gösterdi...16 Emri alan Yüzbaşı Rauf Bey ile Bagnam Paşa hem hayret etmişler, hem de ümitlenmişlerdir. Paris'e gittikleri zaman Abdül-hamid'in değişmez Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın Fransız başkentinde kurduğu haber alma teşkilatı, Rauf Bey'i "dehşet içinde" bırakmıştır. Salih Münir Paşa, onların gelmekte olduğunu daha Viyana'da iken haber almış ve henüz Paris'e ayak basmadan İstanbul'a, Yıldız'daki Padişah'a haber uçurmuştur bile...

Aynı hayret duyguları Bagnam Paşa'nın da kafasında kabarıp durmaktadır. Nitekim dayanamayıp sitem eder Rauf Bey'e:

Ben doğrusu Padişahınıza hayret ediyorum. Bilmece gibi bir adam... Hem de çözülmesi çok çok çok zor olan bir bilmece!.. Bir bakıyorsunuz, devrinde kendisinden gayrıda görülmemiş ön fikirlerin sahibi, bir bakıyorsunuz ortaçağ kafası!.. Sen bana kendi işimizle ilgili tutumunun gerçek yapısını anlatabilir misin? Otuz seneye yakın donanmayı limanlara hapseden aynı adam, bizleri, Amerika'dan denizaltı siparişine memur ediyor. Hem de en demokrat memleketlerde [bile] görülmeyen kat'î [bir] karar ve selâhiyet ile...17 16 Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin RımtfOr-bay (1881-1964), cilt: 1, İstanbul, 1992, Kazancı Yayınları, s. 273.

17 Kutay, age, s. 278.

276 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Bagnam Paşa kadar Rauf Bey'in de hayret uçurumlarından sık sık sarktığını ve Abdülhamid hakkındaki nihai ("doğru ve tarafsız") hükmün hatıraların yazıldığı zamana kadar verilemediği gibi bundan sonra da kolaylıkla verilebileceği kanaatinde olmadığım söyleyerek kafasında bu çözülmesi güç bilmeceyle "-. ahirete intikal ettiğini görmekteyiz. Ne var ki, bu seferki denizaltı satın alma girişimlerinden gerek Abdülhamid'e 1905'de düzenlenen bombalı suikast, gerekse hazinenin içine düştüğü kriz sebebiyle bir

netice alınamamış, sadece bazı kruvazörlerin satın alınmasıyla yetinilmiştir.

Böylece kısa zamanda eskijen ve Halic'e çekilen Abdülhamid ve Abdülmecid denizaltıları, Çanakkale Savaşları sırasında Fransızlardan ele geçirdiğimiz Turkuaz denizaltısına kadar donanmamızın yegâne denizaltı örnekleri olarak tarihe geçmişlerdir. Eğer bu girişim boşa çıkmasaydı, I. Dünya Savaşı'nda en azından birkaç tane denizaltımız olur ve Marmara'ya sızan İngiliz ve Fransız denizaltılarla baskın yapmak için Alman denizaltı gemilerinin Baltık Denizi'nden gelmesini beklemezlerdi.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Abdülhamid'e övgü

Denizaltıcılığımız bu oldukça erken tarihli başlangıcı, 1986 yılında Denizaltı Filomuzun kuruluşunun 100. yıldönümünde Denizaltı Filosu Komutanlığı tarafından yayınlanan bir anma kitabında bugün bizi şaşırtacak derecede sahiplenilmişti. "Denizaltı Filosu Günü Mesajı" başlığıyla verilen yazıda, Abdülhamid, 100 yıllık "onurlu mirası kendilerine bahsettiği" için üstü kapalı olarak minnet ve şükran duygularıyla anılmaktadır. Mesajın bir yerinde Abdülhamid'e yapılan atıf biraz daha berraklaşmaktadır:

...100 yıl önce [1886'da] denizaltı silahına verilmiş olan önem ve daha henüz yarı batık bir su üstü platformu hüviyetinde

Bir Proje Adamı | 277

iken Bahriyemize kazandırılması yolunda alınmış karar ve atılmış olan adımın isabetini açıklıkla göstermektedir.¹⁸

Donanma Komutanlığı Filosu'nun bu resmi yayınında Ab-dülhamid'e yönelik şaşırtıcı bir övgü seansına şahit oluyoruz. Mesajda ilk iki denizaltının bedellerini padişahın kişisel parasından ödediği belirtildikten sonra şunlar zikredilmektedir:

Türk denizaltıcılığının nüvesini teşkil edecek olan bu iki denizaltı, devletin başındaki ileriye gören yöneticilerin gayretleriyle alınmıştır. Türk'ün, yeniyi öğrenme, geliştirme azim ve iradesiyle inşa edilen bu iki denizaltı, ilk kez kullanılmalarına, emniyetsiz olmalarına ve tecrübe edildikçe aksaklıkları görülmesine rağmen, cesaretle denenmiş ve kullanılmıştır. Görülen aksaklıklar düzeltilerek daha iyiye ulaşılmıştır. İlk denizaltı gemilerimizi kendisine borçlu olduğumuz Ab-dülhamid'in kadrini bilmemekte ve hâlâ denizciliğe düşmandı demekte ısrar edenler varsa, kendileri bilir. Ben, denizaltıcılık tarihimizin, başlı başına bir bilmece olmaya devam eden Sultan II. Abdülhamid'in tarih içindeki hayaletinin görüntüsüne yeni bir düğüm eklediğini ve vaziyetin bir kördüğümüne doğru gittiğini çıkartıyorum bütün bu yazılardan.

Bu kördüğümü çözecek olan kılıç kimin elinde dersiniz?

,fi Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı, İstanbul 1986, Denizaltı Filosu Komutanlığı, s. 9 (sayfa numarasız olarak yayınlanan kitapçığa bu sayfa numarası tarafımızdan verilmiştir - M. A.).

278 -

Gül bahçelerinde ve

G AT A'da yaşar Abdülhamid'in adı

Sen değil, nâşın hükümdar olsa elyâkdır bize Dönsün etsin taht-ı Osmaniye tabutun cülus

Ahmet Rasinrı

1993 MAYIS'ININ 24'Ü SABAHINA İstanbul, misli görülmemiş 'pis' bir patlamayla uyanıyordu. İstanbul'un orta yerinde bir çöplük metan gazı sıkışmasından infilak etmiş ve bu olay ajanslar tarafından dünyaya, 470 bin metreküp çöpün kaydıği tarihin ilk "çöplük heyelanı" olarak geçilmişti. Yıllardır gelişigüzel dökülen çöpler koca bir mahalleyi yutmuş ve toplam 39 kişi, hayatını çöplerin intikamına kurban vermişti. Çöplüğün adı, çoğunuzun hatırlayacağı gibi, Hekimbaşı Çöplüğü idi.

Belki hadisenin dehşetindendir, bu "Hekimbaşı" kelimesinin bir çöplükte ne aradığını soran eden olmadı pek. Hekimbaşı ve çöplük. Hekimbaşı ve ölüm... Bunlar bir süre yan yana gezdiler hafızamızda ama ardından o onulmaz unutmaz hastalığımızın susturucusuna takıldılar. Gerçekten de bir çöplüğün isminin, Osmanlı devrinde Sağlık Bakanlığı demek olan Hekimbaşılıkla ne alakası olabilirdi?

Bir Proje Adamı | 279

1880'lere uzanalım. 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Rus Savaşı'nda şimdi Bulgaristan'da kalan topraklarımızdan kopan yüz-binlerce Müslüman-Türk "muhacir", Edirne'ye, ardından da İstanbul kapılarına yığılır. Göçmenlerden bir kısmı Kızanlık böl-gesindendir. Önce bulabildikleri cami avlularına, meydanlara vs. geçici olarak yerleştirilir, ardından kendilerine 'uygun' bir yurt aranır. Neyle geçindiklerini sorduklarında alışık olmadıkları bir cevap alırlar: Gülcülükle geçinmektedirler. (Ispartalı okurlar eminim tebessümle okuyacaklardır burasını.)

Muhacirlerin bir kısmı Isparta'ya yerleştirilir; haddizatında bu gül kokulu şehrimize gülcülüğü getirenler, Bulgaristan göçmenleridir. (Abdülhamid'in Isparta'nın günümüzdeki imajını kuran adam olması garip gelebilir bazılarına ama öyle.) Diğer bir kısım İstanbul'da iskân edilir. Nerede mi? II. Abdülhamid'in şahsi mülkü olan Çavuşbaşı Çiftliğinde.

Sabırsızlanmayın efendim, hikâyemiz yeni başlıyor daha.

Kızanıklı muhacirlerimiz Çavuşbaşı Çiftliği'nde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocalarından C. Bonkovski'nin nezaretinde bilimsel metodlarla gül üretmeye başlarlar. İlk hasat 1886'da yapılır ve 650 kilo taze gül toplanır. Neticeden memnun olan Abdülhamid, gül yetiştiriciliğini teşvik etmiş ve yine Göksu deresi boyunda bulunan Hekimbaşı Çiftliği'ne de gül kokularının yayılmasına izin vermiştir. Böylece Göksu deresinin içinden geçtiği bu bölge, tam anlamıyla bir "Güller Vadisi" manzarasını almış, derenin güzelliğine bu defa da gül kokuları, renk ve ışık seli katılmıştır.

İşte bu çiftlik, III. Selim ve II. Mahmud döneminin Hekimbaşı-larından Mustafa Behçet Efendi'nin mülküdür. 1834'de ölen Behçet Efendi, ünlü şairimiz Abdülhak Hamid'in de dedesinin kardeşidir. Türkiye'de tıbbın ve Türkçe tıp terimlerinin gelişmesinde öncü rolü oynayan Mustafa Behçet Efendi'ye ait Hekimbaşı Çift-280 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

ligi, uzun zaman sahipsiz ve bakımsız kalmış, civarındaki yerleşmelerin artmasıyla güller vadisi "çöpler vadisi"ne dönüşmüştür. İşin asıl acı yanı şu: 1880'lerin gül kokulu vadileri, okul kitaplarımızda geçtiği deyimle söylersek "çöküş" döneminde vücuda getiriliyor, insanlık dışı çöplük ve patlama olayları ise sözüm ona "çağdaş" dönemimizde vuku buluyordu. Bir yanda "gerici" sayılan Abdülhamid canını dişine takmış, gelen muhacirlerin bile suyunu sıkıp gül yağı çıkartıyor, öbür yanda "ilerici" yöneticilerimizin gözleri önünde bir medeniyet fidanının dibine kabir suyu dökülüyordu.'

Üstelik aynı "gerici" Sultan, sessiz sedasız bugünkü GA-TA'nın, yani Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin temellerini atıyordu Haydarpaşa'da.

Yıllardan 1898'dir. Bonn Üniversitesi'nden bir grup namlı doktor İstanbul'a çağırılmış ve ülkedeki tıp okullarının Avrupa ülkelerinin ("muasır medeniyet") seviyesine çıkartılmasıyla görevlendirilmişlerdi. Bu arada beklenmeyen bir gelişme olmuş, o zamanlar İstanbul'daki tıp eğitimini tekellerine alınıp bulunan Fransız hocalar Almanlarla çalışamayacaklarını bildirip tepki göstermişlerdir. Bunun üzerine Alman doktorlara ayrı bir hastane açılmasına karar verilmiş ve en uygun yer olarak Saraybur-nu'daki Gülhane Rüşdiyesi binası seçilmiştir. Bina kısa zamanda 150 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüş ve Almanya'dan getirilen son sistem araç ve gereçlerle donatılmıştır.

Başlangıçta sivil bir hastane olarak açılan "Gülhane Tatbikat Mektebi"nde zamanın en ileri klinik ve laboratuvar çalışmalarının gerçekleştirildiği Nuran Yıldırım'ın İstanbul Ansiklopedisi'ne yazdığı maddeden öğrenmekteyiz (cilt 3, s. 440). Aynı yazıda, o zainana kadar Avrupa'dan paketler halinde ithal edilmek-

1 Turhan Baytop, "Güller Vadisi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 3, İstanbul 1994, s. 441.

Bir Proje Adamı | 281

te olan sargı bezleri yerine hastanenin bahçesinde ulak bir fabrika kurularak yerli imalata başlandığı da bildiriliyor.

Sarayburnu'ndaki hastane yeterli gelmediği için yine Abdül-hamid zamanında bu defa Haydarpaşa'da askeri ve sivil okulları birleştirecek büyük bir tıp okulu kompleksinin yapımına girişilmiş, 1909'daki taşınmanın ardından Balkan ve Dünya savaşları sırasında tamamen askeri bir hastane haline getirilmiştir. Hastane Cumhuriyet döneminde Topkapı Sarayı'nın gölgesinde başladığı hayatında yeni bir kavşağa girmiş, 1941'de Ankara'ya taşınmış, 1947'de ise ismi GATA'ya çevrilmiştir. (Ufak bir not: İstanbul'daki Haydarpaşa Askeri Hastanesi de, 1980'de çıkartılan bir kanunla GATA'ya dahil edilmiştir.) Böylece Abdülhamid'in temellerini attığı kurumlardan biri daha Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine kurulduğu sağlam birikimin öncüsü oluyordu2...

Bir iyi, bir kötü örnek. Gül bahçelerinden çöplüğe ve Gülha-ne Tatbikat Mektebi'nden GATA'ya. Bu size neyi hatırlatıyor bilmiyorum ama bana bir tek şeyi hatırlatıyor: Geçmişin bugünde nefes alıp verdiğini. Kâh çöplük olarak, kâh en modern bir kurum olarak. Seçin, alın...

2 Nuran Yıldırım, "Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 3, s. 439-440. Ayrıca bkz. Ayteri Altıntaş, "Gül bahçesinden tıp merkezine: Gülhane", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 43, Ekim 1997, s. 6-9.

V

Babalar ve oğullar

i • V * T k

p* t' r- > T. ' v *]

tfs » Fiti 1

Sultan Abdülhamid'in cenaze töreni. 1918 Şubat'ında

'Son Sultan' İngiliz işgalinin acısını yaşamadan aramıza

veda ediyor. Bir dünya göçüyor, bir devir kapanıyor.

Pişmanlar kafilesi

Dünyanın son hükümdarı, son evrensel imparator II. Abdülhamid Han'dır.

İlber Ortaylı

TAHTTAN İNDİRİLDİKTEN sonraki yıllardan birinde Enver ve Talat Paşalar Beylerbeyi Sarayı'nda Abdülhamid'i ziyarete giderler. Fakat yüzü tutmadığı için Enver Paşa bir bahane uydurarak kapıdan geri döner. Talat Paşa'nın Sultan'm huzurundan gözyaşları içerisinde ayrıldığını, görüşmeden fevkalade istifade ettiğini, hatalarını anladıklarını söyler; nitekim Sultan'm cenazesine karılıp ağlayan isimlerden biri de Talat Paşa'dır. Yalnız, mağrur Enver Paşa'nın elleri arkasındadır!

Sultan Abdülhamid'in cenazesi mahşerî bir kalabalığın katıldığı son cenazelerden biridir Osmanlı döneminde. Biraderi Sultan Reşad'ın emri üzerine padişahlara mahsus devlet töreniyle kaldırılan cenazesine katılanlardan biri de, Şehzade Vahdet-tin'dir. Hatta cenazenin geçtiği güzergâhta kadınların, evlerinin pencerelerinden eğilip "Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye feryad u figan ettiklerini biliyoruz. 1 Sonradan Filozof Rıza Tevfik, yazmış olduğu "Sultan Ha-mid'in Ruhundan İstimdad" başlıklı şiirde geçen, 286 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Tarihler adını andığı zaman Sana hak verecek ey koca sultan Bizdik utanmadan iftira atan Asrın en siyasi padişahına

sözleriyle nedametini belirtmek ihtiyacını duymuştur. Aynı şekilde Süleyman Nazif'in de pişmanlığını belirten bir şiir yazdığını biliyoruz. 2

İktidar döneminde onun kıymetini anlayamamış pek çok insan, tahttan indirildikten sonra yaşanan büyük karmaşa ve kaos ortamında hatalarını anlamış ve pişman olmuşlardır. Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal ve Tevfik Fikret gibi ilk yıllarında Abdül-hamid'e cülus yıldönümlerinde övgüler düzen büyük şairlerimiz, daha sonra farklı gerekçelerle aleyhine geçmişlerdir. (Ancak ileride göreceğimiz gibi, Yahya Kemal'in son yıllarında yazmaya başladığı ama tamamlamaya ömrünün vefa etmediği Her Gece Benimsin adlı romanındaki pişmanlık alametleri gözden kaçacak gibi değildir.)

Ragıp Akyavaş'ın 1950'lerde gündeme getirdiği bir hatıra, Enver Paşa ile Abdülhamid arasında sonradan kurulan yakınlığa ışık tutucu mahiyettedir. Akyavaş'ın "güvenilir" kaynaklardan işiterek yazdığına göre, Çanakkale savaşları cereyan ederken, İngiliz ve Fransız gemilerinin İstanbul'a dayandığını gören hükümet, devlet merkezini Anadolu'ya taşıma kararını verir.

1 fiber Ortaylı, "İmparatorluğun Sonu", Hazırlayan: Mehmet Tosun, 21. Yüzyıldn 11. Sultan Abâilhamid'e Bakış, İstanbul 2003, s. 118.

2 Bu şiirin bir kıtası şöyle:

Kaç zamandır gelmişken yâde biz İşte geldik senden istimdâde biz Öldürürler basarsak feryadı biz Padişahım hasret olduk istibdada biz.

Aktaran: Mehmet Aydm, İkinci Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları, İstanbul 1999, İzci Yayınlan, s. 200.

Babalar ve Oğullar • 287

Amin Maalouf'un dedesi de

:

Abdülhamidci iken dönenlerdenmiş!

Pişmanlar kafilesine hep bilinen isimlerle devam etmeyelim ve gözümüzü biraz da taşraya çevirelim.

Bakalım Beyrutlu bir Hristiyan, I romana Amm Maalouf'un dedesi Butros'un Sultan'la ilişkisi nasıl gelişmiş? Zahle'ye gidiyoruz, 1908'e...

Eğer ölümler bütünüyle ölmüyorsa ve dedem, şu anda bu odada, j benim yanımda, kağıtlarımı karıştırmamı izliyorsa, sanırım bu alm- i tıları kesip, başka bir konuya geçmemi isteyecektir. Çünkü şu anda, j girmemden hoşlanmayacağı bir alana yaklaşıyorum. Doğrusunu is- { terseniz ben de girmek istemezdim bu alana. Ama unutulmuş atanım üstüne bir ışık demeti düşürmem gerekiyorsa, bunun da bir bedeli var; gerçeği istediğiniz gibi dizginleyemezsiniz. Bu yüzden de dedemin Abdülhamîd'i düşürenleri selamlamadan önce, bir çok kereler bu Sultan'a övgüler düzdüğünü söylemeden geçemem.

Daha kesin konuşmak için sayıyorum... Şu ana kadar sekiz yer buldum, övgülü -ya da en azından saygılı- sözler içeren. Biraz daha dikkatli arasam, sanırım daha başka da bulurum. Hepsini alıntılama-yacağırrı; ama Zahle'de verilmiş bir demeçten alınma şu satırları aktarmadan da edemiyorum:

Elbette ki ilk ve son övgünün, bütün iyiliklerin nedeni, saygıdeğer hükümdarımız. Sultan oğlu Sultan Abdülhamit Han'a yöneltilmesi gerekir; Tanrı,yüce Saltanatını uzun ömürlü eylesin.

Biraz ötede de şu birkaç dize:

Erdemin hangi madenden yapıldığını bilmek istiyorsan

Osmanlı sülalesinden yana çevir başını.

Yazgı ki, acımasızdır çoğu zaman, iyi davranmış bu kez,

I

Hükümdar etmiş başımıza Abdülhamit'i.

Başka bir defterde dedem, Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşat'ın çıkarıldığı haberini aldığı gün. "Selahaddin" adlı bir tiyatro izlemekte olduğunu anlatıyor. Ve sahneye çıkıp "Osmanlı halkı adına" düşmüş hükümdarlarla ilgili birkaç söz söylediğini:

288 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

insanlar ona yaşamlarım, onurlarını, mallarını mülklerini emanet etmişlerdi; ama o, bunların hepsini üç kuruşa sattı. Adı sonsuza dek lekeli kalacak. Çünkü devletinden ihaneti ve yozlaşmayı söküp atacağına, casuslarını gönderip her yana kin ve isyan tohumları saçtı. Buyüz-den, o küstah varlığa şunları söylemek istiyorum şimdi:

Bunu acımasız birkaç dize izliyor, ama bu kadarı yeter; duruyorum. Sadece ölmeden önce yazdıklarını düzene sokacak zamanı bulamadığı ya da siyasal kargaşalar arasında o da söylemini değiştirdiği için dedemi daha fazla hırpalamak istemiyorum -ona ilk taşı, hiç değişmemiş biri atsın ısı

Amin Maalof bu müthiş ironisiyle gözü olanlara o kadar çok şey söylüyor ki!

Haberin kendisine ulaştırıldığı devrik Sultan'ın ağzından şu hiddetli sözler dökülüyor:

Rumeli işgal olunuyor diye beni Selanik'den alıp buraya getirdiniz. Şimdi de İstanbul'un tehlikede olduğunu ileri sürerek Konya'ya gidileceğini söylüyorsunuz. İstanbul'u işgal eden düşman, emniyetini tesis için tabiatıyla Konya'ya kadar da uzanır. Galiba oradan da geldiğimiz yere, Mahan karyesine yol görünüyor bize. [Hanedan arasında yaygın olan söylentiye göre, Osmanlıların menşei, bugün İran'da bulunan Mahan şehrine dayanıyordu, ancak yapılan araştırmalar, bu aile içi bilginin, Osmanoğullarının Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken bir dönem bu şehirde kalmalarından kaynaklandığını ortaya koyuyor. -M.A.] Ben şuradan şuraya gitmem. Ecdadımın topraklarını terk etmem.

Akyavaş'ın anlattıklarına bakılırsa Abdülhamid'i Konya'ya gihneye ikna etmesi için Başkomutan Vekili Enver Paşa görevlendirilmiştir. Beylerbeyi Sarayı'nda baş başa yaptıkları görüş-

3 Amin Maalouf, Yolların Başlangıcı, Çevirenler: Samih Rifat ve Aykut Derman, İstanbul 2004, Yapı Kredi Yayınları, s. 117-118.

Babalar ve Oğullar | 289

Enver Paşa ve Abdülhamid

Enver Paşa şöyle demiştir Mersinli Cemal Paşa'ya:

Paşam, bütün ef'âlimin [eylemlerimin] hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mes'uli-yetimiz, Sultan Hamid'i anla-mamak ve Siyonizme alet ol-maklığımızdır. Acıdır, fakat hakikat bu!

meden çıkınca Enver Paşa saray muhafızlarının odasında kahve içerken, "Paşam, sabık hakanı nasıl buldunuz?" sorusuna, sadece "Yazık etmişiz!" cevabını vermiştir. Bu sefer Pa-şa'nın yazık ettiklerini neden sonra anladığı Abdül-hamid'e Enver Paşa hakkında aynı soru sorulduğunda cevabı daha ilginç olmuştur: "Fena adam değil, kullanılır."⁴

Bir de Enver Paşa'nın İstanbul'u terk edip yurt dışına kaçmadan bir gün önce Mersinli Cemal Paşa'ya söylediği sözler vardır ki, hakikaten onu tahttan indirip idareye el koyanların 9 yıl sonraki perişanlıklarını olduğu kadar, Sultan Abdülhamid'i yeni bir gözle görmeye başladıklarını, yani uyanış alametlerini göstermesi bakımından da câlib-i dikkattir.

Enver Paşa ve Abdülhamid

Enver Paşa şöyle demiştir Mersinli Cemal Paşa'ya:

Paşam, bütün ef'âlimin [eylemlerimin] hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mes'uliyetimiz, Sultan Hamid'i anlamamak ve Siyonizme alet ol-maklığımızdır. Acıdır, fakat hakikat bu!⁵

4 "Osmanlı tarihinden ibretli fıkralar", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 37, Ocak 1953, s. 2012.

5 Aktaran: Vehbi Vakkasoğlu, "31 Mart oyunu", Köprü, Sayı: 61, Nisan 1982, s. 25.

290 |

Onu neden yanlış anladılar?

Bizde Cumhuriyet, hâlâ, tarihine küsenlerin bir projesidir.¹

Doğan Özlem

BİR ÇOK BAŞKA ÇAĞDAŞI oluşum gibi Osmanlı edebiyatının (daha doğrusu modernleşme dönemi Türk edebiyatının) büyük ölçüde Sultan Abdülhamid döneminde kimliğini bulduğunu görüyoruz. Aslında bakarsak, onun teslim ettiği devlet ile ağabeyinden devr aldığı devlet arasında idarenin modernleşmesi, modern aygıtlara sahip olma teknolojik gelişmişlik ve eğitim düzeyinin yükselmesi gibi noktalarda muazzam bir fark oluşmuştu.

Tahttan indirildikten sonraki 9 yılda (1909-1918) ise modernleşme yolundaki imparatorluğun arjiden

dağılması, paramparça olması ve Sevr'e kadar giden sancılı süreçte kaybedilenler, II. Abdülhamid'in hangi tsunamiyi durdurmayı amaçladığını bir kere daha göstermiş oldu. Tabii hükümete geçen onun dışını

tırnağına katarak engellenmeye çalıştığı emperyalist dalganın

1 Doğan Özlem, "Tarihsellik ve Cumhuriyet", Yeni Türkiye, Sayı: 23-24 (Cumhuriyet Özel Sayısı), cilt 1, Eylül-Aralık 1998, s. 553.

Babalar ve Oğullar | 291

önündeki maniaları nasıl bir çırpıda kaldırılabildiklerini de acı bir şekilde öğrenmiş olduk. (Hüseyin Cahit Yalçın On Yılın Hikâyesi'nde bu yılların safdil atmosferini kudretli kaleminin cazip ekranından ustaca seyrettirir bize.)

Bu bakımdan da Abdülhamid ilan, aşılamayan bir kişilik, gerçek hükümdarlığı tekrar ayağa kaldıran 'ideal bir yönetici tipi' olarak hafızalardan silinmeden bugüne kadar gelebilmiştir. (İlber Ortaylı ona yalnız 'son padişah' demekle yetinmez; onun gözünde Abdülhamid aynı zamanda "son imparator"dur.

Sadece Türkiye'de değil, İslam âleminde, hatta Balkanlarda, Kafkaslarda ve Orta Doğu ve Uzak Doğu'da da onun adı bir efsane olarak bir asırdır yaşamaya devam etmiştir. Bugün dahi zaman zaman Afrika'da, Hindistan'da, Güneydoğu Asya'da, şurada burada Cuma hutbelerinin onun adına okunduğunu bildiren gazete haberleriyle karşılaşmamız sürpriz değildir bu yüzden. Geçenlerde Riyad'da yapılan bir kitap fuarına katılan arkadaşım, üzerinde Sultan Abdülhamid'in resminin bulunduğu bir kitabı öpüp başına koyan Suudlu bir okurdan söz etmişti.

Yine de II. Abdülhamid'i anlama konusunda ciddi bir problem yaşadığımız açık: Halka kendisini sevdirmeyi ve onunla iletişim kurmayı başarmış olan Abdülhamid Han'ın talihi, kendi devrinde olduğu kadar daha sonraları da aydınlardan yana bir türlü gülmemiştir. Özellikle de Meşrutiyet sonrası, hatta kendi devrinde muhalefetin yoğun aleyhte propagandası, aslı astarı olmayan iftiraları, mübalağaları okur-yazar kesim arasında onun acımasız bir müstebit (despot) olduğu görüşünün yaygınlaşmasına, kemikleşmesine ve bugüne kadar da sürmesine yol açmıştır.

Mesela Mizancı Murad, Darüşşafaka Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaparken ve derslerinde çok önemli bir sır ifşa edecekmiş tavrıyla kapıyı kontrol ettirerek çocuklara, padişahın sevmediği insanların ayaklarına zincir vurdurarak İzzeddin vapuruna

292 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

bindirdiğini ve Tekirdağ açıklarında denize attırdığını "âdeta kendi gözleriyle görmüş gibi" anlatınca çocuklar heyecanlanmakta ve o sınıfta okuyan öğrencilerden Malik Aksel'in deyişiyle, bu telkinler sonucunda "Abdülhamid'e kin ve nefret duy"maktadırlar.2

Aka Gündüz'ün Cumhuriyet döneminde Abdülhamid'le ilgili olarak anlattığı hatıralar ise büsbütün dramatiktir ve bir neslin bazı eller tarafından nasıl Abdülhamid'den nefret eder hale getirildiğini pek güzel açıklamaktadır.3

Peki neden aydınlarla arası bozuktur Sultan'ın? Bunun sebebini, uygulamak zorunda kaldığı idarenin içinde buluyoruz. Kritik bir dönemdi bu.

Bu kritik dönemle ilgili olarak Justin McCarthy'nin değerlendirmesi, meseleyi berrak bir şekilde ortaya koyuyor:

Aslında Osmanlı Meşrutiyeti başarısız bir girişimdi. Eğer bir anayasa, bir ülke tehlikeli bir süreçten geçerken yapılıyorsa, aynı anayasa bir başka tehlikeli dönemde lağvedilebilirdi. Bu tehlike, Meşrutiyetin başına, 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın ertesinde, Osmanlıların kaybettikleri bir savaşın sonunda geldi.

Ancak ilk defa bu yenilgiye tepki vermesi gereken bir meclis vardı. Meclis, yenilgiye neden olan başarısızlığın hem orduda, hem de sultanın kendisinde olduğunu sert ve acı bir dille ilân etti. Meclisteki bir grup milletvekili, ordunun kontrolünün meclise geçmesi gerektiğini söylemeye başladı. Hem kendi iktidarının darbe alacak olmasından, hem de ülke içindeki birçok sesin Avrupa'ya ulaşmasından ve ülkenin güvenliğinden endişe eden Sultan, Meşrutiyet'in kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi feshetti.

Ancak II. Abdülhamid anayasayı lağvetmedi; sadece milletvekili seçimlerine yönelik yeni bir karar bir daha asla alınmadı ve Osmanlı Meclisi bu tarihten sonra 30 yıl boyunca bir daha toplanmadı.

2 Malik Akse), İstanbul'un Ortası, Ankara 1977, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 95.

3 Aka Gündüz, "Padişaha gidiyorum", Yediğini, Sayı: 315, 21 Mart 1939, s. 7-8 ve "Abdülhamit'le konuştum!", Yediğim, Sayı: 316, 28 Mart 1939, s. 10-11.

Babalar ve Oğullar | 293

Yahya Kemal'in kaleminden Mizancı Murad'ın röntgeni

Mizancı Murad'ın ruh röntgenini Yahya Kemal başarıyla çekmiş bulunuyor. Ona kulak verelim burada:

Rusya Türklerinden olan Mizancı Murad, 1890'da Sultan Abdülhamid'e, isteği üzerine bir ıslahat layihası (reform raporu) veren iki kişiden birisidir (diğeri "Arap izzet" diye tanınan İzzet Hulusi Paşa'dır). Raporunun

kabul edileceğinden emin olan Murad Bey, saraydan soğuk muamele görmesi üzerine bu sefer Mısır'da Mîzâr gazetesini çıkararak muhalefete başlamış (lakabı da oradan gelir), ancak Gazi Muhtar Pa-şa'nın müdahalesiyle Paris'e kaçmak mecburiyetinde kalmış, tabii hemen Abdülhamid'e muhalefete başlamıştır. Ancak Avrupa'da Jön Türklerin bayraktarlarından iken, Ahmed Celaleddin Paşa tarafından ikna edilip İstanbul'a dönmüş ve Şurayı Devlet azalığını kabul ederek bu defa bir zamanlar muhalefet ettiği Sultan'a teslim olmuş ve muhalefetin itibarını yerlerde süründürmüştür. Ancak Meşrutiyetin ilanı üzerine yeniden hürriyet kahramanı olmaya çalışmışsa da, başaramamış ve hatta 31 Mart'ı kışkırtanlardan birisi olarak Hareket Ordusu tarafından tutuklanmış ve asılmaktan kıl payı kurtulmuştur.⁴

Bir yandan kapılandığı sarayın nimetlerinden yararlanırken, öbür yandan okullardaki çocuklara onun hakkında anlattığı yalan dolanlarla yeni nesilden prim toplamaya çalışmak, Mizancı Murad'ın yarı-dönerliğine iyi bir misal olabilir ama fikir ve siyaset hayatımız bakımından son derece zararlı oportünist geleneğin öncülerinde olduğu bir vakıdır.

Bundan sonra Sultan Abdülhamid, bütün mesaisini, muhalif sesleri bastırmaya sarf edecek ve idareyi tekrar disiplin altına alma çabası içine girecekti. Kazanılacak zaman çok mühimdi ve tasarruf edilen zamanda eğitime yatırım yapmak, zamanın önüne geçmenin en büyük teminatıydı. Nitekim bu fikrini II. Meşru-tiyet'i ilan ettiği zaman da açıkça beyan etmişti.

4 Yahya Kemal, Sii/âsî ve Edebî Portreler, 2. baskı, İstanbul 1976, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 61-69.

294 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Onun kanaatine göre, halkın, anayasanın getireceği yeni ortamın seviyesine hazırlanması icab ediyordu. İşte bu şart şimdi gerçekleşti, halk olgunlaştı ve ben de anayasayı ilan ediyorum demişti o beyanatında.⁵ Hüseyin Cahit gibi ezeli bir muhalifi, Meclis'te Meşrutiyet'i ilan ettirmesi üzerine coşkun alkışlar kopunca Abdülhamid'in gözyaşlarını tutamadığını ve elleriyle gözündeki yaşları sildiğini anlatmaktadır. Hatta Jön Türklerin reisi Ahmed Rıza Bey'e, "Ömrümde bu kadar mes'ut olduğum bir dakikayı hiç hatırlamıyorum"elediğini de aktarmaktadır.⁶

Tabii kendi devrinde her türlü hulusu çakanların o devrildikten sonra ağız ve tavır değiştirmeleri, sanki ezelden beri Abdül-hamid düşmanı imiş gibi görünmek gayretkeşliğine, hatta yansına girmeleri, onu anlama şansımızı daha da zayıflatmaktadır. İnsan o devrin adamlarına bakınca kimin kendisini kurtarmak için yalan söylediğini tespit ederken gerçekten de zorlanıyor ve Abdülhamid'in hangi tiyette insanlarla çalışmak zorunda olduğunu daha iyi anlıyor.

Mesela o devri iyi bilen kalemlerden Sermet Muhtar Alus'un kaydettiğine göre, Operatör Cemil Topuzlu, II. Abdülhamid tarafından "Paşa" unvanına layık görülmüş, ödüllendirilmiş bir doktordu ve hep önemli mevkilerde bulunmuştu. Paşa, başarılı bir ameliyat yaptığı öğrenilince, Yıldız Sarayı'ndan "rütbelere ve nişanlar" alıyor, bunlara hiç hayır demiyordu.⁷ Hatta Sultan Ha-

5 Ali Kemal Aksüt ise Sultan Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ilan etmeyi, Şarki Rumeli'yi kurtarma projesinin bir parçası olarak daha önceden düşündüğünü ve zaten ilan edeceğim, bu sebeple de Hareket Ordusu'na karşı koymadığını ve Meşrutiyet'i ilan etmekte tereddüt göstermediğini söyleyerek bilgilerimize yeni bir ufuk çizmektedir. Doğrusu tartışılmaya değer bir iddiadır. Bkz. "31 Mart hadisesi - İrtica", Yeni Tarih Dünyası, Sayı: 19-20, 15 Haziran-1 Temmuz 1954, s. 751-752.

6 Hüseyin Cahit Yalçın, "10 Yılın Tarihi, 1908-1918", Yedigün, Sayı: 143, 4 Birincikâ-nun 1935, s. 25.

7 Mesela Cemil Paşa'nın saraydan aldığı ödülleri kendi ağzından dinlemek için bkz. Kandemir, "Operatörümüz Cemil Paşa hatıralarım anlatıyor", Yeni Tarih Dünyası, Sayı: 8, 31 Aralık 1953, s. 333-335.

Babalar ve Oğullar | 295

mid'in cülus yıldönümlerinde Çiftelhavuzlar'daki evinde mübalağalı şehriyler icra ettirmişti.⁸ Ancak Meşrutiyet devrinden sonra gerek yazıları, gerekse konuşmalarında sanki ezelden beri istibdadla savaşmış bir mücahid imiş gibi takdim edebilmiştir kendisini. Sonradan "değiştim" diyerek ortaya çıkmak, demek ki zamanımıza has bir durum değilmiş.

Ezcümle, yakın tarihimiz değişenler ve değiştirilenlerin tarihidir bir bakıma.

Dolayısıyla Abdülhamid, gerek iktidar döneminde, gerekse Jöntürk veya İttihat ve Terakki dönemlerinde sanki yaşayan bir siyasetçi imişçesine bugünkü basınımızda dahi (Emin Çölaşan örneğinin⁹), karalamaya devam ediliyor. Güncel yani...

Peki bu güncellik neyi gösteriyor dersiniz? Bence bir tek şeyi:

Sultan Abdülhamid'in etimize saplanan bir kurşun olduğunu... Üstelik hâlâ çıkarmayı başaramadığımız bir kurşun o... Domdom kurşunu olup olmadığını bilmiyorum. Belki de onlarca yıl sonra yeniden patlamaya durması bu yüzdendir.

8 Bkz. Sermet Muhtar Alus, "İkinci Abdülhamidin cülus donanmaları". Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 30,

Haziran 1952, s. 1546.

9 Emin Çölaşan'ın Abdülhamid hakkında birbirini iskalayan iki yazısı için bkz. "Abdülhamid kadar olamayanlar", Hürriyet, 23 Nisan 2004 ve "Abdülhamid yöntemi", Hürriyet, 11 Temmuz 2004.

296 |

Mehmed Akif'in Abdülhamid aleyhtarlığı

Burada da yalan, gerçeğe karışıyordu. Amin Maalouf

MİTHAT CEMAL KUNTA Y'İN Mehmed Akif hakkında yazdığı kitap¹, yazarın kendisini Akif karşısında önemli bir yere oturtma çabasını olduğu kadar, biraz da Akif'i kendi fikriyatı doğrultusunda giydirme gayretini temsil eder. Dolayısıyla o kitaptaki 'Akif, bir miktar idealize edilmekle birlikte, Mithat Cemal karşısında entelektüel andropoz geçirmektedir. Yani boyları eşitlenmiştir!

Bu tabii hatıratların kaderidir biraz da. İnsanlar kendilerini tarihe karşı savunmak isterler ve hatırat tam da bunun için yazılır. Cepheler belirlenmiş, geçmiş bir döneme ait olaylar, bu yeniden dağıtılan cephelere göre konumlandırılmıştır. Yeni düzene ayak uydurmuştur bir bakıma... Olayları da bu perspektifte çarpıtır yazar. Bazen kendisi de farkında olmaz. Hafızası oynar

1 Mehmed Akif'in Abdülhamid aleyhine görüş ve tavırlarını, Sa/a/ıfif daki şiirlerinin yanı sıra, Mithat Cemal Kuntay'ın hatıralarından ayrıntılı bir şekilde öğreniyoruz. Bkz. Mehmet Akif, 2. baskı, Ankara 1990, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Babalar ve Oğullar « 297

kendisine bu oyunu. Her dönemde haklı olmak: İnsanoğlunun beceremeyeceğini bildiği ama yine de oynamaktan vazgeçmediği ezeli oyunun adıdır bu.

Kuntay'ın Akif'i, müthiş bir Abdülhamid düşmanıdır. Ondan yalnız manen değil, maddeten de öğrenirmiş Mehmed Akif. Bir gün beraberce Beyazıt'a çıktıklarında halk koşuşturmaya başlar. Kendileri de ne olduğunu anlamadan koşuya katılırlar. Bu sırada Akif kalabalığı yarıp neler olduğunu öğrenmeye çalışır. Kalabalığın arasına girmesiyle çıkması bir olur. Rengi sapsarıdır. Midesi bulanmaktadır. Hasta filan değildir. Ömründe ilk defa Abdülhamid'in yüzünü görmüştür Akif ve midesinin bulanması onun yüzünü gördüğündendir!

Mithat Cemal'in Akif'ine bakarsak, o, 31 Mart'ı da Abdülhamid'in yaptığına adı gibi inanmış biridir.²

Nitekim Abdülhamid'e sahip çıkan Hind aydınlarının gazetelerde yazdıklarına Ferid Vecdi adlı reformist Mısır gazetelerinde cevap vermiş ve 31 Mart'ı tezgahlayanın Abdülhamid olduğunu savunmuştur. Akif de bu cevabı aynen tercüme ederek Sı-rât-ı Müstakim dergisinde yayınlamıştır.³

Gerçekten de Safahat'taki şiirlere bakılınca Akif'in Abdülhamid'e ağır suçlamalar yönelttiğini görmekteyiz.

Mesela şu mısralara bakalım:

Çoktan beridir vardı benim bir derdim: Gideyim, zâlimi ikâz edeyim, isterdim. O, bizim cami uzaktır, gelemiz, mani ne? Giderim ben, diyerek, vardım onun camiine. Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid, Koca şevketli! Hakikat bunu etmezdim ümid.

2 Kim tay, age, s. 210-211.

3 M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Akif Ersoy, İstanbul 2004, Kaynak Kitaplığı, s. 27.

298 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız; O silahşörler; o al fesli herifler sayısız. Neye mal olmada seyret, herifin bir namazı: Sade altmış bin adam kaldı namazsız en azıl Hele tebzîri aşan masrafı, dersin, sorma. Gördüğüm maskaralar gitti de artık zoruma. Dedim ki: "Bunca zamandır nedir bu gizlenmek? Biraz meydana çıksan da hasbıhal etsek. Adam mı, cin mi nesin? Yok ne bir gören, ne eden; Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden."⁴

Kadınlar gibi kafesler arkasında saklanan, 40-50 bin silahşorun koruduğu, Cuma selamlığına gittiğinde en az 60 bin adamı namazsız bırakan(?), yanında israfm dahi hafif kaldığı masraflar içinde yaşayan Abdülhamid, halktan da köşe bucak gizlenmektedir. Bir başka yerde "Yıldız'daki baykuş" der onun için.

Velhasıl Akif için Abdülhamid'in güttüğü siyaset kadar şahsı da kirlidir.

Ancak Akif'in sonradan bu görüşlerinden vazgeçtiğine dair açık bir bilgiye sahip değiliz. Safahat'ın 6. kitabı olan "Âşinâdaki "semerci" meseli dahi, Abdülhamid'in kıymetini anlamaya değil, İttihatçıların 'beterin beteri varmış' dedirtmelerine atıfta bulunmaktadır. Bu bakımdan Akif'in, ideolojisine karşı olduğu Tefik Fikret'le Abdülhamid sözkonusu olduğunda aynı kulvarda kalması, üzerinde düşünülecek bir noktadır.

Safahat'ın son bölümlerinde bu tavrından pişmanlık duyduğunu belirten mısralarına da rastlamak mümkün. Mesela

Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi? Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi.

4 Safahat, s. 345-347. Cemil Meriç, 'Akif keşke Abdülhamid aleyhine yazdığı bu hicviyeyi Safahat'ta almasaydı' diye yazmıştır. Bkz. Kültürden İrfana, İstanbul 1986, İnsan Yayınları, s. 225.

Babalar ve Oğullar » 299

Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş: Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!5
iTusralarının 1922 yılında, yani 10 yıllık azim bir hercümerc devri yaşandıktan sonra kaleme alındığına dikkat çekelim. Yine de bu dolaylı ifadelerin, yukarıdaki hakaretimiz eleştirileri kurtaracağını sanmıyorum.6

Ancak Bediüzzaman Said Nursi'nin Abdülhamid'le ilişkisi, Mehmed Akif'inkinden çok daha girift, renkli ve ilginç bir çerçeveye sahiptir.

s Safahat (Edisyon Kritik), Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 335.

6 Yalnız Akif'in Mısır'dayken, saygı duyduğu yakın dostlarından Yozgatlı Mehmed Efendi'ye söylediği şu sözler, hastalandığı yıllarda II. Abdülhamid hakkındaki görüşünü değiştirmiş olduğuna bir delil olarak kabul edilebilir. "Ölmez de iyileşirsem şu, şu konuları nazma döküp işleyeceğim. Bir de hatıralarını yazmak istiyorum. Hatıralarımda Sultan Abdülhamit'e karşı itizar [özür dileme] ve itiraflarım olacak." Aktaran: Şemseddin Şeker, "Mehmed Akif ve Sultan Abdülhamit", Kültür: Sanat, Araştırma Dergisi, Sayı: 2, Ocak 2006, s. 67.

300 |

Bediüzzaman Said Nursi ve Abdülhamid

Esasen İmam Bediüzzaman, o zaman da istibdada hücum ederken son derece haklıydı. Ne var ki son dönemde misli görülmemiş bir istibdadı elinde tutanlar, kabahatlerini örtmek için Eski Said dönemindeki zayıf istibdadın sahiplerine (merhum Sultan Abdülhamid'e) saldırınca imam Bediüzzaman yine izzet-i imaniyesi gereği, zâlimlerle aynı yere, aynı anda vurmamak için Eski Said'i kusurlu ilan etti.1

Celal Tetiker-Ramazan Balcı

SAİD NURSİ'Yİ, Sultan Abdülhamid'le olan ilişkisinde ve eleştirilerinde çağdaşlarından ve özellikle Mehmed Akif'ten ayıran asıl ince nokta, muhalefetini şahsileştirmeyişindeki büyük başarısında yatmaktadır. O, prensipler üzerinde durur ve "Yıl-dız'daki baykuş" gibi genel geçer ve ucuz klişelere asla prim vermez. En ateşli yazılarında, hatta çağının modası olan "istib-dad"ı eleştirirken dahi muhalefetini ısrarla "müstebid"ın şahsına bağlamaktan kaçınır. Belki bir parça Prens Sabahattin gibi, 'içtimâi Abdülhamid'i2 teşrih etmek için bir tür 'model' olarak kullandığını dahi söylemek mümkündür istibdadı. 1 Celal Tetiker ve Ramazan Balcı, Yeni Tarihçe-i Hayat: Brdiiisizamım Saiâ Nırsi'ııın l-hı-yatı, Davası, Eserleri, İstanbul 2003, Gelenek Yayıncılık, s. 167.

2 Prens Sabahattin'in görüşleri için bkz. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2. baskı, İstanbul 1979, Ülken Yayınları, s. 327-329. Prens Sabahattin

Babalar ve Oğullar | 301

İşe Bediüzzaman'ın Abdülhamid'le yollarının kesiştiği ve ayrıldığı noktaları belirlemekle başlayalım. Bediüzzaman Divan-ı Harb-i Ör/z'deki savunmasında İslam Birliği konusundaki seleflerini sayar. Bunlar (ölüm tarihlerine göre) Yavuz Sultan Selim (1520), Ali Suavi (1878), Hoca Tahsin Efendi (1880), Namık Kemal (1888), Cemaleddin Afganî (1897) ve Muhammed Abduh'dur (1905).3 Bu ilginç ve belki de tuhaf entelektüel soy zinciri, Bediüzzaman'ın 'istibdad' karşısında geliştirdiği düşüncelerin hangi kaynaklardan beslendiğini ortaya koyar, ama aynı zamanda Sultan Abdülhamid'e muhalefetinin de ipuçlarını uzatır önümüze.

Bediüzzaman hazretlerinin saydığı isimlerden Ali Suavi, eski Sultan V. Murad'ı kaçırıp padişah yapmak ve Abdülhamid'i tahttan indirmek için Çırağan Baskını'nı örgütleyecek kadar gözü kara bir muhaliftir. Hoca Tahsin Efendi, Cemaleddin Afganîyle beraber Darülfünun'da ders veren, Mustafa Reşid Paşa tarafından gönderildiği Paris'te uzun yıllar yaşamış bir medreseli; ama aynı zamanda Abdülhamid döneminde köşesine çekilmek zorunda kalmış mağdurlardandır.

Bey'in aşağıda yer verdiğimiz "islbad"ın sosyal kaynaklarını teşhis eden görüşlerinin Bediüzzaman Said Nursi'nin "görüşleriyle mukayesesini bizi çarpıcı sonuçlara götürecektir niteliktedir:

İttihat ve Terakki zihniyeti, mutlak idare yerine meşrutiyetin, yani umumî kuvvetlerin filan şekli yerine filan şeklinin savunulmasını her derde deva sanmış, istibdadın doğrudan doğruya içtimâî hayatımızın zaafından ileri geldiğini sezmemişti. Bu yanlış görüş ıslahat diye yalnız siyasî ihtirasları genişleterek Türkiye'ye meşrutiyet adı altında eski devrin kötü günlerini aratacak feci bir devir daha yaşıyor. İçtimâî hastalığımızın ilmî teşhisi yapılmadıkça ıslahat hakkında ileri sürülen fikirlerin hepsi bu

sakat ve aldatıcı görüşleri çoğaltacak. Bunları tutan devlet adamları veya siyasî partiler en büyük iyi niyetle de hareket etseler, memleketin yıkılmasını hızlandırmadan başka bir şey yapmış olmayacaklar.

3 Bediüzzaman Said Nursî, Kaynaklı, indeksi, Lügatti Risn-ı Nur Külliyyatı, cilt 2, İstanbul 1996, Nesil Yayınları, s. 1922.

302 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Namık Kemal'in Abdülhamid'e hem muhalefet eden, hem de ondan maddî cihetten istifade etmeye çalışan tavrını daha önce görmüştük.

İslam Birliği ideologu sıfatıyla ortaya çıkan Afganî, Abdülhamid'in şüphelendiği ve bu yüzden de İstanbul'da gözü önünde 'bulunmasını ortalıkta gezmesine tercih ettiği Cemayizelevveli biraz karışık bir tiptir.

Muhammed Abduh'un da Sultan II. Abdülhamid'in bazen lehine, bazen de aleyhine düşünceler ileri sürdüğünü biliyoruz. Bazı araştırmacılar onun bu çelişkili tavırlarını, sözlerinin sarf edildiği ortamlara göre değerlendirmek gerektiği kanaatinde-dirler. Aynı durum, talebesi Reşid Rıza için de geçerlidir. Resi d Rıza'nın başlangıçta hocasının etkisiyle Abdülhamid'i savunur ve tutarken, hatta çıkardığı Menâr adlı yayının ilk sayısında derginin meşrebinin "Osmanlı", lehçesinin "Hamidce" olduğunu söyleyecek kadar ileri giderken, son yıllarında onu müstebidlik-le suçlayacak noktaya geldiğini görmekteyiz.⁴

Yine de Bediüzzaman Said Nursî'nin bu kendisinden bir önceki nesle mensup aydınlardan etkilenme meselesini abartmamak gerekir. Etki vardır kuşkusuz ama aynı zamanda onun nev-i şahsına münhasır tefekkür dünyası ve aldığı verileri kendi potasında eritme ve yeni bir terkip geliştirme kudreti de araştırılmalı değil midir?

Bu arka planla 1907 yılında Şarktan kalkıp İstanbul'a gelen Molla Said, Doğu Anadolu'yu aydınlatacak hem geleneksel, hem de modern okullar, özellikle de Medresetü'z-Zehra adıyla bir İslam üniversitesi açma fikriyle doludur. 30 yaşlarındadır. Medreselerin mevcut halini düzeltmenin yolu, onları modern ilimle mücehhez kılacak yeni bir okul haline getirmektir. Mar-

4 Afgani, Abduh ve Reşid Rıza'nın Abdülhamid hakkındaki düşünceleri için bkz. Hayreddin Karaman (Yazan ve Çeviren), Gerçek İslâm'da Birlik, İstanbul tarihsiz, Nesil Yayınları, s. 25 vd., s. 105 vd., s. 134 vd.

Babalar ve Oğullar | 303

din'de kaldığı günlerde Namık Kemal'in "Rüya"sıyla anayasa ve meşrutiyet fikirlerine uyanan Said Nursi, Van'da Tanzimat'ın getirdiği Batılılaşma ve laikliğin Osmanlı eğitilmiş sınıfını nasıl etkisi altına aldığını bizzat gözlemlene imkânını bulmuştu. Medreselerin hali perişandı ama modern okullardan mezun olanların durumu da iç açıcı değildi: İslamiyet hakkında şüphe yayıyordu bu okullar. Giderek de geriliğimizin sorumluluğunu İslamiyete yüklemeye kalkıyorlardı. Öyleyse bu iki uçlu dejenerasyonu da önleyecek yeni bir eğitim modeli bulunmalıydı. Hem iman hakikatlerini ve İslamî bilgileri öğretecek, hem de modern bilimler ile iman hakikatlerini bağdaştıracak yeni bir medrese, ona göre, mevcut problemlere yegâne çözüm yoluydu.

Gerçi Sultan Abdülhamid de imparatorluğun dört bucağında sürekli yeni okullar açıyordu. Hatta bir üniversite (Darülfünun) de açmıştı İstanbul'da ve Pekin'de Çin Müslümanlarma tahsil görmeleri için Hamidiye Üniversitesi yaptıran da odur. Ama bu okulların amacı, resmî ideolojiyi pekiştirmek ve Halife-Sultan'a sadık adamlar yetiştirmektir. Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye gibi yüksek okullar ise muhalifler için bereketli bir kaynak haline gelmişti. Sansür vardı gerçi ama Van'da Tahir Paşa'nın konağında bile yabancı postahaneler eliyle ülkeye giren ecnebi gazeteler rahatlıkla okunabiliyordu. Bunlar aracılığıyla Avrupa'dan ve Amerika'dan her türlü haber ve bilgi, içeriye denetimsiz bir şekilde akabiliyordu.

Tabii Bediüzzaman'ın kafasında projelerle Dersaadet'e geldiği yıllar, neresinden baksanız, Sultan Abdülhamid cephesinde 'zor yıllar'dır. Bir yandan Ermeni meselesini halletmek için uğraşırken, Bediüzzaman'ın İstanbul'a gelmesinden 2 yıl önce sarayının bahçesinde bomba patlamıştır. 1905 Temmuz'undaki Bomba Hadisesinden Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen 3 yıl, Abdülhamid idaresinin değişen dünya şartları karşısında yürüttüğü denge politikasının manevra şansının azalması ve aleyhin-

304 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

deki muhalif kampanyanın giderek yayılması karşısında yeni çıkış yollarının aranması çabaları ile geçer.

Kaynar kazana dönen Balkanlar için sürekli yeni formüller geliştiren Abdülhamid, tam 31 Mart Vak'ası öncesinde, yıllar sonra Atatürk'ün tekrarlayacağı bir Balkan Paketi peşinde koşmaktadır. Ayrıca 1905'de vuku bulan Rus-Japon Savaşı'nın sonuçlarıyla yakından ilgilidir, çünkü dünya siyasetine yeni bir gücün, Japonya'nın girişine göre yeni hesaplar geliştirmekte olduğunu, Rauf Orbay'ın hatıralarından biliyoruz.

Velhasıl, Bediüzzaman Said Nursi'nin Medresetü'z-Zehra projesini sunduğu günlerde Abdülhamid'in başı gerçekten de fena halde derttedir. Aksi halde, üstelik Ermeni taleplerinin iyice ısındırdığı Doğu Anadolu'yu

yeniden imparatorluğa raptetmeye yarayacak böylesine cazip bir projeyi desteklememesi için en ufak bir sebep görünmüyor ortada.

Bediüzzaman'ın Mayıs veya Haziran 1908 tarihinde Saray'a sunduğu eğitimin ıslahıyla ilgili arzuhalin başını derde soktuğu yazılıdır kitaplarımızda. Ancak eğitimle ilgili rapor sunan birisinin sırf bu sebeple göz altına alınmasını anlamak hakikaten kolay değildir. Asıl sebep, raporu sunarken, sarayda görevli üst düzey bürokratlarla dobra dobra konuşması olmalıdır. Saray çevresi, anlaşılan alışkan olmadıkları bu sert üsluba takılmıştır.

Bundan sonra bir Ermeni doktor tarafından muayene edildiğini ve Üsküdar'daki Toptaşı Akıl Hastanesi'ne kapatıldığını biliyoruz. Saray doktorunun verdiği rapor doğrultusunda akıl sağlığının yerinde olduğunun anlaşılması üzerine de hapishaneye konulduğunu.

Haziran ayının sonu gelmiş, kıyametin kopacağı 24 Temmuz 1908'e sadece bir ay kalmıştır. Bu sırada Zaptiye Nazı-ı'nın (Emniyet Müdürü) gözaltında tutulan Said Nursi'yi ziyaret etmesi, saraya sunduğu tavsiyelerin yine de değerlendiril-

Babalar ve Oğullar - 305

miş olduğunu gösterir. Paşa'ya göre, Bediüzzaman'ın teklifi Bakanlar Kurulu'nda görüşülecek, kendisi de açılacak üniversiteye rektör olarak tayin edilecektir. Bu sırada kendisine Saraydan maaş teklif edilmişse de bu teklifi geri çevirmiştir. Projeyi getirmekten maksadı, kendisini maaşa bağlatmak değildir kesinlikle. Ancak her şeyin devletten beklendiği bir düzende Said Nursi'nin bu müstağni tavrının benedgân-ı saray tarafından yeterince anlaşılammış olması da normaldir. Said Nursi'nin, hükümetten gelen bu cazip teklifi kabul etmemesi ise her açıdan ilginçtir.

Bu görüşmenin hemen ardından Meşrutiyet ilan edilmiş ve Abdülhamid'in idare üzerindeki kontrolü belirgin bir biçimde azalmıştır. Artık o, mutlak yetkileri olmayan Meşrutî bir hükümdardır. Yeni bir sayfa açılmıştır tarihte. Şimdi Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart'a kadar sürecektir 9 aylık Meşrutiyet kampanyası başlamıştır. Medresetü'z-Zehra sonraki yıllarda tekrar gündeme gelmişse de, hayata geçirilemeyen bir proje olarak kalmıştır. Ancak Erzurum'da 1950'lerde bir üniversite (Atatürk Üniversitesi) açılmasını, bu projenin soluk bir yansıması olarak görmek mümkündür.5

Şunu demek istiyorum: Bediüzzaman hazretleri, Abdülhamid Han idaresinin 31. yılında İstanbul'a gitmiş, 32. yılında, yani ihtilalin kopmak üzere olduğu fırtınalı bir ortamda "vilâyât-1 Şarkıyyede" mektepler açılması hakkındaki raporunu sunmuştu saraya. Muhtemelen daha uygun bir kanaldan ve daha uygun bir zemin ve zamanda sunulmuş olsaydı, Doğu Anadolu aşiretlerinin çocuklarını İstanbul'a getirterek Aşiret Mektebi'nde eğitmeyi düşünmüş ve "biçare vilayat-ı Şarkıyyenin bedevi aşâirini Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i aske-

5 Burada özetlediğimiz bilgilerde esas olarak Şükran Vahide'nin tarihçesi takip edilmiştir: islam in Modern Turkey: An Intellectual Biography of Bediüzzaman Snid Nursi, New York: 2005, SUNY Press,'s. 3 vd.

306 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

ri ve medeniyeye" sevk etmiş olan6 Sultan'ın bu projeyi en azından "sadık bendeler" yetiştirmek üzere politik olarak ciddiye almaması düşünülemezdi/

Her biri Abdülhamid'e düşmanlık doğuracak kadar ağır tecrübeleri (akıl hastanesine kapatılmak ve hapishaneye atılmak, sorgulanmak vs.) yaşamış bulunan Bediüzzaman'ın yine de bir noktada diğer muhaliflerden ayrıldığını net olarak görebiliyoruz. O, Sultan Abdülhamid hakkında, prensiplerden hareket etmek suretiyle hükümler vermeye devam etmiş, meseleyi şahsî-leştirmekten ısrarla kaçınmıştır.

Evet, Abdülhamid'in idaresini "istibdad" olarak gördüğü ve eleştirdiği doğrudur, fakat "istibdad"m, bir ihtilal atmosferinde abartıldığını fark etmesi de önemlidir. Halbuki Miinazarat'dsL geçtiği üzere Abdülhamid'inki, bir şahsın "mecburi", "cüz'î" ve "hafif" istibdadıdır. Ancak bu mecburi, cüz'î ve hafif istibdad bir kere başlayınca amip gibi bölünüp her yere yayılacak ve sonuçları pek şiddetli bir şekilde her tarafta hissedilecektir. Böylece müstebidin kendisi böyle olmasını amaçlamasa da, ortaya bir "mutlak istibdad" çıkacaktır.

Demek ki, Bediüzzaman'ın Abdülhamid'in tek adam idaresine yaklaşımını, 'Yıldız'daki canavar' gibi ölçüsüz ve kastî yaklaşımlarla bir tutmak vahim bir hata olacaktır. Hatta Divan-ı Harb-i Örfi'de, sonraki keyfi, küllî ve ağır istibdadı gördükten sonra onun yönetimim "zayıf istibdad" diye bir kere daha hafiflettiğine şahit olunacaktır.

Nitekim talebelerinden Mustafa Sungur, Tek Parti döneminin sıkıntılarını ve istibdadını gördükten sonra bir keresinde Bediüz-

6 Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat, İstanbul 1998, Yeni Asya Neşriyat, s. 150-151.

7 Aşiret Mektebi hakkında geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığında Sultan II.

Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: 1983, Orkun Yayınevi, s. 97 vd.

zaman'ın Abdülhamid hakkında şunları söylediğini nakleder: "Keçel Said, sen şefkatli bir padişaha müstebit diye itiraz etmişsin. Onun cezası olarak şu dehşetli istibdadın cezasını çek bakalım."8 Bir başka metin ise yine Mustafa Sungur'dan aktararak Bediüzza-man'ın Abdülhamid hakkındaki hükmünü şöyle kaydeder:

Sultan Abdülhamid, velidir. Ben onu hususi dualarımın içine almışım. Her sabah, 'Ya Rabbi, sen Sultan Abdülhamid Han ve Sultan Vahidüddin ve Hanedan-ı Osmaniye'den razı ol' diye dualarımda yad ederim.9 Sultan Abdülhamid'in onun nazarında "veli" olduğuna dair bir başka belge, talebelerinden Muhsin Alev'in Necmeddin Şahi-ner'e aktardığı sözlerdir:

İstanbul'da Sultan Abdülhamid hakkında kitap yazan bir adam, merhum padişaha çok hücum edip hakaret ediyormuş. Bunu Üstad duyunca üzüldü. Bize, "Sultan Abdülhamid 60 milyon Müslümanın halifesiydi. Ben ona bir veli nazarıyla bakıyorum" diye buyurarak Abdülhamid hakkında bir lahika mektubu neşretmişti.10 Said Nursi'nin, Meşrutiyet namıyla yapılan yeni istibdadı ve Tek Partili yılların baskılarını yaşadından sonra Sultan Abdülhamid hakkındaki kanaatlerinde değişikliğe gitmek ihtiyacını duy-

8 Abdülkadir Badıllı, Mufasssal Tarihçe-i Hm/aftan (I, s. 184) aktaran: İsmail Mutlu, Sorularla Bediizzaman Said Nursi, cilt 2, İstanbul 1995, Mutlu Yayıncılık, s. 18.

9 Aktaran: Vehbi Vakkasoğlu, Başkasının Günahına Ağlayan Adam, İstanbul 2005, Nesil Yayınları, s. 138.

10 (1 Necmeddin Şahiner, Son Şahidler Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor, Cilt 1, İstanbul 1994, Yeni Asya Yayınları, s. 307. (Bu nottan beni haberdar eden Veli Sırım Bey'e teşekkür ederim.) Bu mektubu aşağıya alıyorum. Bu bölümü okuma lütfunda bulunan Mehmed Fıncı ağabey, yine Zübeyir Gündüzalp'tan naklen, Said Nursi'nin, Abdülhamid'le görüşmesine o sırada sarayda bulunan özel kalem müdürünün engel olduğuna inandığını söyledi. "Engel olmasalardı maksad hasıl olacaktı" demiş Said Nursi. Yani Bediizzaman Said Nursi bu olayda kabahati Sultan'da değil, kendisini onunla görüştürmeyen çevresinde bulmuştur.

308 | Abdidhamid'in Kurtlarla Dansı

muş olması, onun yine şahsa değil, prensiplere bağlılığını ortaya koyar. Zira şahsa dayalı bir muhalefet yürütseydi, Mehmed Akif gibi, sonradan sözlerinden dönmeyeceği müşkil bir konumda kalırdı. Yahut Rıza Tevfik gibi, yine şahsî bir özür-name kaleme alması gerekirdi. Ancak Said Nursi'nin buradaki tavrı, tam bir Hakperest'in tavrıdır. Duygulan değil, Kur'an'ın prensipleri yol gösterir bu konuda da kendisine. Nitekim Bediüzzaman, Tarihçe-i Ha-ıflı'ta geçen, yıllar sonra yaptığı bir değerlendirmede istibdada karşı çıkmasının doğru, fakat hedefin hatalı olduğunu söylemiştir.

1953 yılında, Bediüzzaman henüz sağken talebelerinden Muhsin ve Ziya'nın yazdığı şu mektup, bir öğretmen sorusuna cevap olarak kaleme alınmıştır:

Evvelâ: Üstadımızın bütün hayatındaki birinci düsturu, Kur'an-ı Hakim'in bir kanun-i esasîsidir ki: "Bir adamın cinayetiyle başkası mesul olamaz" kaide-i Kur'aniyesi ile, "O padişahın zamanındaki hükümetin hataları ona verilmez" diye daima hayatında ona hüsn ü zan etmiş, onun bazı zaman mecburiyetle ettiği kusurları da, onun muarızlarına karşı da tevile çalışmış.

Saniyen: Üstadımız, Hürriyet'in başında [1908] bütün kuvvetiyle şeriat dairesindeki hürriyet-i şer'iyeyi sena etmiş, nutukları ile halkları o hürriyete davet etmiş ve hürriyet-i şer'iyeye muhalif olanlara demiş ki:

"Eğer şeriat dairesinde olmazsa, istibdat namını verdiğiniz, bir şahsın mecburi, cüz'i ve hafif istibdadı, pek şiddetli bir is-tabdad-ı küllî olup inkısam ed[ince] herkes, bir nevi müstebit olur. İstibdad-ı mutlak çıkar. Binler istibdad hükmüne dönecek, yani hürriyet ölecek, bir istibdad-ı mutlak çıkacak."

Hatta bu meselede Üstadımız, idam için kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de demiş ki: "Eğer meşrutiyet, İttihatçıların istibdadından ibaret ise veya hilaf-ı Şeriat hareket ise, bütün dünya şahit olsun ki, ben mürteciyim."

Salisen: Üstadımız, o zamanda bir hiss-i kable'l-vuku nevin-de şimdiki alem-i İslami amin ecnebi istibdadından kurtulmasını ve bir Cemahir-i Müttefika-i İslamiye [Birleşik İslam

Babalar ve Oğullar | 309

Cumhuriyetleri] tarzında tezahüre başlamasını tasavvur etmiş, ümit etmiş, hissetmiş ve bütün kuvvetiyle bağırarak, hürriyet-i şer'iyeyi takdir etmiş. O zamanki hutbelerinde demiş ki: "Hürriyet, terbiye-i İslamiye ile olmazsa ölecek; bir istibdad-ı mutlak çıkacak."

Kabian: Üstadımızdan hem işitmiş, hem halinden anlamışız ki, ecnebilerin şiddetli desise ve kuvvetlerine karşı gösterdiği sebat ve kanaat, hususan alem-i İslamın kısm-ı azaminin halifesi olmak; hem biçare vilayat-ı Şarkiyenin bedevi aşairi-ni Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i askeriye ve medeniyeye... sevk etmesi, Hamidiye Camii'nde her Cuma günü bulunması, şair-i İslamiyeye elden geldiği kadar mü- raat etmesi, daima Yıldız dairesinde manevi üstadı kabul ettiği bir şeyhi [Ebu'l-Huda'yı ve Şazeli Şeyhi

Zafir Efendi'yi kastediyor olmalı -M.A.] var olduğu gibi, çok hasenatı için, Üstadımız, bütün hayatında onun padişahlar içinde bir nevi veli hükmüne geçtiğini kanaat etmişti.

Ancak bazı basımlarda Miaıazarat'm sonuna eklenen bu mektubun bir de beşinci bendi vardır ki, çok önemlidir. Bu maddeyi Abdülkadir Badıllı'nın en geniş kapsamlı Bediüzzaman biyografisinden aktarıyorum:

İnsan hatasız olmaz. Eğer onun [Abdülhamid'in] hakkında o zaman nutuklarında, bir mecburiyet altında şiddetli hataları olsa da, elbette o hatanın hiçbir ehemmiyeti kalmaz. Hem Aşere-i Mübeşşere [Cennetle müjdelenen on sahabe] içinde, Hz. Ali ile Hz. Talha ve [Hz.] Zübeyr'in birbiri hakkındaki hataları, onların fslamî hakikatlere dair uhuvvetlerine zarar vermediği gibi, 50 sene evvel Üstadımızın merhum padişah [Abdülhamid] hakkında bir hatası medar-ı itiraz olamaz.11

1908'den 1953'e kadar geçen 45 yıllık depremler, Sultan Abdülhamid'in de imajını tazelemiş görünmektedir. Arkasından gelen sağır eden boşluk ve peşpeşe meydana gelen sarsıcı travmalar, 11 Badıllı, age, I, s. 184.

310 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Sultan'm nelere engel olmaya çalıştığını, görmek isteyenlere daha iyi göstermiş olmalıdır. Ve meseleye prensipler düzeyinde yaklaşan Bediüzzaman Said Nursi'nin, yüzünü nasıl yeniden hakikate döndürebildiğini de ibretle görmekteyiz.

Artık burada 'hata' da sevap anlamını yüklenmekte değil midir? Zira yol aynıdır. Fakat hakikat, peşesini yalnızca üzerinde samimiyetle yürümeye devam edenlere açmaktadır.

| 311

Abdülhamid ve çocuklarının nankörlüğü

Yerime geçenler beni o kadar temize çıkardılar ki, din ve devletime getirdikleri bunca felaketin acı hatırası olmasaydı kendilerine bunun için teşekkür bile ederdim.

Sultan II. Abdülhamid

BİRAZ DAHA bugünlere doğru yaklaşalım mı?

Günümüzde Aka Gündüz diye bir yazarı tanıyan kaldı mı bilmiyorum. 1930'larda Dikmen Yıldızı adlı romanı ile şöhret basamaklarından aniden çıkan bu velut yazarın kısa hayat hikâyesini şöyle veriyor Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi:

1886'da Selanik'de, Katerin'de doğdu, 1958'de Ankara'da öldü. Asıl adı Enis Avni'dir. (İbrahim Alâettin Gövsa, Türk Meşhurlarına babasının Binbaşı Kadri Bey olduğunu not düşüyor.) İlk öğrenimini Serez ve Selanik'de tamamladıktan sonra İstanbul Eğrikapı'daki 'Sırp Rüşdiyesi'ne devam etti. Daha sonra Galatasaray, Edirne ve Kuleli askeri idadilerinde okudu. Harbiye'nin ikinci sınıfındayken hastalanarak tahsilini yarım bıraktı. Paris'e gitti, hukuk ve güzel sanatlar okumaya başladı. Ancak 1 "Aka Gündüz", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, cilt 1, İstanbul 1977, Dergâh Yayınları, s. 83-84 (burada biyografik malumatı aynen değil, özet olarak verdim). Aka Gündüz'ün hayatı ve eserleri hakkında bir kitap kendisi sağken yayınlanmıştır: Murat Uraz, Aka Gündüz: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinden Parçalar, İstanbul 1938,

312 » Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

okulunu yine yarım bırakarak İstanbul'a döndü. Sürgün olarak Selanik'e gönderildi. 31 Mart Vak'ası üzerine (ansiklopedide 1908 yılında diye geçiyor ama doğrusu 1909 yılı olacak!) İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katıldı...1

Biyografiler aptalları kandırmak için yazılır sözü bu örnekten daha iyi doğrulanabilir mi? Bir hayatın böylesine düz akmış, böy-'.. leşine 'sorunsuz' yaşanmış olması mümkün müdür? Selanik'de doğan, orada okula başlayan ama İstanbul'a geldiğinde "Sırp Rüşdiyesi"ne giden bir Binbaşı oğlu olmak Osmanlı toplumunda hangi anlama gelmektedir? Biyografiler bu noktada zinhar ses vermiyor. Sonra birdenbire aynı çocuğu askeri liselerde okurken görüyoruz. Hastalanıyor ve bu yüzden askeri okuldan ayrılıyor. Sonra fikir değiştirip Paris'e gidiyor, orada da bir baltaya sap ola-madan yurda dönüyor ve nihayet gazetecilik hayatına atılıyor. Yazarımızın hayatını bir zar gibi kuşatan bu 'başarılı istikrarsızlık' nedendir? Yine suskundur tercüme-i hal kitaplarımız.

Sonra sert ve muhalif yazılarından dolayı Sultan 11. Abdülhamid döneminde kendi memleketine sürgüne gönderildiğini öğreniyoruz yazarımızın (bu nasıl sürgünse artık!). Nihayet onu, 1909'da Padişah'ı tahttan indirmek için İstanbul'a yürüyen ordunun saflarına gönüllü olarak karışmış buluyoruz. Neden gönüllü olmuştur? Cevap yok...

Hayat hikâyesinin bundan sonrasını merak edenler ilgili sözlüklere bakabilir. Bu kısımda epey şey

söyleniyor. Onu 1932 ile 1946 yılları arasında TBMM'nde milletvekili olarak gördüğümüzü söylememiz yeterli olacaktır. Biraz sonra anlatacaklarımızla birleştirdince Aka Gündüz'ün bu milletvekilliğini ne denli "bileğinin hakkıyla" kazandığını anlayacaksınız.

Semih Lütfi Erciyas: Suhulet Kitabevi. Hakkında yazılanları sıcağı sıcağına toplayan bir derleme için bkz. Hilmi Yücebaş, Bütün Cephelerimle Aka Gündüz: Hayatı, Hatıraları, Eserleri, İstanbul 1959. Aka Gündüz hakkında bkz. Erol Özbilgen, "II. Abdülhamid'e muhalefet", 11. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri, İstanbul 1992, Seha Yayıncılık, s. 178, dn. 66.

Babalar ve Oğullar | 313

Aka Gündüz'ün ömrünün 22 yılını kapsayan bu açılmış portresinin yine de çenesi bağlıdır; nutka gelmeye hâlâ direnmektedir. "İmparatorluğun en uzun yüzyılı"nm sonunda, 1886-1908 devresinde geçmiş bir hayat için yine de fazla pürüzsüz bir öykü onunkisi. Bir şeyler daha kımıldıyor olmalı bu öykünün örtüsü altında. Ama ne?

Nihayet yaprakları sarı lekelerle kaplı bir eski zaman dergisinde gözlerime mışlanıyor aradığım sır.

Başlığını okuyorum: "Padişaha gidiyorum". Yazar: Aka Gündüz!2

Evreka! Sır çözülüyor galiba.

Okuduğum yazı, tam da kıyametin koptuğu anda başlıyor. Yani 1909 Nisan'ın 24'ündeyiz. Yazar Yıldız Sarayı'nın ünlü kayıklı havuzunun önünde, gönüllü olarak katıldığı askerî birliğiyle beraber beklemektedir. "Ortalıkta sinsi bir canlılık ve sıkıntılı bir ağırlık var"dır. II. Abdülhamid'i hal', yani tahttan indirme fetvası elinde saraya gelen heyetin korumalığını üstlenmek ve padişah lehine bir direniş olursa onları süngüleriyle delik deşik etmek için buradadır.

Sarayın merdivenlerini çıkanlar arasında Arnavutluk'daki Draç mebusu Es'ad Toptanı Paşa'yı hatırlıyor, bir de sağındaki Yahudi mebuslardan Emanuel Karasu'yu. Yazarımız diğerlerini "Arap" zann ediyor. Ne de olsa 22 yaşında bıyığı yeni terlemiş bir gönüllüdür. Hepsini tanıyacak hali yok elbette! O sırada Yıldız Sarayı bahçesinde bulunan Fethi Okyar Bey'den öğrendiğimize göre, Ayan azası senatör Ermeni Aram Efendi de oradadır, Lazistan mebusu Arif Hikmet Paşa da3.

Bu dörtlü, Mabeyn'in merdivenlerine doğru yürürken bir şeyler kımıldıyor hatıralarının örtüsü altında. Bir anda yıllar,

2 Aka Gündüz, "Padişaha gidiyorum", Yeâigün, No. 315, 21 Mart 1939, s. 7-8 ve "Ab-dülhamit'le konuştum!", Yeâigün, No. 316, 28 Mart 1939, s. 10-11.

3 Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 44 vd.

314 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Yıldız Sarayı'nın bahçesinden Tarzan'ın sarmaşıkları gibi önüm1 kadar sarkıyor ve yazarımız onların birkaçına tutunarak çocukluğunun karanlık ormanına dalıyor. Daha doğrusu, sığınıyor. Vicdanı rahatsız, belbelle...

Meğer tahttan indirmek için kapısına dayandıkları Sultan Abdülhamid'in pencereden görünen siyah hayaletiyle 14-15 yıl öncesinde de karşılaşmıştı Aka Gündüz. O zamanlar belinde tokalı bir kemer vardır, şimdiyse havai fişeklik ile iki adet bomba; o gün elinde padişahın "yumuşak ve uzun parmakları" vardır, şimdiyse sımsıkı dolu bir silah!

1897'de yine bu bahçededir 11 yaşındaki Aka Gündüz. Ancak bu defa yanında saraya yakın bir büyüğü vardır. Padişaha gidip okumak istediğini, kendisini bir yatılı okula koymasını söyleyecektir. Birden ağaçların arasından 3-4 kişi çıkar karşılına. Birisi öbürlerine göre daha iyi giyimlidir. Çocuğun dikkatini çeker bu zayıf ve hafiften öne eğilmiş sakallı adam. Adam kendisini yanına çağırır. Burada ne aradığını sorar. Aka Gündüz, olanca saflığıyla, buraya padişahı görmeye geldiğini ve okula gitmek istediğini, kendisine yalnız onun yardımcı olabileceğini söyler.

Çocuğun okuma konusundaki kararlılığı hoşuna gider adamın ve padişahla konuşup kendisinin zamanın en iyi eğitim kurumlarından Galatasaray'a yazılmasını, babasının sürgünden kurtarılmasını ve binbaşı yapılmasını sağlayacağını temin eder; yanındakilere çocuğa bir miktar harçlık vermelerini söyler. Çocuk sevincinden tekrar tekrar ellerini öper adamın ve binbir mutluluk çiçekleri açtırarak içinde, sarayın hakkâkbaşmm elinden tutarak babasına müjdeyi yetiştirmek üzere evine döner. Yolda hayretle öğrenir ki, elini öptüğü adam, padişah Abdülhamid'dir!

Bir çocuğun hayatının değiştiği, kaderin muhteşem anlarından birine rastlamıştır Aka Gündüz. Ancak kendisine belki de elindeki yazar kaleminden borçlu olduğu bu adamı ömür boyu hayırla yad edeceğini sanıyorsanız aldanıyorsunuz!

Babalar ve Oğullar | 315

/

/

/

/

Kürt Salim'in sadakatı!

Tahttan indirildikten sonra Selanik'teki Alâtinî Köşkü'nde gözetim altında tutulan Abdülhamid'e Kürt Salim adlı bir muhafız tarafından ateş edilmiş ancak bu suikast girişimi hedefine ulaşmamıştı. İşin garibi, Salim'in bizzat Sultan Abdülhamid tarafından Kuleli Askeri fisesi'ne kaydedtirilmiş ve kendisinden para yardımı görmüş olmasıydı. Topçu Salim diye de bilinen bu kişi, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da özel bir eğlence alanında saz çalmakta olan iki Ermeni çalgıcıyı durup dururken katletmiştir. Bkz. [Vasıf Bey,] "Sultan Ha-mid'in muhafızıydım: Alâtinî Köşkü", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 11, Aralık 1966, s. 29. V)

İşte şimdi 20'li yaşlarında yine o sarayın avlusundadır ve elindeki tüfeği, bir zamanlar hayatını bir peri masalına çeviren bu uzun boylu, derin bakışlı adamın üzerine doğrultmuştur. Oysa o gün orada Abdülhamid, açtığı okullardan yetişenler tarafından tahtından indirilmiyor, aslında bir imparatorluğun kaderiyle oynanıyordu. O gün orada bir padişah tahttan indirilmiyor, değerli araştırmacı Thierry Zarcone'un tespitiyle söylersek, Osmanlı Devleti'ni sadece 9 yıl içinde giyotinle doğrayarak tanınmaz hale getirecek olan Mason İktidarı tahta çıkıyordu.

Velhasıl Sultan Abdülhamid'in neye karşı direndiğini anlamak için Türkiye aydınının 1940'larda soluklanması gerekiyordu.

4 "Bu dönemde Masonluk demokrasi ve laiklik yolunda, Localarında İttihat ve Te-rakki'nin teşkilâtlanmasını organize etmiş, 2. Meşrutiyetin ilân edilmesinde, 31 Mart gerici reaksiyonunun bastırılmasında ve nihayet Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde yadsınamayacak önemli bir rol oynamıştır. Thierry Zarcone adında Fransız tarihçi 1908-1918 dönemini "Mason Devlet" olarak nitelendirmektedir. Mason milletvekili heyetleri Fransa, Macaristan ve İtalya'yı dolaşarak, Osmanlı imparatorluğuna artık demokrasinin geldiğini ilân ediyor, lehte kamu oyu oluşturmaya çalışıyorlardı." Bkz. <http://www.tesviye.org/sayi56/orta4.htm>

3^6 |

"Hamidiye kahramanlığının gözünden Abdülhamid Avrupa memleketleri, yegâne kurtuluşun, onların medeniyetini kabul etmekle mümkün olabileceğine dair garip bir kuruntu içindeler. Halbuki Müslüman Osmanlı kültürünün de, onlarınki kadar hükümler olmaya layık olduğu... aşikârdır.

Sultan II. Abdülhamid

"HAMİDİYE KAHRAMANI" Rauf Orbay (1881-1964), Sultan Abdülhamid'in çok-cepheli kişiliği karşısında kafası karışmış şahsiyetlerden biridir. Sultan'ı oldukça yakından tanıma bahtıyarlığına erişmiş, babası da has bir Abdülhamid hayranı bahriyeli olduğu halde, zamanla muhalefetin saflarına katılmış, hatta onun aleyhine iftira boyutlarına varan düşüncelere kapılmıştır.

Ne var ki, Rauf Orbay'm, Başbakanlık makamına kadar çıktığı Cumhuriyet devrinde iş başından uzaklaşıp yurt dışına gitmesi, Atatürk'ün ölümü üzerine Türkiye'ye döndükten sonra da ısrarla susmayı tercih etmesi, II. Abdülhamid hakkında yaşlılık yıllarında da aynı düşünceleri paylaşarak paylaşılmadığını öğrenmemizi imkân haricine çıkarmaktadır.1 Ancak ölümünden sonra yayınlanan

' Mesela gazeteci Ayhan Hünel, röportaja gittiği Orbay tarafından yüz geri edilmiş ve kendisine, mahremiyetlerini kendisine saklamak istediğini söylemiştir. Bkz. "Rauf Orbay ile bir konuşma", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 5, Aralık 1970, s. 80.

Babalar ve Oğullar | 317

II. Abdülhamid Han'ın kılıç kuşanma törenini gösteren bir gravür (L'illustration'darı).

belgelerde, bu yılları "Bahriyeli" penceresinden değil, artık bir devlet adamı gözüyle gördüğünü belli eden satırlara rastlamak mümkün olabiliyor. Mesela Abdülhamid'in kılıç kuşanma merasimini gösteren bir gravürün arkasına, onun uyguladığı baskıların, padişahın "maharetle tatbik ettiği muvazene [denge] siyasetinin ülkenin sükûnu üzerindeki ne büyük kıymet olduğunu" unutturmuş olduğunu, bunun da onun tahttan indirilmesinden sonra açılan boşluk içinde anlaşıldığını ifade ediyor.2

Rauf Orbay yukarıda bahsi geçen Sultan'ı ilk ziyaretinin ardından defterine şu satırları not düşmüştür:

Geniş salonun ortasını kaplıyan masanın üzerindeki büyük Kipert Paftası'nın coğrafi mevkileri ile sergilediği Rus-Japon topraklarında ve denizlerinde cereyan eden harbi Rus-Japon bayrakları flamalarıyla tesbitliyen haritadan başını kaldırıp

2 Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964), Cilt 1, s. 262 vd.

318 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

bize baktığında, bu bakışlarda karşısındakinin ne düşündüğünü anlamışçasına nefesine hâkimiyet, âdetâ, kat'î hüküm halinde beliriyordu. O kadar ki, huzurundan ayrıldığında Bagnam Paşa da bu intibainı ifâde etti:

"Padişahınız kendi fikir ve düşüncesini ifâdeden evvel, muhatabının fikir ve düşüncesini öğrenmek istiyor" dedi.

Kalın, davudi denilen tanılan bir sesi vardır. Kelimelerin hakkını vererek konuşuyordu. Suallerine verilen cevablar tatmin etmemişse, sorusunu genişletiyor, aldığı cevabı tatminkâr bulmuşsa bir baş işaretiyle yenisine geçiyor, görüşme tamamlanmışsa, bunu hareketiyle tebliğ ediyordu. Nezaket ve mahviyet hududunda başlayan hürmet telkin eden vekar sahibi idi.

Bizleri kabulünün asıl sebebi olan Rus-Japon Harbinin safhaları üzerinde Bagnam Paşa'a öyle sualler sormuştu ki, Amerikalı kaptan sık sık hayretler içinde kalıyor, başbaşa kaldığımızda:

"Hayret ediyorum: Ancak bu mevzularda sistemli tahsil ve uzun tecrübe neticesi elde edilebilecek malumata nasıl sahip olmuş" sualini soruyordu.

Bu suale hâlâ cevap bulabilmiş değilim.³

Samimi olduklarıyla konuşurken gayet canlı birisi olan Sultan Abdülhamid, yabancı insanlarla özellikle ilk görüşmelerinde, gayet kısa ve az konuşmasıyla tanınıyor. Malum, Osmanlı padişahlarının bir özelliği de kamusal alanda gayet az ve kısa konuşmalarıydı. Tarihlerimizde Muradî Hüdavendigâr'ın bu özelliği üzerinde çok durulmuştur.

Şurası açık ki, II. Abdülhamid keskin bir insan etkileme yeteneğine sahiptir. Karşısındaki insanın kim olduğunu, kıratını, sarf ettiği kelimelerden, üslup ve davranışlarından gayet iyi sezebilen, keşfedebilen 'sarraf bir tarafı olduğu kesin. Yabancılar da dahil pek çok tanıyanı, onun şu özelliğini vurgulamışlardır:

3 Kutay, agc. I, s. 334

Babalar ve Oğullar » 319

Abdülhamid'in bire bir iletişim kurduğu zaman ikna edemeyeceği kimse yoktur.

Rauf Orbay genç bir yüzbaşı iken 1905 yılında Bagnam (Bucknam) adlı Amerikalı amiralle birlikte Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid'in huzuruna ilk adımını adım atmıştır.

Bundan sonra olanları Rauf Bey'in sözlerinden izlemeye devam edelim:

Donanma müfettişi unvanıyla kendisine kaymakamlık rütbesi tevcih edilen Kaptan Bagnam'm da, benim de yeni terfi ettiğim yüzbaşılik rütbesinin merasim üniformalarımız içinde ayakta selam resmi vaziyetinde idik. İlk defa yakından duyduğum kalın, davudi, ahenktar sesiyle ve masanın sağ sol tarafındaki yaldızlı koltukları göstererek "oturunuz" iradesini tebliğ etti. Nadir Ağa'dan öğrendiğimize bağlı kalarak iradenin ardı ardına üç defa tekrarından sonra yan yana koltuklara ilistik, ellerimiz önümüze kavuşuk irade-i şahaneleri bekliyorduk. Gözlerimiz de önümüzdeydi. Bana gelince, adeta rüyada idim. Bu arada bir gece evvel Bagnam Paşa'nın metnini çevirdiğim tercümenin masanın üzerinde ve aydınlığın ortasında olduğunu, savaşırlara ait bilgilerin has isimlerinin altlarının kırmızı mürekkeple işaretlendiğini gördüm.

Burada ilginç bir noktaya değmiyor Rauf Bey:

Amerikan Amiralî Bagnam Paşa padişaha bir rapor yazmış. Rauf Bey de İngilizcesi olduğu için Türkçeye tercüme ederek saraya takdim etmiş ki, kendileri ertesi gün yola çıkıyor. O gece rapor Abdülhamid tarafından okunmuş, kırmızı mürekkeple satırların altları çizilmiş, özel isimlere işaretler konulmuş. Bu, Sultan'm iş olsun diye rapor yazdırıp da bir kenara atmadığını gösteren çarpıcı bir olay.

Rauf Orbay bunun üzerine şöyle diyor:

320 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Padişah'ın böylesine alakasına mazhar bir metni dilimize çevirmenin sahibi olarak o genç yaşında gururla karışık haz duyduğumu saklamayacağım.'

Burada dikkatimizi çeken bir başka nokta var. Padişah, Bag-nam Paşa'ya bir irade-i seniyye ile görev veriyor:

Verdiği son rapor üzerine harb sahasına yerleştirilen işaretler doğru olarak vaz'edilmiş inidir? Tetkik etsinler!

Bundan sonraki manzara ise Sultan Abdülhamid'in Rus-Ja-pon Savaşı'nı ne büyük bir dikkatle takip ettiğini pek güzel aksettirmektedir:

Padişahın hareketimizi alâka ile tâkib ettiğinin farkında idim. Bagnam Bey flamaları buna göre düzenliyordu. Meslek hayatının bir bölümünü geçirdiği uzak denizlerdeki meskun yerleri derhal buluyor ve gelmiş son bilgileri iki taraf donanmasının durumunu amblemlerini taşıyan flamalarıyla harita üzerinde tespit ediyordu.

Padişahın iki eli, ayrı vaziyette masanın üzerinde idi. Do-nanma-yı Hümayunu'na müfettiş tayin ettiği

Amerikalı denizcinin çalışmasını ilgi ile tâkib ediyordu. Bu arada raporun Türkçe metninden yaptığım çeviri

yanında, Bagnam Bey'e gerektiğinde tekrarladığım metinle de alakadar olduğunu şu iradesiyle anladım:
- Kelimeler hâlinde daha ağır telaffuz ederek tekrarlayınız!

Bu teknik alakadan Bagnam Paşa kadar Rauf Bey de şaşkındır. Tam selam verip huzurdan ayrılırken, o muhteşem hafıza-sıyla Sultan Abdülhamid, 25 yaşındaki Rauf Bey'i tanır ve sorar: "Siz Mehmed Muzaffer Paşa'nın mahdumu [oğlu] musunuz?" Tam isabet. Kendisine, "İnşaallahu teâla mülk ü millete faydalı 4 Kutay, fl#ft I, s. 263.

Babalar ve Oğullar | 321

hizmet ifa ve teali edersiniz", yani "Allah devlet ve millete hizmet etmeyi ve bu yolda yükselmeyi size nasip etsin" duasıyla mukabele eder.

Belki bu, büyütülecek bir yanı olmayan sıradan bir olaydır. Fakat bize bir devlet adamının ufacak bir sarayın içinde dahi ne ince meselelerle meşgul olduğunu, dünyayı takip etme çabası yanında genç bir subayın dahi ailevi durumunu gözden kaçır-madığını çok güzel bir biçimde anlatıyor5.

Ancak Rauf Orbay da, bir bahriyeli olarak propagandalara kapılmış ve adını ölümsüzleştiren "Hamidiye" adlı savaş gemisinin bile Sultan Abdülhamid tarafından, 1904 yılında Mecidiye ile birlikte İngiltere'den satın alındığını, yani şöretini bile Ab-dülhamid'e borçlu olduğunu nedense unutmayı seçmiştir. Sul-tan'ın güya Cuma namazlarını dahi kılmadığını neden ima et-sindi yoksa?

Bagnam Paşa... Bir gün bana... sordu:

-Genç dostum... Padişah Cuma günleri ne zaman namaz kılıyor?

Gülmek için kendimi zor tutmuştum ama aynı soruyu kaç defa kendime sormuş, cevap bulamamıştım.

Evet!.. Hünkâr Mahfiline, umumiyetle ezandan birkaç dakika evvel gelen Osmanlı Padişahı ve Dünya Müslümanlarının Halife'si, yâni Peygamber (s.a.v.) imizin vekili olan Müminlerin Emiri, namazı Hünkâr Mahfilinde olduğu zaman nerede kılıyordu?6

Koskoca Hamidiye Kahramanı'nın bir defacık olsun Yıldız Camii'nin içerisine girmemiş olduğunu bu sözden daha iyi ne belgeleyebilir ki? Girseydi eğer, sol taraftaki hünkâr mahfilinin,

5 Kutay, I, age, s. 262 vd.

6 Age, I, s. 270.

322 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Sultan'm kendi elleriyle yapılmış gül ağacından kafesi bulunduğunu ve namaz esnasında Sultan'm da kafesin aralığından görülebildiğini fark eder ve bir Müslümana düpedüz iftira anlamına gelebilecek bu imada bulunmaktan kaçınırdı. Ve en azından dürüstlüğünü ve mahviyetkârlığını son günlerine kadar korumuş7 nadir insanlardan birisi olarak tanınan Rauf Bey'in Abdülha-mid'e olan husumetinin, ancak devrin atmosferiyle açıklanabileceğini göstermesi açısından ibretlik bir olaydır bu.

"Hamidiye Kahramanı"nın tavrı, acı bir örnektir sadece. Ama tek örnek değildir kesinlikle...

7 Kendisine emekli maaşı bağlanmasını dahi istemeyecek, hatta Hamidiye Kahramanlığı ile ilgili hatıralarını anlatmasını isteyenlere, "Vazifemizi yaptık, o kadar!" diye kapıyı gösterecek kadar mahviyetkâr olduğunu biliyoruz. Kendisiyle yapılan son sohbetten hatıralar için bkz. "Son sohbetinde anlattıkları", Tarih Konuşuyor, Sayı: 8, Eylül 1964, s. 637-644.

| 323

Yahya Kemal ve son "Baba": II. Abdülhamid

Ha kendi evlatlarım, ha millet. Farkı yoktur... Sultan II. Abdülhamid

CUMHURİYET'İN İLK NESİL aydınları, giden ve gelip gelmeyeceği bilinmeyen bir Baba'yı umutsuzca beklerken Ana'nın kucağında teselli aradılar. Onu bulup bulamadıkları konusunda ise rivayetler muhtelif. Oğulları (devrin aydınları) kendisine ne kadar isyan ederse etsin II. Abdülhamid, bilinçaltılarında "baba" figürünü temsil ediyordu. (Neticede isyan ancak evde bir baba varsa anlamlı değil midir?) Baba'nın tahttan indirilmesinin üzerinden 3,5 yıl geçmeden İttihatçıların gangster yönetimine ve 10 yıl geçmeden vatanın un ufak oluşuna tanık olmuş bu neslin dramını anlamak son derece önemli görünüyor bana.

Henüz 18 yaşındayken bir bakıma Baba'nın "baskısı"ndan Paris'e kaçan, üstelik de kaçarken kendisiyle konuşmak isteyen görevlilere, Avrupa'ya, Sultan Abdülhamid aleyhinde yazı yazmak için firar ettiğini söyleyecek kadar tepkili olan Yahya Kemal1, an-

1 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsi ve Edebi Hâtıralarım, İstanbul 1973, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, s. 82.

324 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

cak Baba iktidardan indirildikten sonra evine dönecektir. Paris'te müzmin muhaliflerin etkisiyle bilenen bilinci, Sultan'1, annesi olarak kabul ettiği Vatan'a gayri meşru olarak el koymuş bir gâsıp gibi görmeye sevk etmiştir onu:

Abdülhamid-i Sâni, eski bir Asya padişahının kıskanç hır-siyle memleketi bir zevceyi benimser gibi öyle

benimsemişti ki yeni ruhlar ["oğullar"- M.A.], eski memleketin her şeyinden tiksinererek hârice fırlamak istiyorlardı.²

Baba'nın, Anne yerine koydukları Vatan'ı tutkuyla sahiplenmesi karşısında, oğullar Baba'yı öldürmek için birleşir ve onu annelerinden ayırmayı başarırlar. Muktedir Baba, II. Meşrutî-yet'in ilanının ardından alaşağı edilmiş ama ne yazık ki, kısa zamanda oğulların "iktidarsız" oldukları da ortaya çıkmıştır:

1908 İnkılabı oldu... Eski Kanun-ı Esâsî devrildi, Meclis-i Meb'usân toplandı. Lâkin ortada iktidar mevkii yoktu. Olmadığı için de 1909'da bir askerî ihtilal çıktı ve Türkiye'de devletin muayyen bir şekli de kalmadı... [İttihatçılar] iktidar mevkiiine tedhişten ibaret bir istinadgâh yarattı.³

Nitekim Baba'sız kalan neslin biçareliği ve iktidarsızlığı, İttihatçıların hızlı reislerinden Dr. Nazım tarafından Cihan Harbi günlerinde Yahya Kemal'e şu yakıcı kelimelerle itiraf edilmiştir: "Hükümeti bırakmak istiyoruz, lâkin kime bırakalım, kime, söyle! Kime emniyet edelim de bırakalım? Hükümette zerre kadar gözümüz yoktur, halef görmediğimiz için zaruri katlanıyoruz."

Yılgınlık, dirayetsizlik ve çaresizlik hakimdir ortama. Yahya Kemal de İttihad ve Terakki'nin tedhiş yönetimi karşısında bunalmış ve Baba hakkında yeni baştan düşünmeye başlamıştır.

2 Yahya Kemal, Eğil Dağlar: İstiklâl Harbi Yazıları, 3. baskı, İstanbul 1975, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, s. 299.

3 Yahya Kemal, Târih Musahabeleri, İstanbul 1975, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, s. 54.

Babalar ve Oğullar | 325

1956-57'de yazmaya başlayıp da tamamlayamadığı Her Gece Benimsin adlı romanında bu sarsıntıyı çok çarpıcı bir şekilde dile getirir Yahya Kemal. Roman kahramanı genç, Paris'teyken bir rüya görür.

Caddeden geçen bir gazete sahasının Fransızca "Sultan öldü!" (Le Sultan est mort!) diye bağırıldığını duyunca ruhu sarsılır ve şu derin düşüncelere dalar:

Demek Sultan Abdülhamid ölmüştü. Paris'e firar edenlerin; yurttâ hürriyet isteyenlerin büyük kâbusu sağ değildi. Fakat şimdi ne olacaktı? Bunca yıldır vatani her şeye rağmen bu hükümdar idare etmişti. Birçok kavimlerden ve dinlerden kurulmuş bir imparatorluğu, her şeye rağmen ayakta tutmuştu. Şimdi, iç ve dış düşmanların ayaklanmasıyla, vatanda kim bilir ne korkunç vak'alar olacaktı?⁴

Romadaki genç kızın, Paris'ten dönen gence, yani Yahya Kemal'e Sultan'ı tahttan indirmenin tehlikeli olacağını söylemesi ve onu Sultanla anlaşmaya ve ona yardımcı olmayan ikna etmesi de gösteriyor ki, Her Gece Benimsin'de gençliğinin Baba'sı ile ilgili bazı yeni fikirleri işlemek istiyordu Yahya Kemal. Belki de her isyankâr gencin Baba'sız kaldığında yaşadığı nedametleri!

"Son, başa döner" (ya da "Müntehâlar buluşur"), derler. O Yahya Kemal ki, daha Paris'e gitmeden Baba'ya, sonradan gözlerden gizlemeye, ört bas etmeye çalışacağı bir medhiye yazmamış mıydı?⁵

1902'de, Padişah'ın tahta çıkışının 25. yıldönümünde kendi adıyla (Ahmed Agâh) İrtikâ dergisinde Abdülhamid'e övgüler düzen ve dualar eden bir Yahya Kemal vardır çünkü:

4 Yahya Kemal, Siyâsî Hikâyeler, 2. bs., İstanbul 1976, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, s. 108.

5 Yahya Kemal, aşağıya bir kıtasını aldığımız manzumesini unutmayı ve unutturmayı tercih etmiştir. Bkz. Sermet Sami Uysal, İşte Gerçek Yahya Kemal, İstanbul 1972, İnkılap ve Aka Kitabevleri, s. 88.

326 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

Olsun bugün sürür ile pirâye kâinat Dolsun bugün hubûr-ı saadetle şeş cihât Zira bu günde verdi o Şâh-ı melek-sıfât Rûh-ifûtûh-i saltanata taze bir hayât Yâ Rabbi haşre dek yaşasın Pâdişâhımız.

1957'den 1902'yi çıkartırsak 55 kalır. En az yanm asır gerekiyor galiba kaybettiğimiz Baba'nın kadrini anlamamız için!

. 327

Atatürk'e göre Abdülhamid

Abdülhamid'in idare tarzı, azamî müsamahadır.

Atatürk

NİZAMETTİN NAZİF TEPEDELENLİOĞLU, 1930'lu yılların delişmen kalemlerinden biridir. İstikbalin parlak edible-rinden biri olarak bakılır kendisine. Ancak 21. yüzyıla Ordu ve Politika adlı kitabının yeni basımıyla girebildiğini söylemek zorundayım. Demek ki, zaman dediğimiz gizemli varlık, bazen bu denli acımasız davranabiliyor şöhretli kalemlere.

Nizamettin Nazif'in ilginç bir hatırası, onu Abdülhamid kitabının içine taşıyıverdi. Neydi bu hatıra?

23 Temmuz 1958 tarihinde Hürriyet gazetesi Nizamettin Nazif'in bir yazı dizisini yayınlamaya başlar. Niye bu tarihte yayınlanır yazı dizisi? Meşrutîyet'in ilanının üzerinden 50 yıl geçmiştir de ondan.

Bu hatıraların bir yerinde, 31 Temmuz 1958 tarihisinde o zamana kadar bilinmeyen bir hatırasını anlatır Tepedelenlioğlu (kendisinin ünlü âsi Tepedelenli Ali Paşa'nın torunu olduğunu belirtelim). Anlattıkları gerçekten de hayret vericidir. 1937'de artık devlet adamlığında iyice olgunlaşan Atatürk'ün Abdülha-

328 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

mid'i nasıl gördüğüne ilişkin çarpıcı bir anekdottur anlattığı. Kendisinden dinleyelim.

1937 yılında idi. Yaz aylarından biri.

Doğrudan doğruya kendi kontrolündeki bir gazetede "Makedonya" adlı bir eserim tefrika ediliyordu. Bir akşam üstü başyaver Celâl Bey beni telefonla aradı. Dolmabahçe sarayına davet edildim ve saraya gidince de, hemen hiç bekletilmeden, üst kata çıkarıldım. Bir kapı açıldı, kendimi büyük adamın karşısında buldum. Saygılarımı bildirince mutad bir iki nezaket cümlesi ile beni taltif etti. Sonra:

- Yazını okuyorum, dedi. Hürriyetin ilân edildiği zaman küçük bir çocuk olman lâzım. Fakat tebrik ederim, o günleri iyi canlandırıyorsun. Yalnız Abdülhamid'i hiç sevmediğin belli.

Biraz durdu. Elindeki bir renkli kalemi, önünde açık duran kalın ciltli bir Fransızca kitaba dikine vurarak düşünür gibi oldu. Ben susuyordum. Bu hal bir iki dakika devam etti. Sonra birdenbire şu sözler çıktı ağzından:

-Sevme Abdülhamid'i. Gene de sevme! Fakat sakın hatırasına hakaret edeyim deme. Senin neslin biraz daha temkinli kararlar vermeye alışmalı. Bak çocuk! Şahsî kanaatimi kısaca söyleyeyim:

Tecrübe göstermiştir ki, toprakları üstünde yaşayan insanların çoğunun ahvali meşkûk [ne olacakları şüpheli] ve hudutları yalnız düşmanlarla çevrili bir büyük devlette Abdülhamid'in idare tarzı, âzami müsamahadır [en yüksek hoşgördür]. Hele bu idare, on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında tatbik edilmiş olursa...

Bunun üzerine ayrılmama müsaade buyurmuşlardı. Saygılarımı tekrarlayarak huzurlarından uzaklaşmışım.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, İlân-ı Hürriyet ve Sultan II.ci Abdüllmit Han, İstanbul 1960, Yeni Çığır Kitabevi, s. 39-40.

| 329

Bitmeyecek kitabın son satırları...

Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkacağım vakit temiz bir yüze sahip olarak çıkmaktan büyük emelim yoktur.

Sultan II. Abdülhamîâ

ESKİDEN ÖZELLİKLE KAYBEDİLEN savaşımlardan sonra ağıtlar yakılırdı. İşte Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sivas'ta yakılan bir ağıt, halkın hissiyatına bir ayna gibi tercüman oluyordu:

Bizden selâm eyleri Sultan Reşad'a Kınalı beşikler kaldı köşede Sultan Hamid gerek asker yasada O da hal edildi devrâna bakın.

Ağıtta dikkatimizi çelmelemesi gereken mısra, "Sultan Hamid gerek asker yasada" dır ve Berat Demirci'nin dikkatimizi çektiği gibi, halk nazarında Abdülhamid Han'ın adının ölüm ile değil, hayat ile hatırlandığına minik bir numune teşkil eder. Aydınımızın hercai dikkati es geçse de, bu halkın feraseti, ondaki farklılığı kavramıştı. Fark, Sultan II. Abdülhamid'in adeta içerisine itildiği 2 savaş ('93 Harbi ile '313 Teselya Harbi) haricinde bir sıcak çatış-

330 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

maya sokmadan sorumluluğunu üstlendiği gemiyi sahil-i selamete çıkarma yolundaki insanüstü çabasında yatmaktadır.

Döneminde tesis edilen uzun barış ortamında ağır savaş zayıyatı yüzünden 'baba'sız kalmış bir halka babasını iade etmiş, nesiller arasındaki zincirin kopmasına mani olmuş ve askeri öl--.. dümeden terhis etmenin sihirli formülünü icat etmişti. Belki de çok uzun bir süredir, ilk defa altın değerindeki bir 30 yılını genç neslini savaş meydanlarında heder etmeden geçirmiştik; ama o bununla da yetinmemiş, Urfa deyişiyle 'ölüm kesesi'nden geri kazanılan bu insan kaynağını, eğiterek yetiştirme yönünde ciddi bir atılımı da fişeklemişti.

Okullar başta olmak üzere Polis teşkilatından tutun da Darü-laceze'ye, Konya'daki sanat mektebinden tutun da İtfaiye teşkilatına kadar Osmanlı Devleti'ni modern bir kimliğe kavuşturmanın altyapısını hazırlamış ve gelecekteki o kaçınılmaz hesaplaşmaya, daha doğrusu Osmanlı kıyametine elden geldiğince hazırlıklı çıkmak için nice terler dökmüştü.

Kerkük'te yaptırdığı köprüyü de, Bursa'nın Aksu köyündeki çeşmeyi de, İstanbul halkını suya kandıran Hamidiye tesislerini de yaptıran oydu; Ermeni genci Onnik'in takma bacağı taktıran da. Halkın temel gıdası olan ekmek fiyatlarına zam yapılmaması için harekete geçen de, Laleli postanesinde çalışan bir telgraf memurunun hanımına hususi doktorlarını gönderip doğumun sağlıklı bir şekilde yapılmasını temin eden dae oydu. Tahttan indirilmesinin üzerinden 9 yıl geçmesine rağmen, halk tarafından unutulmadığının en büyük delili ise pencerelerden uzanan kadınların "Bizi bırakıp da nerelere gidiyorsun?" feryadları olmuştu.

Bunun için de devrin kurtlarıyla uzun ve yorucu bir dansa çıkması gerekmiştir. Bu kuralları olmayan

oyunda hamle üstünlüğünü kapmak için zorlu ve zorunlu bir mücadele, herşeyden önem-
Bitmeyecek kitabın son satırları... | 331

lisi de, dünyaya "Biz buradayız!" mesajının verilmesi gerekliydi. "Biz buradayız ve yalnız Anadolu'da değil, Afrika'da, Çin'de, Basra Körfezi'nde, hatta Arnavutluk'ta dahi kurtlarla mücadeleye hazırız" mesajı, renkli uygulamalarıyla ispatlanıyordu.

Zamanın ABD Başkanı Theodore Roosevelt'i çıldırtan soğukkanlılığı, "Türk düşmanı" İngiltere Başbakanı Gladstone'un öfke dolu tehditlerini boş çıkartan oyunları, Alman Şansölyesi Bis-mark'm takdirlerini kazanan diplomatik dehası, Rusya ile iyi geçinerek İngiliz emperyalizminin bir başka tuzağına düşmekten özenle sakınması, anlamlıdır. Bu arada özellikle kara kuvvetlerini hızla yeniden yapılandırması ve silahlandırması, müstakbel ve belki de kaçınılmaz bir cihan harbine hazırlık yapmış olması, bu amaçla Çanakkale Boğazı'na Krupp toplarını yerleştirmesi, 1915'de emperyalizme karşı verdiğimiz direnişin altyapısını oluşturmuştu.

Aslında Çanakkale savaşları anlatılırken Sultan Abdülha-mid'in atlanması feci bir hatadır. Neden mi? Hem bizzat onun açtığı okullarda yetişen bir neslin mücadelesi olması (çünkü bu direniş ruhunu o okullarda edinmişlerdi), hem de bizzat onun silahlarını kullanmış olmaları yüzünden. Tabii bir de Beylerbeyi Sarayı'ndaki sürgününde Buhari-i Şerif okuyup Fatihalarım Çanakkale semalarına üflemesinden... Velhasıl o, önlerinde (direnişi örgütleyerek), yanlarında (toplarıyla) ve arkalarında (dualarıyla) idi.

Ama bir başka açıdan "gerçek Çanakkale" olarak da okuyabiliriz Abdülhamid Han'ın yapıp ettiklerini. Belki "sessiz Çanakkale" de diyebiliriz onun zamana yayılmış direnişine. Ancak temel bir farkı vardı Sultan Abdülhamid'in: Kimsenin burnunu kanatmadan yazıyordu Çanakkale destanını. Ölüm değil, hayat önemliydi onun için. Şehidlerin ardından yakılacak ağıtlar yerine, varsın fakir olsun ama hayat içre bir türkü söylensindi top-

332 | Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı

raklarında. Arnavut çobanlarıyla Yemen çobanları, aynı coğrafyanın onurlu evladları olarak güvenle çalacaklardı kavallarını. Abudabi'de İngiliz sosyetesine garsonluk yapacaklarına, Osmanlı sancağı altında Kabataş Lisesi'nin yerinde kurulan Aşiret Mektebi'nde geleceğin onurlu askerleri olarak yetiştirileceklerdi. Ne yazık ki, Chicago Fuarı'na "Mevlevi dansçıları" gönder-meyişindeki ince tavnın anlayabilenler pek azaldı etrafımızda. Çünkü aynı zamanda folklorik bir gösteriye indirgenmeye çalışılan İslamın kutsal merasimlerinin izzetinin kurtarmakla yükümlü hissediyordu kendisim.

Halifeydi çünkü. Son Halife. Son Sultan. Son İmparator. Son Büyük Direnişçi.

Eline silahı alarak, parmak tetikte; ama silahı asla patlatmadan direnen son büyük muhafız. Son Ada'nın son büyük kalecisi bir başka deyişle. Nüfus azaltan değil, artıran Sultan.

Seni ne kadar az anıyor, ne kadar az anlıyoruz.

Ve senin gerçek Çanakkale'miz olduğunu ne zaman hakkıyla idrak edeceğiz?

Ne demiştin bir seferinde (bu kitaptaki son sözün de bu olsun mu):

Yatağından taşan bir nehre benziyoruz... Biz hiç de can çekişen bir millet değiliz. Canlı, kuvvetli bir milletiz. Bizi zinde tutabilecek yegâne kuvvet, İslamiyettir.

| 333

Sultan II. Abdülhamid dönemi kronolojisi (1876-1909)

1876 Bulgar isyanı; amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi; ağabeyi V. Murad'ın padişahlığı; 3 ay sonra V. Murad'm tahttan indirilmesi ve Abdülhamid'in tahta çıkışı; Meşrutiyet'in ilanı; İstanbul'da Tersane Konferansı'nın toplanması.

1877 Midhat Paşa'mın sürgüne gönderilmesi; Meclis-i Mebusan'm açılması; 93 Harbi' nin başlaması; Plevne savunması.

1878 Ruslar karşısında uğranılan bozgun; Medis'in tatili; Rusya ile Ayas-tefanos (Yeşilköy) antlaşması; Ali Suavi'nin Çırağan baskını; Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye bırakılması; Berlin Kongresi.

1879 Adalet reformu.

1880 Ziya Paşa'nın ölümü.

1881 Muharrem Kararnamesiyle Osmanlı hazinesinin borçlarını ödeyemeyeceğini ilanı ve Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulması; Tunus'un Fransa himayesine girmesi.

1882 Alman askerî heyetinin Osmanlı ordusunu reorganizasyonu; İngilizlerin Mısır'ı işgali.

1883 Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Güzel Sanatlar Akademisi) açılması.

1884 Midhat Paşa'nın Taif'te öldürülmesi; tarihî eser kaçakçılığının önüne geçmek için Asâr-ı Atika Kanunu'nun çıkarılması; eğitim reformu için yeni kaynak sağlamak amacıyla vergi konulması.

1885 Doğu Rumeli vilayeti ile Bulgar Prenslığı'nin birleştirilmesi.

334 | Ahâülhamiâ'in Kurtlarla Dansı

- 1886 Dünyadaki 2 ve 3 numaralı denizaltıların Osmanlı deniz gücüne kazandırılması.
- 1888 Namık Kemal'in ölümü; Orient Express'in İstanbul'a ulaşması; Ziraat Bankası'nın kuruluşu.
- 1889 Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya gönderilmesi; II. VVilhelm'in ziyareti; Tıbbiye'de Jön Türk oluşumunun başlaması.
- 1891 Doğu Anadolu'da Hamidiye Alayları'nın kurulması; Ahmed Vefik Paşa'nın ölümü.
- 1892 İstanbul'da Aşiret Mektebî'nin kurulması. Ankara'ya ilk trenin ulaşması.
- 1894 İstanbul ve çevresinde deprem; Sason'da Ermeni isyanı ve bastırılması.
- 1895 Ermeni ve Jön Türk muhalefetlerinin harekete geçmesi; İstanbul'da "Ermeni Patirtisi"; Ahmet Rıza'nın Paris'te İttihad ve Terakki Cemi-yeti'ni kurup gazete çıkarmaya başlaması.
- 1896 Ermeni teröristlerin Osmanlı Bankası'nı basıp Büyük Güçleri müdahaleye çağırmaları; Düvel-i Muazzama'nın Abdülhamid'i tahttan indirme planlarına başlaması; Sultan'a karşı başarısız bir suikast girişimi.
- 1897 Yunan Harbi ve zafer.
- 1898 Girit'in elden çıkmaması için özerkliğine razı olunması; II. VVilhelm ikinci defa Türkiye'de.
- 1899 Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi.
- 1900 Darülfünun'un açılması; Hicaz Demiryolu'nun inşaatına başlanması; Gazi Osman Paşa'nın ölümü; Abdülhamid'in müdahalesiyle Azerbaycan okullarından Türkçe yasağının kaldırılması.
- 1901 Fransızların Midilli'yi işgalleri; Theodore Herzl'in Sultan'la görüşmesi.
- 1902 Paris'te Jön Türk Kongresi toplandı; ilk Makedonya ihtilali; Sultan'm Makedonya için reform önerisi.
- 1903 Selanik'de Ermeni terörü; büyük Makedonya ayaklanmasının başlaması.; Makedonya'da reform.
- 1904 Hicaz Demiryolu'nun Kudüs'ün güneyindeki Maan şehrine ulaşması; V. Murad'm vefatı.
- Sultan Abdülhamid Dönemi Kronolojisi | 335
- 1905 Makedonya ve Yemen'de karışıklıklar; Yıldız'da bombalı suikast girişimi; Büyük Güçler'in Midilli ve Limni adalarının posta-telgraf dairelerini işgali.
- 1906 Mısır'da Akabi meselesinin halli ve İngiltere'nin Abdülhamid'in Hilafet siyasetine karşı oyunları.
- 1907 Paris'te 2. Jön Türk Kongresi; gümrük vergilerinin artırılması.
- 1908 Makedonya meselesi için İngiliz Kralı VII. Edvvard ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de (Estonya) buluşmaları ve Balkanlarda kalmış son Osmanlı topraklarını paylaşmaya karar vermeleri; Jön Türk ayaklanması; Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ilan edip Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koyması; seçimlerin yapıpı Meclis'in açılması; Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklaması, Girit'in Yunanistan'a bağlanması.
- 1909 Abdülhamid'i tahttan indirmek için bir koz olarak kullanılmak üzere tertip edilen 31 Mart sözde "gerici" ayaklanması; Hareket Ordu-su'nun İstanbul'a yürümesi, Abdülhamid'in tahttan indirilip Sela-nik'e sürgüne gönderilmesi...